

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

68
2022

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

Peatoimetaja Reili Argus

68
2022

Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus
Tallinn 2023

Emakeele Seltsi aastaraamat 68 (2022) /
The Year Book of the Estonian Mother Tongue Society 68 (2022)

Toimetuskolleegium Riho Grünthal (Helsinki), Cornelius Hasselblatt (Groningen),
Tuomas Huomo (Turku), Helle Metslang (Tartu), Karl
Pajusalu (Tartu), Raimo Raag (Uppsala), Kristiina Ross
(Tallinn), Urmas Sutrop (Tartu), Lembit Vaba (Harjumaa),
Jüri Viikberg (Tallinn), Eberhard Winkler (Göttingen)

Toimetus Reili Argus peatoimetaja
Maire Raadik toimetaja

Toimetuse aadress Emakeele Selts
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn

e-post es@emakeeleselts.ee

Trükk trükikoda Pakett

ISSN 0206-3735 (trükis)
ISSN 2228-1215 (võrguteavik)

Emakeele Selts on asutatud 1920. aastal
Emakeele Seltsi aastaraamat ilmub 1955. aastast

Emakeele Seltsi aastaraamat on registreeritud andmebaasides:
ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences)
Linguistics and Language Behavior Abstracts (ProQuest)
MLA International Bibliography (Modern Language Association)
Scopus (Elsevier)

Täistekstid veebis:
www.kirj.ee
www.ceeol.com

Emakeele Seltsi aastaraamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud
Haridus- ja Teadusministeerium

© Emakeele Selts

SISUKORD

Karet Eesmäe, Riina Reinsalu

Tarbetekstide keeleteoimetamine: kas masstootmine või rätsepatöö?.....	7
Sub-editing non-literary texts: mass production or tailor-made?.....	36

Enn Ernits

Eesti-ingeri asustusnimed 2. Küladest taludeni	37
Estonian-Ingrian habitation names 2	51

Valts Ernštreits

Liivi kohanimede andmebaasi kujunemine	52
Development of a database for Livonian toponyms	71

Vilja Oja

<i>Iskima ja säsi</i>	72
<i>Iskima and säsi</i>	85

Raimo Raag

<i>Jüri eesti keeles</i>	86
<i>Jüri in Estonian</i>	110

Riina Reinsalu, Maigi Vija, Kertu Kook

<i>Sa tõestad sellega koolile ja ka endale, et sa oled nagu valmis inimene: üldpädevuste ja uurimistööalaste oskuste kujundamine gümnaasiumi uurimistöö kaudu</i>	111
<i>You gonna prove to the school and to yourself that you're like a developed person: Shaping general competencies and research skills through a high school research project</i>	136

Eva Saar, Triin Todesk

Seto deminutiivid	138
Diminutives in Seto (South Estonian).....	165

Anne Tamm

Ilmaütlevast eitusest.....	166
The Estonian abessive negation of the perfect.....	190

Lembit Vaba

Alternatiivseid etümoloogiaid IX. <i>lets, marg, naber, mült, nurmik</i> ja <i>pugal</i>	191
Alternative etymologies IX: <i>lets, marg, naber, mült, nurmik</i> and <i>pugal</i>	207

ÜLEVAATEID

Mati Erelt

EKG saamisloost.....	211
----------------------	-----

Jüri Valge

Reisikiri: Krimm, september 2001. Eel- ja järellugudega	228
---	-----

RINGVAADE

Emakeele Seltsi 102. tegevusaasta (2022) (Marit Alas)	261
2022. aastal Emakeele Seltsi üritustel peetud ettekanded (Marit Alas).....	269
2022. aastal Emakeele Seltsile saadetud või kingitud kirjandus (Annika Oherde)	274
2022. aastal manala teele läinud Emakeele Seltsi liikmed	275
<i>In memoriam</i> Meeli Sedrik. 07.10.1968–14.05.2022 (Iris Metsmägi, Annika Hussar, Ellen Niit)	276
Helju Kaalu mälestuseks (Anu Haak).....	279
Emakeele Seltsi juubilarid 2022. aastal	281
Emakeele Seltsi liikmete nimestik seisuga 31.12.2022	283

TARBETEKSTIDE KEELETOIMETAMINE: KAS MASSTOOTMINE VÕI RÄTSEPATÖÖ?¹

KARET EESMÄE, RIINA REINSALU

Annotatsioon. Artiklis esitleme seitsme algupärase eestikeelse tarbeteksti põhjal tehtud uuringu tulemusi keeleteoimetaja tehtavate muudatuste ja tööprotsessi kohta. Juhtumiuuringu ja poolstruktureeritud tekstipõhise intervjuu käigus saadud tulemused on esitatud nii juhtumiüleselt kui ka iga juhtumi kohta eraldi. Tulemustest selgub, et ehkki teatavaid üldistusi saab keeleteoimetajatöö kohta teha, võivad nii muudatuste liigid kui ka hulk ja esinemissagedus teksti erineb. Samuti ilmneb, et toimetamist mõjutavad ühtaegu nii normatiivne kui ka kommunikatiivne kontseptsioon. Mõlemale kontseptsioonile toetumine on kantud soovist koostöös autoriga teha tarbetekstist info kättesaamine lugejale võimalikult lihtsaks.

Võtmesõnad: toimetamine, tarbetekst, tekstiliik, žanr, stiil, eesti keel

1. Sissejuhatus

Üldlevinud arusaama järgi pole keeleteoimetaja² töö muud kui üle vaadata see mõni koma, mis vajaduse korral tuleb lisada või kustutada. Seesugune suhtumine on olnud visa kaduma muu hulgas seepärast, et keeleteoimetaja tehtavaid muudatusi pole Eestis seni põhjalikumalt käsitletud ja seega puuduvad nende kohta teaduspõhised andmed. Eranditena saab nimetada Mari Hionit (1971), kes on analüüsinud algupäraste populaarteaduslike tekstide õigekeelsus- ja stiiliparandusi, ning Marju Taukarit (2020), kes on süstematiseerinud eesti keelde tõlgitud ilukirjandustekstide toimetajate tehtavaid muudatusi. Pisut rohkem on uuritud tööprotsessi (nt Miller 2017; Jõemets 2022).

¹ Artikkel põhineb 2022. aastal Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis kaitstud magistritööl „Keeleteoimetajate töö tarbetekstidega“. Artikli valmimist on toetanud Wiedemanni fond.

² Kasutame termineid *keeleteoimetaja* ja *toimetaja* ning *keeleteoimetamine* ja *toimetamine* kontekstuaalsete variantidena.

Viimaste aastate keelearutelud on toonud päevakorda keeleteoimetaja töö olemuse, mida on kirjeldatud pigem isiklike kogemuste põhjal kas toimetaja või toimetatava positsioonilt. Et anda diskussioonidele objektiivsemat vaatenurka, tuleb uurida keeleteoimendamise eri tahke. Siinne töö keskendub siiski vaid tarbetekstides esmatoimetamise³ käigus tehtavatele muudatustele ega ole kõikehõlmav, st me ei vaatle seda, mis sai tekstist pärast selle tagasisaatmist (nt milliste muudatustega autorid nõus olid, kas mõni koht vajas põhjalikumat arutamist ning miks).

Keeleteoimendamise üldpõhimõtted hõlmavad nii toimetamise tasandeid, autori soove ja toimetamise eesmärgipärasust, sh keelekasutusvaldkonda. Teisisõnu, see, mida ja kui põhjalikult toimetada, oleneb toimetamise eesmärgist, mis võib olla normatiivne ja/või kommunikatiivne (vt Bisailon 2007a, 2007b). Kuna tarbeteksti põhiülesanne on edastada infot, aitavad seda saavutada selged, ühemõttelised ja neutraalsed väljendid, tekst peab olema asjalik ja täpne (Kasik 2007: 63; Argus jt 2022: 58–59). On leitud, et tarbetekstide toimetajad vaatavad leksikaalseid üksuseid toimetades seda, kas väljendid on asjakohased ja neid on kasutatud õiges kontekstis (Laflamme 2009: 196). Peale keelekasutusvaldkonna (tarbetekst vs. ilukirjandustekst) peab keeleteoimetaja arvestama ka žanri tavadega, mis avalduvad nii teksti struktuuris kui ka sõnastuse ja väljendite valikus (Argus jt 2022: 32–57, vt ka Kerge 2003).

Tarbeteksti keeleteoimetaja ei piirdu info edastamisega selle lugejale: suur osa tema (tekstivälisest) tööprotsessist on seotud autori või tõlkijaga, kellega suheldes püüab toimetaja hoida viisakat tooni ja jääda delikaatseks (Miller 2017: 41–42; Solum 2017: 14–17). Viisakusena võib näha sedagi, kui toimetaja kirjutab muudatused ettepanekutena kommentaaridesse, mitte ei lisa neid ise teksti. Kõige jõulisemana mõjuvad seesugused kommentaarid, kus toimetaja teeb üksnes ettepaneku, pisut pehmemana mõjub selgitusega ettepanek ja veelgi pehmemana nõrk soovitus, kus toimetaja väljendab ebakindlust (nt sõnade *vahest*, *võib-olla* abil). (Solum 2017: 11–13)

Artikli eesmärk on seitsme tarbeteksti põhjal välja selgitada, kuidas tarbeteksti keeleteoimetaja töötab. Eesmärki aitavad täita kaks küsimust:

³ Esmatoimetamise all on mõeldud tegevust, mille korral saadetakse tekst toimetajale, kes vaatab selle üle ja saadab seejärel oma ettepanekutega tagasi. Kui tekst käib autori ja toimetaja vahel edasi-tagasi, on tegu juba järgmiste toimetamisetappidega, mida siinses töös ei ole uuritud.

millised on keeleteoimetaja põhimõtted ja tööprotsess ning mis muudatusi toimetaja tarbetekstis teeb?

2. Keeleteoimetamise üldpõhimõtted: normatiivne ja kommunikatiivne keeleteoimetamine

Eelkõige on keeleteoimetaja töö muuta (tarbe)tekst vastavaks kirjakeele normingutele ehk teha õigekeelsusparandusi – seda nimetatakse normatiivseks keeleteoimetamiseks (ingl *normative conception*) (Bisaillon 2007a: 77–78). See, mis normatiivse kontseptsiooni alla kuulub, on olnud suuresti tõlgendamise küsimus, samuti on kasutatud selle kontseptsiooni kohta eri termineid. Caroline Laflamme nimetab normatiivse keeleteoimetamisega sarnast põhimõtet keeleliseks kvaliteediks (pr *qualité linguistique*), kuid tõdeb samuti, et selle tähendus on laialivalguv. Muu hulgas paigutab ta keelelise kvaliteedi alla nii keelereeglite kui ka -tavade austamise, objektiivsed ja subjektiivsed normid, mis on käsiraamatutes, ning barbarismide ja anglitsismide vältimise. (Laflamme 2009: 56–57, 60) Jean Hollis Weber omakorda nimetab sarnast kontseptsiooni reeglipõhiseks keeleteoimetamiseks, mille eesmärk on muuta tekst vastavaks normingutele, aga ka ettevõtte stiiliraamatule. Tema sõnul reeglipõhiste muudatuste üle üldjuhul ei vaielda. (Weber 2010: 89)

Kommunikatiivne keeleteoimetamine keskendub teksti ja lugeja suhtlusele ning on harilikult seotud teksti üldise sujuvuse ja loetavusega (Bisaillon 2007b; Laflamme 2009). Kuivõrd autor teab, mida ta tahab öelda, ja näeb vajalikku seost ka seal, kus seda lugeja jaoks ei pruugi olla, siis pole kommunikatiivse keeleteoimetamise eesmärk teha tekst ortograafilises mõttes veavabaks, vaid jälgida, et see oleks lugejale sobivas stiilis ja arusaadav (Bisaillon 2004, 2008, viidatud Laflamme 2009 järgi). Jocelyne Bisaillon (2007a: 78–80) on leidnud, et kommunikatiivse kontseptsiooni alusel toimetatakse kolmel põhjusel:

- 1) loetavuse parandamiseks ühtlustatakse stiili ja vormistust ning vähendatakse tarbetut sõnakordust;
- 2) teksti arusaadavuse suurendamiseks toimetatakse sisu ja muudetakse teksti ülesehitust;
- 3) sõnastuse selgemaks muutmiseks ühtlustatakse mh terminikasutust.

Toimetaja peab olema autori teine silmapaar ja arvestama tema eelistustega, kuid samal ajal on ta teksti esimene lugeja, kes toimetades peab jälgima ka seda, kus tekst avaldatakse ja kes on selle sihtrühm ehk hüpoteetiline lugeja (Laflamme 2009: 13, 61–62). Et suhtlus teksti ja lugeja vahel oleks võimalikult tõhus, peab toimetaja tajuma teksti eripära. Käsitledes analüüsipõhist (*resp.* kommunikatiivset) toimetamist, osutabki Weber (2010: 89), et toimetaja peab hindama toimetatava teksti sisu, ülesehitust ja stiili, et muuta tekst lugejakesksemaks. Need muudatused on pigem soovitusel, seega võib autor need tagasi lükata. Samal ajal peab Weber (2010: 93–94) ähmase sisuga ühendite asendamist sisukamatega vajalikuks.

Niisiis lähtutakse keeletoimetamisel kahest kontseptsioonist: normatiivsest, mis on rohkem seotud keeles kujunenud normide ja tavadega, ning kommunikatiivsest, millega peetakse silmas teksti ja lugeja suhtlust, lugeja ootusi. Neil mõlemal on oma osa selles, et autori mõte jõuaks lugejani võimalikult selgelt.

3. Toimetaja tehtavad muudatused

Toimetaja sekkumist saab vaadata kahes laias kategoorias: muudatuste laadide ja muudatuste liikidena. Muudatuste laad hõlmab funktsionaalseid kategooriaid (mh muudatuse tasand, tehnilised liigutused ja muudetud osis) ehk seda, mil viisil on teksti sekkunud. Muudatuste liigi abil on võimalik aru saada, miks on toimetaja teksti sekkunud. Toimetatud tekstis torkab esiti silma tehniline liigutus (muudatuse aluseks olev tegevus): toimetaja on elemente lisanud, kustutanud, asendanud või ümber tõstnud (Laflamme 2009; Vandendaele jt 2015). Vandendaele jt (2015: 380–381), kes analüüsisid 30-s eri liiki artiklis tehtud 1129 muudatust, leidsid, et kõige enam oli lisandusi (38%) ja asendusi (34%), seejärel kustutusi (24%) ning viimaks ümbertõstu (4%), kuid nende muudatuste vahetõst erines artikliti. Laflamme (2009: 76–77), kes eristas samu tehnilisi liigutusi, jõudis mõneti teistsuguste tulemusteni: tema uuringus oli kuue toimetaja peale enim asendusi (56,5%), järgnesid kustutused (27,6%), lisandused (14,5%) ja ümbertõststud (1,3%). Peale selle on võimalik eristada, kas tegu on põhi- või lisamuudatusega. Põhimuudatus on tekstist tingitud peamine muudatus, lisamuudatus on aga sekkumine põhimuudatuse tagajärjel, nt muudetakse põhimuudatusena sõnajärge, mis võib lisamuudatusena

kaasa tuua käände-paranduse. Laflamme (2009: 156, 197) on leidnud, et kolmandik süntaksi- ja ortograafiaparandusi olid lisamuudatused.

Muudatused jagunevad mitmesugustesse liikidesse, kuid liigitusalused võivad erineda. Nii eristab Taukar (2020: 32–33) kaheksat liiki parandusi: toimetajad muudavad sisu (tähendust), lausepiiri, sõnajärge, sõnavara, ase- ja sidesõnu ning parandavad grammatikat (käänamist-pööramist) ja õigekirja (käsitlusest on välja jäetud interpunktsioonivead ja ilmselged trükivead). Hioni (1971) töös jagunevad muudatused õigekeelsus-parandusteks, mille alla kuuluvad nt sõnajärjeparandused, ühildumis- ja sõltumisvead, *des*-vormi väärkasutus, kirjavahemärgiparandused, ning stiiliparandusteks, mis on seotud verbaalnoomeni, *poolt*-konstruktsiooni, kaassõnade, lausetevahelise piiri ja muuga. (Siinses artiklis kasutatud liigitust vt ptk 6.2 ja lisa 2.)

Toimetamisel eristatakse kolme tasandit: kerge, keskmine ja põhjalik toimetamine. Igal tasandil tuleb parandada õigekirjavead, tarbetud sõnakordused ning jälgida teksti ülesehitust, vormindust ja vormistust. (Argus jt 2022: 11–12, 28–29) Seejuures sõltub toimetamistasandi valik osaliselt välistest teguritest. Toimetaja saab teha tekstis muudatusi üksnes talle usaldatud piirides, mis tuleb autoriga paika panna (Bisaillon 2007a: 76; Solum 2018: 545). Nii leiab Laflamme (2009: 12), et see, mida ja kui palju toimetada, on üks kõige tähtsamaid asju, mida klient peab toimetajale mainima. Ehkki toimetajate üks üldpõhimõtteid on see, et autori sõnastust tuleb muuta nii vähe kui võimalik – muudatused ei tohi olla meelevaldsed (Hion, 1971: 6; Argus jt 2022: 16) –, tuleb vahel siiski teha ka suuremaid parandusi. Teksti ümberkirjutamine ei ole Arguse jt (2022: 18) sõnul enamasti keeleteoimetaja ülesanne, ent seda võib ette tulla. Ka Franklini jt (2005: 329) tähelepanekute põhjal jälgis ajalehe keeleteoimetaja seda, et uudistesse ei jääks faktivigu, ja mõnikord võis ta uudiseid ümber kirjutada. Viimaks, keeleteoimetaamine kui sekkumine teksti kommunikatiivsel ja/või normatiivsel eesmärgil võib põhjustada konflikte autori ja toimetaja vahel. Kuigi toimetamise piirid tuleb autoriga kokku leppida, ei pruugi toimetaja ja autori arusaam eri tasandite muudatustest ja nende ulatusest siiski kattuda (Prono jt 1998). Toimetamisel jääb viimane sõna autorile, st ta võib toimetaja tehtud parandused tagasi lükata (Argus jt 2022: 18).

Piir keele- ja sisuparanduste vahel on hägus, nt võib kõrvallause ümbertõstmine kaasa tuua sisumuudatuse. Seepärast tuleb professionaalse toimetamise käigus teksti mõtestada (Bisaillon 2005: 4, viidatud

Vandendaele jt 2015: 369 kaudu). Krista Kerge (2003: 273–274) ongi pidanud õigemaks nimetada keeleteoimetamist tekstitoimetamiseks, kuid võrd toimetamise komponente on raske lahus hoida. Reet Kasiku (2002: 461–463) sõnul aitab keeleteoimetaja tähelepanu pöörata sellele, millist reaalsust tekstis luuakse ning kuidas peale sisu kujundatakse keeleliste valikutega nii saatja kui ka vastuvõtja roll.

4. Valim ja meetod

Artikkel põhineb juhtumiuuringul, mis võimaldab käsitleda huvialust probleemi süvitsi tegelikus kontekstis (Titscher jt 2000: 43–45), kogudes andmeid intervjuude, vaatluste vms kaudu või kasutades olemasolevat video-, pildi- ja/või tekstimaterjali (Creswell 2013: 100). Artiklis vaadeldavad juhtumid hõlmavad seitsme toimetaja toimetatud tekste ja toimetajatega tehtud individuaalintervjuusid. Tulemuste esitamisel lähtume mitme üksikjuhtumi uuringu põhimõtetest ja järeldusi teeme juhtumiüleselt (vt Titscher jt 2000: 45; Creswell 2013: 99–101), et leida analüüsitavates tekstides tehtud muudatuste ühisosa, kuid tuua esile ka teksti erijooni, võttes arvesse toimetaja kommentaare muudatuste kohta.

Toimetajad kaasati uuringusse 2021. aasta sügisel Facebooki gruppi „Keeleteoimetajad“ tehtud postituse ja Eesti Keeleteoimetajate Liidu meililisti saadetud kirja kaudu. Vastanud seitse keeleteoimetajat said täpsustava kirja, mis sisaldas teavet uuringu eesmärgi ja eetikapõhimõtete kohta, samuti palvet saata analüüsimiseks umbes viie standardlehekülje pikkune toimetatud algupärane tarbetekst. Toimetajatelt saadud tekstid esindasid eri tarbežanre (lisa 1), kuuludes kindlasse tekstiliiki (ajakirjaartikkel (kaks teksti), vahearuanne, juhend, hindamisraport) või üldisemasse kategooriasse (populaarteaduslik tekst, veebitekst). Tekstide maht oli 4–100 lehekülge, millest tuli välja valida sobiva mahuga tekstiosa. Viis teksti oli toimetatud 2021., üks 2019. ja üks 2015. aastal.

Keeleanalüüs põhineb nii induktiivsel kui ka deduktiivsel kodeerimisel (vt Ezzy 2002: 93; Laherand 2008: 132). Deduktiivne kodeerimine lähtub eeskätt teadmistest muudatuste liikide ja muutmis põhjuste kohta, millest on kirjutatud EKKRis (2020), EKI teatmikus (*s. a.*) ja AMSSis, samuti on neid käsitletud nt Ellen Uuspõld ja Argo Mund õppematerjalis „Õpetusi ja harjutusi algajale keeleteoimetajale“ (2015), Mati Erelt raamatus „Lause õigekeelsus“ (2019), Helika Mäekivi brošüüris „Keerukast klaariks“

(2020). Need allikad pakkusid praktilise suunitlusega taustteavet, kuid konkreetseid analüüsiüksused kujunesid induktiivselt ehk analüüsivate tekstide põhjal. Vaid tehniliste liigutuste eristus põhineb otseselt Vandendaele jt (2015) ja Laflamme'i (2009) liigitusel.

Peale toimetatud teksti analüüsimise tehti kõigi seitsme toimetajaga poolstruktureeritud tekstipõhine intervjuu. Intervjueeritud toimetajad olid eesti keelt emakeelena kõnelevad 26–64-aastased naised, kel oli vähemalt magistrikraad või sellega võrdsustatud haridus filoloogia, lingvistika või eesti keele ja kirjanduse õpetaja erialal. Nad on toimetamistööd teinud 3–33 aastat, seejuures kuuel toimetajal on see (olnud) põhitöö, ühel kõrvaltöö. Toimetatakse enamasti tarbetekste: kaks toimetajat on spetsialiseerunud õigusele, kaks meediale ja üks majandusele, ühel puudub kindel valdkond. Kuus keeletoimetajat toimetavad peamiselt või üksnes algupäraseid tekste, vaid üks tegeleb eelkõige tõlketekstidega.

Intervjuu koosnes kolmest osast: üldised küsimused toimetaja ja tema tööprotsessi kohta, konkreetsemad küsimused analüüsitava teksti tausta, sh autori kohta ja üksikasjalikumad küsimused tekstis tehtud muudatuste kohta. Intervjuud toimusid vahemikus märtsist aprillini 2022 Zoomi vahendusel. Lühim intervjuu kestis u 47 minutit, pikim u 60 minutit. Intervjuud salvestati ja seejärel transkribeeriti Tallinna Tehnikaülikooli kõnetuvastussüsteemi abil (Alumäe jt 2018). Transkriptsiooni täpsustati käsitsi, välja jäeti suulisele kõnele iseloomulikud jooned.

5. Keeletoimetaja tekstiväline töö

Keeletoimetajate täpsem tööprotsess erineb toimetajati, aga üldjuhul nad algset teksti tervikuna enne tööle asumist läbi ei loe, sest sageli on tekst selleks liiga mahukas. Tekstiga tegeletakse vähemalt kaks korda. Keerukamatele tekstidele lähenetakse mõnikord ka kihiti, nt esimesel lugemisel vaadatakse üle lihtsamad asjad (ortograafiaeksimused, vormistus) ja märgendatakse eraldi tähelepanu väärivad kohad. Järgmistel lugemiskordadel keskendutakse süntaksile, terminitele ja märgendatud kohtadele (näide 1).

- (1) Ma loen selles mõttes nagu kihi kaupa, et see esimene lugemine on selline, et ma parandan ära kohe kõik sellised lihtsad õigekirjavead: suur-väike algustäht, kokku-lahkukirjutamine, kirjavahemärgid – kõik selline asi. Samal ajal [muudan] ka vormistust: mul on hästi raske keskenduda sisule, kui vormistus on paigast ära ..

Tehnilistest abivahenditest kasutavad toimetajad harilikult Wordi ja selle funktsiooni „Jälita muutusi“, ent mõnel juhul võidakse nt asutuses nõuda kindlat programmi (sh tõlkeabiprogramm). Google Docsi pigem välditakse, sest on oht, et kui mitu inimest töötab tekstiga samal ajal, tekib segadus, mis toob kaasa suurema töömahu. Teksti prinditakse ka paberile (üks toimetaja teeb seda u 95%-l kordadest, teine proovib lõpuks seda alati teha), sest seal on muutmist vajavaid kohti hõlpsam märgata.

Keelelistest abivahenditest kasutatakse kõige enam e-keelenõu lehte, kus on koos mitu keelehooldeallikat, sh praegu kirjakeele normi alusena kehtiv ÕS 2018 ja AMSS. Samuti kasutatakse terminibaase IATE ja EUR-Lex, mitmekeelseid veebisõnastikke Glosbe ja Linguee, Eesti Keele Instituudi allikaid (sh sarjast „Keelenõuanne soovitab“). Toimetajad tõdeavad, et kantseliitliku sõnakasutuse ja stampväljendite kohta esitatud Eesti Keele Instituudi seniseid heakeelsussoovitusi rakendatakse viimasel ajal ettevaatlikumalt, sest nende liigset rakendamist on keeleteoimetajatele ette heidetud (vt nt Risberg, Habicht 2021). Arvatakse siiski, et soovitused on antud põhjusega ja toimetaja võiks neid esitada ka autorile, kellele jääb lõppotsus (näide 2). Vajalikuks peetakse, et Eesti Keele Instituut jätkaks heakeelsussoovitustega ka edaspidi, sest nagu mainis üks toimetaja, tekiks kakofoonia, kui igaüks hakkaks neid ise välja mõtlema.

- (2) Mina arvan, et neid ÕSi soovitusi ikkagi võiks järgida, ja kui kliendile või teksti autorile mingisugune asi ei meeldi, siis sul on põhjendus olemas, miks sa tegid: et ma järgisin ikkagi seda [soovitust], mis on kirjakeele normi alus meil praegu, aga et see on soovitus, et kui teile ei meeldi, siis paneme tagasi need *väljakutsed ja läbiviimised*.

Järjest enam vaadatakse ka EKI uut ühendsõnastikku (edaspidi: Sõnaveeb) ja sealset rubriiki „ÕS soovitab“ (alates oktoobrist 2022 „ÕS selgitab“). Need tekitavad toimetajates vastakaid tundeid: on neid, kes hindavad sealset pidevalt uuenevat infot ja võimalust nt muutevorme kontrollida, aga on ka neid, kes Sõnaveebi ei kasuta või keda see ajab segadusse (näide 3). Samuti tunnistas üks toimetaja, et teeb nüüd topelttööd, sest ta kontrollib kõigepealt ÕSist, seejärel aga Sõnaveebist.

- (3) Ma kõige rohkem ikkagi kasutan seda e-keelenõu lehte, Sõnaveebi ma vaatan pigem sellisest sportlikust huvist või nagu arengu mõttes, et kuidas see siis nüüd edeneb, või kui mõne sõna puhul ma ei leia, et näiteks

näitelauseid vahel ma vaatan sealt ka. Ma küll ei usalda neid väga, aga siis kasutad natuke talupojamõistust ja saab hakkama küll. Et pigem on mulle Sõnaveeb olnud selline lisaallikas, kuhu aeg-ajalt pilk heita, aga ma ei saa seda päris niimoodi töös kasutada ikkagi.

Keelehooldeallikate kasutamine ja eriti suhtumine neis esitatud soovitus-tesse peegeldavad ka toimetamise üldpõhimõtteid. Normatiivne keele-toimetamine moodustab kaaluka osa toimetajate tööst: toetutakse ÕSile ning kirjakeele normingutele, eriti ametliku teksti korral. Sama tähtis on ka teksti kommunikatiivne külg: arvestatakse vastuvõtja, teksti žanri ja keelekasutusega (näited 4–5).

- (4) Meditsiinitöötajatel on just *simuleerimistelgid* ja ma ei tea mis *simuleerimis*-asjad .., kus nad simuleerivad näiteks sünnituse vastuvõttu või muud .. Ja meie sooviksime ikka näha *imiteerimist* või *matkimist*. Aga kui ikka meditsiinitöötaja ütleb *simuleerima*, siis me ei parandada. Sest meditsiinitöötaja pidavat kolleegide silmis siis rumal olema. Ja seda me küll ei taha, et keegi ennast tunneks halvasti, et me oleme [tema sõnu] parandanud.
- (5) Ja siis kõik need *silotornid* ja mis nad siin inglise keele vahendusel tulevad ja väga naljakad on .. või *mõru kirss tordil*, midagi sellist. Need ei ole [metafoorid], mis võiksid eesti keelt kaunistada ikkagi. Kõnekeeles jaa, palun väga, kõnekeel või sotsiaalmeediakeel, kaaluda kindlasti, millist keelt kusagil kasutada.

Suhtlus autoriga toimub nii kirja teel kui ka tekstisiseste kommentaaride kaudu. Tunnistati, et kommentaaride sõnastamine on raske (näited 6–7). Seepärast kirjutab üks toimetaja uutele klientidele, et kõik kommentaarid on mõeldud lugemiseks sõbralikul toonil ja temal on olnud neid kirjutades parimad kavatsused. Toimetaja suhtlus autoriga sõltub paari toimetaja sõnul ka sellest, kui hästi teineteist tuntakse: tuttava autoriga suheldakse pisut vabamalt (näide 8).

- (6) Ma natuke ikka mõtlen, et ma ei paneks päris mingisugust passiiv-agressiivset, ma ei tee kuvatõmmiseid ÕSist, kirjutaks kuidagi ikkagi rahulikult ja selgelt.
- (7) Ma kommentaare kirjutades ikkagi üritan jääda tõesti hästi neutraalseks ja mõtlen, et kuidas minu küsimus sellele autorile tundub, et sellest kuidagi valesti aru ei saaks .. See on sinu tekst, see on nagu sinu laps, et see on ka hästi-hästi tundlik ja mina võib-olla ei mõtlegi kuidagi järsult seda, mida ma küsin, aga autor võib olla tundlik. Siis ma ikkagi sada korda mõtlen ja üritan, üritan niimoodi viisakalt ja niimoodi pehmelt väljenduda.

- (8) Üritan ikka olla viisakas ja neutraalne. See, kas kirjutad kommentaari sõbrale või võõrale, muudab stiili, nt [sõbrale] lisan nalja.

Küsimusele, kes teksti eest vastutab, polnud toimetajatel lihtne vastata. Kõneldi jagatud ja kaasvastutusest, nt ei või teksti jääda selgeid keelevigu ning kindlasti ei tohi toimetaja midagi valeks parandada (näited 9–10).

- (9) Nii et eks see on ühest küljest kollektiivne vastutus, aga lõpuks ikkagi need, kes on esialgsed põhikoostajad, kelle juurde iga probleemi korral tekst tagasi läheb, tema vastutab. [---] Mina vastutan selle eest, et ma keeleliste paranduste käigus ei parandaks midagi valeks. Aga samas jällegi, ma ju teen alati parandused nähtavalt, et keegi peaks need üle vaatama, ja tema siis justkui ka vastutab, nii et tegelikult siin on selline halb lugu, et see on jagatud vastutus.
- (10) Et anda see [tekst] kellelegi kätte, et ta [keeletoimetaja] ei eksi seal ühegi arvuga, et kogemata ei kustuta midagi ära – seal on ikka äärmiselt suur usaldus. Seda tuleb siis püüda hoida, välja teenida, mitte vigu teha.

Ühe toimetaja meelest on autoril vastutuse põhiosa, kuid sageli on kaalul ka tema kui toimetaja maine. Sealjuures tõdes ta, et kui temale langeb osa vastutusest, siis tahaks ta ka sõnaõigust. Teisel toimetajal on raske ette kujutada, kuidas on võimalik paarisajaleheküljelise toimetatud teksti muudatusi ükshaaval läbi vaadata ja kui suur töö see autorile tegelikult olla võib. Kõik toimetajad leidsid, et lõplikult vastutab teksti eest autor, kes peaks muudatused ka üle kontrollima.

Eeltoodust ilmneb, et toimetajate tööprotsessid, sealhulgas kasutatavad tehnilised ja keelelised abivahendid, on sarnased, kuid toimetajate suhtumine erineb selle poolest, kui rangelt keelehooldeallikate soovitusi järgitakse. Sealjuures on toimetajal vastutus autori ees ja autoril teksti lõpliku kuju eest.

6. Keeletoimetaja tekstisisene töö

Järgnevalt tutvustame keeletoimetaja tekstisisest tööd muudatuste laadi ja muudatuste liikide kaudu.

6.1. Muudatuste laad

Muudatuse tasandi alusel saab eristada põhimuudatusi ja nendest tingitud lisamuudatusi. Seitsme teksti peale tehti põhimuudatusi 1013 korral. Kõigi tekstide keskmine põhimuudatuste osakaal oli ~80% (tabel 1, T = tekst). Eripärane on tekst 3, kus põhimuudatusi on 97,22%.

Tabel 1. Muudatuste jagunemine muudatuse tasandi järgi %

Muudatuse tasand	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	Keskmine
Põhimuudatus	73,05	72,04	97,22	76,92	78,36	78,21	83,97	79,97
Lisamuudatus	26,95	27,42	2,78	23,08	20,18	21,23	16,03	19,67
Ei kehti*	–	0,54	–	–	1,46	0,56	–	0,37

* Muudatuse tasandit ei olnud võimalik tuvastada, sest lauses oli tehtud ulatuslikke muudatusi.

Tehnilised liigutused⁴ jagunevad nelja rühma. Nagu ilmneb tabelist 2, on levinuim tegevus asendus, mida esines keskmiselt 58%-l juhtudest. Asenduse korral on kasutatud ühe sõna asemel teist sõna, ühe käände asemel teist käännet või kaassõna, muudetud interpunktsiooni, verbi aega jms. Ülejäänud kolm tegevust – kustutus, lisandus ja ümbertõst – moodustavad 42% kasutusjuhtudest. Kui kustutuse käigus (~19,4%) on toimetaja eemaldanud tekstist (osa)lause, fraasi, sõna(osa), tähe, interpunktsioonimärgi või tühiku, siis lisanduse korral (~13,6%) on toimitud vastupidi. Ümbertõst (~9%) hõlmab sõnajärjemuudatusi nii fraasi- kui ka lausetasandil.

Tabel 2. Muudatuste jagunemine tehniliste liigutuste järgi %

Tehniline liigutus	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	Keskmine
Asendus	50,82	56,72	65,71	57,50	55,22	53,57	66,33	57,98
Kustutus	23,77	19,40	22,86	21,25	22,01	12,86	13,57	19,39
Lisandus	17,21	8,96	7,14	11,25	17,54	22,14	11,06	13,61
Ümbertõst	8,20	14,93	4,29	10,00	5,22	11,43	9,05	9,02

⁴ Siin ja edaspidi käsitleme põhimuudatusi.

Kõige sagedasem **muudetud osis** on sõna (tabel 3), mida on muudetud enam kui pooltel kordadel. Erandi moodustab tekst 4, kus sõnamuudatuste osakaal ei ületa 50%, kuid kus seevastu on hulgaliselt muid muudatusi (interpunktsioonimärgid jm).

Tabel 3. Muudatuste jagunemine muudetud osise alusel %

Muudetud osis	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	Keskmine
Sõna	72,13	67,91	65,71	47,50	67,16	54,29	72,36	63,87
Fraas	13,93	21,64	12,86	11,25	19,40	28,57	12,06	17,10
Osalause	–	0,75	–	2,50	2,24	–	1,51	1,00
Lause	–	–	–	1,25	0,37	–	1,01	0,38
Muu	13,93	9,70	21,43	37,50	10,82	17,14	13,07	17,66

Muudatused saab **asukoha** järgi jagada lausesisesteks, -välisteks ja tekstipõhisteks. Peamiselt on toimetajad teinud lausesiseseid muudatusi (tabel 4). Lauseväline muudatus tähendab, et muudatus polnud tingitud sellest lausest, kus asub muudetud osis (nt tekib sõnakordus võrdluses eelmise lausega). Eripärane on tekst 6, kus on lausetasandiga võrreldes tehtud märkimisväärselt palju muudatusi ka teksti kui terviku piires.

Tabel 4. Muudatuste jagunemine muudatuse asukoha järgi %

Muudatuse asukoht	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	Keskmine
Lausesisene	72,13	89,55	91,43	75,00	87,69	57,14	84,93	79,70
Lauseväline	10,66	10,45	7,14	2,50	7,46	10,00	12,56	8,68
Terviktekst	17,21	–	1,43	22,50	4,85	32,86	2,51	11,62

Seega võib üldistavalt väita, et keeleteoimetaja teeb tekstis enamjaolt põhimuudatusi. Peamine tegevus on asendus, seejuures on asendatav osis sageli sõna ning harilikult tehakse muudatusi lause piires. Kui aga vaadata kõiki eelnimetatud muudatuse laade tekstide kaupa, ilmnevad erijooned. Leidub tekste, kus on teistega võrreldes rohkem põhimuudatusi (tekst 3), lisatud (tekst 6) või kustutatud osiseid (tekst 1) ja fraasitasandi muudatusi (tekst 6) ning kus (ühtlustamis)muudatused on tingitud sageli tervikust (tekstid 4 ja 6).

6.2. Muudatuste liigid

Analüüsitud tekstides on tehtud 41 liiki muudatusi (lisa 2), kuid kõigis seitsmes tekstis on neist esindatud vaid 8: täpsustus, rektsoon ja kääne, tekstiosade sidumine, interpunktsioon, sõnajärg, kantseliitlik sõnakasutus, sõna- ja vormikordus ning esiletõst. Need muudatused moodustavad 19,5% kõigist muudatustest. Seevastu 16 liiki, mis hõlmavad 40% muudatustest, leidub vähem kui pooltes tekstides. Nende hulka kuuluvad ka muudatused, mis puudutavad reavahetust, sõnaliiki, terminit ja ühildumist ning mida esineb vaid ühes tekstis.

Kuigi muudatuse liigid konkretiseerivad toimetaja sekkumist teksti, siis liik üksi ei anna infot sekkumise võimaliku põhjuse kohta. Sestap oleme tuvastatud muudatused jaotanud omakorda nelja kategooriasse: keele-, stiili-, sisu- ja vormistusmuudatusteks (tabel 5), seejuures võib üks ja sama muudatuse liik esindada mitut kategooriat (lisa 2). Kõige rohkem leidub vaatlusalustes tekstides stiilimuudatusi. Erandi moodustavad tekst 4, kus domineerivad keelemuudatused, ja tekst 6, kus ülekaalus on vormistusmuudatused.

Tabel 5. Muudatuste jagunemine kategooriate vahel %

Muudatuse kategooria	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	Keskmine
Keeleline	28,69	28,36	31,43	43,75	25,37	22,14	16,58	28,05
Stiililine	43,44	58,96	51,43	15,00	47,76	33,57	55,78	43,71
Sisuline	13,12	8,96	15,71	15,00	25,37	5,71	22,61	15,21
Vormistuslik	14,75	3,73	1,43	26,25	1,49	38,57	5,03	13,04

Järgnevalt käsitleme tehtud muudatusi kategooriate kaupa. Keeleanalüüsi täiendavad keeletoimetajate intervjuudest kogutud kommentaarid.

6.2.1. Keelemuudatused

Tekstis 4 on tehtud kõige rohkem keelemuudatusi, seevastu tekstides 1, 2 ja 3 on need sageduselt teisel, tekstis 5 teisel-kolmandal ning tekstides 6 ja 7 kolmandal kohal. Esindatud on 7–14 liiki keelemuudatusi, mis jagunesid tekstiti erinevalt.

Kõige enam esines sõnajärjemuudatusi, mida leidis kõigis vaatlusalustes tekstides, iseäranis tekstides 2 ja 7. Enamasti on sõnajärjemuudatuste

põhjus teema ja reema asukoht. Ka näite 11 sõnajärjemuudatust põhjendab toimetaja sellega, et fraas *olla vaat et piiblik*s kui tähtsam info peaks paiknema lause lõpus.

- (11) **Algne lause.** .. enne mainin ära ka Riigikantselei koduleht leitava „Kaasamise hea tava“, mis võiks olla vat et piiblik*s* kõikidele kohaliku (ja ka riikliku) tasandi otsustajatele (inimesed, kelle otsused mõjutavad teiste inimeste elu). (T2)

Toimetatud lause. .. enne mainin ära Riigikantselei kodulehelt leitava „Kaasamise hea tava“, mis võiks kõikidele kohaliku (ja ka riikliku) tasandi otsustajatele (inimesed, kelle otsused mõjutavad teiste inimeste elu) olla vaat et piiblik*s*.

Kuigi ka interpunktsiooni on muudetud kõigis tekstides, paistavad selle poolest silma eeskätt tekstid 1, 3 ja 5. Enamasti hõlmavad muudatused koma, kuid ka nt mõttekriipsu ja lauselõpupunkti kasutust.

Tekstis 4 domineerivad suure ja väikese algustähe muudatused (*Tartu-Võru Rahukohus* → *Tartu-Võru rahukohus*), millest osa on toimetaja sõnul seotud küsimusega, kas tegu on asutuse täisnimetusega või mitte. Tekstis 5 on levinuim muudatuse liik väljajätt: lausest on sageli puudu finitne verbivorm (*Kergliiklusteedel paigutada pingid* → *Kergliiklusteedel tuleb paigutada pingid*), harvem verbi laiend (*piisab, kui* → *piisab sellest, kui*). Tekstis 6 on kõige sagedamini muudetud kokku- ja lahkukirjutust (*vähi vorm* → *vähivorm*).

6.2.2. Stiilimuudatused

Stiilimuudatused moodustavad peamise muudatuste kategooria viies tekstis, üksnes tekstis 6 on stiilimuudatused teisel ja tekstis 4 kolmandal-neljandal kohal. Seejuures paistab tekst 4 silma ka stiilimuudatuste liikide vähesuse poolest: kui teistes tekstides on tehtud 14–18 liiki muudatusi, siis tekstis 4 on piiratud 8-ga. Samas ei peegelda liikide arv muudatuste esinemissagedust, nt on tekstides 5 ja 6 tehtud kummaski 18 liiki stiilimuudatusi, kuid muudatuste koguarv erineb neis üle kahe korra.

Kõige sagedasem stiilimuudatus, mis on neljas tekstis esimesel, ühes tekstis esimesel-teisel ja ühes tekstis teisel kohal, puudutab sõnavalikut. Toimetajad on sõnatasandi muudatusi tehes muutnud sõnavalikut võõr-mõju tõttu (nt *situatsioon* → *olukord*, T1; *huvigrupi* → *huvirühma*, T2; *maksimaalselt palju* → *võimalikult palju*, T3; *madal risk* → *väike risk*,

T6), mida põhjendatakse sellega, et omasõnad lihtsustavad keeruka teksti mõistmist, seejuures rõhutavad toimetajad, et asendamise käigus ei tohi tähendus muutuda. Samuti asendatakse argikeelseid sõnu neutraalsetega (nt *münthe vorpida* → *münthe vermida*, T2) ja tähenduslikult vähem sobivaid sobivamatega (nt *erinevatel aegadel* → *eri aegadel*, T3).

Kõigis tekstides peale teksti 4 on tegeletud paljusõnalisusega, mis puudutab nii sõna (nt *kiiritusraviaegne kõrvaltoime* → *kiiritusravi kõrvaltoime*, T6) kui ka lause tasandit (nt *keskkond, kus me elame* → *meie elukeskkond*, T2). Eriti paistab silma tekst 5, kus seda stiili-ilmingut esineb pea sama palju kui teistes tekstides kokku (nt *tooli tüüpi istmed* → *toolid*, *murupinnale* → *murule*). Sõna *jaoks* asendamist alaleütleva käändega ühendas *nende jaoks liiga pikk* → *neile liiga pikk* põhjendab teksti 5 toimetaja sellega, et kaassõna *jaoks* muudab sõnastuse kohmakamaks, see-eest alaleütlev kääne annab sama mõtet edasi lühemalt. Sageli muudetakse ka kantseliitlikku sõnakasutust, mida leidub tekstides 2 ja 7 rohkem (nt *antud kirjatüki* → *selle kirjatüki*, *vastavalt sellele* → *selle põhjal*, T2), teistes tekstides võrdlemisi harva.

Ülejäänud stiilimuudatused on suuresti tekstispetsiifilised. Nii on tekstis 2 palju sõna- ja vormikordust (nt *teeme me* → *teeme*). Näites 12 on järjestikku kaks *et*-kõrvallauset, korduse kõrvaldamiseks ja lauseloogika parandamiseks on asendatud fraas *ma usun* sõnaga *usutavasti*. Tekstis 3 esineb peale sõna- ja vormikorduse ka tähenduskordust (nt *lisaks ka* → *lisaks*). See-eest tekstis 4 on teiste tekstidega võrreldes enim muudetud saavat käänet (nt *eesmärgiks* → *eesmärk*), mis ei ole toimetaja sõnul küll vale, kuid ta eelistab nimetavat käänet. Tekst 5 paistab silma modaalsuse ja rõhutuse muudatustega (nt *juba olemasolev haljastus* → *olemasolev haljastus*) ning tekst 6 sõnajärjemuudatustega.

- (12) **Algne lause.** Ma usun, et me kõik tahame seda, et keskkond, kus me elame, oleks meile võimalikult ideaalne ning, et me saaksime ise ka kujundada seda, mis meie ümber toimub. (T2)

Toimetatud lause. Usutavasti tahame kõik seda, et meie elukeskkond oleks meile võimalikult ideaalne ja et me saaksime ise meie ümber toimuvat kujundada.

Stiiliga on seotud ka erandlikud muudatused, kus toimetaja on asendanud ühe õige või sobiva variandi teisega. Vastuoluliselt suhtutakse mitmuse osastavasse: teksti 1 toimetaja on asendanud lühikese mitmuse osastava pikaga (*kontaktläätsi* → *kontaktläätseid*), sest eelistab ise pikka osastavat

(samas lisab, et mõne teise autori tekstis ta poleks seda muudatust ilmselt teinud), kuid teksti 3 toimetaja on toiminud vastupidi (*juunioreid* → *juuniore*), sest ta on täheldanud pika vormi ületarvitust ja lühikese osastava taandumist. Tekstis 4 on asendatud kokkukirjutatud ühendverbituletis lahkukirjutisega (*vastuvõtmine* → *vastu võtmine*) ja tekstis 6 on lisatud lause algul paikneva *des*-lauselühendi järele koma, kuigi keelehooldeallikate (vt Erelt 2019: 152) järgi on komata kasutus rööpselt võimalik.

6.2.3. Sisumuudatused

Võrreldes keele- ja stiilimuudatustega leidub sisumuudatusi vaatlusalustes tekstides harvem: tekstides 1 ja 6 on need sageduselt neljandal, tekstis 4 kolmandal-neljandal ning tekstides 2 ja 3 kolmandal kohal. Ka muudatuste liigiline esindatus on neis tekstides väheldane, jäädes 4–6 vahele. Seevastu tekstis 5 jagavad sisumuudatused keelemuudatustega teist-kolmandat kohta ja tekstis 7 on need teisel kohal. Sisumuudatuste olulisust nendes kahes tekstis näitab ka liigiline mitmekesisus (vastavalt 18 ja 10 liiki).

Üks levinuimaid sisumuudatusi on seotud sõna tähendusega, mis on tekstides 2, 3, 5 ja 7 sageduselt esimene või teine muudatuse liik. Toimetaja on asendanud tähenduse poolest sobimatu sõna konteksti sobivaga, nt *kaasamissündmused* → *kaasamisiüritused* (T2), *muudatused* → *muutused* (T3), *perioodil* → *ajavahemikul* (T7). Põhjenduseks tuuakse vajadus väljendada täpsemalt. Sõna tähenduse kõrval on teine levinuim sisumuudatuse liik täpsustus, mille korral on toimetaja muutnud üldistusastet või lisanud täpsustavat teavet, nt *PSA tulemus* → *PSA testi tulemus* (T6). Teksti 5 toimetaja on muutnud kaldkriipsu kasutust ühendis *Kivilinn/kaubanduspiirkond* → *kivilinn ja kaubanduspiirkond*, sest kaldkriips võib märkida nii sõna *ja* kui ka sõna *või*, mistõttu on toimetaja sõnul tähtis kõrvaldada mitmeti mõistetavuse oht.

Sisumuudatuste poolest on eripärane tekst 4, kus domineerivad algustähemuudatused, kuid need on seotud üksnes sõnaga *haigekassa* (näide 13): suure algustähe asendamine väikesega on tingitud asjaolust, et suur täht viitaks ühele konkreetsele asutusele, kuid tekstis käsitletaval ajavahemikul oli Eestis mitu haigekassat.

- (13) **Algne lause.** Algas aasta kestnud kemplus, mis päädis hambaarstide streigiga, kus enam Haigekassa lepingulisi kliente ei teenindatud. (T4)

Toimetatud lause. Algas aasta kestnud kemplus, mis päädis hambaarstide streigiga, kus enam haigekassa lepingulisi kliente ei teenindatud.

Tekstis 6, kus sisumuudatusi oli kõige vähem, torkasid silma rektsooni ja käändega seotud muudatused. Nt asendati ühend *eesnäärmevähi suremus* ühendiga *eesnäärmevähki suremus*.

6.2.4. Vormistusmuudatused

Tekstides 2, 3, 5 ja 7 on vormistusmuudatused sageduselt neljandal, tekstis 1 kolmandal, tekstis 4 teisel ja tekstis 6 esimesel kohal. Seejuures on tekstis 6 tehtud peaaegu sama palju vormistusmuudatusi kui ülejäänud tekstides kokku. Muudatuste liikide arv jääb 1–7 vahele.

Vormistusmuudatuste ühisosa on vähene, sest muudatused on tekstispetsiifilised. Nt on tekstides, mis sisaldavad viiteid ja kirjanduse nimekirja, ühtlustatud viitekirjeid. Nii on teksti 6 toimetaja lisanud mitme autoriga allika viitesse ühendi *et al.* ja pannud kahe allika autorite nimede vahele koma asemele semikooloni. Teksti 2 autor on muutnud joonealuse viite vormistust (näide 14). Toimetaja sõnul stiiljuhend küll puudus, kuid ta leppis vormistusmuudatuse peatoimetajaga kokku.

(14) **Algne lause.** Kaasamise hea tava. Riigikantselei. 2020. <https://riigikantselei.ee/kaasamise-hea-tava> (T2)

Toimetatud lause. Riigikantselei. (2020). *Kaasamise hea tava*. <https://riigikantselei.ee/kaasamise-hea-tava>.

Peale viitekirjete muudatuste leidub tekstis 6 palju vormistusmuudatusi, kus lühend on asendatud sõnaga, nt *ENV* → *eesnäärmevähk*. Toimetaja põhjendab neid esinemissagedusega: kuna tekstis on sõna kasutatud palju sagedamini kui lühendit, otsustas ta vormistusviisi ühtlustada. Tekstis 4 on aga võrdlemisi arvukalt muudatusi seotud eri liiki esiletõstudega, nt on toimetaja kasutanud tsitaatides jutumärkide asemel kaldkirja, et ühtlustada tsitaatide vormistust. Ülejäänud muudatused on pigem juhuslikku laadi: parandatud on sisestusvigu (*regisreeruda* → *registreeruda*, T1), läbiva suurtähe asemel on kasutatud esisuurtähte (*ZEISS* → *Zeiss*, T1) ja esisuurtähe asemel väiketähte (*7. Novembriks* → *7. novembriks*, T4).

7. Kokkuvõttev arutelu

Keeletoimetamine on mitmetahuline protsess, sest toimetaja peab ühtaegu suhestuma nii teksti, autori kui ka hüpoteetilise lugejaga. Normatiivse keeletoimetamise keskmeks on tekst, mille keelekasutus peab vastama žanri tavadele ning objektiivsetele keelenormidele. Seevastu kommunikatiivne keeletoimetamine tõstab esile lugeja, sest tekstid ei sünni vaakumis, vaid on mõeldud täitma mõnd eesmärki, mistõttu on tähtis püüelda arusaadavuse poole. Niisama oluline on arvestada toimetamisel autoriga, sh teada, kust jooksevad toimetamise piirid.

Toimetatud tekstide analüüsist ilmneb ootuspäraselt, et toimetajad teevad kõige rohkem põhimuudatusi ja kui neid on palju, siis kaasnevad nendega lisamuudatused. Teiseste muudatuste nappus annab seega alust arvata, et toimetajal on tulnud muuta teksti võrdlemisi vähe, mida kinnitab ka teksti 3 toimetustöö. Seejuures on põhimuudatused peamiselt asendused, millele järgnevad kustutused, lisandused ja ümbertõstud. Need tulemused langevad üldjoontes kokku eri liiki tarbetekstide leksikaalsetele üksustele keskendunud Laflamme'i omadega (2009: 76–77), kuid erinevad Vandendaele jt meediatekstide uuringu omadest (2015: 380–381), mille kohaselt oli kõige enam lisandusi, seejärel asendusi ja kustutusi, kuigi muudatuste vahetegur Vandendaele jt uurimuses oli teksti siiski erinev. Võib arvata, et muudatuste aluseks olevad tegevused olenevad kas konkreetsest tekstist või toimetajast, üksnes ümbertõstu esinemuses paistab kehtivat seaduspära, et seda kipub teistest vähem olema.

Kõige sagedamini muudetav osis on sõna ja enim muudatusi tehakse lause piires. Samas erinevad asenduse osakaalud teksti ~15,5%, sõna kui muudatusest kõige sagedamini puudutatud osise osakaalud ~24,9% ja lausesiseste muudatuste osakaalud ~34,3%. Tehtud muudatused jagunevad 41 liiki, millest on kõigis seitsmes tekstis esindatud vaid 8 (täpsustus, rektsoon ja kääne, tekstiosade sidumine, interpunktsioon, sõnajärg, kantse-liitlik sõnakasutus, sõna- ja vormikordus ning esiletõst). Muudatuste liigid jagunesid nelja kategooriasse (keeleline, stiililine, sisuline, vormiline), ehkki mõni liik esines mitmes kategoorias. Nõnda nähtub, et tekstides tehakse enim stiilimuudatusi, kuid ühes tekstis on ülekaalus keelemuudatused ja ühes vormistusmuudatused. Kõik see osutab, et keeletoimetajate töös on küll olemas teatav ühisosa, kuid see, mida ja kui suures ulatuses muudetakse, on tugevalt tekstispetsiifiline. Lisaks olenevad muudatused

tekstiliigist: kuna enamik toimetajaid on oma tööd teinud aastaid ja nad on sama tekstiliigiga sageli kokku puutunud, toetuvad nad toimetamisel oma kogemustele.

Muudatuste hulk, laad ja liik olenevad küll konkreetsest tekstist ja tekstiliigist, kuid seeläbi ka teksti autorist. Intervjuudest keeleteoimetajatega tuli kujukalt välja, et toimetajad väärtustavad koostööd autoriga ja seavad autori soovid esikohale, jagades temaga vastutust. Toimetajad suhtuvad kellegi teise loodud teksti muutmisse ettevaatlikkusega. Selles kontekstis on huvitav käsitleda stiilimuudatusi, mis moodustasid konkurentsituult kõige levinuma muudatuste liigi. Kuna stiil ei puuduta õiget ega valet, vaid head ja halba keeekasutust, olles tugevalt seotud autori väljendusviisiga, siis tuleb jälgida, et muudatustega ei mindaks liiale.

Eeltoodust ilmneb, et keeleteoimetamine on nagu rätsepatöö, sest see sõltub paljuski konkreetsest tekstist ja autorist. Samas oleme artiklis käsitlenud vaid seda, mis muudatusi on toimetaja tekstis teinud, kuid mitte seda, mis muudatused on ta jätnud kas teadlikult või teadmatuses tegemata. Samuti ei hinnanud me tehtud muudatuste asjakohasust. Sellise fookuse seadmiseks oleks vaja teistsugust uuringut, kus allikmaterjalina kasutatakse üht ja sama teksti, mida palutakse toimetada. Lisaks väärisk uurimist teksti autorite suhtumine keeleteoimetaja tehtud muudatustesse ja valitud suhtlusviisi.

Kirjandus

- Alumäe, Tanel, Ottokar Tilk, Asad Ullah 2018.** Advanced rich transcription system for Estonian speech. – Human Language Technologies – the Baltic Perspective: Proceedings of the Eighth International Conference, Baltic HLT 2018. Frontiers in artificial intelligence and applications 307. Amsterdam: IOS Press, 1–8.
- AMSS** = Tiina Paet, Argo Mund, Tuuli Rehema 2013. Ametniku soovitussonastik. <https://www.eki.ee/dict/ametnik/>.
- Argus, Reili, Katrin Kern, Helika Mäekivi 2022.** Keeleteoimetamine. Kõrgkooliõpik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Bisaillon, Jocelyne 2007a.** Professional editing: Emphasis on the quality of a text and its communicative effectiveness. – Written Documents in the Workplace. (= Studies in Writing, Volume 21.) Ed. by Denis Alamargot, Patrice Terrier, Jean-Marie Cellier. Amsterdam, Oxford: Elsevier, 75–93.
- Bisaillon, Jocelyne 2007b.** Professional editing strategies used by six editors. – Written Communication 24 (4), 295–322. <https://doi.org/10.1177/0741088307305977>.

- Creswell, John W. 2013.** Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches. Los Angeles *etc.*: Sage.
- EKI teatmik** = Toim. Peeter Päll. Koost. Peeter Päll, Maire Raadik, Ülle Allsalu, Katrin Hallik, Katre Kasemets, Margit Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Tiina Paet, Geda Paulsen, Lydia Risberg, Arvi Tavast, Mari Vaus 2022–. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://eki.ee/teatmik/>.
- EKKR** = Mati Erelt, Tiit Erelt, Kristiina Ross 2020. Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.
- Erelt, Mati 2019.** Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. 4., täiendatud tr. Tallinn: Emakeele Selts.
- Ezzy, Douglas 2002.** Qualitative Analysis: Practice and Innovation. London: Routledge.
- Franklin, Bob, Martin Hamer, Mark Hanna, Marie Kinsey, John E. Richardson 2005.** Key Concepts in Journalism Studies. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Hion, Mari 1971.** Süntaktilised parandused kirjastuse „Valgus“ käsikirjades. Diplomitöö. Käsikiri Tartu ülikooli eesti keele osakonnas.
- Jõemets, Triin 2022.** Keeletoimetaja tööprotsess kümne keeletoimetaja hinnangu ja toimetamistöö näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool. <https://www.etera.ee/s/o7d9Ialg6y>.
- Kasik, Reet 2002.** Tekstianalüüs ja tekstihoole. – Keel ja Kirjandus 7, 457–463.
- Kasik, Reet 2007.** Sissejuhatus tekstiõpetusse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kerge, Krista 2003.** Tekstilingvistika ja toimetamine. – Keel ja Kirjandus 4, 271–280.
- Laflamme, Caroline 2009.** Les modifications lexicales apportées par les réviseurs professionnels dans leur tâche de révision: du problème à la solution. Doktoritöö. Québec: Université Laval. <https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/thesescanada/vol2/QQLA/TC-QQLA-26291.pdf>.
- Laherand, Meri-Liis 2008.** Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Infotrukk.
- Miller, Kai 2017.** Keeletoimetaja roll ja töö sisu tõlke toimetamisel 20. sajandi teisel poolel. Magistritöö. Tallinna Ülikool. <https://www.etera.ee/s/sw1BAWmWIH>.
- Mäekivi, Helika 2020.** Keerukast klaariks. Kantseliit ja tema kaaslased. Tallinn: Ecoprint.
- Prono, Judith, Martha DeLanoy, Robert Deupree, Jeffrey Skiby, Brian Thompson 1998.** Developing new levels of edit. – 45. annual Society for Technical Communications (STC) conference, Anaheim, CA (United States), 17–21 May 1998. <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc710077/>.

- Risberg, Lydia, Habicht Külli 2021.** EKI keelekool: loendipõhisusest kasutuspõhisuseni. – Postimees, 23. oktoober. <https://arvamus.postimees.ee/7367811/ak-eki-keelekool-loendipohisusest-kasutuspohisuseni>.
- Solum, Kristina 2017.** (Im)politeness between copy-editors and translators: Working from different islands? – FLEKS – Scandinavian Journal of Intercultural Theory and Practice 4 (1). <https://doi.org/10.7577/fleks.2438>.
- Solum, Kristina 2018.** The tacit influence of the copy-editor in literary translation. – Perspectives 26 (4), 543–559. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2018.1458888>.
- Taukar, Marju 2020.** Algupäraste ja tõlgitud eestikeelsete tekstide sarnasused ja erinevused. Doktoritöö. Tallinna Ülikool. <https://www.digar.ee/viewer/en/nlib-digar:430720/366104/>.
- Titscher, Stefan, Michael Meyer, Ruth Wodak, Eva Vetter 2000.** Methods of Text and Discourse Analysis. London *etc.*: Sage Publications.
- Uuspõld, Ellen, Argo Mund 2015.** Õpetusi ja harjutusi algajale keeleteimetajale. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vandendaele Astrid, Ludovic De Cuyper, Ellen Van Praet 2015.** Beyond „trimming the fat“: The sub-editing stage of newswriting. – Written Communication 32 (4), 368–395. <https://doi.org/10.1177/0741088315599391>.
- Weber, Jean Hollis 2010.** Copyediting and beyond. – New Perspectives on Technical Editing. Ed. by Avon Murphy. Amityville, New York: Baywood Publishing Company, 85–105.
- ÕS 2018** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim. Maire Raadik. Koost. Tiit Ereli, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.

Lisa 1. Analüüsitavate tekstide kirjeldus

Nr	Tekstilik	Analüüsitavate tekstide iseloomustus
1	Veebi-tekst	Tekst 1 koosneb ühe autori kirjutatud neljast lühikesest terviktekstist (kokku 9914 täheruumi), mis on avaldatud veebipoe lehel. Tekst on mõeldud täiskasvanutele, kuid kitsam sihtrühm puudub. Kuna tegu on erialase tarbetekstiga, sisaldab see palju termineid, arve ja nimesid, samuti on kasutatud loetelu. Et müüa kindlat toodet või turundada ettevõtet, on kasutatud reklaamikeelele omaseid võtteid.
2	Ajakirja-artikkel	Tekst 2 on ühe autori kirjutatud terviktekst (6217 täheruumi), mis pärineb noorteajakirjast. Pikki liitlauseid vaheldatakse lihtlausetega, kasutatakse pöördumist, joonealust märkust (allikaviide) ja loetelu. Tekst sisaldab palju ingliskeelseid termineid. Keelekasutus on vabam, väljendusviis subjektiivsem (hinnanguline).
3	Ajakirja-artikkel	Tekst 3 on kindlale sihtrühmale mõeldud terviklik ajakirja-artikkel, mis koosneb kahest osast (kokku 10 083 täheruumi). Kirjeldavat osa toetatakse rohkete tsitaatidega, milles esineb kõnekeelsust. Tekstis on palju liitlauseid, üks tõlkimata ingliskeelne termin, palju fakte (nimed, arvud).
4	Populaar-teaduslik tekst	Tekst 4 on kolme autori kirjutatud populaarteadusliku teksti alapeatükk (8398 täheruumi). Teksti sihtrühma moodustasid eelkõige erialainimesed, aga ka teised teemast huvitatud. Tekstis on kaks loetelu, rohkelt tsitaate ja fakte (nimed ja aastaarvud). Keelekasutus pole range, esineb hinnangusõnu ja kujundlikke väljendeid.

Keeletoimetaja kommentaar

Tegu on tarbetekstiga, mis sisaldas muu hulgas terminiprobleeme ja nähtavasti ka tõlgitud osi, kuid reklaamikeelega seotuse tõttu tuli keeleteoimetamisel arvestada rohkem autori eripäraga. Seega polnud seda teksti kõige lihtsam toimetada.

Kuna keeleteoimetaja tunneb autorit hästi ja on temaga varem koostööd teinud, andis autor talle loa teha tekstis oma äranägemise järgi muudatusi, et lõpptulemus saaks võimalikult ladus. Stiilijuhendi puudumise tõttu pidi keeleteoimetaja ise otsustama, mida ja kuidas muuta. Keeleteoimetaja tõdes, et võõra autori teksti oleks ta toimetanud palju ettevaatlikumalt ja muudatusi põhjalikumalt selgitanud. Pärast keeleteoimetamist ei saadatud teksti toimetajale enam tagasi.

Tekst 2 on pärit ajakirjast, teksti vaatas esmalt üle peatoimetaja. Kuna ühe numbri piires püütakse tagada ühtsust (nt terminikasutus), lähtutakse sellest eri autorite tekstide toimetamisel.

Keeleteoimetaja teadis autorit, kuid ei tundnud teda isiklikult ega polnud temaga varem koostööd teinud. Tema hinnangul on autor värvika stiiliga ja kujundilembene. Täpseid juhiseid toimetamiseks ei antud, puudus ka stiilijuhend, kuid ajakirja kaastöötajad soovivad, et avaldatav tekst oleks ladus ja grammatiliselt korrektne. Pärast keeleteoimetatud teksti ärasaatmist see enam toimetajale tagasi ei tulnud.

Tekst 3 on kindlat teemat tutvustav tüüpiline ajakirjaartikkel, mille eesmärk on info edastamine. Peatoimetaja oli selle tekstiga enne tööd teinud, ent keeleteoimetaja ei teadnud, mil määral. Tekst on hästi kirjutatud, kuid sisaldas erialažargooni ja meediatekstidele iseloomulikke väljendeid, millega tuli tegelda. Keeleteoimetajale ei öeldud, kui põhjalikult või kuidas tuleb toimetada, samuti puudub ajakirjal stiilijuhend. Pärast keeleteoimetamist ei saadatud teksti toimetajale enam tagasi.

Tekst 4 oli huvitavalt kirjutatud ja seda oli üldjoontes lihtne toimetada, kuid kontrollida tuli asutuste ja organisatsioonide varasemaid nimetusi, mis osutus mõneti keeruliseks. Kuna tegu oli erialatekstiga, sisaldas see ootuspäraselt palju termineid, mida keeleteoimetaja võttis ka arvesse. Muid erijooni ta ei täheldanud.

Keeleteoimetaja polnud varem teksti autoritega koostööd teinud. Talle ei antud juhiseid, kui põhjalikult tuleb toimetada, ega stiilijuhendit, ent asutuste nimetused paluti kirjutada suure algustähega. Toimetajal oli võimalik autoritega vahendaja kaudu suhelda. Pärast keeleteoimetamist saadeti tekst toimetajale tagasi, st toimetaja vaatas teksti mitu korda üle.

Nr	Tekstiliik	Analüüsitavate tekstide iseloomustus
5	Juhend	Tekst 5 on juhendi 1. peatüki algusosa (8987 täheruumi) ja mõeldud pigem kindlale sihtrühmale. Tekst paistab silma kohati keeruka ja väga värvika sõnakasutusega, kuid leidub konspektiivseid tekstiosi. Tekst on kujundatud, nt on loetelus tõstetud sinise värviga esile tähtsamad punktid, ja lisatud on allkirjadeta jooniseid.
6	Hindamis- raport	Tekst 6 on mitme autori kirjutatud hindamisraporti peatükk (9125 täheruumi) ja mõeldud kindlale sihtrühmale. Kuna tekst on informatiivne, teaduslik, on selles palju termineid (sh nende ingliskeelseid vasteid), võõrsõnu ja lühendeid, hulgaliselt on arve ja osutusi ajale. Samuti paistab tekst silma tekstisistest viidete rohkusega. Lisatud on üks hüperlink.
7	Uuringu vahearuanne	Tekst 7 on mitme autori kirjutatud uuringu vahearuande peatüki algusosa (9367 täheruumi). Selles on kaks joonealust märkust: sisuline täpsustus ja allikaviide. Erialatekstile omaselt on kasutatud palju termineid, võõrsõnu, loetelusid ja jooniseid, samuti viiteid joonistele.

Keeletoimetaja kommentaar

Kuigi tekst 5 oli sisult huvitav, oli seda üsna raske toimetada, sest see polnud keeleliselt kõige parem: kohati jäi mõte arusaamatuks või oli sõnastus raskepärane. Keeletoimetaja ei teadnud, kes on teksti autor, mis on tema töökohal pigem haruldane, seetõttu ei saanud ta ka autoriga suhelda. Keeletoimetajale ei öeldud, kui põhjalikult tuleks teksti toimetada, samuti puudus stiiljuhend. Pärast keeletoimetamist ei saadetud teksti toimetajale enam tagasi.

Teksti 6 lause- ja sõnatasand oli tugevasti mõjutatud inglise keelest, kuid tekst ise ei erinenud märkimisväärselt teistest samalaadsetest tekstidest, mis oma nominaalstiili jm tunnuste poolest kipuvadki olema raskepärased. Keeletoimetaja sõnul tulebki seda liiki meditsiinitekstides teha tavaliselt rohkem muudatusi (nt võrdluses meediatekstidega).

Toimetaja autoreid isiklikult ei tundnud, ent nimed olid talle teada. Toimetamise põhjalikkust temaga keegi kokku ei leppinud: autorid soovisid lihtsalt, et ta teksti keeletoimetaks. Pärast keeletoimetamist ei saadetud teksti toimetajale enam tagasi.

Tekst 7 on teadusteksti tüüpi, spetsiifiline, aga keeleliselt tüüpiline aruanne. Tekst on hästi kirjutatud, sh sidus, kuid võõrsõnarohke.

Keeletoimetaja teadis tervikteksti autoreid, kuid mitte seda, kes mis osa kirjutas. Mitme autoriga oli ta ka varem koostööd teinud, sh ühega juba üle kümne aasta. Kuigi toimetajale täpseid juhiseid ega stiiljuhendit toimetamiseks ei antud, järgis ta varasema koostöö käigus tehtud kokkuleppeid. Tekst käis autori ja toimetaja vahel mitmeid kordi.

Lisa 2. Muudatuste liigid

Muudatuse liik	Muudatuse kategooria	Tekstide absoluutarv
Esiletõst	Keel, stiil, vormistus	7
Interpunktatsioon	Keel, stiil, sisu, vormistus	7
Kantseliitlik sõnakasutus	Stiil, sisu	7
Sõna- ja vormikordus	Stiil, sisu	7
Reksioon ja kääne	Keel, stiil, sisu	7
Sõnajärg	Keel, stiil, sisu, vormistus	7
Tekstiosade sidumine	Keel, stiil, sisu	7
Täpsustus	Keel, stiil, sisu, vormistus	7
Kokku-lahkukirjutamine	Keel, stiil, sisu	6
Paljusõnalisus	Keel, stiil, sisu	6
Sõna tähendus	Sisu	6
Sõnavalik	Keel, stiil, sisu	6
Tähenduskordus ja ületuletus	Stiil	6
Arvukirjutus	Keel, vormistus	5
Lausepiir	Stiil	5
Modaalsus ja rõhutus	Stiil, sisu, vormistus	5
Nimisõna arv	Keel, stiil, sisu	5
Nominalisatsioon	Stiil	5
Rööpvormi valik	Stiil, vormistus	5
Saav kääne	Stiil	5
Sisuloogika ja väärseos	Sisu	5
Suur ja väike täht	Keel, sisu, vormistus	5
Täheortograafia	Keel, sisu, vormistus	5
Verbi aeg	Keel, stiil, sisu	5
Väljajätt	Keel, stiil, sisu	5

Muudatuse liigi osatähtsus tekstiti (T) %						
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7
1,6	0,7	2,9	20,0	0,4	1,4	1,5
6,6	5,2	15,7	8,8	4,5	2,1	5,0
0,8	6,7	1,4	2,5	0,4	0,7	7,0
3,3	8,2	2,9	2,5	5,6	1,4	4,0
4,9	2,2	1,4	1,3	1,5	2,9	3,5
7,4	11,9	4,3	10	4,9	10,0	10,1
6,6	6,0	5,7	1,3	6,7	3,6	2,0
8,2	0,7	1,4	2,5	7,1	3,6	6,5
3,3	0,7	5,7	7,5	–	7,1	4,0
10,7	6,7	11,4	–	12,7	4,3	5,0
–	4,5	11,4	1,3	4,1	0,7	5,5
11,5	22,4	14,3	–	13,8	7,1	26,6
2,5	1,5	7,1	1,3	–	0,7	1,5
–	–	1,4	2,5	2,6	5,0	1,5
1,6	0,7	–	–	0,7	1,4	0,5
–	6,0	1,4	–	7,8	0,7	1,0
0,8	0,7	–	1,3	4,1	–	0,5
2,5	2,2	1,4	–	–	1,4	2,5
3,3	0,7	2,9	–	0,4	3,6	–
–	–	1,4	5,0	0,4	1,4	0,5
1,6	0,7	–	–	2,6	0,7	1,0
4,9	0,7	4,3	18,8	0,7	–	–
4,9	–	–	1,3	0,7	1,4	0,5
1,6	2,2	–	1,3	0,7	–	0,5
2,5	3,7	–	1,3	8,2	–	0,5

Muudatuse liik	Muudatuse kategooria	Tekstide absoluutarv
Isikustamine	Stiil	3
Loetelu vormistamine	Vormistus	3
Lühend sõnaga	Stiil, vormistus	3
Sõna lühendiga	Stiil, vormistus	3
Verbikesksus	Stiil	3
Võrdlusaste	Stiil, sisu	3
Arv numbriga	Stiil	2
Arv sõnaga	Stiil	2
Lühendamine	Keel	2
Tegija	Sisu, vormistus	2
Viitekirje	Vormistus	2
Jutumärkide kuju	Vormistus	1
Reavahetus	Vormistus	1
Sõnaliik	Stiil	1
Termin	Keel, sisu	1
Ühildumine	Keel	1

T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7
—	0,7	—	—	1,1	—	2,5
1,6	—	—	—	0,4	—	2,0
0,8	—	—	—	0,7	16,4	—
—	—	—	—	0,4	2,9	2,0
2,5	—	—	—	0,4	0,7	—
—	—	1,4	—	0,5	—	0,5
0,8	—	—	—	—	0,7	—
—	0,7	—	—	—	—	1,5
—	—	—	3,8	—	0,7	—
2,5	—	—	—	0,7	—	—
—	3,2	—	—	—	16,4	—
—	—	—	5,0	—	—	—
0,8	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1,3	—	—	—
—	—	—	—	5,2	—	—
—	—	—	—	—	0,7	—

Sub-editing non-literary texts: mass production or tailor-made?

KARET EESMÄE, RIINA REINSALU

This article offers insight into the work of a professional Estonian sub-editor of non-literary texts, a field that has not been widely studied. For this, seven non-literary texts which varied widely in terms of style and target audience were analysed for level of change (primary, secondary), type of intervention (“Addition”, “Replacement”, “Deletion”, “Translocation”), type of change (“Style” (e.g. replacing obscure words), “Content” (changing the meaning), “Language” (e.g. punctuation), “Formatting” (e.g. correcting titles and headings of tables), type of the fragment affected by the change and the range of change.

Even though conclusions are made as cross-case analysis, we also present results for each case so as not to leave the reader to make hasty conclusions. For example, the types of changes sub-editors made were stylistic in five texts, linguistic in one and formatting in another text, so to say the most frequent (overall 43.7%) type of changes are stylistic is true, but nevertheless misleading. On some occasions, a sub-editor’s changes and corrections are provided with the explanations by the same sub-editor. These were collected during semi-structured text-based interviews.

Sub-editors were also asked to describe the text they were editing, their work process and comment on the communication with the text’s author. The results exhibit the importance of normative but also communicative understanding in sub-editing non-literary texts.

Keywords: sub-editing, non-literary text, text types, genre, style, Estonian language

Karet Eesmäe
kareteesmae@gmail.com

Riina Reinsalu
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
riina.reinsalu@ut.ee

EESTI-INGERI ASUSTUSNIMED 2. KÜLADEST TALUDENI

ENN ERNITS

Annotatsioon. Kirjutise teises osas käsitletakse Eesti-Ingeris talletatud, kuid Vene-Ingerisse jäävate külade nimesid, samuti paari Eesti külanime ja Eesti-Ingeri talunimesid. Enamik külanimesid ehk komonüüme on ühenduses nende kunagiste elanikega, olles tekkinud kas isiku- või suguvõsanimest, ühel juhul ka rahva nimetusest. Tosinast komonüümist on üksnes neljandik muud algupära. Ainult ühel juhul esineb tõeline liigisõna ja kolmel valedeterminant. Teadaolevast 15 talunimest on enamik (10–11) nimetatud soomepärase ees-, hüüd- või perekonnanimega. Neist vaid üks talunimi ei sisalda eesnime. Talunimedes esineb nii pelgalt eesnime kui ka selle täiendiga nime, mis vihjab kas omaniku elukutsele või millelegi talle iseloomulikule, samuti talu asendile.

Võtmesõnad: toponüümika, etümoloogia, isuri keel, soome keel, vene keel

1. Sissejuhatuseks

Tänu Julius Mägiste kogujatööle avanes suurepärane võimalus uurida omaaegse Eesti-Ingeri kohanimesid. Nõnda ilmusid kirjutised loodus-, viljelus- ja osaliselt asustusnimedest (Ernits 2021; Ernits 2022a; Ernits 2022b). Viimati mainitud artikkel käsitles maade, piirkondade, linnade ja mõisate nimesid ning ainult Eesti-Ingeri territooriumil asuvate külade nimesid. Käesolevas kirjutises tulevad peale paari Eesti asula nime vaatluse alla Eesti-Ingeris talletatud, kuid Vene-Ingeris paiknevate külade nimed, samuti Eesti-Ingeri talunimed.

2. Vene-Ingeri külad

Vaatluse alla tuleb tosin väljapoole Eesti-Ingerit jäävat Ingerimaa külanime.

Arseesaar ~ Arseesaari ~ Arseensaari ~ Arsija ~ Arzeensaar (vn *Арсия*; ee *Arsia küla*). Varasemad kirjanekud: 1582 *Ārsia*; 1589 *Artzia*;

1849 *Arsia* (Dmitrijev 2016: 250). Dmitrijevi järgi tähistanud sama asulat ka 1699, 1827 *Lilla Sarenkyla*. Mägiste on kohanimesedelile kirjutanud *Arsijan küläs* 'Arsia külas' ja *Arseesaaren miehet* 'Arsiasaare mehed'. Vrd ka is *Arzeensaar* ~ *Arseesaar*, i-sm *Arseensaarelle* 'Arseensaare külla' (Mägiste 1925: 45, 65).

Teise maailmasõjani eksisteerinud küla nimi on tekkinud isuri mehenimest *Arssee* (vt IMS: 20). Selle lähteks on vn *Арся*, mis kujutab endast vähendusvormi eesnimest *Арсениу* (< kreeka *arsēnos* 'mehine') (SRL: 58), mida on arvanud ka sealkandi kohalikud elanikud. Osis *-saari* johtub küla asendist, sest see paiknes Lauga ja Kullajõe poolt moodustatud kvaasisaarel, vrd ka 1571 *Арсиансаари* 'Arseni saar'; Pilli 2009: 14). Tõenäoliselt oli *Arssee* saaretaolise moodustise esmaasukas. Tegu on sekundaarse külanimega.

Pilli on seostanud komonüümi vadja lekseemiga *Айрья* [*airja*] 'hari, tipp', millega on mõeldud ilmselt sõnakuju *arja* (vt VKS: 138). Seetõttu autor oletas, et küla paiknes mächarjal. Esmajoones häälikulistel põhjustel pole nimetatud kõrvutus tõepärane.

XIX sajandini eksisteeris kaks küla, Suuri *Arsia* ja Pieni *Arsia*, samuti *Arsia*-nimeline mõis. Rootsi ajal oli asula tuntud Rossoni teise küla nime all, kusjuures esimeseks külaks peeti Priretšjet (Pilli, seals). *Lilla Sarenkyla* algusosa lähtub rootsi sõnast *lilla* 'väike'. Nimeandmisel on silmas peetud ehk Saarküla, sest mõlemad paiknevad saarekujulisel maa-alal (vt Ernits 2022a: 37).

Füötromaa (vn *Федоровка*). Varasemad kirjapanekud: 1770 *Федоровская* (KSG); 1867 *Feodormaa* (Köppen 1867: 87, 133). I-sm (Kallivere) *Füotro[maa]* ~ *Füötrömaa* (Mägiste 1925: 79; IMS: 39). Küla, mis asub Lauga vasakul kaldal, on saanud nime *Федор*'i (< *Theodor*) nime kandnud esimese asuka või maaomaniku järgi (Pilli 2009: 31; SRL: 214–215; Rajandi 2011: 161). Lisatagu siinpuhul läänemeresoome vastetest is *Vööterä* ja vdj *Föödrä* ~ *Füüdera* (Saar 2016: 170, 176). Külanime diftongiline kuju viitab soome keelele. Tegu on sekundaarse toponüümiga. Hilisel ajal on tekkinud Uus-Füötromaa, mis kahe ilmasõja vahelisel ajal kuulus Eesti-Ingeri koosseisu (vt Ernits 2022a: 38).

Haavikko (vn *Кейкино*). Varasemad kirjapanekud: 1582 *Apakyle*; 1584 *Apakýlla*; 1585, 1586 *Harpekylla*; 1849 *Haawikko* (Dmitrijev 2016: 250). Küla paikneb Lauga vasakul kaldal, osaliselt selle loogelise kõrvalharu ääres. Pilli (2009: 20) arvates on toponüüm tekkinud koha järgi, kus

kasvasid haavad, vrd siinpuhul is *haavikko* 'haavik' (IMS: 53; IKH: 28), ee *Aaviku* (EKNR). XVI sajandil oli külanimeks **Haapakülä* 'Haavaküla', mis seondub sõnaga *haapa* 'haab'. Vt ka Keik- ~ Keikk-.

***Ižor-** (vn **Ижора-*). Sellist tüveosa sisaldas Ropsu küla ja mõisa nimi varasemates kirjapanekutes: 1618–1623 *Izerschoi By* (JbI I: 202), 1704 [1678] *Izerschoi hof* (GCP), 1704 *Iserchoi hof*, seevastu XIX sajandist on talletatud *Мыза Ропшинская* (Pilli 2009: 30). Mõis asus Ropsu küla (vt Ropsu) lähedal Kullajõe kaldal. 1930. aastate alguses sai mõisast kolhoosikeskus ja seal tekkis uus asula nõukoguliku nimega *Udarnik* 'lööktööline, tööeesrindlane', mis on kasutusel tänaseni (Pilli 2009: 30). Toponüüm **Ižor-* pärineb vene keelest ja tähendab 'isuri' ning osutab kunagi isuritega asustatud alale. Narva superintendent Johannes Gezelius noorem mainis XVII sajandi lõpul Narvuzis nii vadjalasi kui ka isureid (Mikkola 1932: 28). Käsitletav mõis paiknes küla lähedal. See võib märkida tõika, et mõisa elanike puhul oli erinevalt ümbritsevatest vadjalastest toona tegu peamiselt isuritega. XV–XVI sajandi revisjonikirjade isikute lisanimi *Ижерианин* 'isur' näitab samuti etnilisi suhteid. See esines 1498. aastal Šeloni viiendikus ühel Narva jõe paremal kaldal asunud, tänapäeval Jaanlinna territooriumile jäänud Täüssinä (vn *Тявзино*) küla talupojal (NPK IV: 232). Huvitav on siinpuhul märkida, et Vadja viiendikus see lisanimi ei ulatunud Ropsu kanti, vaid piirdub Soikkola poolsaare algusega (vt Raunamaa, Kanner 2022: 258; Rjabinin 1997: 43).¹

***Keik-** ~ ***Keikk-** (vn *Кейкино*). Varasemad kirjapanekud: 1571 *Кукино* ~ *Кекино*; 1618–1623 *Keikina by*; 1770 *Кекино*; 1827 *Kiäkina* (Dmitrijev 2016: 250). See on Haavikko (vt Haavikko) venekeelne nimi, mis on tegelikult läänemeresoome päritolu. Võib oletada, et Eesti-Ingeri toponüümi tüvi on sama kui Soome maanurga ja merelahe nimes *Keikvesi* ning talude kalastuspiirkonna või endise valla nimes *Keikyä* leiduv. Toponüüm ühendatakse ühelt poolt isiku lisanimega **Keikka* ~ **Keikko* (vrd *keikka* 'üles- või tahapoole käändunud, nt pea kohta'), millest kõigepealt võis tekkida talunimi. Muide, sama antroponüümi tunti läänemeresoome keelealal laiemaltki, vrd ee 1543 *Keickhe*, lv 1355–1362 *Keyke* (Stoebke 1964: 37). Teisalt on *Keikyä* viidud ühendusse skandinaavia apellatiiviga *geiga* 'looklema, käänlema' + *ä* 'jõgi', mistõttu **Keikå* võiks tõlkida

¹ Šeloni viiendikuks nimetati XII–XVIII sajandini Ingerimaa läänepoolseimat ala, mis piirnes Soome lahe ranniku ning Narva, Lauga ja Lovati jõega. Vadja viiendik jäi sellest ida poole, ulatudes Volhovi jõeni.

kui 'käänuline jõgi'. Sel juhul oleks jöenimest saanud asulanimi (SPK: 148). See versioon sobib ka Haavikko topograafiaga, kuid komonüümi puhul näib antroponüümne läte tõepärasemana.² Pilli (2009: 20) on kohanime ühendanud pärast talu ja küla tulekahju uue asula rajaja soome isikunimega *Keikko*, mille vadja vasteks pidas ta hüüdnime *Kiko*. Teadupoolest on viimati mainitu õigeusu eesnime *Grigori* lühend (Saar 2016: 175, 179).

Kotko ~ Kotkon küla (vn *Орлы*). Varasemad kirjapanekud: 1667 *Kottkoa*; 1699 *Kottko hof*; 1704 *Kotko hof*; 1827 *Kotka*; 1849 *Kotko* (Dmitrijev 2016: 250). Asula paikneb Lauga paremal kaldal, Füötromaa vastas. Külanimi on lähtunud kotkast tähendavast deminutiivist, vrd i-sm, vdj *kotko* (SMS), is *kokkoi* (IMS: 186). Tegu võib olla isikunimega, vrd XVI saj sm (Häme) *Kotka* (Stoebke 1964: 154). Samasuguseid kohanimesid on teada ka Eestist ja Soomest, vrd *Kotka* (EKNR; SPK: 183). Ingerimaa nimekuju *Kotka* jääb ainukordseks, võimalik, et ebatäpseks kirjapanekuks; ta kopeerib 1676. aasta kaardil olnud kohanime *Kotka* (LCP). Läänemeresoome etümoloogia õigsust kinnitab ka vene nimi, vrd 1571 *Опель*; 1582 *Arlla*; 1584 *Årla*; 1618–1623 *Mensoi Orell by*, *Bolsoi Orell by* (Dmitrijev 2016: 250) ja vn *опел* 'kotkas'.

Kukkosi (vn *Куровицы*). Küla paikneb Lauga paremal kaldal. Sisseütlevas käändes i-sm *Kukkosii ~ Kukksii* sisaldab sisekadu (Mägiste 1925: 81). Tõenäoliselt on toponüüm tekkinud suguvõsa nimest **Kukkoset*. Nime varasemate kirjapanekute ja etümoloogia kohta vt lähemalt Ernits 2020: 34.

(Kul) **Narvusi ~ Narusi** (vn *Кузёмкино*). Kirikuküla paikneb Lauga ja Kullajõe kallastel. Samad isuri nimekujud esitab ka IMS: 335. Asula nime päritolu pole päris selge. Ehk on see seotud Narva ümbruse siirdlaste suguvõsaga, keda võidi hakata kutsuma **Narvoiset*. Toponüümi varasemate kirjapanekute ja etümoloogia kohta lähemalt vt Ernits 2020: 35.

Ropsu (vn *Ponua*). Varasemad kirjapanekud: 1727 *Ponca* (ILK); 1741 *Roxa* (L'Isle 1741); 1770 ð. *Ponaua* (Pilli 2009: 27); 1867 *Ropsu* (Köppen 1867: 40, 87, 135). *Roxa* on ilmne ebatäpsus. Toponüümi päritolu seletamiseks on Pilli andmeil aegade vältel pakutud eri lähtesõnu 1) *paonnac* 'ebatasane', *ponac ~ ponak* 'jääkonarused', 2) *pannac* 'avatud', 3) paruni perekonnanimi *Rapsa ~ Ropsa*, 4) vdj *ropsu* 'lөөk', 5) *ropsa* 'rootslastele

² Seevastu on ee *Keika* teist päritolu, seostudes võõrvasalli Willelmus de Kedingi nimega (vt EKNR).

müüdavad kahemeetrised palgid' või 6) Novgorodi isikunimi *Xpanua* ~ *Ponua*. Esimese nelja etümoloogia autorid ja nende põhjendused pole siinkirjutajale teada. Kõige arvestatavamaks peetakse vene keeleteadlase ja ajaloolase Aleksandr Popovi (1981: 138–139) oletust, et külanimi *Ropša* tuleneb vanavene isikunimest **Hrapša*, mis samal kujul esineb Gattšina kandi asulanime esimese kirjapanekuna, nimelt 1500 *Xpanua*. Sel kujul pole isikunime küll registreeritud, kuid on teada *Xpan*, *Xpanač*, *Xpanko* jt, mis tuletatakse alussõnast *xpanemь* 'norskama' (Baženova 2006: 484). Seejuures olevat nimekuju *Ropsu* tekkinud isuritel ja ingerisoomlastel, kellel see assotsieerunud omakeelsete sõnadega, vrd sm (murdelised) *ropsu* 'nõtk', *rapsaa* ~ *ropsaa* 'pragisema, krabisema'. Vaadelgem nüüd lühidalt ka teisi oletusi.

Oletatav läänemeresoome sõnakuju *paonnac* on esisilbi vokaalide poolest tundmata. Läänemeresoome laensõnade uurija Sergei Mõznikovi (2003: 332–335) teosest selgub, et tegelikult ongi mitmetähenduslikud, peamiselt jääga seotud vene lekseemid laenatud läänemeresoome keeltest, kuid üksikasjad on tänini ebaselged. Soome keeleteadlane Jalo Kalima (1919: 204–205) esitas vene sõnade võimalike vastetena krj *ruopaš* 'kivihunnik; jääaugu, lahvanduse äär, rüsiää' ning lüüdi *ruopaz* 'kivihunnik' ja sm *ruopas* 'kivihunnik', kuid teisalt peetakse neid ebausutavateks (vt Mõznikov 2003: 335). Mainitud lekseemidega võivad kõrvuti seista ka ee *roobas*, sm *ruopas* 'vankriratta jälg teepinnas' ja vps *roppaz* 'rüsiää; külmunud lumekamakad teel' (EES). Asjaomase sõnapesa ühendamine Ingerimaa toponüümiga pole võimatu.

Adjektiivi **rappas* läänemeresoome keeltes pole teada. Paruni perekonnanimest pole siinkirjutajal andmeid. Vdj *ropsu* 'lõök' VKSis küll puudub, kuid see on võimalik, vrd vdj *ropsia* 'raputada', ee *rops* 'kiire, järsk hoop' (VKS: 1075), ent toponüümi alussõnaks ta igatahes ei sobi. Ee *props* 'peen lühike ümarpalk', vdj *ropsi* ja vn *nponc* 'props' on hiliseid laensõnu, vrd inglise *prop* 'jäik tugi' (VSL: 859) ja iidse kohanime lähte-sõnana arvesse ei tule. Seega jääb viiest käsitletava komonüümi seletamise versioonist sõelale vaid kaks: kas see on tekkinud läänemeresoome apellatiivist või ehk veelgi suurema tõenäosusega vanavene antroponüümist. Vt ka *Ižor-.

Või **Takaväljä** (vn *Новая Деревня*). Varasemad kirjapanekud: 1867 *Takaväljä* (Köppen 1867: 40, 87, 136). Näited: *Takaväljält tuotu* 'Tagaväljalt toodud'. *Tüttö mäni mämrikkoo, takaväljällä välikkoo* 'Tüdruk

läks *m...sse*, Tagaväljale *v...sse* (rahvalaulust).³ Nüüdseks hävinud küla paiknes Lauga paremal kaldal Strupovo vastas.

Läänemeresoome kohanime on tänapäeval puhuti ebatäpselt kirja pandud kujul *Такавалъя* ning vääriti tuletatud sõnadest *Така* 'tagaosa' ja *велье(я)* 'vend' (Pilli 2009: 25). Tegelikult koosneb toponüüm osistest *taka-* 'taga' ja *väljä*, vrd is *väljä*, i-sm *väl'jällä* 'põllule', vdj *väl' l'ä* 'väli, põld' (IMS: 685; VKS: 1565; Mägiste 1925: 69). Vene toponüüm tähendab uut küla, vrd 1727, 1770 *д. Новая* (ILK; KSG).

Teesu ~ Tiesuu (vn *Извоз*). Varasemad kirjapanekud: 1582 *Tesso*; 1584 *Thesso*; 1849 *Iswoss* ~ *Tiesuu* (Dmitrijev 2016: 252). Lisaks: 1867 *Tiensuu* (Köppen 1867: 40, 136). Küla paikneb Lauga vasakul kaldal. Liitsõnaline *Tiesuu* ~ *Tiensuu* koosneb osistest *tie* 'tee' ja *suu*, mis Pilli (2009: 19) järgi võis tähendada tee algust, kuid vrd *jõesuu*, mis on vastupidise tähendusega. *Teesu* on veidi lühenenud nimekuju, pika vokaaliga isuri- ja diftongiga soomekeelne variant.

Venekeelset nime (1571 *Взвозъ*; 1618–1623 *Issuoss by*; 1667 *Jsawas*; Dmitrijev 2016: 252) seletatakse kahtepidi. Vn *взвоз* tähendab praami või parvega jõe ületamise kohta, sest läbi küla olevat kulgenud tee Kabriost üle Lauga jõe Ivangorodisse. *Извоз* seostatakse sõnaga *извозчик* 'voorimees', mis olnud külaelanike põhiline elukutse (Pilli 2009: 18–19). Tegelikult tuleneb toponüüm pigem sõnast tähendusega 'ülevedu', sest nime pakutud lühenemine ei tule kõne alla. Sõnaalguse *i* võib olla tekkinud hääldamise lihtsustamiseks. Seega *Tiesuu* võis tähendada Ivangorodi poolt vaadatuna hoopis teekonna lõppu enne Lauga ületamist, kusjuures tee mõtestati lisajõena.

Vipija (vn *Выбья*; sm *Vipiä*). Varasemad kirjapanekud: 1571 *деревня на Буои реке* (Andrijašev 1914: 454); 1727 *д. Выбья* (ILK); 1741 *Wybja* (L'Isle 1741); 1770 *Выбье* (KSG); 1867 *Wipia* (Köppen 1867: 136). Sama nime kannab ka Lauga vasak suudmeharu. Kui pidada primaarseks jõeharu nime, siis võiks veevoolu kaarjat kulgu silmas pidades see kanda nime **Vipujoki* või **Vipuoja*, vrd *vibu* 'vibu (mitmes tähenduses, nt vibuhäll)', *jogi* : *joen* 'jõgi' ja *oja* 'oja' (IMS: 105, 360, 664), vdj *vipu* ~ *vivu* : *vivuu* 'vibu' (VKS: 1534). Vibujärv on teada ka Eestist. Ent juhul, kui asulanimi osutub primaarseks, saaks selle tuletada ka muistsest isikunimest, vrd lv 1355–1362 *Vibe* (Stoebeke 1964: 75).

³ Is *välikko* tähendab kitsast käiku kahe hoone vahel (IMS: 684), *mämrikko* sisu jääb praegu teadmata.

3. Eesti külad

Eesti poolelt on Mägiste talletanud üksnes kahe küla nime; mõlemad asuvad teisel pool Narvat Eesti-Ingeri läheduses.

Kutrukülä 'Kudruküla'. Seda toponüümi kasutati Vaivara kihelkonnas nii kujul *Kudruküla* kui ka *Kutruküla* (KK). Päritolu kohta vt EKNR.

Pietaristi 'Peeteristi'. Selles külanimes on Vai *Pieterristi* ~ *Pietterristi* (KK) eesnimi *Pieter* asendatud soome nimekujuga *Pietari*, kuid nõnda on tagaosis -*sti* minetanud esialgse tähenduse 'risti'. Päritolu kohta vt EKNR.

4. Talunimed

Selles alapeatükis käsitletakse 14 talunime. Kõigis Mägiste kirjapanekutes kasutatakse determinanti *talo*. See esineb isuri keele Alam-Lauga murdes, samuti vadja keeles ja kõigis Ingerimaa soome murretes, kuid mitte teistes isuri murretes, milles on *talo*i (Laanest 1966: 87; VKS: 1263). Põdra mälestusraamatus (Põder 2019) olevatel talunimedel liigisõna puudub. Mägiste on ühele sedelile lisanud, et Eesti-Ingeri taludel polnud püsivaid nimesid nagu Eestis, vaid neid eristati omaniku perekonna- või hüüdnime järgi, kusjuures viimaseid olnud tarvitusel üsna palju.

Kul **Faabaršnon talo** ~ **Vaapožnon talo**. Selle talunime päritolu pole päris selge. Mägiste on nimesedelile lisanud „Valtonen'i talu“, seega on tegu soomlase majapidamisega. Võiks oletada, et (kunagine) taluomanik oli seotud kuulsa kullassepa ja juveliiri Peter Carl Fabergé (1846–1920) firmaga Peterburis. Perekonnanimi on prantsusepärase ja selle hääldus [faberže] on uuritava talunimega küllaltki sarnane, eriti esimene variant.

Kul **Hokmannin talo**. Mägiste on nimesedelile kirjutanud, et talu nimi tuletub peremehele mõisatööl antud pilkenimest. Pilkamise ja nime seos pole selge. Toponüüm võib olla kas saksa või rootsi päritolu. Soome perekonnanimede andmebaasi põhjal on *Hockman* tänapäeval suhteliselt harv, esinedes 2016. aastal vaid 20 Soome kodanikul (Salste 2022). Kui palju nende hulgas on soomlasi, jääb teadmata. Saksa *Hock* ~ *Höck* ~ *Hocke* ~ *Höcker* tähendab väikekaupmeest ja *Mann* meest, vrd ka rootsi *hökare* 'vürtspoodnik' (Kohlheim, Kohlheim 2000: 328; RES: 401).

Kul **Juoson talo**. Täiendosa tuleneb soome rahvapärasest eesnimest *Juoso*, mis on *Joosef*'i (muudetult ka *Joosseppi*; < *Joseph* ~ *Josephus*) tuletisi (SSN: 88; päriolu kohta vt ka Rajandi 2011: 88–89). Vrd ka Eesti külanimi *Joosu* (vt EKNR).

Kal **Mäsnikan Paavon t[alo]**. Lisanimi *mäsniikka* 'lihunik' on laenatud vene sõnast *мясник*, vrd is *mäznikka* ~ *määznikka* samas tähenduses (IMS: 327, 328). Teisalt pole võimatu, et isikunimi on tuletatud sama päritolu perekonnanimest *Мясников*. Sm *Paavo* on *Paavali* (< *Paul* ~ *Paulus*) lühendnimesid (SSN: 129; Rajandi 2011: 139).

Kal **Otsmikon talo**. Nimi tuleneb ilmselt üldsõnast *otsta* 'ots' ja eesnimest *Mikko*. Tõenäoliselt osutab see talu asendile külas. *Mikko* on eesnime *Mikael* (< *Michael*) rahvapärane kuju (SSN: 118; Rajandi 2011: 128).

Kal **Pekkusen Matin talo**. Kirjapanek: i-sm *Pekkusem Matin (talo)* ~ *Pekksen Matin [talo]* 'Matti Pekkuse talu' (Mägiste 1925: 55, 81). Nagu näitest näha, võib nimes esineda elisioon. Sm *Matti* on eesnime *Matias* (< *Mathias*) rahvaomaseid lühendkujusid (SSN: 114–115; Rajandi 2011: 125). Perekonnanimi *Pekkunen* lähtub soome rahvapärasest eesnimest *Pekku* ~ *Pekko* (< **Pekkoi* < **Pekka*) ja on *Pietari* (< *Peter* ~ *Petrus*) tuletisi. Eesnime esines eriti Savos ja Soome-Karjalas, kus see võib lähtuda ka vene deminutiivist *Pet'ka* (SSN: 130, 603, 604; Rajandi 2011: 139–140).

Mägiste on talletanud ka nimekuju *Kal Pekkusen Matin omat*. Siinpuhul mõeldakse selle talu pereliikmeid. *Oma* tähenduses 'pereliige, sugulane, hõimlane, omaksed' esineb ka teistes läänemeresoo keeltes, samuti vdj *ōma* 'oma' (EMS VI: 946; IMS: 363; SES I: 1046; VKS: 1583).

Kal **Putro-Paavon t[alo]**. *Putro* on nii perekonna- kui ka kohanimi Soome kaguosas (Salste 2022). See tuleneb Lääne-Ingeris kasutatud ingerisoo üldsõnast *putro* 'puder'; mujal on *puuro*, vrd ka is *pudro* 'puder' (IMS: 433; IKH: 154; EES). *Paavo* kohta vt eestpoolt.

Kul **Ramman talo**. Mägiste on nimesedelile lisanud märkuse „ühe luukru päralt enne“.⁴ See annab võtme Eesti-Ingeri talunime algupära selgitamiseks. Täiendosa pärineb astmevahelduslikust üldsõnast *rampa*, vrd sm 'vigane, sant; lonkur, lombakas', vdj 'lonkur, lombakas; katkine' (SES II: 24; VKS: 1029; vt ka IMS: 464 *sub* *ramba*).

Kul **Roi-Jaakon talo**. Ka selle talu nime päritolu selgitamiseks annab võtme Mägiste märkus „Jaakko Roju talu“. Perekonnanime lähteks võis olla lisanimi *Roju*, mis tuleneb samakõlalisesest läänemeresoo deskriptiivsest üldsõnast; kõrvutamiseks sobib sm *roju* 'kila-kola; rämps, praht; pudi-padi' jt (SES II: 79; EES). Ka eesti kohanimi *Roiu* ja perekonnanimi

4 Ee *luukru* 'lonkur' on murdesõna, mida kasutati ka keeleuurija sünnikihelkonnas Maarja-Magdaleenas (vt EMS V: 544).

Roio on sarnast päritolu, vrd lähedase semantilise väljaga ee *roid* : *roiu* 'mustus, tolm, prügi; jäme liiv; kõhn loom' (EKNR). Teisalt võib Eesti-Ingeri talunime korral kõne alla tulla ka is *roju* 'mesilassülem' (IMS: 485), mis on vene laensõnu (vrd *poü*). Sm *Jaakko* on eesnime *Jaakob* (< *Jakob* ~ *Jakobus*) rahvaomaseid nimekujusid (SSN: 84; Rajandi 2011: 86).

Van ***Ser'o**. Kirjapanek: *Cepë* (Pöder 2019: 132). Toponüüm tuleneb vene eesnime *Cepzeü* (< *Sergius*) isuripärasest lühendist *Ser'o* (vt Saar 2016: 172, 178; SRL: 199).

Van **Sippo**. Kirjapanek: *Cunno* (Pöder 2019: 111). Talunimi tuleneb eesnimest või sellest kujunenud perekonnanimest *Sippu* ~ *Sippo*, mis on rootsi ristinime *Sigfrid* (< muinasskandinaavia *Siggurd*, saksa *Siegfried*) rahvapärane kuju (vt SPK *sub* Sippola; SSN: 151, 729–730; Rajandi 2011: 152). Sama algupära on ka Eesti kohanimed *Sipa* ja *Sipe*, kusjuures *Sippo* lähtena on pakutud lisaks ka eesnime *Sibbert* ~ *Sigbert* (EKNR).

Van ***Tammikko**. Kirjapanek: *Таммику* (Pöder 2019: 111). Talunimi võib olla nii soome kui ka eesti päritolu, vrd sm *tammikki* ~ *tammikko* ~ *tammisto* (NFL: 951; SES II: 419) ning ee *tammik* ja *Tammiku* (EKNR). Neist erinevad sufiksi *-zikko* poolest is *tammizikko* (IMS: 571) ja vdj (*tammikki* ~) *tammizikko* (VKS: 1265, 1266). Pole teada, kas talunimi tuleneb isikunimest või loodusobjektist.

Kul **Uolan talo**. Ka siinpuhul on abimeheks Mägiste märkus „,Olavi“ soo talu“ [ilmselt siis *sugu* : *soo*]. Kohanimi tuleneb eesnime *Olaf* (< muinasskandinaavia *Olafr*, *Ulafr* vms) rootsi hääldusega *Uolevi* rahvapärasest vormist *Uola* (SSN: 169; Rajandi 2011: 135).

Vaapožnon talo, vt Faabaršnon talo ~ Vaapožnon talo.

Kal **Vanatin t[alo]**. Toponüüm sisaldab (harg)täiendosana adjektiiv *vana*. Vt Pekkusen Matin talo.

Van **Õunapuu**. Kirjapanek: *Бунануу* (Pöder 2019: 111). Talunimi tuleneb eesti keelest, ent pole kindel, kas perekonnanimest või puust, pigem küll esimesest.

5. Kokkuvõtteks

Kirjutise teises osas on käsitletud 12 väljaspool Eesti-Ingerit paikneva küla nime, millest 3 on kahtlemata lähtunud isikunimest (*Arseesaar* ~ *Arsija*, *Füötromaa*, *Kotko*), kuid kolmel toponüümil (**Keik-*, *Ropsu* ja *Vipija*) võib olla ka muu algupära ja seos mõne loodusobjektiga. Muinasaja

läänemeresoome eesnimedest on tekkinud **Keik-*, *Kotko* ja *Vipija*. Ortodoksse vene päritolu eesnimega seostuvad *Arseesaar* ja *Füötromaa* ning mitteristiusu nimega ehk *Ropsu*. Liitega *-si* külanimed *Kukkosi* ja *Narvusi* pärinevad suguvõsanimest, **Ižor-* aga venekeelsest rahvanimest. Seega, enamiku (9) käsitletud külanimede päritolu on ühenduses kunagiste elanikega. Ainult *Haavikko*, *Takaväljä* ja *Tiesuu* on teist algupära.

Kõik nimetatud komonüümid, v.a *Kotkon küla*, on registreeritud ilma tõelise liigisõnata. Oletatavasti on see olnud fakultatiivne. Valedeterminandiga on *Arseesaar* (vrd *Arsija*), *Füötromaa* ja *Takaväljä*. Seega on nad sekundaartoponüümid.

Eesti külanimedest on kõne all vaid determinandiga *Kutruküla* ja soomepärase *Pietaristi*.

Teadaolevast 15 talunimest on enamik (10–11) saadud soomepäraest ees-, hüüd- või perekonnanimedest. Antroponüümiliikide üksteisest tagantjärele eristamine on raskendatud. Teist algupära on ainult *Faabaršnon talo* ~ *Vaapožnon talo*, *Hokmannin talo*, *Ser'o*, *Õunapuu* ja võib-olla ka *Tammikko*. Neist *Ser'o* talu nimi on tuletatud isuri ortodokssest eesnimest ning *Õunapuu* ja *Tammikko* pärinevad eesti keelest.

Kõik Mägiste kogutud talunimed sisaldavad liigisõna, sest teisiti oleks nende kasutamine mõeldamatu. Põdra venekeelsetest mälestustest (Põder 2019) välja nopitud determinandita toponüümide põhjal ei saa kasutamise kohta järeldusi teha. Soomekeelsete talunimede täiendosades sisalduvad üksnes eesnimed *Juoso*, *Sippo* ja *Uola*, eesnimeline on ka is *Ser'o*. Perekonnanime kajastab *Pekkusen Matin talo*. Eesnimetäienditega, mis näitavad omaniku elukutset või midagi talle iseloomulikku, samuti taluasendit, on viis talunime, sh *Mäsnikan Paavon*, *Otsmikön* (< *Ottsa-Mikön*), *Putro-Paavon*, *Roi-Jaakon* (< *Roju-*) ja *Vanan Matin talo*. Vana võib sünkroonilises liigituses kujutada endast ka hargtäiendit. Ilma antroponüümita on *Ramman talo*, mis kirjeldab omaniku tervislikku seisundit.

Lühendid

ee – eesti keel; is – isuri keel; i-sm – ingerisoomi; Kal – Kallivieri; krj – karjala; Kul – Kullankülä; lv – liivi keel; sm – soome keel; vdj – vadjä keel; Van – Vana-külä; vn – vene keel; vps – vepsa keel; Väi – Väikülä

Kirjandus

- Andrijašev 1914** = А. М. Андрияшев 1914. Материалы по исторической географии Новгородской земли. Шелонская пятина по писцовым книгам 1498–1576 гг. 1. Списки селений, Москва, 1914.
- Baženova 2006** = Александра Баженова 2006. Славян родные имена. Словарь исторических родокоренных имён и прозваний славян и русов за два тысячелетия. Москва: Ладога-100.
- Dmitrijev 2016** = А. В. Дмитриев 2016. Топонимия Ивангородского лена 1580-х годов. Материал для историко-топонимического словаря Ингерманландии. – *Linguistica Uralica* 4, 247–265.
- EES** = Eesti etimoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- EKNR** = Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiris-taja, Enn Ernits, Mariko Faster, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek Pall, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop 2016. Eesti kohanimeraamat. Toim. Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/knr/>.
- EMS V** = Eesti murrete sõnaraamat 5₂₃. *looma – lõpetama*, 2012. Toim. Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EMS VI** = Eesti murrete sõnaraamat 6₃₀. *nälv – osatama*, 2019. Toim. Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Ernits, Enn 2020**. Vadja asustusnimed. – Emakeele Seltsi aastaraamat 65 (2019). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 23–62.
- Ernits, Enn 2021**. Eesti-Ingeri viljelusnimed. – Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 64–90.
- Ernits, Enn 2022a**. Eesti-Ingeri asustusnimed 1. Maadest küladeni. – Emakeele Seltsi aastaraamat 67 (2021). Peatoim. Reili Argus. Tallinn: Eesti Tea-duste Akadeemia Kirjastus, 26–47.
- Ernits, Enn 2022b**. Eesti-Ingeri loodusnimed. – Ingerimaa mälupaigad: järje-pidevus ja katkestus. Koost. Piret Lotman, Taisto-Kalevi Raudalainen, Ergo-Hart Västriik. (= Eesti Akadeemilise Ingerimaa Seltsi toimetised 1.) [Tallinn:] Eesti Akadeemiline Ingerimaa Selts; Eesti Rahvusraamatu-kogu, 59–82.
- GCP** = General Charta Öfwer Provincien Ingermanneland Hwilken Helt noga Uthwÿsar Hela Dhes Situation Jänte alle der uthi Belägne Kÿrkior, Håff, Bÿar och Torp, Tillyka medh alle derigenom sträckianne störrer och mindre Wägar samt Pass Item Siöar, Åar och Bäckar, såsom och

Lähne samt Pogoste skilldnaderne af Copierat Här widh Kongl. Maÿ:ts Landtmäterÿ Contoir Anno 1704 af det ifrån Narfwen åhr 1703 öfw-ersände Conceptet Sammandraget af sahl. Ingenieuren Erich Beling så wäll af 1678 åhrs Geomet. Commissions Arbete såsom och alle senare Tyders Mätningar öfwer Nötheborgs Lähns Norra dehl Renoverat aff m[anu]p[ro]pria] Anders Andersin. https://www.aroundspb.ru/karty/152/sg_1678_beling.html.

IKH = Arvo Laanest 1997. Isuri keele Hevaha murde sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

ILK = [...] Государю. Сию новую достоверную всей Ингермоландии лант Карту обдержашую в себе Города Крепости слободы заводы мызы деревни мельницы реки озера и часть Залива финскаго и озера Ладужскаго такожде Ладужской и иныя каналы и преспективные дороги и протчая, яже все собрано о селениях дорогах и каналах поновому в 1726 году описанию Учиненному чрез российских Геодезестов а реки и озера с лант карты печатанно = санкт : петер : бурх 1727 июня д. 2. https://www.aroundspb.ru/karty/107/sg_1727_ingermanland.html.

IMS = R. E. Nirvi 1971. Inkeröismurteiden sanakirja. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae 18.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

JbI I = Joreböcker öfver Ingermanland. Писцовыя книги Ижорской земли 1. 1618–1623, 1859. Санкт-Петербург.

Kalima, Jalo 1919. Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 44.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Kohlheim Rosa, Volker Kohlheim [2000]. Familiennamen. Herkunft und Bedeutung. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

KSG = Карта Санкт-Петербургской губернии, содержащая Ингерманландию, часть Новгородской и Выборгской губернии. Сочин. Я. Ф. Шмит, 1770. https://www.aroundspb.ru/karty/157/sg_1770_schmidt.html.

Köppen, Peter von 1867. Erklärender Text zu der ethnographischer Karte des St. Petersburger Gouvernements. St. Petersburg.

Laanest 1966 = Arvo Laanest 1966. Ижорские диалекты. Лингвогеографическое исследование. Таллин.

LCP = Denna Land Carta Öfwer några Pogoster Vthi Ingermanland är efter een större Carta, som anno 1679. Geometrice aftagit, renoverat och till detta Format ock rätta storlek bracht uthi Martio A: 1699. https://www.aroundspb.ru/uploads/maps/ingermanland/1699_Vthi_Ingermanland.jpg.

L'Isle, Joseph Nicolas de 1741. Ingria et Carelia. [Charta]. https://www.aroundspb.ru/karty/268/sg_1741_ingria_karelia.html.

Mikkola, Jooseppi Julius 1932. Muutamia tietoja vatjalais- ja inkerikkokykylistä 1600-luvun lopulta. – Virittäjä 1, 26–31.

- Mõznikov 2003** = С. А. Мызников 2003. Русские говоры Обонежья. Ареально-этимологическое исследование лексики прибалтийско-финского происхождения. Санкт-Петербург: Наука.
- Mägieste, Julius 1925.** Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. (= Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli toimetused. Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B. Humaniora 7.) Tartu.
- NFL** = Christfrid Ganander 1997 [1787]. Nytt Finskt lexicon. Alkuperäiskäsikirjoituksesta toimittanut Liisa Nuutinen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- НРК IV** = Новгородские писцовые книги изданные археографическою комиссією 4. Переписныя оброчныя книги Шелонской пятины, 1886. Санкт-Петербург.
- Pilli 2009** = В. А. Пилли 2009. [Без заглавия]. – Топонимика Кингисеппского района: Электронное дополняемое издание. Составитель: В. В. Демина. Кингисепп, 13–32. <http://libr-kingisepp.narod.ru/toponimika.pdf>.
- Popov 1981** = А. И. Попов 1981. Следы времён минувших. Из истории географических названий Ленинградской, Псковской и Новгородской областей. (= Страницы истории нашей Родины.) Ленинград: Наука.
- Põder 2019** = Николай Дмитриевич Пыдер 2019. Родился я в Эстонской Ингерманландии. Составитель: В. А. Пилли. Санкт-Петербург: Гйоль.
- Rajandi, Edgar 2011.** Raamat nimedest. Nimeseadus. 3. tr. [Tallinn:] Tammer-
raamat.
- Raunamaa, Jaakko, Antti Kanner 2022.** Clustering names of medieval Novgorod: geographical variation of personal names attested in the census book of Vodskaja Pjatina. – *Linguistica Uralica*, 4, 241–274.
- RES** = Roots-i-estli sõnaraamat. Svensk-estnisk ordbok, [2004]. Koost. Mari Aidla, Signe Cousins, Maiu Elken, Madis Kanarbik, Kristina Mullamaa, Tiina Mullamaa, Marina Pertšjonok, Mai Praizner, Raimo Raag, Virve Raag, Juhan Tuldava. [Tartu:] Valgus.
- Rjabinin 1997** = Е. А. Рябинин 1997. Финно-угорские племена в составе в Древней Руси. К истории славяно-финских этнокультурных связей. Историко-археологические очерки. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Saar, Eva 2016.** Vene õigeusu eesnimed vadja, isuri ja seto keeles. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 61 (2015). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 167–186.
- Salste 2022** = Tuomas Salste 2022. Sukunimi-info. Tietoja suomalaisista sukunimistä. <https://www.tuomas.salste.net/suku/nimi/>.

- SES I–II** = Soome-eesti suursõnaraamat. Suomi–viro-suursanakirja 1–2, [2003]. Toim. Valdek Pall. Koost. Anu Haak, Paul Kokla, Külli Kuusk, Helga Laanpere. Tallinn, Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. <https://kaino.kotus.fi/sms/>.
- SPK** = Suomalainen paikannimikirja 2007. Päätoim. Sirkka Paikkala. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146.) Karttakeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SRL** = Н. А. Петровский 1966. Словарь русских личных имен. Москва: Советская энциклопедия.
- SSN** = Suuri suomalainen nimikirja [1985]. Helsinki: Suuri suomalainen kirjakerho.
- Stoebke, Detlef-Eckhard 1964.** Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines Urfinnischen Namensystems. Hamburg: Leibniz.
- VKS** = Vadja keele sõnaraamat. Vad'd'aa tšeelee sõna-tširja. Словарь водского языка 2013. 2., täiendatud ja parandatud tr. 2. tr toim. Silja Grünberg. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/vadja/>.
- VSL** = Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet 2006. Võõrsõnade leksikon. 7., parandatud ja täiendatud tr. [Tallinn:] Valgus.

Käsitajalised allikad

- KK** = Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek. Vaivara. <https://www.eki.ee/kohanimed/index.php?khk=vai>.

Estonian-Ingrian habitation names 2

ENN ERNITS

The second part of the article deals with the names used in Estonian Ingria for villages located in Russian-Ingria, and farm names of Estonian Ingria, as well as the names of a pair of Estonian villages.

Three of the 12 comonyms are undoubtedly based on personal names (*Arseesaar* ~ *Arsija*, *Füötromaa*, *Kotko*), but three toponyms (**Keik-*, *Ropsu* and *Vipija*) may also have other origins, being connected to some natural object. **Keik-*, *Kotko* and *Vipija* have arisen from Finnic first names of ancient times. Orthodox first names from Russian are associated with the village names *Arseesaar* and *Fyötromaa*, and a non-Christian name with *Ropsu*. The village names *Kukkosi* and *Narvusi* with the suffix *-si* come from family names, but **Ižor-* originates from a Russian ethnic name. Thus, most (9) of the discussed village names are related to the first inhabitants. Only *Haavikko*, *Takaväljä* and *Tiesuu* have a different origin. All the mentioned comonyms, except *Kotkon küla*, are registered without a real generic term. Presumably it has been facultative. *Arseesaar* (cf. *Arsija*), *Füötromaa* and *Takaväljä* have a false generic term, thus making them secondary toponyms.

Among the Estonian village names, only *Kutrukülä* with the generic term and the Finnish *Pietaristi* are mentioned.

Two thirds (10–11) of the 14 known farm names derive from Finnish first names, nicknames or family names, which are difficult to distinguish from each other nowadays. Only *Faabaršnon talo* ~ *Vaapožnon talo*, *Hokmannin talo*, *Ser'õ*, *Õunapuu*, and maybe also *Tammikko* come from other languages (Estonian, Ingrian, and others). *Ramman talo* without an anthroponym describes the health state of its owner.

Keywords: toponymy, etymology, Izhorian (Ingrian) language, Finnish language, Russian language

Enn Ernits
Eesti Maaülikool
enn.ernits@emu.ee

LIIVI KOHANIMEDE ANDMEBAASI KUJUNEMINE

VALTS ERNŠTREITS

Annotatsioon. Artiklis kirjeldatakse liivi kohanime kaardistatud andmebaasi loomist Läti Ülikooli liivi instituudis ning käsitletakse praktilisi samme liivi kohanime kogumiseks eri allikatest, samuti kogumiseks ja kaardistamiseks kasutatud meetodeid oludes, kus toponüümika alal pädevaid liivi keele kõnelejaid napib. Artiklis antakse ülevaade liivi kohanime senisest kogumistööst ning andmebaasi tegemiseks kasutatud elektroonilistest allikatest, kogudest, väljaannetest ja käsikirjadest ja teistest kohanime kogumiseks kasutatud allikatest. Samuti tutvustatakse liivi kohanime andmebaasi sisu, funktsioone ja andmebaasis sisalduvat teavet, uurijatele ja avalikule kasutajale pakutavat liivi kohanimedega seotud informatsiooni ning raskusi andmestiku töötlemisel ja liivi kohanime kaardistamisel. Kirjeldatakse ka liivi kohanime nomenklatuuri eripära, andmebaasi praktilise rakendamise võimalusi ja tuleviku arendusvõimalusi.

Võtmesõnad: liivi keel, onomastika, kohanimed, kaardistamine, standardiseerimine

1. Sissejuhatus

Liivi keel on muistne Läti põliselanike keel, mis on kõlanud suurel osal tänapäeva Lätist, ka pealinnas Riias ja selle ümbruses. Liivlaste asuala on ulatunud Eesti edelanurkagi. Liivi keel on olnud allikaks asustatud kohtade ja maastikuobjektide nimetuste tekkimisel kogu sel alal, eriti aga seal, kus liivlased on hiljuti elanud, eelkõige Kuramaa põhjatipus, mida tänapäeval tuntakse Liivi ranna nime all.

Liivi keele taustaga kohanime tekkeloo väljaselgitamine ei ole mõeldav ilma liivi keele abita, kuid teadmised liivi kohanimedest, nende nomenklatuurist, tuletusest ja grammatilistest iseärasustest on selles töös samuti oluline tegur. Selliste teadmiste eeltingimuseks on nii sihipärane liivi keele kohanime kogumine kui ka uurijaile selle töö tulemuste

kättesaadavaks tegemine. Need kaks aspekti on oluliseks teemaks käesolevas artiklis¹, mis heidab pilgu nii varasemale kui ka viimastel aastatel toimunud liivi kohanime kogumisele ja kogude koondamisele geograafiliselt seotud liivi kohanime andmebaasi loomiseks Läti Ülikooli liivi instituudis (edaspidi: LÜLI).

Artiklis käsitletakse praktilisi samme ja raskusi liivi kohanime kogude koondamisel ja kohanime kogumise metoodikat tänapäeva oludes, kus liivi keele kõnelejaid, eriti selliseid, kes oleksid pädevad ka toponüümika alal, on ülimalt vähe. Samuti käsitletakse artiklis liivi kohanime andmebaasi struktuuri, sellest lähtuvaid rakendusi ja kasutusvõimalusi, kohanime töötlemisel ja kaardistamisel tekkinud küsimusi ja liivi kohanime nomenklatuuri eripära.

2. Liivi kohanime kogumise lugu

Liivlaste ajaloolistel asualadel esineb mitmeid liivi keelest pärit kohanimesid. Mõned kohanimed (*Ykescola*, *Rodenpoys* jt) ning apellatiivid (*cule* 'küla', *kiligunda* 'kihelkond' jt), mis toetuvad liivi keelele, kuid on teiste keelte vahendusel kirja pandud², on leitavad juba XIII sajandi sündmuse käsitlevast Henriku Liivimaa kroonikast (IH) ja hilisematest keskaegsetest allikatest (koondatud kujul esitab neid nt BHO).

Kohanimed, mis on kirja pandud otse liivi keelest, hakkavad aga ilmuma ühes liivi keele esimeste ulatuslike kirjapanekutega XIX sajandi keskpaigas (nt SjW). Kuni viimase ajani on Liivi kohanimesid peamiselt kogutud siiski leksikograafiliste kogude ja väljaannete (nt Kettunen 1938; Winkler, Pajusalu 2009; Viitso, Ernštreits 2012 jt) koostamise käigus leksika kogumistöö osana. Neist kõige laiem kohanime nimistu koondatud kujul – 181 liivi kohanime – on leitav 2012. aastal ilmunud liivi-eesti-läti sõnaraamatu (Viitso, Ernštreits 2012: 380–381) lisas.

¹ Artikli valmimist on toetanud Läti fundamentaal- ja rakendusuringute projekt „Liivi kohanime kogumine, kaardistamine ja ametliku kohanime registri loomine“ (Lībiešu vietvārdu apzināšana, kartēšana un oficiālo vietvārdu reģistra izveide; LZP-2019/1-0240).

² Siinkohal on oluline nentida, et artiklis kirjeldatud liivi kohanime kogu sisaldab üksnes otse liivi keeles kirja pandud kohanimesid ning ei hõlma teiste keelte vahendusel kirja pandud liivi päritoluga kohanimesid või selliste kohanime liivikeelseste kujude hüpoteetilisi rekonstruktsioone.

Liivi kohanimede kogumine on toimunud ka üksikute sihipäraste ettevõtmistena. Head näited on siin Eduard Vääri kogutud liivi kohanimed (Vääri 1976) ja eesti etnograafide 1980. aastate ekspeditsioonidel joonistatud üksikute liivi külade kaardid. Kõige ulatuslikum ettevõtmine on aga kogu Liivi randa hõlmanud liivi kohanimede kogumine, mille tegi oletatavalt 1950ndail ja 1960ndail teoks liivi haritlane, keelejuht ja -uurija Pētõr Damberg (PDKK).

Kohanimesid on liivi keeles üles kirjutanud ka üksikud läti uurijad, kes on kogunud Liivi ranna lätikeelseid kohanimedid mitmesuguste ekspeditsioonide käigus. Need materjalid on leitavad Läti Ülikooli läti keele instituudi kohanimetekartoteegis (LVK). Siiski ei saa neid kogusid adekvaatselt kasutada liivi kohanimede kogu täiendamiseks, sest kogujad ei osanud liivi keelt ning enamasti panid nad nimesid kirja kuulmise järgi umbkaudselt. Erandiks on vaid aastal 1964 läti murdeuurija ja hea liivi keele tundja Marta Rudzīte juhtimisel toimunud kohanimede kogumise ekspeditsioonid Kuramaa liivi külades. Liivi kohanimede kogumist ja uurimist on laiemalt käsitletud 2020. aastal avaldatud Valts Ernštreitsi artiklis.

Aastal 2020 algas LÜLI projekt „Liivi kohanimede kogumine, kaardistamine ja ametliku kohanimede registri loomine“. Selle eesmärgiks oli koondada ja kaardistada eri allikates leiduvaid liivi kohanimedid ja nende morfoloogilisi vorme ning luua liivi kohanimede register, mis oleks kasutatav ka ametliku teabe otstarbeks, nt kartograafias, teeviitadel, asutuste nimedes. Olemasolevate liivi keele elektrooniliste kogude põhjal arendati liivi kohanimede andmebaasi, mis hetkel sisaldab 1150 unikaalset liivi kohanime (LKA) ning on kättesaadav instituudi liivi elektrooniliste ressursside platvormil *Livonian.tech* (LivT).

Andmebaasi loomine hõlmas järgmisi tegevusi: kohanimede käsitlemise põhimõtete väljatöötamine, põhimõtete tehniline rakendus, georuumilise info lisamiseks mooduli ehitamine, võimalike kohanimede kogude ja allikate otsimine ja olemasolevate kogude koondamine, kohanimede ja nendega seotud informatsiooni talletamine, nomenklatuuri lisamine ja kohanimede kaardistamine, standardiseerimine ja avalike rakenduste tegemine. Seda tööd on kirjeldatud järgnevates peatükkides.

3. Liivi kohanimede andmebaas

Liivi kohanimede kogu on osa LÜLI loodud andmebaaside klastrist, kuhu sellele lisaks kuuluvad leksikograafia, morfoloogia, isikute ja allikate andmebaasid ning liivi keele korpus. See klaster, mis alates 2022. aasta märtsist on igale huvilisele ja uurijale (kasutajatunnuse olemasolul) kättesaadav instituudi liivi ressursside platvormil (LivT), on tekkinud liivi keele leksikograafia andmebaasi edasiarendusest, mille aluseks on 2012. aastal avaldatud liivi-eesti-läti sõnaraamat (Viitso, Ernštreits 2012). Aastal 2016 alustati sõnastiku ümberkujundamist leksikograafia andmebaasiks, mida täiendatakse jooksvalt uue sisuga ning mille kõrvale on loodud ka liivi keele morfoloogia andmebaas ja liivi keele korpus.

Eri andmebaasides olevad andmemassiivid on omavahel integreeritud, moodustades seotud andmekogude klatri. Kohanimede kogumiseks arendati nende andmebaaside põhjal kohanimede andmebaas (LKA), mis võimaldab liivi kohanimesid eraldi töödelda ja kaardistada.

Klatri sees on liivi kohanimedega seotud teave esitatud kahel eri kujul. Kõigepealt on kõik kohanimed registreeritud leksikograafia andmebaasis (LLA), mis moodustab klatri selgroo. Selles on kohanimed vaadeldavad ja korrigeeritavad leksikaalsete üksustena, mida on võimalik lemma tüübi³ alusel grupeerida ja vaadata ka üheskoos. Kohanimede puhul on selles andmebaasis kasutatud kaht lemma tüüpi: 1) *l* tähistab kohanimesid, mis on eraldi leksikaalsed üksused (nt lv *Salāts* 'Salatsi'); 2) *l com* tähistab kahest ja enamast sõnast koosnevat kohanimesid (nt lv *Piški Salāts* 'Väike Salatsi'). Ühesõnaliste kohanimede (*l*) puhul esitatakse siin ka nende grammatiline informatsioon (vormistik), mis tehniliselt asub morfoloogia andmebaasis (LMA), ja kõigi kohanimede puhul vaste läti keeles, sellest erinevate eksonüümide korral ka eesti või inglise keeles (nt lv *Parīz*, lt *Parīze*, ee *Pariis*, ingl *Paris*).

Kohanimede põhiandmebaas (LKA) asub aga klattris eraldi. Selles kajastatakse ainult kohanimed, mõlemad lemmatüübid koos ühise registri. Lisaks esitatakse koos leksikograafia ja morfoloogia andmebaasis leiduva teabega (kohanimi, vasted teistes keeltes, vormistik) siin ka

³ Lemma tüüp vastab üldjuhul sõnaliigile, kuid täiendavalt kasutatakse andmebaasis järgnevaid lemmatüüpe: *l* (kohanimi), *l com* (mitmest sõnast koosnev kohanimi), *h* (isikunimi), *com* (mitmest sõnast koosnev termin), *fras* (fraseologism).

kohanime liik (nt talu, järv, soo, küla) ja geoinfo kohanime kohta (kui see on vastava kohanime puhul kindlaks tehtav).

Kohanime puhul on esitatud ka hierarhilised viited. Näiteks ↑ näitab, et asustatud koht või geograafiline objekt (nt talu, põld, luide, metsatükk) on osa mõne teise kohanimega tähistatavast alast (nt külast). ↓ näitab kohanimega tähistatud alaga (nt külaga) seotud ja selle osaks olevate kohanime (nt talude, põldude) nimekirja. See lahendus aitab määrata eelkõige talude, põllumaade jt majandusliku kasutusega objektide kuuluvust ühe või teise küla koosseisu, võimaldades nii välja selgitada asulate piire, mis on kaartidel ja looduses harilikult tähistamata. Samuti on kohanime juures esitatud kohanime standardiseerimisega ja muude kohanime omavaheliste seostega seotud viited (nt > kohanime juures viitab, et vastava kohanime standardiseeritud kujuna tuleb kasutada teist kohanime; ≈ viitab kohanime paralleelkujule).

Kohanime kaardistamisel on georuumilise informatsiooni esitamiseks kasutatud nii punkte, seda eriti asustatud kohtade, eraldiseisvate loodus- või inimtekkeliste objektide puhul, kui ka vektoreid, mida on peamiselt kasutatud ebaregulaarse kujuga loodusobjektide – jõgede, ojade, soode, järvede jt – ning majandamisega seotud objektide – põllu- ja karjamaade, metsatükkide jms – kaardistamiseks. Andmebaasi kartograafia osa on kujundatud koostööpartneri, Läti kaardiettevõtte SIA „Jāņa sēta“ abiga ning selles olevate objektide geoinfo ühtib olemasolu korral kaardiettevõtte kartograafiaplatvormil (JS) olevaga.

Lisaks registreeritud kasutajaile, kelleks on peamiselt uurijad ja liivi keele õpetamisega seotud inimesed, kellele on kõik klatri andmebaasid täies mahus kättesaadavad, on platvormil *Livonian.tech* avalikus osas igale huvilisele nähtav standardiseeritud kohanime register ja liivi kohanime elektrooniline kaart.

4. Töö kohanime allikatega

Nagu eespool mainitud, on liivi keele kõnelejate arv tänapäeval väga väike. Seejuures asub liivi kogukond mitmesuguste ajalooliste asjaolude tõttu tänapäeval oma varasemast asualast kaugel ning inimeste teadmised inimtekkelistest ja loodusobjektidest ning nende liivikeelsetest nimetustest on piiratud. Seetõttu pole kohanime kogumine sihipäraste ekspeditsioonidega enam võimalik.

Juba kohanime andmebaasi loomise planeerimisel sai selgeks, et kogumiseks tuleb kasutada sekundaarseid allikaid – nii avaldatud ja teadaolevaid kollekttsioone kui ka veel tuvastatavaid kogusid, mille olemasolust oli saadud teavet projekti eeltööde käigus (nt PDKK). Samuti koguti liivi kohanimesid ka vahetult liivi keele allikatest: perioodikast, mitmesugustest väljaannetest ja käsikirjadest, samuti audiolindistustest ja eri alade kollekttsioonidest, kus liivi kohanimed on esitatud kogusse kuuluvate dokumentide või esemete metaandmetes või kirjeldustes, mis viitavad dokumendi või eseme tekkimise või kogumise kohale. Järgnevalt esitatakse kokkuvõtlik ülevaade põhilistest allikatest, mida on liivi kohanime andmebaasi loomisel kasutatud.

4.1. Elektroonilised kohanime allikad

Liivi kohanime andmebaasi aluseks on juba mainitud liivi-eesti-läti sõnaraamatus olev liivi kohanime nimekiri (Viitso, Ernštreits 2012: 380–381). See on väga oluline allikas, kuna selles olevad kohanime kirjakuju on normaliseeritud vastavalt tänapäeva liivi kirjakeele ortograafia põhimõtetele ning seega moodustavad ka standardiseeritud liivi kohanime nimistu tuumiku. See andmekogum oli ka aluseks andmebaasi üldpõhimõtete väljatöötamisel ning vajalike tehniliste lahenduste loomisel ja testimisel.

Liivi keele uurimise käigus oli kohanime loetelu andmebaasis juba täiendatud hulga uute kohanimedega, mis lisati platvormis oleva liivi keele korpuse (LKK) märgendamise ja uue sõnavara lisamise käigus. Korpus on olnud ja on ka tulevikus tähtis sõnavara täiendamise allikas, kuna sisaldab liivi keele kogusid, millest olulisimad on Oskar Looritsa liivi rahvaluuletekstide kogu (OL) ning mitmed liivikeelsed väljaanded (Damberg 1935, Stalte 2011, Vaalgamaa 1936 jt). Liivi keele korpust täiendatakse ja märgendatakse pidevalt vastavalt inimressursside ja märgendamisega seotud uurimistemade olemasolule.

4.2. Pētõr Dambergi liivi kohanime kogu

Liivi kohanime kollektsooni suurimaks leiuks, mis osaliselt tugineb ka uurija õnnele, on Pētõr Dambergi kohanime kogu. See leiti kolme eraldi osana Lätist ja Eestist. Viited selle kogu olemasolule esinevad tegelikult vaid kahes avaldatud allikas – Läti uurija Kersti Boiko doktoriväitekirjas (Boiko 1993: 4), milles see kollektsoon on mainitud väitekirja ühe allikana, ning Eduard Vääri artiklis (Vääri 1976), kus kogu tekkimist on kirjeldatud põhjalikumalt.

Oma artiklis mainib Vääri, et Damberg on kogunud kohanimesid Lūži külas, andnud kogu professor Paul Ariste kätte ning artikli kirjutamise ajal on kogu asukohaks Keele ja Kirjanduse Instituudi soome-ugri keelte sektor. Samuti viitab Vääri oma artiklis, et kohanimesid on Damberg kogunud ka idaliivi alal aastail 1967 ja 1968 ning hiljem on materjali täiendatud (Vääri 1976: 62). Nendele viidetele tuginedes sai andmebaasi tarbeks Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteegis selle töötajate abil kindlaks tehtud kollektsooni esimene osa (PD1965), mis sisaldas paraku ainult Dambergi kogutud Lūži küla kohanimesid – kokku 60 kohanime; idaliivi alal kogutud andmeid seal siiski polnud.

Tunduvalt suurem osa sellest kogust tuvastati 2020. aastal, kui tutvuti põhjalikumalt Dambergi perekonnalt LÜLI-le üle antud Pētõr Dambergi eraarhiiviga. Teiste dokumentide seas avastati 72 lehekülge pikk osaline liivi kohanimekogu käsikiri, mis sisaldas kohanimesid seitsmest idapoolsest liivi külast (Mustānum, Kūolka, Vaid, Sānag, Pitrõg, Kuoštrõg, Irē).

Sama kogu täielikum variant tuvastati eesti päritolu liivi uurija Tõnu Karma eraarhiivis, mis oli küll sattunud LÜLI-sse varem, kuid oli Dambergi eraarhiivist tunduvalt mahukam ning seetõttu võttis selle läbivaatamine rohkem aega. Karma arhiivist leitud kogus oli lisaks juba mainitud küladele kohanimesid 10 leheküljel veel kolmest liivi külast (Sīkrõg, Īra, Pizā).

Kokku moodustab see kolmest eraldi allikast koosnev liivi kohanime nimistu kõiki XX sajandil liivlaste asustatud rannakülasid ja nende ümbruskonda katva kohanimekogu, mis sisaldab 1025 liivi kohanime (vt Lazdiņa 2021: 33) ja on kirja pandud 38 keelejuhilt. Unikaalsete kohanime arv on mõnevõrra väiksem, kuna sama kohanime esineb sageli mitmelt keelejuhilt kogutud materjalis.

4.3. Perioodika, raamatud ja käsikirjad

Oluliseks liivi kohanime allikaks on liivikeelsed väljaanded ja käsikirjad. Liivi kohanime andmebaas ei sisalda mitte üksnes liivlaste enda asuala ja selle ümbruskonnaga seotud nimesid, vaid ka liivi eksonüüme, mis hõlmavad nii Läti ala kui ka liivlaste rännete ja kontaktidega seotud Eesti paiku ja muid kohti maailmas. Selliste kohanime kogumisel on eriti tähtsaks kujunenud perioodika, mis sageli kajastab sündmusi, mille tegevus toimub väljaspool Liivi randa, ning seega mainitakse neis kajastustes vastavate kohtade nimesid ka liivi keeles.

Märkimisväärne arv selliseid eksonüüme esineb põhilises liivi perioodikaväljaandes – kuukirjas „Līvli“ (ee liivlane; Līvli). Kuukiri „Līvli“ ilmus katkestustega ajavahemikus 1931–1939 ning eriti algusaastail pöörati seal suurt tähelepanu Lätis ja välismaal toimuvatele sündmustele. Sellistes artiklites esinevad kohanimed on täiendanud liivi kohanime andmebaasi ja lubanud ka heita pilgu problemaatikale, mis seondub Läti kohanime esitamisega liivi keeles. See on arutelude keskmes tänapäevalgi, eriti seoses selliste Läti kohtade nimetustega, mis on läti keelde tulnud varasematest liivikeelsetest kujudest. Kokku esinevad ajakirjas liivi kohanimed 383 korral.

Problemaatikale viitab ka teine, tunduvalt lühemat aega ilmunud, kuid kohanime kogumise seisukohalt sama rikas liivi perioodiline väljaanne „Rāndalist ājgarāntōz“ (ee Randlaste kalender; RĀ 1933, RĀ 1934). Selles esineb liivi kohanimesid mitmes artiklis, kuid erilist huvi pakuvad 1933. aasta väljaandes olevad artiklid „Līvōd sõbrad lik Letmās“ (ee Liivi sõprade liikumine Lätis; RĀ 1933: 34) ja „Rānda“ (ee Rand; RĀ 1933: 60), milles leidub hulk läänemeresoome päritoluga kohanimesid (nt lv *Mõtsākilā*, lt *Mēdzula*; vrd ee *Metsaküla*; lv *Nurmmōizō*, lt *Nurmuīža*, vrd ee *Nurmemōis*). Mõlemas väljaandes esineb kokku kohanimesid 294 korral.

Laiem kohanime loetelu on leitav ka 1950–1960ndail loodud liivi-läti-esperanto vestmiku (Čače jt 1966) käsikirjas. Selle tekstiosas on eraldi peatükid pühendatud reisijuhile, mis kirjeldab liivlastega seotud Läti kohti ja esitab nende kohtade nimesid liivi keeles, ning loetelu Liivi ranna taludest ja mikrotoponüümidest (mägede, soode, jõgede nimedest; Čače jt 1966: I). Samuti leidub kohanimesid, sealhulgas hulk liivi eksonüüme, vestmiku osas olevates fraasinäidetes.

Hajutatud kujul on leida liivi kohanimesid teisteski liivikeelsetes väljaannetes ja käsikirjades. Enamik selliseid kohanimesid kajastab küll

suuremate asulate ja geograafiliste objektide nimesid, mis andmebaasis on juba registreeritud teiste allikate lisamisel. Samas on uue testamendi liivikeelses tõlkes (UT) leitav suur valik piibliaegsete sündmustega seotud kohanimesid, kuid need nimed ootavad veel aega, mil nad lisatakse kohanime andmebaasi liivi keele korpuse edasise märgendamise käigus. Praegu on liivi kohanime andmebaasi jaoks esmatähtsad just liivlaste asuala ja kontaktidega seotud kohanimed.

4.4. Teised allikad

Liivi kohanime kogumise töös on kasutatud ka teisi allikaid. Oluliselt lisanduseks on olnud andmed erinevate alade kogudest, milles liivi kohanimed on mainitud metaandmetes või kollektsooni kuuluvate üksuste kirjeldustes. Kuigi enamjaolt ilmuvad neis allikates tuntumad liivi külanimed, on nende kõrval tuvastatavad ka talunimed. Näiteks on Eesti Rahva Muuseumi kogudes Ferdinand Linnuse ekspeditsiooni avaldamata materjalid, kus liivi kohanimed esinevad 193 korral. Liivi kohanimesid on ka arhiivides leiduvates epistolaarsetes allikates – liivikeelses kirjavahetuses liivlaste ning Eesti ja Soome uurijate vahel.

Uus suure potentsiaaliga allikas on liivi kohanime kogumisel helilindistused. Liivi keelt on rikkalikult dokumenteeritud helisalvestustes juba alates 1920. aastatest. Need lindistused, mida võib leida nii avalikes kogudes, nt Eesti Keele Instituudi arhiivis (EMSUKA) ja Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis (TÜ EMSA) kui ka erakollektsoonides, moodustavad väga olulise osa seni läbitöötamata liivi keele allikatest. Töö nendega on siiski aeganõudev ja keeruline, arvestades eriti liivi keele uurijate ja oskajate piiratud hulka.

Sel põhjusel on helilindistuste laiem kasutus liivi keele uurimisel olnud piiratud, kuid siiski hakanud jõudsalt arenema viimasel aastakümnel. Samas pakuvad juba olemasolevad andmed olulist panust ka kohanime kogumisse. Näiteks võib tuua fragmendi transkribeeritud helilindistusest, mis on täiendanud kohanime andmebaasi 13 eksonüümiga – Põhja-Kuramaa lätlaste asustatud kohtade nimetustega (vt näide 1, keelejuht Pētõr Damberg (Sīkrõg), küsitleja Tiit-Rein Viitso, lindistatud 1986. aasta augustis Tartus).

- (1) *Ostkilā u'm no kui vōib kītō pigātagā vastō va 'il Mōtsā ja Nō 'vkiā Mōtsā īeb rānda pūol ja va 'il sie Mōtsā- ja Nō 'vkiā Nō 'vkiā un Ostkilā u'm rānda pūol u'm Nō 'vki 'llō ja Dūoņig pūol Nō 'vki 'llō u'm Īldžar sā 'l at sellizt kilād Īldžar Alākstkilā Sōstar Mōtsā-sōstar Labdzōr Mōņikilā Kaļkkilā Puiškalndkilā [---] Kōrbkilā Ūikōn(d)kilā Dūoņigs ju u'm pāgiņ nēdi kilād(i)*

ee „Oste on, noh kuidas vōib ōelda, peaaegu vastu – Mōtsā [lāti keelne vaste tuvastamata] ja Neveja vahel; Mōtsā jääb ranna poole, ja [Oste on] selle Mōtsā ja Neveja vahel. Oste on ranna pool Nevejat ja Dundaga pool Nevejat on Ildzere; seal on sellised külad – Ildzere, Alakste, Saustere, Meža Saustere, Labdzere, Muņi, Kaļķi, Puiškalnciems [---] Ķurbe, Ūikōndkilā [lāti keelne vaste tuvastamata], Dundagas on ju palju neid külasid“ (TÜ EMSA SUHK0504-01)

5. Kohanimede töötlemine

Liivi kohanimed pärinevad allikatest, mis on kirjutatud eri ajal ja vastava ajajärgu kirjakeele põhimõtteid järgides. Seega on andmebaasi loomisel lisaks kohanimede kogumisele ja koondamisele lahendatud ka kohanimede kirjakuju ühtlustamise ja standardiseerimisega seonduvaid probleeme. Andmebaasis olevad kohanimed on varustatud viidetega (kirjeldatud eespool), kuid olulisim töö on andmebaasi loomisel olnud kohanimede kaardistamine. Käesolevas peatükis on kirjeldatud just neid n-õ tehnilisi, kuid andmebaasi funktsionaalsuse seisukohalt ülimalt olulisi tegevusi.

5.1. Kirjakuju normaliseerimine ja standardiseerimine

Andmebaasi lisamisel on kohanimede kuju normaliseeritud, muutes selle tänapäeva liivi kirjaviisi ortograafia vastavaks. Juba 1920. aastatest alates on liivi kirjakeele aluseks Kuramaa liivi keele idamurre (lvI; Ernštreits 2013: 194), kuid liivi kohanimede andmebaasi lisamisel on sellest erineva murdetaustaga (st lvLä) kohanimede puhul nende murdeline eripära säilitatud, viies nende kujud vastavusse üksnes üldiste liivi keele ortograafia põhimõtetega. Samas on kõigi selliste kohanimede puhul loodud juurde ka standardiseeritud, kirjakeelele (ka murdeliselt) vastavad kujud, nt lvLä *Ābist mā'g* > lvI *Ōbist māg*, lt *Abes kalns*; lvLä *Baļkid kivrs* > lvI *Bāļkōd kōurs*, lt *Baļku līcis*.

Ortograafia ühtlustamise ja murdeliste erinevustega seotud küsimuste lahendamise kõrval tuli standardiseerimise käigus tegeleda ka varieerumisega, mida esineb päris palju isegi tuntumates liivi kohanimedes. Nii on variantide *Irāj ~ Irē ~ Piški Īra*, lt *Mazirbe* seast standardina valitud *Irē*, variantide *Kuoštrōgkilā ~ Kuoštrōg*, lt *Košrags* seast aga *Kuoštrōg*. Varieerumist ei tule ette mitte ainult kohanimedes, vaid ka mõnedes apellatiivides. Nii esineb leksika andmebaasis registreeritud liivi apellatiiv *kāngar* 'metsastunud luide' kogudes lisaks ka kujul *kāngaŗ ~ kōngar ~ kōngar*, kuid standardiseerimise käigus on neist arvesse võetud ja sõnavarakogus standardist kõrvalepõikena registreeritud vaid sõna *kāngar*, teised kaks – *kōngar* ja *kōngar* – on lähemal uurimisel osutunud vigaselt interpreteeritud vormideks, mida on eri keelejuhtide puhul korratud.

Liivi kohanimede standardiseerimisel on tekkinud terve hulk küsimusi ka nii registreeritud kohanimede kasutamisega kui ka seoses uute, liivikeelset nime vajavate kohtade loomisega Liivi rannas. Neid küsimusi hakkab lahendama juba tänavu Läti riigikeele keskuse (Valsts valodas centrs) juurde asutatav liivi keele komisjon.

5.2. Kohanimede kaardistamine

Liivi kohanimede andmebaasi loomisel oli eraldi väljakutseks kohanimede kaardistamine. Liivikeelseid kartograafilisi allikaid on ülimalt vähe. Paraku on samuti vähe liivi keele kõnelejaid, kes oleksid pädevad liivikeelsete kohanimede, eriti mikrotoponüümide asukohtade määramises, pealegi piirduvad nende teadmised enamasti vaid oma esivanemate kodukülaga. Seega ei ole liivi kohanimedid olnud võimalik kaardistada otseselt. Seda tööd on tulnud teha kaudselt, peamiselt läti keele vahendusel, mis on toonud esile palju probleeme.

Kaardistamistöös on olnud kõige suurem abi kahest ainulaadsest võimalusest. Esimeseks on olnud liivi kodulooürija Baiba Šuvcāne abi. Šuvcāne elab alaliselt Liivi rannas ning on kirjutanud mitu Liivi ranna külade ajalooga seotud raamatut (nt Šuvcāne 2010, 2012, 2015, 2017). Oma teadmisi, raamatuid ja nende jaoks kogutud materjale kasutades tegi ta ära lõviosa liivi kohanimede kaardistamise tööst, seda eriti talude ja mikrotoponüümide puhul.

Teine lisaallikas oli 1992. aastal valminud seni avaldamata uurimus, mis tehti 1990ndate algul loodud riigiasutuse – riikliku erikaitse all oleva

liivlaste kultuur-ajaloolise ala „Liivi rand“ – tellimusel 1992. aasta paiku kolme kohanimeuurija, Zinta Goba, Jurgis Kavacs'i ja Otilija Kovaļevska eestvõttel (Goba jt 1993). Selle uurimuse aluseks on ulatuslik Liivi ranna kohanime dokumenteerimise töö. Kuigi uurimise käigus koguti kohanimesid läti keeles, kasutati informantidena mitmeid sel ajal veel rannakülades elanud kohalikke elanikke, kes tundsid hästi oma ümbruskonna kohanimesid. Kogumistöö tulemusena valmis põhjalik ülevaade Kuramaa liivi ranna lätikeelsetest kohanimedest. Samuti talletati liivi kohanime andmebaasi seisukohalt väärtuslikem osa – Nõukogude armee kaartide koopiad, millel on väga täpselt kaardistatud uurimise käigus tuvastatud lätikeelsed kohanimed.

Lisaks nendele allikatele kasutati kaardistamiseks kartograafilisi tooteid ja andmebaase, et leida liivi kohanimedele võimalikke kaardistatud läti vasteid või määrata kindlaks loodusobjektide piirid. Enim kasutati koostööpartneri SIA „Jāņa sēta“ platvormil (JS) olevaid kaarditooteid koos neis leiduva kohanimeinfo – need on integreeritud ka liivi kohanime andmebaasi rakendusse. Nimetatud toodetest kasutati nii tavalisi teekaarte kui ka lidari maapinna mudeleid ning tänapäeva ja 1920.–1940. aastate topograafilisi kaarte.

Täiendavalt sai kaardistamiseks kasutada ka riikliku aktsiaseltsi „Latvijas valsts meži“ (ee Läti riigimets) loodud kaardiplatvormi (LVM GEO), kus leidub mitmekesiseid maastikuandmeid, Läti geoinfo agentuuri kohanime andmebaasi (LGIA) ning entusiastide rühma loodud Läti ajaloolise kartograafia platvormil olevaid ajaloolisi kaarte (Dodies).

Liivi kohanime kaardistamisel oli heaks lähtepunktiks see, et enamiku kohanime puhul oli teada nende umbkaudne asukoht. Näiteks Dambergi kogutud kohanime puhul oli esitatud küla, millega vastav kohanime on seotud. Mõnede kogude puhul on olnud võimalik kohanime umbkaudne asukoht kindlaks määrata ka selles kasutatud murde või iseäralike objektide (nt Īra jõe käärude) järgi. Osale kohanimedele olid lisatud nendega seotud pärimused või muu teave, millest oli kaardistamisel rohkelt kasu.

Kaardistamistöö arenes mitmes suunas ja selleks kasutati erinevaid võtteid (vt näide 2). Kui liivi kohanime vastavas piirkonnas (kui see oli teada) puudus selge lätikeelne vaste mõnes põhiliselt kasutatud kaarditootes, sai kohanime varustatud võimaliku tõlkega läti keelde või etimoloogilise hüpoteesiga sõna päritolu või võimalike tähenduste kohta,

samuti sai tõlgitud kogu kohanimega seotud lisateave (nt kohanime kirjel-
dused). Seejärel tehti uus kaardistamiskatse, võrreldes seda nii võimalike
lätikeelsete vastetega kui ka uurides liivi- ja lätikeelseid allikaid, mis on
sõna päritoluga seotud (vt näide 3). Kohanimede asukohtade kindlaks-
määramisel kasutati ka kohalike Liivi ranna elanike teadmisi ja juhiseid.

- (2) (a) *Alāb* (ee *remmelgas, halapaju*), talu Pitrõgi külas, asukoht määratud,
olemas ka tänapäeval = lt *Vītoli* (ee *remmelgas, halapaju*); (b) *Alāb*
(ee *remmelgas, halapaju*), talu Sīkrõgi külas, asukoht määratud, olemas
ka tänapäeval = lt *Alabi*; (c) *Alāb* (ee *remmelgas, halapaju*), talu
Kuoštrõgi külas, asukoht määratud umbkaudselt, talukoht hävinud 1980.
aastatel = lt *Alabi*.
- (3) *Ābist mā'g – Kuoštrõg. Māg Pizā kilā ležgōl*. VE [Valts Ernštreits –
aut.]: Üles kirjutatud Kuoštrõgis. Māgi Pizā küla läheduses; võimalik
tõlge – Haava māgi. BŠ [Baiba Šuvcāne – aut.]: Puudub kaardi- ja teistes
materjalides. [lt *Abes kalns*; Lokaliseeritud Pizā küla vastas Īra jõe kaldal
Ēriks Kāpbergsi intervjuu ja järgneva küsitlemise alusel].

Kohanimede asukoha kindlaksmääramisel oli ka mitmeid lisaväljakut-
seid, näiteks kartograafilistel toodetel olevate objektide mittevastavus
tegelikkusele või spetsiifilisele kasutusele liivi keeles. Kõige raskem oli
mikrotoponüümide asukoha kindlaksmääramine, eriti heinamaade, tarade,
aedade, niitude, väiksemate soojärvede, mägede ja ojade asukoha tuvas-
tamine, sest inimtegevuse teisenemise ja lõppemise tulemusel on maastik
tundmatuseeni muutunud ning mitmete selliste toponüümide asukoht ei ole
enam tuvastatav isegi looduses. Seetõttu on osa liivi kohanime puhul
teada vaid nende umbkaudne asukoht või kuulumine ühe või teise asula
koosseisu.

6. Omapärast seoses liivi kohanime nomenklatuuriga

Liivi kohanime andmebaas sisaldab erinevaid liivi kohanimesid – alates
liivi taludest ja metsadest ning lõpetades ookeanide ja kaugete maade
nimedega, mis on siiski üht- või teistpidi liivlaste maailmapildiga seotud.
Liivlaste ja liivi keele seisukohalt on olulisimad just need kohanimed, mis
on otseselt seotud Kuramaa liivlaste viimase asualaga – Liivi rannaga
Põhja-Kuramaal. Selle ala kohanime kaardistamisel ja ka uurimisel
on tähtis olnud Liivi ranna kohanime ja nende nomenklatuuri kaju-
nemise taust, milles on määrav roll olnud nii eripärasel rannamaastikul

kui ka sellest tingitud ja liivlaste elutavasid vorminud majandamisviisidel.

Liivi rand, mis kaardil võib esmapilgul paista tavalise rannikualana, nagu neid leidub kõikjal Lätis ja Eestis, osutub lähemal vaatlusel siiski päris erinevaks; asustuse poolest võiks seda piirkonda käsitleda isegi saarena, mille geoloogiline eraldatus muust mandrist on olnud ilmselt üheks põhjuseks liivi kogukonna ja liivi keele säilimisele Kuramaal.

Suurt osa Liivi rannast iseloomustab omapärane maastik, kus kitsad mitme kilomeetri pikkused liivavallid vahelduvad soostunud nõgudega, see on eriti ilmekalt vaadeldav satelliidifotodel või lidari kaartidel. Liivi ranna maastik on kujunenud ca 5000–7500 aastat tagasi veetaseme alanemisel, kui rannikul tekkis luiteala. Mere taandumisel jääaja lõpus kujunes välja kogu maastikuvormide kompleks (Caune 2011: 7–9). Liivane luitemaastik on aga määranud ka liivlaste argipäevaolu – alates sellest, et peamised liikumissuunad maismaal olid piki mereranda ja metsastunud liivavallide seljandikke, kuni peamiselt kalastusega seotud eluviisini ja eriliste vilja- ja loomakasvatuse võteteni, mille tingisid viljatu liiva seatud piirangud.

Liivi ranna maastiku ja majandamise eripära kajastub selgelt ka liivi kohanime nomenklatuuris ja ainult liivlaste asualale omaste apellatiivide või nende tähendusvarjundite tekkes. Liivi kohanime nomenklatuuri on üksikasjalikumalt kirjeldanud liivi kohanime andmebaasi loomisel osalenud Annija Lazdiņa oma bakalaureusetöös (2021). Siinkohal esitatakse põgus ülevaade Liivi ranna maastikule iseloomulikest apellatiividest.

Kokku esineb liivi kohanime andmebaasis 56 apellatiivi. Kui välja arvata kõige levinum apellatiiv Liivi rannas *kōrand* 'talu' (esineb 224 korral), domineerivad liivi kohanime nomenklatuuris selgelt just Liivi ranna maastikule iseloomulikud geograafilised apellatiivid. Neist populaarseimad on *vigā* (135), *tarā* (92), *kāngar* (65) ja *nīt* (65) (Lazdiņa 2021: 16).

Apellatiivid lv *kāngar* (ee metsastunud piklik luide, metsastunud liivavall) ja lv *vigā* (ee nõgu, märg soostunud koht metsastunud luidete vahel) on olulised Liivi ranna geograafia ja majandamise seisukohalt. Nagu eespool mainitud, olid metsastunud luited (lv *kāngar*) tähtsad metsas liikujale, kuna nõod luidete vahel on enamasti soostunud, osa ka väikesteks piklikeks järvedeks muutunud, ning luiteid pidi sai käia kuiva maa peal. Samas olid need luited ka heaks (mõnikord ainsaks) orientiiriks metsas. Sama liivi sõna pikliku mäe tähenduses on laenatud läti keelde juba muinasajal ning seda on kasutatud nii Liivi ranna ainulaadsete

pinnavormide nimetamiseks läti keeles (lt *kangars*, *viga*) kui ka piklike mägede tähistamiseks mujal – nt *Lielsais Kangars* Dundagas, *Kangaru kalni* Ropažis, *Kangarkalns* Saulkrasti lähistel.

Kuigi nõod (lv *vīgā*) on vaheldumise tõttu luidetega tihedalt seotud, esinevad nad kohanimesedes tunduvalt sagedamini. Selle põhjuseks on nende aktiivne kasutamine loomakasvatustes. Pideva niiskuse tõttu on maa just nõgudes tunduvalt viljakam kui mujal rannas ja enamikus Liivi rannakülades kasutati karja- ja heinamaadena just selliseid nõgusid, kus olid ka vastavad ehitised. Teisalt olid nõod, eriti need, mis osalt olid muutunud järvedeks, ka orientiiriks metsas liikumisel ja soostunud kohtade vältimisel.

Apellatiivid *nīt* 'niit' ja *tarā* 'tara, aed' on aga tihedalt seotud põllunduse ja loomakasvatusega Liivi rannas. Niidud olid piirdega eraldamata looduslikud karja- ja heinamaad, seejuures võisid need asuda nii talu otseses läheduses kui ka kilomeetrite kaugusel mõnes nõos või metsas (lv *mōtsānīt* 'metsniit'), mis oli karjatamiseks ja heinategemiseks sobilik.

Omapärane on aga liivi apellatiiv *tarā*, mis ei tähenda mitte üksnes aeda või piiret, vaid apellatiivina igasugust põllumajanduseks sobivat, enamasti aiaga piiratud maalappi, kus võidi kasvatada nii aedvilju, teravilja kui ka viljapuid ja marjapõõsaid, pidada loomi ja kodulinde.

Levinuim kalastusega seotud kohanimi on Liivi rannas *vālgamō* 'paatide randumiskoht', mis on täpselt piiritlemata rannaosa, mida kasutati paatide randumiseks ja nende hoidmiseks ning ka võrkude kuivatamiseks. Igal talul oli tavaliselt oma randumiskoht.

Geograafilistes apellatiivides on Liivi ranna maastiku omapärast tingitult eriti suure osakaaluga soomaastiku ja irrigatsiooniga seotud apellatiivid, nagu *sūo* 'soo', *jōra* 'järv; laugas; soojärv', *ouk* 'laugas, auk', *vōjā* 'soolomp, madal soojärv', *joug* 'jõgi, oja' ja *ūrga* 'oja, kraav', seejuures viimane tähistas nii pidevalt voolavat kui ka perioodiliselt kuivavat ja sageli ka irrigatsiooni otstarbeks ehitatud tehisveekogu. Liivi ranna lääneosale, mille geograafiat määrab Põhja-Kuramaa suurimaid jõgesid – Īra jõgi –, on iseloomulikud samuti jõemaastikuga seotud apellatiivid, mis ranna idaosas ei esine. Sellisteks on nt lv *vanājoug* 'vanajõgi, jäänukjõgi', lv *kōur* (lvLä *kivr* 'jõekäär'), lv *lūnka* 'luhaniit'.

Maastikust lähtuvate apellatiivide hulka kuuluvad ka *kōnka* 'liivaluide' ja *māg* 'mägi'. Kuigi lv *māg* kasutatakse üldiselt kohanimesedes mäe tähistamiseks laiemas tähenduses, märgib see Liivi ranna maastiku kontekstis

üksikut kõrgemat metsastunud luidet, mis on alguse saanud tuulest kantud liivast moodustatud rändluistest. Apellatiiv *kõnka* 'luide' on aga peamiselt kasutusel mereäärsete metsastumata liivaluidete kohta.

7. Kokkuvõtteks

Liivi kohanimed pakuvad palju uudistamis- ja juurdlemisainet nii kohanimede ja keele kui ka pärandi ja maastiku uurijale. Liivi kohanimede tundmaõppimine aitab paremini mõista läänemeresoome taustaga kohanimede teket, selgitada liivi ja laiemalt läänemeresoome asustusajalugu ja levikut (nt liivi keelest pärit ja vastavate liivikeelsete sõnadega semantiliselt ühtivad läti maastikusõnad *kangars* 'piklik mägi' ja *urga* 'oja' aitavad kaardistada liivlaste võimalikku levikut Lätis), uurida kohanimede moodustust liivi keeles ja vaadelda kohanimede ja maastiku omavahelisi seoseid ja palju muud. Andmestiku kättesaadavus liivi kohanimede andmebaasis on selles töös kindlasti suureks abiks.

Samas on liivi kohanimede andmebaasi tegemisel silmas peetud väga praktilisi rakendusvõimalusi. Aktuaalseim on liivikeelsete teeviitade ja -tähiste paigaldamine Liivi randa. See algatus, mille elluviimine on kestnud mitmeid aastaid ja põhjustanud Lätis palju poleemikat (rohkem vt Kļava, Ernštreits 2022), on lõpuks teostumas – 20. veebruaril 2023 avati Talsi ja Ventspilsī maakonna piiril esimene liivikeelne teetähis ning suve jooksul peaksid riigi toetusel saama Liivi rannas kõik lätikeelsed teeviidad ja -tähised vahetatud läti- ja liivikeelsetega. Selle suure töö oluliseks eeltingimuseks oli just standardiseeritud liivi kohanimede andmebaasi olemasolu, mille alusel valmis nimekiri liivi kohanimedega 171 kakskeelseks muudetava sildi jaoks. Täiendatud on ka Läti kartograafilisi tooteid, nt Läti geoinfo agentuuri kohanimede andmebaasi (LGIA) omi, ning tulevikus see töö jätkub.

Kaardistatud liivi kohanimede andmebaasil on arenguperspektiivina veel teinegi väärtus. Andmebaasi tegemise käigus ilmnes, et kaardistatud kohanimed ei kajasta üksnes liivi keelt, vaid tähistavad hästi liivlastega seotud ja liivlaste jaoks olulisi paiku. Juba kaardistamise käigus hakkas liivi kodulooürija Baiba Šuvcāne lisama talunimede ja teistele objektidele nendega seotud ajaloolist teavet – peresid, kes on vastavas talus elanud, talude ehitamise lugu, objektidega seonduvaid rahvapärimusi ja -lugusid. Nii on andmebaasist juba praegu kujunenud vahend, mis lubab

kohanime ja kohtade kaudu uurida liivlasi ja liivi keelt eri tahkudest ja erinevates kontekstides. See teema on aga juba järgmiste uurimisprojektide jaoks.

Lühendid

ee – eesti keel; ingl – inglise keel; lt – läti keel; lv – liivi keel; lvI – liivi keele idamurre; lvLä – liivi keele läänemurre; LÜLI – Läti Ülikooli liivi instituut

Kirjandus

- BHO** = Hans Feldmann; von zur Mühlen 1990. Baltisches historisches Ortslexikon. II, Lettland (Südlivland und Kurland). (= Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 8, II.) Köln and Wien: Böhlau Verlag.
- Boiko, Kersti 1993.** Baltijas jūras somu ģeogrāfiskie apelaīvi un to relikti Latvijas vietvārdos. Doktorivāitekiri käsikirjas. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, Latviešu valodas institūts.
- Caune, Kristaps 2011.** Kangaru un vīgu kompleksa hidroģeoloģiskie apstākļi Pitraga un Saunaga apkārtnē. Magistrītō. Rīga: Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte.
- Čače, Ints, Pēteris Dambergs, Hilda Grīva 1966.** Esperantisto en Latvio ĉe vivoj. [Esperantist Lātis liivlaste juures.] Avaldamata käsikiri. Pumpuri.
- Damberg, Pētōr 1935.** Jemakiel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierāst. Helsinki: Sūomō skūollist ja Suomalaisuuden Liitto.
- Dodies** = Ajalooliste kaartide platvorm Dodies.lv. <https://vesture.dodies.lv>.
- Ernštreits, Valts 2013.** Liivi kirjakeel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ernštreits, Valts 2020.** Livonian place names: Documentation, research, problems, and opportunities. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. The Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 1 (11), 213–233. <https://doi.org/10.12697/jeful.2020.11.1.09>.
- EMSUKA** = Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv.
- Goba, Zinta, Jurgis Kavacs, Otilija Kovaļevska 1993.** Līvōd rānda. Līvu krasts. Vārdnīca. Avaldamata käsikiri koos kaardimaterjaliga. Rīga: LU ZPD Ģeogrāfijas nodaļa.
- IH** = Indriķa hronika 1993. No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne.
- JS** = SIA „Jāņa sēta“ kaardiplatvorm. www.balticmaps.eu.
- Kettunen, Lauri 1938.** Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae 5.) Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Kļava, Gunta, Valts Ernštreits 2022.** Livonian in the linguistic landscape. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. The Journal of Estonian and

Finno-Ugric Linguistics 1 (13), 207–232. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.1.08>.

Lazdiņa, Annija 2021. Pētera Damberga (1909–1987) lībiešu vietvārdu vākums. Bakalaureusetöö. Lāti Ūlikool.

LGIA = Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze. Publiskā versija. 8. izdevums. <https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/>.

Līvli = [Kuukiri] Līvli. 1931–1939. Jelgava, Mazirbe: Em. Štāler, M. Stalte.

LivT = Liivi keele ja kultuuri ressursside platvorm „Livonian.tech“. Lāti Ūlikooli liivi instituut. <https://livonian.tech>.

LKA = Liivi kohanime andmebaas. Liivi keele ja kultuuri ressursside platvorm „Livonian.tech“. Lāti Ūlikooli liivi instituut. <https://livonian.tech>.

LKK = Liivi keele korpus. Liivi keele ja kultuuri ressursside platvorm „Livonian.tech“. Lāti Ūlikooli liivi instituut. <https://livonian.tech>.

LLA = Liivi leksikograafia andmebaas. Liivi keele ja kultuuri ressursside platvorm „Livonian.tech“. Lāti Ūlikooli liivi instituut. <https://livonian.tech>.

LMA = Liivi morfoloogia andmebaas. Liivi keele ja kultuuri ressursside platvorm „Livonian.tech“. Lāti Ūlikooli liivi instituut. <https://livonian.tech>.

LVK = Lāti Ūlikooli lāti keele instituudi kohanimekartoteek.

LVM GEO = LVM GEO kaardiplatvorm. <https://www.lvmgeo.lv/kartes>.

OL = Oskar Loorits. Collection of Livonian folktales. Estonian Literary Museum. (LF IV 6; ERA-13302-70814-18895.)

PD1965 = Pētōr Dambergi Lūži kūla kohanime kogu. PD1965. Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.

PDDK = Pētōr Damberg s. A. Liivi ranna liivi kohanime kogu. Avaldamata käsikiri.

RĀ 1933 = Rāndalist ājgarāntōz 1933. ājgastōn, kien at 365 pāvvo. Rīgōs: Līvōd sōbrad seļč Letmās.

RĀ 1934 = Līvōd Rāndalist ājgarāntōz 1934. ājgastōn, kien at 365 pāvvo. Rīga: Līvōd sōbrad seļč Letmās.

SjW = Ferdinand Johann Wiedemann 1861. Joh. Andreas Sjōgren's Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. (Joh. Andreas Sjōgren's Gesammelte Schriften, Band II, Theil II.) St. Petersburg.

Stalte, Kōrli 2011. Jelzi sōnā. Ābēd ja īrgandōks lugdōbrōntōz. Tartu: Jemākīel seļtš, Līvō Kultūr sidām.

Šuvcāne, Baiba 2010. Senais lībiešu ciems Kolka. Rīga: Jumava.

Šuvcāne, Baiba 2012. Lībiešu krasta stāstī. Rīga: Jumava.

Šuvcāne, Baiba 2015. Sauc par Vaidi mūsu ciemu. Rīga: AS Lauku Avīze.

Šuvcāne, Baiba 2017. Lībiešu krasts. Rīga: Latvijas Mediji.

TŪ EMSA = Tartu Ūlikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv.

UT = Ūž testament 1942. Helsinki.

Vaalgamaa, Edgar 1936. M. Luther. Piški katkismus. Helsinki.

- Viitso, Tiit-Rein, Valts Ernštreits 2012.** Līvõkīel-ēstikīel-leṭkīel sōnārōntōz. Liivi-eesti-lāti sōnaraamat. Lībiešu – īgauņu – latviešu vārdnīca. Tartu: Tartu Ülikool; Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Vääri, Eduard 1976.** Liivi kohanimesid. – Kodumurre 13, 62–65.
- Winkler, Eberhard, Karl Pajusalu 2009.** Salis-livisches Wörterbuch. (= Linguistica Uralica. Supplementary Series 3.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Development of a database for Livonian toponyms

VALTS ERNŠTREITS

The article focuses on the Database of Livonian Toponymy. The database was created in the Livonian Institute (University of Latvia). The practical procedures and challenges are discussed considering that Livonian speakers, particularly those knowledgeable in toponymy, are scarce. The toponyms had to be collected from various sources (including literary texts), making mapping them out rather challenging. The article provides an overview of the previous work in collecting Livonian toponyms as well as the digital resources, archives, publications, and their original sources and other sources of Livonian toponymy that were used to develop the database. The article also introduces the content of the Database of Livonian Toponyms, its functions, and the information it contains, and its availability for researchers and other users. Finally, particularities of the nomenclature of Livonian toponymy, the possible applications of the database as well as its potential for future developments are discussed.

Keywords: Livonian, onomastics, place names, mapping, standardisation

Valts Ernštreits
liivi instituut
Lāti Ūlikool
Kronvalda 4–220
LV1010 Rīga
Lāti
valts.ernstreits@lu.lv

ISKIMA JA SÄSI

VILJA OJA

Annotatsioon. Verb *iskima* ja noomen *säsi* väljendavad eesti keeles mitut mõistet ja neil on samakõlalisi vasteid ka teistes läänemeresoome keeltes. Eesti murretes esineb kumbki peamiselt kahel alal, saarte murdes ja lõunaeeesti murretes. Sõnade kasutusest nähtub, et käsitletavad erineva levilaga sõnad on leksikaalsed homonüümid. Lisaks tähenduserinevustele selgub, et võrreldud sarnase häälikkujuga keelendid pärinevad eri tüvedest. Kirjutise eesmärgiks on ühtlasi rõhutada murdeainese olulisust sõnade etümoloogia tuvastamisel.

Võtmesõnad: läänemeresoome murdesõnad, tähendusvahekorrad, etümoloogia, eesti keel

1. Sissejuhatus

Ehkki Eesti territoorium on suhteliselt väike, leidub meil palju sõnu, mis eri paigus märgivad eri mõisteid. Leksikaalseid homonüüme on vaja ära tunda kõigepealt selleks, et vältida võimalikke arusaamatusi sõnade tarvitamisel. Häälikkuju põhjal ei saa alati otsustada, kas sõnad pärinevad eri tüvedest või on samatüvelised. Sõna häälikkuju ja tähendus võivad olla aja jooksul muutunud kas keelealal üldiselt või lokaalselt, murdeti. Sel juhul aitavad vanemad kirjapanekud ja keeleajaloolise häälikuarengu jälgimine, aga ka võrdlus sugulaskeelte ja kontaktkeeltega. Järgnevalt tutvustan kahte paari homonüüme, mida väljendavad verb *iskima/isima* ja noomen *säsi*. Nende samakõlalistel paarilistel on eesti murretes kummalgi sootuks erinev tähendus, omaette leviala, ja nagu uurimus näitab, ka eri päritolu.

Eesti murdeaines on valitud peamiselt Eesti Keele Instituudi murdesõnavara koondkartoteegist (EMSUKA). Sõnaraamatutest võetud materjalile on lisatud vastavad viited. Mitmest allikast pärit eesti murdesõnade kirjutusviisi on pisut ühtlustatud nii, et foneetilises transkriptsioonis märgitakse siin vaid konsonantide palatalisatsiooni (*č l̥ n̥ š š̥ t̥*), lõunaeeesti kõrgeenenud ülipikka vokaali (*yy üü*) ja Võru murde sõnalõpulist katkehäälikut (*iški?*).

2. *iskima*

Tänapäeva eesti kirjakeele sõnaraamatutes (EKSS, ÕS 2018) verb *iskima* puudub, esineb aga varasemates sõnastikes, sealhulgas 1925. aastal trükitud kirjakeele sõnaraamatus: *iskima* 'niidiks ketrama, ühendama' (EÕS 1: 128) ja murdesõnaraamatutes. Tõlkesõnastikes ilmusid *isk*-tüvega verbid esimesena 1780. aastal August Wilhelm Hupeli eesti-saksa / saksa-eesti sõnastikus kujul *iskma* (*iskmä*) tõlkega *Garn oder Zwirn drehen* ['lõnga või niiti kokku keerutama'] ja *isketama* saksakeelse vastega *zwirnen* ['kokku keerutama, korrutama'], mõlemad märgendiga *d.* [= tartumurdeline] (Hupel 1780: 164, 526). Sama on korratud sõnaraamatu teises trükkis koos lisandusega: *anzapfen* ['auku puurima'] *pūd ärrä iskma = einen Baum abzapfen* ['puust vedelikku välja laskma'] (Hupel 1818: 57). Ferdinand Johann Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus (1869: 140 ja 1973/1893: 128/141) kattub märksõna *isketämä* Hupeli andmetega, kuid teine artikkel sisaldab verbist kaks *ma*-infinitiivi: *iskima* (+ muutevormid *iskida*, [ma] *izin*) ja *iskmä* lõunaeeetilise tähendusega *zwirnen; vereinigen, zusammendrehen* ['kokku keerutama, (niidiks) korrutama, ühendama']. Selle kõrval on Wiedemann esitanud Hiiu murde näitena *hülgeid i.* saksakeelse tõlkega *Seehunden auflauern* ['hülgeid varitsema'], mis on eriti tähelepanuväärne, kuna varasemates sõnaraamatutes selline saarte murde sõna puudub.

Eesti murrete sõnaraamat kajastab lõunaeeesti ja saarte murde verbi eraldi sõnadena, millest kumbki tähistab omaette mõistevaldkonda, vt *iskima*, *isima*¹ ja *iskma*, *isima*² (EMS I 1075–1076). Kogu lõunaeeesti murdealal esineb verb *iskma* (~ *isma*, Lei *iskma*) või selle eesvokaalne variant *iskmä* (~ *ismä*), mõnes murrakus ka *isima* (Trv Lut) ~ Lei *ižima*, *ižimä*, sg1 (ma) *isi* (Lei *iži*, M *issi*). Kõige sagedamini on seda kasutatud tähenduses 'lõnga korrutama', näiteks: Hls *Ku issiti, siss sõkuti okiratast vastupidi* 'kui korrutati, siis tallati vokiratast vastupidi'; Kam *kes kate kõrralist langa taht, tyy iks iskse* 'kes kahekeermelist lõnga tahtis, too ikka korrutas'; Rõu *ise kokko nii palllu langu nigu tahtsõ* 'korrutasin kokku nii palju lõngu, kui tahtsin'. Sama verb väljendab mõistet 'nööri või köit valmistades keerdu peale ajama', näiteks: Ran [selis, kalavõrgu äärenöör] *tetäss kate kõrdne, isitu* 'tehakse kahekeermeline, kokku keerutatud'; Vas *Kapla lüüjä ~ iskmä* 'nööri keerdu ajama'. Võru murdest on näiteid ka muude tegevuste kohta, näiteks: Lei *iži tulõ tagla manu* '[tulerauaga]

löönn tule taela juurde'; Rõu *kõivõ, vahtrit iskmä* 'kaski, vahtraid mahla-
voolu jaoks augustama'; Har *sa olõt iskinü õkva nigu Mõnistõ inemine,*
säärtse rõiva ja säärane rätt 'sa oled (ennast) ehtinud just nagu Mõniste
inimene, sääraseid rõivad ja säärane rätt'; Se *vanahalv sai hiinnäst iski?*
suurõst ni väikost 'kurat sai ennast muuta suureks ja väikeseks'; Plv *timä*
iskse minnu 'tema survestas mind (oli pealetükkiv)' (EMS I: 1075–1076;
KVVE: 697, 259; EM: 128, 298). Lõuna-eesti verbi *iskma* tähendustes
on palju ühist sõnaga *lööma*, mis samuti väljendab mitmesuguseid tege-
vusi, muu hulgas 'nööri või paela kokku keerutama', '(ennast) ehtima,
kaunistama', 'järsku muutma, mingisse uude seisundisse viima' jt (vt
EMS V: 761–786).

Põhja-Eesti alal saarte murdes ja kohati kirderannikumurde idaosas
märgib verb *iskima*, *issima* või *i(i)sima* mõistet '(ainiti) vahtima, pii-
luma; passima, luurama; nuhkima, varitsema'. Saaremaal ja Hiiumaal on
peamine verbikuju *iskima* (Saaremaal ~ *issima*), prs sg3 (ta) *issib* (harva
prs sg2 (sa) *iskid*), Hiiumurde variandis *hiskima* (*hissida*, (ta) *hissib*) on
sõnaalguline *h-* ilmselt ületootlus. Kihelkonna, Põide ja Muhu murrakus on
samast tähenduses tarvitatud ka verbi *isima*. Tähenduse täpsustuseks toon
mõned näited: Jäm *ülgid iskima* 'hülgeid varitsema [jahil]'; Mus *ole ma*
so akna taga iskimas keind 'ei ole ma su akna taga piilumas käinud'; Krj
mis sa sii issid nurki kaudu 'mis sa siin luurad nurki pidi'; Rei *Mis asja sa*
issid 'otsid' *nii kangesti, on sool* 'sul' *midagid kadund?*; Põi *Taal on kohe*
sõuke isimise moed 'tal on kohe niisugune nuhkimise mood', *ta peab kõik*
nurgad läbi isima; Muh *kass isib* 'varitseb' *rotti* (EMS I: 1075; HMS: 33).
Nende kõrval või asemel esineb pika algusvokaaliga variant *iisima* kohati
Lääne-Saaremaal, Muhus ja Ida-Virumaal (~ IisR *iisuma*), näiteks: Lüg
midä vaide sa iisid säääl?; Jäm *iisib ning huurib* 'varitseb ja luurab' *siin*;
Khk *mis ta peaks iisima* 'passima, piiluma' *läbi pöösaste* (EMS I: 908).

Murdeainestiku analüüs näitas, et neid verbe kasutatakse Lõuna-Eestis
ja Põhja-Eestis teineteisest täiesti erinevalt: 1) tähendusega 'lõnga korru-
tama,ööri punuma, keerdu ajama; lööma, peksma' ja palju muid tegevusi
(osa ülekantud tähenduses) on levinud lõuna-eesti murretes; 2) tähendusega
'piiluma, vahtima, passima, jälgima; nuhkima, varitsema, luurama' vms on
tuntud saarte murdes ja kohati Ida-Virumaal. Niisiis on sõnal eri murretes
erinev kasutusvaldkond.

Et *isk*-tüveline verb esineb ka lähedastes sugulaskeeltes, saame nende
sõnakasutust meie murdematerjaliga võrrelda. Esimese tähendusrühma

ainest on läänemeresoome keeltes rohkesti: vadja *iskiä*, *izgetä*; *ihtšëä* 'lüüa'; 'lõnga korrutada'; soome *iskeä* (~ *isketellä*) peamine tähendus on 'lüüa', murdeis tähistab see ühtlasi palju muid töid ja tegevusi, sealhulgas 'lõnga korrutada, köit keerdu ajada' (~ *iskettää*); isuri *iskiä* 'lüüa'; karjala *iskie*, *iskie*, *iškiä*, Aunuse *iškie* väljendab samuti mõistet 'lüüa' ja mitmesuguseid muid, sellega kaudselt liituvaid tegevusi, kaasa arvatud 'nööri valmistada, paela punuda'; lüüdi *iškedä ja vepsa iškta, iškta* 'lüüa', peale verbide esineb kõikjal nimisõna *isk(u)* 'lööb' (vt KKS; Kujola 1944: 96–97; Makarov 1990: 96; Nirvi 1971: 94; Punžina 1994: 70; SMS; SVJ 150–151; VOT; Zajceva 2010: 114).

Põhjaeestilised sõnad tähendusega 'passima, luurama; nuhkima, varitsema' on sugulaskeeltes vähe tuntud. Eesti sõna vastetest on läänemeresoome keeltes *iske*-tüvelist verbi niisuguses tähenduses kasutatud mõnes soome ja karjala murdes ning saami keeltes. Soome murrete sõnaraamatust leidsin üksikud kasutusjuhud: Lääsipohja murdealal Täräntö murdes on öeldud: *isketin jälkiä, ajätin* 'läksin jälgi mööda; jälitasin, ajasin jälgi', Soome idapiiril kõneldud Salla murde lauses kirjeldatakse jahilkäiku nõnda: *Kum minä olin aikani (takaa ajamaani otusta) isketellyt (= jäljitänyt) niin löysin oikeat jäljet* 'Kui ma olin [metslooma] omajagu aega taga ajanud, luuranud, leidsin õiged jäljed' (SMS). Soome *iskeä* puhul on ekstra rõhutatud, et tähenduses 'seurata jälkiä [jälitada, taga ajada]' tarvitatakse seda üksnes murretes (NS: 47). Karjala keeles on verb *iskie* kirja pandud nii põhjakarjala murdest (Uhtua) kui ka lõuna poolt (Rukajärvi ehk Ontarvi) tähendusega 'nuuskida; (välja) nuhkida' jms, näiteks *iskie jälkie* 'nuuskida; jälgi ajada' vms. Karjala Aunuse murdes tähistab *iškie* või *iššie* mõistet 'ringi hulkuda; nuuskida', näiteks Säämäjärvi *iššit käveled joga kohtaizen, šišmolk_oled!* 'nuuskides käid ringi igas kohas, päevavaras oled'. Politsei jälituskoera on karjala keeles nimetatud *iššijäkoira*, Aunuse murdes *iššiikoira* (KKS). Saami keeltest on registreeritud Inari saami *iskad* ja Lule saami *iskat* 'otsida' ning põhjasaami *is'kât* 'jälgida, kontrollida, järele uurida' (Álku). Saami sõnu on peetud soome laenudeks (SKES I: 109; SSA 1: 228; SES; Sammallahti 1998: 249).

Viide soome *iskeä*, *iskiä* ja eesti *iskma* sarnasele tüvele ilmus juba Christfrid Gananderi sõnaraamatus (vt 1997: 202). Soome sõna vadja-keelsele vastele osutas esmalt August Ahlqvist (1856: 124): vadja *ihčen*, [rts] *slå* ['lööma' (välgust ja muust)]; [rts] *tvinna* ['lõnga kokku keerutama'] = F. *isken*. Hiljem on lisatud teateid teiste sugulaskeelte vastetest

ning otsustatud, et läänemeresoome sõnad on ühise tüvega, kuigi tüve algupära on jäänud lahtiseks (SKES I: 109; SSA 1: 228; SES; Häkkinen 2004: 264). Julius Mägiste ja Eino Koponeni seisukoha järgi võis läänemeresoome **iski-* tekkida algtüvest **iske-*, millele liitus sufiks *-i-* (EEW: 520; Koponen 1998: 92). Teiselt poolt torkab silma kahes küllalt erinevas tähenduses kasutatud murdesõnade täiesti erinev levik, kusjuures üks tähendus on laialt tuntud, teine harv ja nähtavasti hilisem. Seda arvestades tekib kahtlus, kas need verbid pole ehk erineva päritoluga.

Eesti saarte murdes ja Ida-Virumaal esinev *iskima/i(i)sima* ning selle vasted sugulaskeeltes meenutavad nii tähenduse poolest kui ka hääliku- liselt venekeelseid sõnu *искать* 'otsima' ja *сыскать* 'välja otsima; üles leidma', vananenud tähenduses ka 'kedagi (jälitades) otsima, taga ajama; (jälitades) kätte saama', *не сыщешь* 'ei leia', *изыскать, изыскивать* '(pingsalt) otsima, hagama, hankima; leidma (midagi)'¹ (VES). Vene verbide preesensi pöördvormides – *искать* sg3 *ищет* ja *сыскать* sg2 *сыщешь* – toimuvat vaheldust *-ск-* : *-щ-* kajastab siinsetes läänemere- soome sõnades *-sk-* : *ss* ja *-šk-* : *šš*. Preesensi pöördelõpus olev vene keele *-e* [je] hääldatakse sageli *i*-poolsena. Vene *ы* (vt *сыскать*) erineb üldiselt eesti *õ*-häälikust, kõlades veidi lähedaselt läänemeresoome *i*-le. Pika algusvokaaliga variandid eesti murretes, *iisima* ja *iisuma*, võisid järgida vene keele vorme, kus rõhk on esimesel silbil, nagu sg3 *ищет*, pl *ищут* (vt nt Must 2000: 497–502, 519, 523 jt).

Eesti keeles näib verb tähenduses 'passima, luurama, jälitama' vms olevat suhteliselt uus. Kõige varasem teade on eelmainitud Wiedemanni sõnaraamatu näide (1869: 140 ja 1973/1893: 128/141), mis ilmus lõuna- eesti sõnaga *iskma* ühises artiklis. Vene laenude hulk eesti keeles suurenes XVIII sajandil ning eriti XIX sajandil ja paljud hilised vene laensõnad ei kajastu kirjakeeles, vaid enamik hilise laenukihi sõnu jäi murretesse või kõnekeelde (Must 2000: 578–579). Kõnealusest verbist on muide rahva- keeles tuletatud nuhki või pealekaebajat märkiv nimisõna *issik* g *issigu* (EMS I: 1078). Luuramist, jälitamist vms märkivate sõnade levik eesti murretes ja läänemeresoome idapoolsetes keeltes räägib samuti vene laenu poolt. Ehkki eesti keele tüüpilised vene laenude alad paiknevad rohkem Ida-Eestis, kohtame uuemaid laensõnu kõikjal, sealhulgas saartel, kus

¹ Vene verbid *искать, сыскать, изыскать, изыскивать* pärinevad slaavi tüvest ja neil on vasted paljudes slaavi keeltes (Vasmer 2: 139–140; ESSJ 8: 238–239, 9: 35).

tuli venelastest piirivalve ja sadamate ametnikega sageli kokku puutuda (vt Must 2000: 581–584). Karjalaste alad ja osa soomlaste ning saamide aladest, sealhulgas soome Salla murdealast jäid teatavasti talvesõja järel toonase Nõukogude Liidu koosseisu. Analüüsi põhjal võib järeldada, et *isk*-tüvelised verbid tähendusega 'piiluma, vahtima, passima, jälgima; nuhkima, varitsema, luurama, jälitama' on eesti murretes ja tõenäoliselt ka lähedastes sugulaskeeltes hilised vene laenud ega kuulu päritolult kokku enamikus läänemeresoome keeltes hästi tuntud verbiga sm *iskeä* 'lööa', eL *iskmä* jt.

3. *säsi*

Nimisõna *säsi* märgib eesti kirjakeeles järgmisi mõisteid: anatoomias 'siseelundi pehme sisemine kude', liitsõnades näiteks *hamba-*, *neeru-*, *luusäsi*; botaanikas 'taime kude varre või juure südamik', näiteks *puusäsi*; ülekantud tähenduses 'sisemus, südamik' (EKSS 6: 488). Kirjakeelne *säsi* g *säsi* ühtib häälikuliselt lõunaeeesti murdesõnaga *säsi* ~ *säsü* 'üdi' (vt nt VMS II: 463; Käsi 2011: 707). Vanas kirjakeeles esineb lõunaeeesti sõna esmalt kujul *sässu* 'üdi' 1686. aastal Wastses Testamendis² ja Hupeli sõnastikus (1780: 262) tähendusseletusega *das Mark* ['üdi, säsi'] ning Wiedemanni sõnaraamatus *säzü* g *säzü* 'üdi, aju' (1869: 1125).

Sugulaskeeltes on *säsi* võimalikud vasted valdavalt tagavokaalsed (*sasu* jt), ent soome vanades sõnaraamatutes (nt Ganander) on kirjas ka *säsy* kui eesvokaalne variant sõnast *sasu*, mis tähistab nii pehmet tarrenditaolist ollust kui ka veidi tahkemat ainet, urbset luud, kõhre, habrast jääkoorikut jms (vt SKES 978–979; SES). Ganander on ühtlasi viidanud soome *säsy* g *säsyn* 'luuüdi, tarrend; (pehme) südamik, tuum' jms samatüvelisele eesti vastele (1997: 856). Päritolult võivad ees- ja tagavokaalsed noomenid olla variandid, kuid tähenduse põhjal on neid ka eristatud. Eesti *säsi* + eL *säsü*, soome *säsy* 'luuüdi, tarrend' + Peräpohjala ning Länsipohja murrete ja karjala *sasu*, *šašu* 'sarve pehme sisu', murdeti ka 'poorne luu, kõhr jm' on peetud algupäraseks läänemeresoome-permi

² „Sest Jummalä Sönnä om elläw nink wäkkew / nink terräwemb / kui kätte Terräga Möhk / nink lät läbbi / senni kui temmä lahutab Henge nink Waimo / kah Sässu nink Luhd / nink om Möttide nink Süddäme Meele Sundja“ (WT 2001. Rahmat Hebrealistille [Kiri heebrealastele], 4, 12).

sõnaks, vrd sürjakomi *sez* 'luu pehme sisu, luuüdi, üdivedelik; sõre lumi' (EES: 499–500), või läänemeresoome-saami algupäraga sõnaks, vrd põhjasaami *suossâ* 'jääsulp', murdeti 'sarve sisu', kusjuures küsitavate vastetena mainitakse tagavokaalseid sõnu, mis kaugemates sugulaskeeltes (mari, mordva, udmurdi) märgivad tähendusi 'kõhr, luu, sarvestunud koht; poorne puu, jääkirme, nõrk poorne jää' jms, seega võiks olla tegemist ka soome-ugri tüvega (Saareste 1924: 96; UEW 1988: 756–757, 766; SSA 1: 242; Koponen 1998: 174; Raun 2000: 167; SES). Eestis nimetatakse muide põsesarna *sasu*'ks saarte murdes, sama on ka teistes läänemeresoome keeltes, nt soome läänemurde lõunaosas *sasu(pää)*, karjala *sazu(s)-peä* ja vepsa pl *sazopäd* 'põsk, põsesarn' (EMSUKA; KKS; SSA 1: 159; SVJ 498; SES). Et lõunaeesti *säsi* on kirjakeelsena hästi tuntud, siis seda ja võimalikke variante siin põhjalikumalt ei käsitle. Hoopis teises tähenduses kasutatakse Eesti saarte murdes eesvokaalset sõna *säsi*, mida järgnevalt vaatlengi.

Nimisõna *säsi* g *sää* (Hi ~ *see*) või *säe*, p *sätt* tähistab kogu Saare- ja Hiiumaal, Muhus, Kihnus ning saarte murdele lähedastes läänemurde murrakutes (Karuse, Varbla, Tõstamaa) mõistet 'säde, tilluke tulekübe, kirk'. Sageli kirjeldatakse nõnda tulest õhku tõusvat ja kuhugi kukkuvat hõõguvat söekübet, näiteks: Emm *tule säsi leheb tuulega kougele* 'kaugele' (HMS: 229); Muh *puu pillub sässa välja*; Khn *säsi prõksas pliidi ede purudõssõ*; Var *ku liigutad tuld, siis säed tõusevad üles*. Ilma otsese põlemiseta, näiteks löögist tekkinud sädemeid on samamoodi nimetatud: Ans *raua sääd*; Jaa *tule säsi tuleb kivi sihest*. Piltlikult väljendatakse sõnaga *säsi* terariista vahedust, näiteks: Jäm *nuga oo nenda vahe kut säsi*; Emm *säsi vigadiga* 'vikatiga' *aa lust niita, see niidab ise* (HMS: 229), aga sellega on võrreldud ka elavaloomulist, tragi ja taibukat inimest, näiteks: Emm *laps on terane just kut tule säsi*; Khn *Ai sie ju säsi!* (KES: 477). Mõnikord on ühendiga *tule säsi* iseloomustatud kellegi ägedust, näiteks: Muh *see oo nii vihane inime nagu tule säsi*.

Murrakutes, kus esineb *säsi*, nimetatakse tulesädet ka *säde* g *sädeme*, mis aga tähenduse poolest teineteisest mõneti erinevad. Nende tähendusvahetuse kohta on seletanud Kihelkonna keelejuht nii: *säsi oo sädemest veel pisem, seoke pisine, kerge, tuleb suitsuga üles, kukub pikkamissi, säde tuleb järsku, tuli raksub korra, lööb sädemed välja*. Tuletistest on Saaremaal tarvitatud *säsi*-tüvega verbi *säsitlema* 'kõrvetavalt, kipitades valutama', näiteks: Kaa *ma kiskusi kaapsust nõgesi ää, niid käd*

säsitlevad. Samasugust torkivat või kõrvetavat valuaistingut kirjeldatakse verbiga *säteldama*, näiteks: Krj *rästiku hammustamise järel mo jalg akkas säteldama*; Põi *kiisa söömise järege oli suu pindu täis nõnda et säteldas*.

Ilmselt varaseim kirjalik teade sõnast *säsi* leidub Heinrich Gösekeni saksa-eesti sõnastikus kujul: *sessi, sett pl sessit ~ sehsit > siddun -e* „Funck, Füncklein“ [’säde, sädemeke’] (Göseken 1660: 197; Kingisepp jt 2010: 622, 646). Eesti murdesõnaga häälikuliselt sarnase vaste esitas Salomo Heinrich Vestring umbes 1730. aastal koostatud eesti-saksa sõnastikus vanas kirjaviisis *sässä g säe, pl säet* „Eine Funke“ [’säde’] (Vestring 1998: 213–214). Eesti kirjakeelsest sädeme nimetusest leiame samas sõnaraamatus variandid *säddem g -me* „Ein funke“ ja *sedde g -de* „Der Funke *sädde*“ (Vestring 1998: 213, 218). Hupeli sõnaraamatus (1780: 262) on *säsi g säe* „der Funke“ määratletud kui lääne-saare murdesõna. Wiedemanni sõnaraamatus on sädet tähistavad sõnad omavahel võrdsustatud: *säzi g säe = säde* (kuigi selle kõrval ka SO [= Põhja-Tartumaa] *säzü* ’üdi’) ning *säde g sädeme* juures on lisatud *g säe* Muhu murdes (1869: 1122, 1973/1893: 1019/1126). Mägiste etümoloogiasõnaraamatus esitatakse *säde(m) g sädeme* ja *säsi g säe* ühises artiklis koos võimalike tuletistega, nagu adjektiiv *sädelik*, verbid *sätendama, säteldama* jt, sealhulgas soome keelest laenatud *sädelema*³, ning viidatakse Wiedemanni sõnaraamatu ja soome keele etümoloogiasõnaraamatu (SKES) materjalile. Mägiste arvamus nende sõnade läänemeresoome-mordva algupära kohta toetub samuti SKESis avaldatud seisukohale (EEW 2978–2979).

Soome etümoloogiasõnaraamatutes on noomenitest *säde* ja *säen* koostatud omaette märksõnadega artiklid koos vastastikuste viidetega. Märksõna *säde* all on esitatud soome *säde* (+ *sät-/säd*-tüvega verbid), vepsa *sädeg* ’kild, pilbas’, vadja *säe(h), säje, säek* (pl *säteed*) ’säde’ ja liivi *sä’dges* ’säde’ vastena ka eesti *säde* ning nende tüve tõenäolist algupära seostatud onomatopoeetilise verbiga *sätiä* (vrd ee *sädin, sädistada*) (SKES 4: 1157, 1158; SSA 3: 236, 243; SES). Etümoloogiliste uurimuste põhjal kinnitatakse, et *säde g sädeme* pärineb läänemeresoome omatüvest ja selline vormitüüp on algläänemeresoomeline (Itkonen 1983: 205; Koponen 1995: 216–217). Teises artiklis, märksõnaga *säen* on tulesädet tähistavad soome nimisõnad *säen : säkenen* ja variandid *säe : säkeen, säkene* (+ verbid *säkenöidä* ’sädemeid pilduda; sädeleda’, *säestää* ’id.;

³ Vt nt Mägiste 1958: 135.

valgustada; tuld lüüa'; *säjehtiä, säkeillä*), isuri vaste *säkkeehet* (pl) ja karjala Aunuse murde *säveh*, pl *sägenet*. Neid nimisõnu peetakse tuletisteks verbitüvest, vt soome *säke-*, *säetä*. Küsitavate vastetena on lisatud taela nimetused mordva keeltes: ersa *šejme*, *šem(e)*, *šejim*, *šeje* ja mokša *šājam*, *šijam* (SSA 3: 236; SES).

Analoogilist **säge*-tüvega sõna tähenduses 'säde; kübe' on eesti keeles kasutanud Georg Müller aastail 1601–1606 oma jutluste käsikirjas: *segko*, *tulle segko* '(tule) säde'; p pl *sægkemet* näiteks lauselõigus *mejē eb woŷ včhtekit Sægkemet Troste oma Süddame sisse tackista* (Habicht jt 2000: 338; VAKK). Hilisemates eestikeelsetes tekstides pole sellist sõnakuju kohanud. Siinjuures äratub huvi selle tüveklusiil, mis meenutab soome *säke-/säe*-tüvelisi vasteid. Verbid *säetä* ja *säkeä* on levinud Soome läänemurde ala edelaosa murretes, peamiselt Varsinais-Soomes (Päris-Soome) ja selle ümbruses ning Satakunta maakonnas. Seevastu tulekibenat, (söe)kübet tähistavaid nimisõnu *säen*, *säe* või *säkene* on registreeritud laial alal Soome idamurretest, kuid ka Pohjanmaalt ja Peräpohjalast (SSA 3: 236; SES). Soome nimisõna *säen* : *säkenen* (murdeis ~ *säkenä*) on *n(ä)*-liiteline tuletis noomeni tüvest (Hakulinen 1979: 133).

Eesti ja soome samatähendusliku noomeni häälikkuju *säe* viitab ühisele tüvele, ehkki sõnade käändevormid on erinevad. Puudub tõestus, kust tuli saartemurdeline *säsi*. Kuna sama häälikkujuga tähendusvastet teistes eesti murretes ega lähisugulaskeeltes pole talletatud, ei saa väita, et see tekkis vanast läänemeresoome tüvest **säti* häälikumuutuse *ti > si* alusel. Küll esineb konsonandiga tüvi *säte*-saare-lääne verbides *säteldama*, *sätendama* ja läänemurde noomenis *sätes* 'säde'. Juhul kui *säe* olnuks soome laen, mida tajuti genitiivi vormina, võidi selle baasil moodustada paradigma *säsi* g *säe* p *sätt*, kuid see ei tundu tõenäoline. Ühe oletusena võiks kõne alla tulla, et *säsi* tekkis kahe lähedasi mõisteid väljendava sõna, *säde* ja *süsi* kontaminatsiooni teel ning liitus viimase muudetüübiga, vrd *süsi* g *söe* p *sütt*. Välistada ei saa ka algupärast onomatopoeetilist tüve, vrd nt VII Rei *säsistama* 'kahisema'.

Kuigi identse tähendusega soome *säe(n)* : *säke-* ja eesti *säsi* : *säe*-ning Mülleri vanas kirjaviisis *segko* omavahelised häälikulised suhted ei ole selged, on need sõnad kahtlemata lähedased. Samuti pole tuvastatud nende vahekorda noomeniga *säde*. Soome vasteid soovitatakse võrrelda nii onomatopoeetilise tüvega noomeniga *säde* kui ka sõnade *säie*, *säihkyä* tuletistega (SSA 3: 236, 237, 243; SES). Loodetavasti aitab siin esitatud

teave kaasa tõeni jõudmisele tulevikus. Eelneva analüüsi põhjal saab aga kinnitada, et eesti kirjakeelne *säsi* ja lõunaeeesti *säsi/säsü* pärinevad ühest tüvest ning saartemurdeline sõna *säsi* on teise algupäraga.

Lühendid

Ans – Anseküla; g – genitiiv; eL – lõunaeeesti mурded; Emm – Emmaste; Har – Hargla; Hi – Hiiumaa; Hls – Halliste; IisR – Iisaku (rannikumurre); Jäm – Jämaja; Kaa – Kaarma; Kam – Kambja; Khk – Kihelkonna; Khn – Kihnu; Krj – Karja; Lei – Leivu; Lut – Lutsi; Lüg – Lüganuse; M – Mulgi murre; Muh – Muhu; Mus – Mustjala; p – partitiiv; pl – pluural; Plv – Põlva; prs – indikatiivi preesens; Pöi – Pöide; Ran – Rannu; Rei – Reigi; Rõu – Rõuge; sg1 (sg2, sg3) – singulari 1. (2. või 3.) pööre; Se – Setu; sm – soome keel; T – Tartu murre; Trv – Tarvastu; V – Võru murre; VII – Valjala; Var – Varbla; Vas – Vastseliina

Kirjandus

Ahlqvist, August 1856. Wotisk grammatik, jemte språkprof och ordförteckning. Helsingfors: [s.n.]

Älku = Älgu-tietokanta. Sámegielaid etymologaš diehtovuodđu = Saame-laiskielten etymologinen tietokanta. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <https://kaino.kotus.fi/algu/>.

EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim. Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.

EEW = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

EM = Ennemuistitsel Mulgimaal. Valimik korrespondentide mурdetekste VII, 2008. Toim. Helju Kaal, Mari Must, Eevi Ross. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

EMS = Eesti murrete sõnaraamat I–VI, 1994–2019. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.

EMSUKA = Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv.

ESSJ = Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд). Вып. 8 (**xa* — **jъvьlga*), 9 (**jъz* — **klenъje*). О. Н. Трубачев (под ред.). Москва: Наука 1981, 1983.

- EÕS** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk. I köide (*A–M*), 1925. (= Eesti Kirjanduse Seltsi keeletoimkonna toimetised 5.) Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus.
- Ganander, Christfrid 1997.** Nytt Finskt Lexicon. Alkuperäiskäsikirjoituksesta [1786–1787] toimittanut Liisa Nuutinen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 676, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus.
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache. Bestehend nicht alleine in etlichen praeceptis und observationibus, Sondern auch In Verdolmetschung vieler Teutschen Wörter. Reval: Adolph Simon.
- Habicht, Külli, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop 2000.** Georg Mülleri jutluste sõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hakulinen, Lauri 1979.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. 4. korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- HMS** = Hiiu sõnaraamat 2015. Koost. Paul Kokla. Toim. Meeli Sedrik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnische Sprachlehre fuer beide Hauptdialekte, den revalschen und doerptschen; nebst einem vollstaendigen Woerterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Hupel, August Wilhelm 1818.** Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- Häkkinen, Kaisa 2004.** Nykysuomen etymologinen sanakirja. Helsinki: WSOY.
- Itkonen, Terho 1983.** Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä 87, 190–229.
- KES** = Kihnu sõnaraamat 2016. Toim. Karl Pajusalu, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kingisepp, Valve-Liivi, Kristel Ress, Kai Tafenau 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- KKS** = Karjalan kielen sanakirja 1968–2005. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi>.
- Koponen, Eino 1995.** Sananpähkinöitä tutkijan kämmenellä. – Sananjalka 37, 213–224.
- Koponen, Eino 1998.** Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 230.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Kujola, Juho 1944.** Lyydiläismurteiden sanakirja. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KVVE** = Kuiss vanal Võromaal eleti. Valimik korrespondentide murdetekste VI, 2005. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Käsi, Inge 2011.** Vanapärase Võru murde sõnaraamat. Toim. Helmi Neetar. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Makarov 1990** = Г. Н. Макаров. Словарь карельского языка (Ливвиковский диалект). Карельский научный центр Академии наук СССР. Институт языка, литературы и истории. Петрозаводск: Карелия.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mägiste, Julius 1958.** Suomen kielen osuudesta viron kirjakielen kehityksessä, varsinkin sen sanaston kasvussa. – Virittäjä 62, 125–146.
- Nirvi, R. E. 1971.** Inkeröismurteiden sanakirja. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- NS** = Nykysuomen sanakirja 1989. Toim. Jouko Vesikansa. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Punžina 1994** = Пунжина А. В. Словарь карельского языка (Тверские говоры). Карельский научный центр Российской академии наук. Институт языка, литературы и истории. Петрозаводск: Карелия.
- Raun, Alo 2000.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. (= Maarjamaa taskuraamat 19, 2. tr.) Brampton: Maarjamaa.
- Saareste, Albert 1924.** Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I. Analüüs. Tartu: Postimees.
- Sammallahti, Pekka 1998.** The Saami Languages. An Introduction. Kárášjohka: Davvi Girji.
- SES** = Suomen etymologinen sanakirja. (= Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 72.) <https://kaino.kotus.fi/ses/>.
- SKES** = Yrjö H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki 1955–1978. Suomen kielen etymologinen sanakirja. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, Tutkimuslaitos „Suomen suvun“ julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. (= Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30.) <https://kaino.kotus.fi/sms/>.
- SSA 1** = Suomen sanojen alkuperä 1, 1992. (A–K) Etymologinen sanakirja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSA 3** = Suomen sanojen alkuperä 3, 2000. (R–Ö) Etymologinen sanakirja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SVJ** = М. И. Зайцева, М. И. Муллонен 1972. Словарь вепсского языка. Ленинград: Наука.
- Zajceva 2010** = Нина Зайцева. Новый вепско-русский словарь. Uz' vepsävenälaine vajehnik. Venäman tedomakademii Karjalan tedokeskuz Kelen literaturan i istorijan institut. Petroskoi: Periodika.

- UEW** = Károly Rédei 1988. Uralisches etymologisches Wörterbuch II. Unter Mitarbeit von Marianne Sz Bakró-Nagy, Sándor Cscús, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchyt, Éva K. Sal, Edit Vértes. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- VAKK** = Vana kirjakeele korpus. <https://vakk.ut.ee/>.
- Vasmer** = Макс Фасмер 1986. Этимологический словарь русского языка I А–Д. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. 2-е русское издание. Москва: Прогресс.
- VES** = Русско-эстонский словарь. Vene-eesti sõnaraamat 2000. 2., parandatud tr. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. www.eki.ee/dict/ves.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998**. Lexicon esthonio germanicum. (Käsikiri ~1730.) Toim. Ellen Kaldjärv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- VMS II** = Väike murdesõnastik II, 1989. Toim. Valdek Pall. Koost. Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- VOT** = Vadja keele sõnaraamat. Eesti Keele Instituut. <https://www.eki.ee/dict/vadja/>.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869**. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893]**. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- WT 2001** = Wastne Testament 1686. Faksiimile. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/piibel/>.
- ÕS 2018** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim. Maire Raadik. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA. <https://www.eki.ee/dict/qs2018/>.

Vilja Oja
Emakeele Selts
viljaoja@gmail.com

Iskima and säsi

VILJA OJA

The article examines two pairs of lexical homonyms, which are expressed in Estonian by the verb *iskima* and the noun *säsi*. In South Estonian dialects and in older written language, *iskima* is used primarily to mean 'to twist a thread' and 'to gather together the turns of a thread or rope'. The word is also used to denote other actions, which overlap with the meaning of *lööma* 'to hit', e.g. 'to strike fire out', 'to decorate, make up, change, transform (oneself)'. In Finnic languages, *iskiä* is widely used in the meaning 'to hit' and similar, including the meaning 'to weave a string or ribbon'.

In Northern Estonia, the Insular dialect and occasionally in the North-Eastern Coastal dialect, *iskima* ~ *i(i)sima* means 'to spy, lurk, ambush, track'. Among closely related languages, equivalents of this can be found in some Finnish and Karelian dialects as well as in the Saami languages. Analysis reveals that the word in this meaning is a Russian loan. Thus the word has different etymological origins in different meanings.

In Standard Estonian, *säsi* carries the meanings of 'soft tissue of internal organs' and 'plant tissue at the core of a stem or root', figuratively also 'inside, core'. In South Estonian and Finnish dialects *säsi* or *säsü* means 'bone marrow, jelly'. Related languages exhibit the variants *säsi* / *sasu*, the root of which is likely of Finnic-Permic or Finnic-Saami origin.

In North Estonian Insular dialect and neighboring areas, *säsi* g *sää* ~ *säe*, p *sätt* occurs in the meaning of 'small smoldering fleck of coal; spark', figuratively also 'sharp (e.g. tool, intellect)'. This has an equivalent in Finnish *säe(n)*: *säke(n)en* as well as in Ingrian and Karelian dialects. It is unclear how the Insular dialect *säsi* developed and what its relationship is to Müller's word *segko* and Finnish *säe*:- *säke*- or the Finnic stem *säde(m)* g *sädeme*; whether *säsi* could have emerged through contamination of *säde* 'spark' and *süsi* 'coal' or is derived from an onomatopoeically motivated stem. The analysis indicates, however, that Standard Estonian *säsi* and South Estonian *säsi* / *säsü* come from the same root, while the Insular dialect word *säsi* is of a different origin.

Keywords: etymology, semantic relations, Finnic dialect words, Estonian

JÜRI EESTI KEELES

RAIMO RAAG

Annotatsioon. Artikkel kirjeldab isiku- ja kohanime *Jüri* levikut Eestis ning vaatleb sellest arenenud üldnimesid sõnamoodustusviisi ja semantika seisukohast. Tutvustatakse XI sajandil kirja pandud gruusia pärimust, millest lähtuvad hilisemad kujutelmad ristiusu pühakust Pühast Jürist kui lohetapjast ja kuningatütret päästjast. Nenditakse, et juba 1630. aastail kuulus eesnimi *Jüri* kõige populaarsemate eesti meeste eesnimede hulka Pärnu kreisis, erinevalt Tartu kreisist, kus *Jürgen* oli tunduvalt levinum. Praegugi on *Jüri* tavalisemaid eesti mehenimesid. *Jüri* populaarsus avaldub kohanimedes üle Eesti, eriti arvukate talunimede näol. Üldnimele *jüri* taanduvad mitmed tuletised, liitsõnad ja liitsõnatuletised nii kirja-keeles kui ka murretes. Rohkesti on *jüri* abil moodustatud liitsõnu, milles *jüri* esineb nii laiend- kui ka põhiosana, nende hulgas on taime-, kala- ja linnunimetus. Eriti arvuka mõisterühma moodustavad need liitsõnad, mis iseloomustavad inimest ameti või mõne omaduse poolest.

Võtmesõnad: üldnimestumine, üldnimi, isikunimi, kohanimi, tuletis, liitsõna, eesti keel, eesti murded

1. Sissejuhatus

Mõni aasta tagasi ilmus kogumikus „Sõida tasa üle silla. Raamat eesti keelest ja meelest“ kirjutis, mis võttis vaatluse alla eestlaste paikkondliku identiteedi avaldumise rahvapärases sõnavaras. Üheks nähtuseks, mida kirjutises mainitakse, on „[l]evinud mehenime järgi kutsutud Jaani kihelkonna Maasi elanikke *seiud* (< Aleksei), Valjala omad olid *sassad* (< Aleksander) ja muhulased *tähved* (< Stepan)“ (Viikberg 2018: 28). Neis näidetes ei märgi sõnad *seiud*, *sassad* ja *tähved* enam konkreetseid üksikisikuid, vaid inimrühmi, mille üksikliikmete eesnimed ei pruugi olla *Aleksei* (*Seiu*), *Aleksander* (*Sass*) või *Stepan* (*Tehvan*). Teisisõnu on need pärisnimed ehk proopriumid minetanud oma individualiseeriva, üksikisindajat identifitseeriva omaduse, olles seega metafooridena üle läinud

üldsõnade ehk apellatiivide kategooriasse. Teisiti öeldes on pärisnimed üldnimestunud.

Järgnevas käsitlen isikunime *Jüri* ja selle kasutamist üldnimenä. Seni eri allikates laiali pillatud ainese varal eritlen *jüri*-sõnad tähenduse ja sõnamoodustusviisi järgi, et tuua esile üldnimestumise mitmekesisust. Uuritava aine valik on tingitud asjaolust, et *Jüri* on olnud läbi aegade nimi, „mida isikunimetuste loomisel on möödanikus kõige enam tarvitatud“ (Mäearu 2002a: 56; vt ka 2002b: 29), ja mille aktiivset kasutamist sobib illustreerima tsitaat Hans Luige 1969. aastal ilmunud romaanist „Kosmodroomidest kaugel“ (lk 42): „Sevostjan imestanud, et küll ikka eestlased on veider rahvas .. kõik on neil jürid (santehnik – torujüri, arst – joodijüri, autolukksepp – õlijüri).“ (Mäearu 2002a: 5; 2002b: 29) Enne kui asun üldnime *jüri* ja selle alusel moodustatud sõnade käsitle juurde, annan ülevaate eesti keeles toimunud üldnimestumise varasematest käsitlustest, tutvustan üldise tausta loomiseks nime *Jüri* ja püüan jälgida *Jüri* juurdumist isikunimenä. Seejärel vaatlen kahes eraldi alajaotises üldnime *jüri* ja selle tuletisi ning *jüri* abil moodustatud liitsõnu ja liitsõnatuletisi nii murretes kui ka kirjakeeles, kusjuures kategoriseerin *jüri*-sõnad semantika seisukohast.

2. Pärisnimest üldnimeks

Üldnimestumise teel saadud eesti sõnade näiteid pole vaja kaua otsida. Jüri Viikbergi toodud toredate näidetega samasse inimese geograafilist päritolu märkivasse ritta paigutub *iivan* 'venelane' (< vn Иван), mida EKI ühend-sõnastikus 2021 iseloomustatakse kõnekeelsena ja „Eesti slängi sõnaraamatu“ koostajad peavad vanemate inimeste, Teise maailmasõja aegadest või veelgi varasemast ajast pärinevaks slängisõnaks (Vainola, Kaplinski 2003). Pole sugugi võimatu, et see vene mehenimest arenenud üldnimi on tekkinud iseseisvalt eesti keeles, aga see võib olla ka üldnimenä, nii-öelda valmis kujul laenatud. Soome sõdurislangis on sõna *iivana* 'venelane, venelased' kasutusel juba 1918. aastast (Hämäläinen 1963: 42) ja saksa keeles käibib venelase kohta *Iwan* niisamuti. Dudenis sõnaraamatu võrguväljaande kinnitusele on üldnimi *der Iwan* „umgangssprachlich scherzhaft, oft abwertend“ ehk kõnekeeles naljatlev, sageli halvustav (Duden), kuid üldsõna *Iwan* kasutusele tuleku aega pole mainitud.

Eesti keeleteadlaste ja nimeuurijate erilist tähelepanu on pälvinud pärisnimest *Mats* (< *Mattheus*, *Matthias*; Rajandi 1966: 127–128; Roos

1962: 412; vt ka Seppo 1994: 92) saadud üldnimi *mats*. Nagu osutab Ellen Uuspõld kirjutises „Mats enne ja nüüd“ (Uuspõld 2000), mis põhines ettekandel, mille ta pidas Wiedemanni keeleauhinna kätteandmise puhul 2000. aasta mais, kuulub see üldnimi Andrus Saareste „Eesti keele mõistelises sõnaraamatus“ mõistepiirkondadesse MÜHAKAS ja TALURAHVAS: 'labane inimene, jäme, harimatu talupoeg' (EKMS II: 1075) ja 'talupoeg, mühakas' (EKMS III: 1187), mõlemad on märgendatud halvustavana. Saareste sõnaraamatu andmeid täiendab „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat“, milles on lisatud, et *mats* võib olla ka sõimusõna ning et sõnal on veel kolmas, kõnekeeles neutraalseks peetav tähendus 'mees, poiss' (EKS). Uuspõld märgib selle juurde, et väljendit *iga mats* tuleks pidada fraseologismiks tähendusega 'inimene', sugupoolest sõltumata (Uuspõld 2000: 599). EKI ühendsõnastikus 2021 võetakse eelnev kokku: *mats* on nimisõnana halvustav, kõnekeelne ja märgib heade kommeteta, labase käitumise ja rääkimisega inimest; varem kasutati sõna ka halvustavalt, isegi sõimusõnana talupoja või maamehe kohta, vastandina peenemale inimesele, nagu härra, saks ja linlane; vastavalt nimisõna tähendustele on omadussõna *mats* tähendus 'heade kommeteta, labane' (ÜS). „Eesti slängi sõnaraamatu“ järgi tähendab *mats* 'vennikest, tüüpi' (Vainola, Kaplinski 2003).

Uuspõllu kirjutisega samal aastal ilmus sellele täiendus Reet Kasikult. Ta toob välja, et saksa mõisnikud hakkasid kasutama eestlaste populaarset meeste eesnime *Mats* kohtlase inimese kohta ning et *mats* võis eestlaste suus muutuda talupoega halvustavalt märkivaks sünonüümiks alles pärast seda, kui oli tekkinud „olulisel hulgal iseteadlikke eesti linnainimesi“ (Kasik 2000: 40). See märkus haakub nii Eduard Roosi kui Huno Rätsepa varem esitatud tähelepanekuga saksa laennimede kohta, mis Baltimail laenati suures osas alamsaksa keeles käibiva lühendvormina, kusjuures näiteks just alamsaksa *Matts* ~ *Matz* tähistas üldnimena lihtsameelset, lolli inimest (Rätsep 1983: 70, 73; Roos 1962: 415). Viidatud kirjutises juhib Kasik tähelepanu veel kahele pärisnimele, mis eesti keeles tähistavad mõnd rahvust või rahvuse osa: *vanka* (< vn Ваня < Иван) ja *frits* (sks *Fritz* < *Friedrich*), märkides, et eestlaste selline rahvaste nimetamine piirdub eesnimedega. Ses suhtes erinevad eestlased soomlastest, kes nimetavad rahvusi ka perekonnanime järgi, nagu rootslaste kohta *svensson* ja endi kohta *virtanen* (Kasik 2000: 41). Sama erinevust soomlaste ja eestlaste keelepruugis mainib Heinike Heinsoo Tartus 2000. aasta fennougristide kongressil peetud ning samal aastal trükitis ilmunud ettekandes (Heinsoo

2000: 330)¹, mille sisuks on muidu soome ja eesti keele üldnimestunud eesnimede kõrvutus. Nende kohta märgib Heinsoo, et üldnimestumise teel tekkinud keelend ei pruugi olla ainult etnonüüm, vaid võib olla kasutusel üldisemalt ka inimest halvustava nimetusena, nagu eesti keeles *krõõt* vana inetu naisterahva (tähenduse seletus on siin lisatud ÜSist) ja *leo* halvustavalt mehe kohta. Üldnimestuda võivad veel muinasjuttude tegelaste nimed, näiteks *Kaval-Ants*, kes pole ainult muinasjututegelane, vaid märgib EKI ühendsõnastiku 2021 määratluse kohaselt ka üldisemalt kavalust ja nupukust omakasu eesmärgil kasutatavat inimest (ÜS). Heinsoo mainib veel, et üldnimestunud eesnimi võib tähistada esemeid nagu *välgumihkel* 'tulemasin', taimi nagu *jaanilill* 'pääsusilm', 'härghain', 'äiatar' ning loomi nagu *lepatriinu* 'väike punane mustade täppidega mardikas' (tähendusseletused ÜSist minu lisatud) (Heinsoo 2000: 329–330). Isikunimed baasil moodustatud üldnimesid eesti keeles on korduvalt käsitletud Sirje Mäearu (1996; 2002a; 2002b). Tema magistritöö (2002a) on senistest uurimustest ka kõige põhjalikum. Selles analüüsib autor ulatusliku ainese põhjal üldnimestunud liht- ja liitsõnu ning üldnimestunud keelendite abil moodustatud tuletisi ja fraase nende struktuuri, semantika ja päritolu järgi ning esitab selliste keelendite mõistelise liigenduse.

Fraseoloogiliste isikunimetuste nominalisatsiooni, struktuuri ja isikunimetuste põhisõna stereotüüpsete kujundite klassifikatsiooni luues toob Asta Õim (2001) rohkete näidete hulgas ka mõned isikunimesid sisaldavad või nendel põhinevad fraseologismid, nagu *usk(u)matu Toomas* 'väga umbusklik inimene', *eevaulikonnas* 'ihualasti' (naise kohta) ja *saksa Mihkel* 'sakslane', 'isikustatud Saksamaa' (tähendusseletused teosest Õim 2017). Üldnimestunud pärisnimede näiteid leidub ka Udo Uiho etümoloogiliste vestete kogumikus, nende hulgas *bikiinid* 'kaheosaline napp päevituskostüüm' (< Bikini atoll), *huligaan* 'avaliku korra tahtlik

¹ Et juba Mai Loogi slängisõnaraamat registreerib üldnime *svensson* rootslase tähenduses (1991: 88), võib järeldada, et see sõna käibis eesti koolinoorte seas juba enne 1991. aastat, kuulumata väga levinud keelendite hulka. Kätlin Vainola ja Lemmit Kaplinski (2003: 229) dateerivad *svenssoni* tulekut eesti keelde 1990. aastatega ja väidavad, et nimetuse populariseerimisele aitas kaasa Kreisiraadio. Rootslast tähistav *svensson* on registreeritud nii Asta Õimu sünonüümisõnastiku teises, täiendatud trükis (Õim 2007: 526) kui ka EKI ühendsõnastikus (ÜS), ent mitte EKSSis. Rootsi keeles tähendab *svensson* tavalist rootslast ja on kujul *medelsvensson* 'keskmine rootslane' kasutusel statistikaterminina (SAO).

rikkuja' (< iiri perekonnanimi Hooligan, Hoolihan või Houlihan) ja *mats* (Uibo 2014: 18–19, 55, 107).

Üldnimestumist käsitletakse EKI teatmiku rubriigis „Pärisnimest üldnimeks“, kus väidetakse, et „[p]ärisnimedest on üldkeeles sõnu moodustatud palju, nii koos kirjapildi mugandusega (*nailon, pingpong, aspiriin, termos*) kui ka ilma (*polaroid, teflon, lego*)“ (EKI teatmik). Äratab tähelepanu, et kõik näited on asjanimed – kaupade, toodete, esemete nimed. Ühtegi näidet üldnimestunud isiku- või kohanime kohta pole toodud. Nii võib EKI teatmiku lugejal jääda ettekujutus, nagu piirduks pärisnimest üldnimeks muutumine asjasõnadega. Tegelikult võib aga üldnimestunud keelendi aluseks olla, ja sageli ongi, isikunimi, eesti keeles enamasti eesnimi (*saara, ella, mats, mihkel*), harvem perekonnanimi (*svensson*), ja kohanimi (*kanaarilind* < Kanaari saared). Siinjuures on täiesti asjakohane EKI teatmiku autori(te) märkus, et üldnimestumine on näiteks *interneti* puhul toimunud inglise (või mõnes muus) keeles – algselt tähistas *Internet* ühte kindlat arvutivõrku teiste hulgas, kuid muutus peagi mis tahes arvutivõrkude üldnimetuseks – ja et tulemus, pärisnime taustaga keelend *internet*, on sealt eesti keelde laenatud. See peab kindlasti nii mõnegi teise üldnimestunud keelendi kohta paika.

3. Isikunimi *Jüri*

Isikunimi *Jüri* on meesisikut tähistav eesnimi, ristiusu pühaku Georgiuse nime lühend, kreeka keeles *Άγιος Γεώργιος*, ladina keeles *Sanctus Georgius*. Ladina nimi *Georgius* lähtub kreeka keele liitnimisõnast *γεωργός, geōrgós* 'talupoeg, maaharija', mis on moodustatud osistest *γῆ, gē* 'maa' ja *ἐργον, érgon* 'tegu, töö'.

Püha Georgiust ehk Püha Jüri loetakse pühakuks roomakatoliku, anglikaani ning idakirikus. Läänekirikus kuulub ta nende neljateistkümne pühaku hulka, kes ühe erandiga (Püha Egidius) surid märtritena ning kelle poole pöörduti eriti suure häda või õnnetuse korral. (Farmer 1987: 177–178; Lexikon 1995: 476–478)

Georgius sündis teadaolevalt kristlaste peres Rooma provintsis Kapa-dookias praeguse Türgi idaosas; sünniajaks on arvatud ajavahemikku 275–280. Pärimuse järgi teenis ta Rooma sõjaväe ohvitserina sõdurkeiser Diocletianuse ajal ning osutus ristiusku levitades mõjukaks isegi keisri õukonnas. See võis olla üks põhjusi, miks keiser algatas uue kristlaste

vaenamise laine, mille ohvriks langes ka Georgius. Tema surmakuupäevaks peetakse 303. aasta 23. aprilli. (Farmer 1987: 177–178; Lexikon 1995: 476–478)

Püha Georgiust ehk Püha Jüri tuntakse kõige enam lohetaapjana. Selle pärimuse teadaolevalt vanim kirjalik teade leidub ühes gruusia XI sajandi käsikirjas, mille bütsantsioloog Christopher Walter on tõlkinud inglise keelde oma gruusia kolleegi Eka Privalova venekeelsest tõlkest (Walter 1995: 321–322). Selle kohaselt valitses Lasia linna ebajumalakummardaja Selinus. Karistuseks saatis Jumal kohutava lohe lähedal asuvasse järve elama, et see linna elanikke õgiks. Valitseja püüdis mitmeti lohe vastu midagi ette võtta, kuid tulemusteta. Kui linna elanikud hakkasid selle tõttu valitsejale etteheiteid tegema, tegi valitseja ettepaneku, et koostatakse linna elanike nimekiri, mille järgi iga pere ohverdaks lohe rahustamiseks ühe lapse. Valitseja lubas ise ohvriks tuua oma ainsa tütre. Kui see päev lõpuks kätte jõudis, ehtis valitseja tütre otsekui pulmadeks purpurpunasesse rüüsse, ent muutis meelt ja hakkas linlastele pakkuma kulda ja hõbedat, et tütar vaid surmast pääseks. Linlased jäid järeleandmatuks ja kogunesid tütarlapse lohele ohverdamist tunnistama. Jumal soovis aga korraldada Georgiusele imeteo. Too oli teel Diocletianuse sõjaväest koju Kapadookiasse ning peatus järve kaldal, et hobust joota. Seal nägi ta nutvat valitseja tütar, kes hakkas kaunist noormeest veenma, et see oma elu päästmiseks põgeneks, ja jutustas talle oma hädast. Georgius päris tütarlapselt, mis jumalat linnas kummardatakse. Kuulda saanud, et nendeks olid Hercules, Apollo, Scamander ja Artemis, rahustas Georgius teda, tõstis oma palge Jumala poole palvega imetegu korda saata ja aidata tal lohest võitu saada, et kõik võiksid näha: Jumal on Georgiusega. Hää! vastas: „Olen sinuga.“ Sel hetkel ilmus lohe välja. Georgius astus talle vastu, lõi risti ette ja palus Jumalat, et see muudaks lohe sõnakuulelikuks. Selsamal hetkel, kui Georgius oma palve kuuldavale lasi, kukkus lohe ta jalge ette. Georgius sidus lohe tütarlapse vööga kinni, andis vöö tütarlapsele ja käskis tal pöörduda tagasi linna. Linlased kokkusid vaatepildist ning valmistusid põgenema. Georgius rahustas neid ning ärgitas neid kristlasteks hakkama, millega nad soostusid. Seejärel võttis Georgius oma mõõga ja tappis lohe. Rahvas kogunes Georgiuse jalge ette ja tänas Jumalat. Georgius saatis sõna piiskop Aleksandrile, kes tuli kohale ja ristis valitseja ning õukonna, linlased ja linna ümbruse rahva, kokku 45 000 inimest. Georgiuse auks lasi valitseja ehitada pühamu ning kui Georgius sellesse

astus, hakkas elustav allikas pühamu altari ees voolama. (Walter 1995: 321; vt ka Tarand 1995: 75) Pärinus lohetapja Georgiusest sai kristluses eriti tuntuks Genova peapiiskopi Jacobus de Voragine (sündinud umbes 1230, surnud 1298) koostatud, kirikuaasta järgi seatud pühakute elulugude kogumiku „Legenda aurea“ ehk „Kuldlegend“ kaudu. Keskaja lõpuks oli Georgiusest saanud Inglismaa, Veneetsia, Genova, Portugali ja Kataloonia kaitsepühak ning Etioopias ja Venemaal üks esipühakuid (Tarand 1995: 76). Nagu Kristi Tarand märgib, on ristirüütlike nimetamine Püha Jüri kutsikateks üks kõige varasemaid nimekasutusi Eestis. Lisaks tegutses Tallinnas Püha Jüri ordu ja nii Toomkirikus kui ka Niguliste kirikus oli Püha Jüri kabel (Tarand 1995: 76).

Eestlaste isikunimena hakkas *Jüri* levima ilmselt keskaja lõpus, kuid mitte sel häälikulisel kujul, mis juurdus uuemal ajal. Vanemas Tallinna Jaani haigemaja ehk seegi vakuraamatus, mis sisaldab sissekandeid 1435. aastast 1507. aastani, esineb eelistatute eesti talupojanimede hulgas *Jurgen* (Palli 1961: 121). Ka ühes Tallinna kaupmehe arveraamatus aastal 1512 on kirjas *Jurgen* ja *Iorgen* ning Tallinna piiskopile kuuluvate külade talunimistus 1534 *Iurgenn* ja *Jurgenn* (Kobolt 1933: 51–52). Seigast, et nimi kuulus kõnealusel ajal eelistatute talupojanimede hulka, võib järeldada, et *Jurgen* või *Jürgen* – kirjaviisis ei või olla päris kindel, näiteks *ä*, *ö*, *ü* asemel on sageli *a*, *o*, *u* – oli eesti nimena hakanud kanda kinnitama varem. Enamat ei luba kasin allikmaterjal järeldada.

Tunduvalt ulatuslikum allikas on „Wackenbuch des Officium Leal 1518–1544“ ehk Lihula ametkonna vakuraamatu nime all tuntud peamiselt ladinakeelne käsikiri, mis on tallel Rootsi riigiarhiivis ordumeistri fondis (Livonica I, Ordensmästarens arkiv, SE/RA/2401/A/33). Selle sajal lehel on kirjas Saare-Lääne piiskopile kuuluvate 86-s Läänemaa külas elavate adratalupoegade, vabade ja üksjalgade koormised. Esilehel leiduva sissekirjutise järgi on käsikirja algversioon valminud Issanda aastal 1518 ja kirjapanijaks Johannes Pal (Stackelberg 1928: 114). Pal on vakuraamatu trükkis avaldaja Friedrich von Stackelbergi argumentatsiooni järgi eesti soost Läänemaa kirjutaja (*Landschreiber*) Johann Pulck (1928: 81–83; vt ka Rätsep 2011: 19), kusjuures algversioon on hiljem teise kirjutaja poolt täiendatud 1544. aastani (Stackelberg 1928: 81, 84). Vakuraamatu nimesid käsitlenud Huno Rätsepa andmeil kuuluvad kümne kõige sagedasema mehenime hulka *Georgiuse* lühendvormid *Juri*, *Iuri* ja *Jurgen*, *Jürgen* (2011: 22–23; 2012: 16). Nagu Rätsep märgib, pidid vakuraamatus

talupoegadena, see tähendab täiskasvanutena märgitud mehed olema sündinud XV sajandi teisel poolel (2012: 16). Seegi kõneleb selle poolt, et *Juri* ja *Jurgen* ~ *Jürgen* olid kõnealuseks ajaks jõudnud eesti mehenimena juurduda. Huvitav on see, et *Juri* on Lihula vakuraamatus *Jurgenist* mõnevõrra sagedasem nimi. Varasemates allikates *Juri* puudus.

Läänemaalt on pärit ka teine umbes sama aja nimeainest sisaldav allikas, Kullamaa vakuraamat. Seda alustas Johannes Lelow, kes seati Kullamaa kirikuõpetajaks 1524. aastal (Saareste 1923: 98). Pärast tema surma 1528 jätkas vakuraamatusse märkmete tegemist 1532. aastani tema ametijärglane, kelleks võis olla Konderth Gulerth (Pöld 1999: 27; Arbusow 1913: 73). Kullamaa vakuraamatu korduvate nimede hulgas on *Jurge*, mida Andrus Saareste samastab Püha kihelkonnas „veel praegu“ esineva nime *Jürjega* ning tsiteerib rahvalaulu sõnu „Mai läks Jürje juurejena“ (Saareste 1923: 102), mis on võetud Mihkel Veske 1883. aastal ilmunud eesti rahvalaulude antoloogia teisest andest (Veske 1883: 79–85, laul nr 80). Lisakinnitust eesnime *Jürje* esinemisele rahvalauludes leiab eesti rahvalaulude antoloogiast, kus mehenimi *Jürje* ~ *Jürie* esineb kolmes rahvalaulus, nr-d 66, 289 ja 4823, kusjuures esimene on seesama Veske „Abikaasa tapja Mai“, mille kirjaneku koht on teadmata, teised kaks on Jõhvist (ERL). *Jürje* tohiks olla *Jürgen*i lühend. Ehkki on riskantne seostada kaugema mineviku ja antud juhul lähimineviku andmeid ilma ajalise kauguse tühimikku täitvate andmeteta, viib rahvalauludes säilinud nimekuju *Jürje* mõtteni, et see võib olla häälikuline vaheaste *Jürgen*i kujunemisel *Jüriks*. Kui nii, siis on nimes *Jürje* toimunud lõpukadu: *Jürje* > (**Jürj* >) *Jüri*, nii nagu mitme teisegi oma- ja laensõna puhul (*marja* > *mari*, *karja* > *kari* jt). Lõpukadu toimus juba XIII sajandil ja haaras paari sajandi jooksul kogu sõnavara, nii et XVI ja XVII sajandi tekstides leidub vaid üksikuid lõpukaota vorme (Prillop jt 2020: 131; Kask 1972: 155).

Saaremaa nimede kohta leidub ainet Saaremaa maaraamatutes aastatest 1592, 1617/18, 1618/19, 1627, 1630/31 ja 1645 ning paari ametimõisa üksikus vakuraamatus. Neis on kirjas õige mitu *Jürgen*i, näiteks Ipllas *Jürgen Kaumelens/Kaumel*, Salmes *Jürgen Hüetens*, Löönes *Jürgen Melpen*, Tupenurmes *Koriste Jürgen*, Tõrisel *Pedekuße Jürgen*. Pääaegu igal pool on kirjas *Jürgen*, ainult Võhmas on *Jurgeste Tönnis*, Torgus *Körckeste/Kurckeste Jurrie* ja Randveres *Immete/Immoter Jorgies* (Tiik 1976). Kuigi kirjaviisis ei või olla päris kindel, tundub, et kaks viimast

näidet võivad kajastada eelmises lõigus mainitud nime *Jürje* u-list, *Jurgenist* lähtuvat teisendit.

Vakuraamatute põhjal on koostatud isegi talupoegade nimestatistikat. Aluseks on olnud Järvamaa 1564. ja 1571. aasta, Harjumaal 1564/65. aasta ja Padise kloostris 1567/68. aasta vakuraamatud. Uurimus ei haara aga kõiki Harju- ja Järvamaa talupoegi, sest Järvamaa vakuraamatus pole märgitud eravalduses oleva maal elavaid talupoegi ja Padise kloostris vakuraamatust on välja jäetud rootsi või rootsi-eesti segaasustusega külad. (Palli 1959: 596) Vaadeldud vakuraamatutest ei leia ühtegi *Jüri*, ainulisena esineb *Jürgen*, allikates kujul *Jurgen*, *Jorgen* ja *Jurg*. Kõnealuste alade nime-eelistuste pingereas asetub *Jürgen* Harjumaal lausa esikohale ning Järvamaal 1564. aastal *Hansu*, *Jaani*, *Andrese*, *Pärtel(i)*, *Peetri* ja *Peebu* järel seitsmendale ja 1571. aastal *Hansu* järel teisele kohale. (Palli 1959: tabel 4)

Siinkohal peab mainima nähtust, millele on tähelepanu juhtinud Heldur Palli: eesnime valiku seos kohalike kirikupühakute nimedega. Et kristlikud nimed olid harilikult pühakute nimed, näitab Palli sõnutsi nende „laiem levik talupoegade hulgas .. pühakukultuse sissetungi“. Nii nagu Järvamaal asuvad Järva-Madise, Järva-Jaani ja Peetri kirik, kannab neis kihelkondades 37% vakuraamatutesse kantud talupoegadest kohaliku kiriku pühaku nimest moodustatud nimesid (Palli 1961: 111). Niisamuti on talupoegadest meeste eesnime valik seotud kohaliku kiriku kaitsepühakuga Harjumaal, kus asuvad Jüri, Harju-Madise ja Harju-Jaani kirik. Harju, Ruila, Kiviloo ja Harku lääni vakuraamatus kandis XVI sajandi keskel tervenisti 43% talupoegi ja 1565.–1566. aasta Padise vakuraamatus 38% talupoegi vastavate kirikupühakute nimesid: *Jürgen*, *Mats*, *Madis*, *Hannos*, *Jaan* (Palli 1961: 111–112). Märkimisväärne on talupoegade eesnime valiku sidumine kohaliku kirikupühaku nimega vaadeldud piirkondades veel pool sajandit pärast reformatsiooni. Luterlus kaotas teatavasti ära pühakute kultuse sel esileküündival kujul, nagu seda praktiseeritakse katoliku kirikus.

Nime *Juri* kohta on Eesti ala teisest otsast andmeid XVI sajandi kuuekümnendate aastate algusest ja kaheksakümnendate aastate lõpust, ehkki geograafiliselt tunduvalt kitsamalt alalt kui Lääne- ja Põhja-Eesti vakuraamatutes. 1560. aastate alguses tehti Rõuge ja Vastseliina alal Petseri kloostris maade revisjon. Selles registreeritud talupoegade eesnimede hulgas on kõige enam nimedest *Johannes*, *Andreas* ja *Peetrus* lähtuvad

nimesid. Sageduselt järgmine on *Georg(ius)* kokku 30 esinemusega, nime esinemiskujud on *Юрик* (14 esinemust), *Юрьи* (13) ning *Юпу*, *Юрь* ja *Юпча*, mis esinevad vaid üks kord. (Saar 2017: 251, tabel 1; 2016: 16, tabel 1) Siin on nimekujude *Юрьи* ja *Юпу*, küllap ka *Юрь* puhul võimalik kahetine tõlgendus. Kuna vene keeles puudub häälik [ü], võib <ю> kajastada nii [ju]-d kui [jü]-d. Kui arvesse võtta esmavärtlise eesnime *Juri* esinemist võrukestel ja setodel, kaldub otsustamise kaalukauss ehk siiski [u]-häälduse kasuks. Seevastu nimekuju *Юрик* puhul ei tohiks tekkida erilist kahtlust, et see kajastab eesnime (eestipäraselt kirjutatuna) *Juurik*, nagu on arvanud ka Evar Saar (2017: 249; 2016: 18). See nimi ei kuulu eesti mehenimevarasse, vähemalt kui otsustada eesti nimekäsiraamatute ja mõne muu eesnimetokogu järgi (Rajandi 1966; Seppo 1994; Statistikaamet; EKMS I: 261–271); tegemist on puht venepärase hellitusnimega, *Юрик* < *Юпу* + deminutiivsufiks -к.

Samalaadne tõlgendamisküsimus tekib Poola 1588. aasta revisjoni andmete puhul. Selles kuulub talupoegade eesnimede järjestuses nimekujudele *Jurik*, *Iurik*, *Juri* ja *Jurgi* 22 esinemusega teine koht; sageduse esikohal on 35 esinemisjuhuga nimekujud *Hans*, *Hanns*, *Hants*, *Antcz*, *Han* ja *Hansko* (Saar 2017: 251, tabel 1; 2016: 22, tabel 2). Veidi varasemas allikas, Tartu maakonna Poola maksunimekirjas aastast 1582, esinevad talupoegade eesnimed kujul *Jurka*, *Jurgi* ja *Jury* ning veel isanimi *Laur Jurgipoik* (Eisen 1923:5–6). Siin on võimatu otsustada, kas <u> kirjakeelsetes *Juri* ja *Jurgi* kajastab talupoegade hääldust [ü] või [u], kuid nagu Petseri kloostri maavalduste revisjonigi puhul võiks eesnime *Juri* esinemine võrukeste ja setode pruugis kõnelda selle poolt, et <u> hääldus oli ka Poola-aegsete kirjanekute ajal [u]. Sellele tõlgendusele räägivad aga vastu *Jurgi* esinemisjuhud, sest see teisend näikse haakuvat ülal käsitletud Kullamaa vakuraamatu teisendiga *Jurge*, mis omakorda on seostatav dokumenteeritud mehenimega *Jürje*.

XVII sajandi esimesel poolel on *Georgiuse* lühendvormid eesti soost meeste eesnimena kindlalt juurdunud. Seda lubavad väita Liivimaa 1638. aasta maarevisjoni materjalid. Neist ilmneb, et Pärnu kreisi talupoegade hulgas esines *Juerri* ja *Jueri* 81 (ja kujul *Jurri* veel 2) talupoja eesnimena ja oli *Hansu* järel (128 esinemisjuhtu) koguni Pärnu kreisi talupoegade eesnimede hulgas sageduselt teine. Seega edestas *Jüri* nii *Jaaku* (67 juhtu) kui *Jaani* (66 juhtu) ja *Tõnist* (62 juhtu). Tartu kreisis oli *Jüri* seevastu tunduvalt vähem populaarne, esinedes maarevisjoni materjalides kujul

Jürri ainult 3 talupoja eesnimena ja jäi kaugelt alla *Jürgenile*, mis oma 60 esinemisjuhuga (lisaks 2 *Jurgenit*) oli pärast *Hansu* (120 juhtu) ja *Jaaku* (67 juhtu) Tartu kreisis sageduselt kolmas talupoja eesnimi. (Liivimaa 1638; vt ka Raag, Vanags 2010: 25–27) Tähelepanu väärib *Jüri* esiletõus, ilmselt XVII sajandil hakkas *Jüri* üha enam levima.

Eriti sagedaks muutus *Jüri* XVIII ja XIX sajandil (Rajandi 1966: 91). Väidet kinnitavad arvukad hilisemad nimeuurimused nii üksikute kihelkondade (Henno 2000; Rootsmäe 1969) kui ka laiemalt Eesti- ja Liivimaa kohta (Pärsik 2011, 2012; Pärsik, Pae 2011), *Jüri* on ikka eelistatumaid meeste eesnimed, mille kohta leiab kinnitust veel Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpusest (VAKK). Sealt ei õnnestunud XVII sajandist ja sellest varem saada näiteid isikunime *Jüri* kasutuse kohta ühestki tekstiliigist (vaimulik, ilmalik, sõnastik, kohtuprotokoll, metatekst), seevastu on 49 näidet ajavahemikust 1732–1782, lisaks üks üldnime *jürikuu* kohta, XIX sajandist aga 790 näidet, millest tervelt 784 pärinevad kohtuprotokollidest ja vaid 6 ilmalikust kirjasõnast.

Eestis oli 2023. aasta 1. jaanuaril eesnimi *Jüri* 4786 mehel ning see nimi paigutub meeste nime-eelistuste pooldest 13. kohale (Statistikaamet). Kui Statistikaameti populaarsete eesnimede statistikast arvata välja esinemissageduse poolest levinumad venepärased eesnimed *Aleksandr*, *Sergei*, *Vladimir*, *Andrei*, *Aleksei*, *Dmitri*, *Igor* ja *Viktor*, mille kandjaid võib leida küll ka eestlaste hulgas, siis platseerub *Jüri* eestipäraste eesnimede populaarsuselt viiendale kohale *Martini*, *Andrese*, *Toomase* ja *Marguse* järel (Statistikaamet). Seega on *Jüri* üks kõige levinumaid eesti mehenimesid. Isikunime *Jüri* populaarsusele viitab veel see, et *Jüri* on osa ka eesti perekonnanimede varamust, esinedes peamiselt liitsõnaliste nimede laiendosana (*Jüriado*, *Jürimäe*, *Jüriisaar*, *Jüriisalu*, *Jüri(s)son*, *Jürivete* jt), mõningal määral ka tuletise juurtüvena (*Jüriindi*, *Jürine*, *Jüris*, *Jüristo* jt).

Võrdlusena olgu mainitud, et *Jürist* märksa vähem levinud on selle teisendid *Jürgen*, *Jürg* ja *Jürgo*, mida mainib Edgar Rajandi (1966: 91), ning *Jürka*, *Jürnas* ja *Jüts*, mida lisab Raivo Seppo (1994: 72). Neist on levikult esikohal *Jürgen*, mida Statistikaameti andmeil kandis 2023. aasta 1. jaanuaril 658 meest, mis paigutab *Jürgenit* mehenimede hulgas populaarsuselt 234. kohale. *Jüri* teisenditest populaarsuselt teisele kohale asetub *Jürgo*, mille kandjaid oli Eestis 2023. aasta 1. jaanuari seisuga 29, kolmandale kohale 5 kandjaga *Jürnas*. Muude teisendite kandjaid Eestis

kas ei elanud või oli neid vähem kui viis, mistõttu Statistikaamet nende kohta statistikat ei avalda. (Statistikaamet) Kindlasti pole juhus, et kõige enam *Jürisid* ja *Jürgeneid* on sündinud aprillis, mille rahvapärane nimetus on teatavasti just jürikuu.

Kui *Jüri* teisendid *Jürgen*, *Jürgo*, *Jürg*, *Jürka*, *Jürnas* ja *Jüts* osutuvad võrdlemisi vähe levinuks, siis *Georgiusest* saadud *Jüri*, *Jürgen*, *Jürka* ja teiste nimeteisendite lähtenime *Georgi* kohta päris sama öelda ei või. 2023. aasta 1. jaanuaril kandis eesnime *Georg* 1082 meest, seega oli tegemist populaarsuselt 155. mehenimega (Statistikaamet).

4. Kohanimi *Jüri*

Lisaks sellele, et *Jüri* on eestlaste hulgas kaua olnud laialt levinud isikunimi, esineb see ka Eesti kohanimedes. Harjumaal praeguses Rae vallas on *Jüri* alevik ning mitmel pool Eestis külasid, nagu *Jüriküla* (Jõgevamaal Põltsamaa vallas), *Jürimõisa* (Lääne-Virus Kadrina vallas), *Jüriksmaa* (Pärnumaal Halinga vallas), *Kokõjüri* ~ *Kokejüri* (Võrumaal Rõuge vallas) ja *Palujüri* (samuti Võrumaal Rõuge vallas); näited on valitud Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasist (KNAB). Eestis leidub ka hulgaliselt *Jüri*-nimelisi talusid ja veelgi arvukamalt *jüri*-osaga liitsõnalisi talunimesid, nagu *Jüriaadu*, *Jüriaia*, *Jürihansu*, *Jürijaagu*, *Jürilepa*, *Jüri-matsi*, *Jüripere*, *Jüritooma*, *Jürivälja*; *Aadujüri*, *Hiietomajüri*, *Jaanijüri*, *Kõnnujüri*, *Madisejüri*, *Nõmme-Jüri*, *Peatjüri*, *Selijüri*, *Sepajüri*, *Suurejüri*, *Uuljüri*, *Vanajüri* ja *Väljajüri* (KNAB).

Nii kihelkonna kui ka aleviku nime *Jüri* puhul on kiriklik seos ilmne: kihelkonna kirik oli pühitsetud Pühale Jürile. *Jüri* kihelkonda Harjumaal kutsuti algselt küll muinaskihelkonna järgi Vaskjalaks (1241 *parochia Waskæl*, 1435 *Waschel*, 1546 *Waschkell*), kuid 1586. aasta revisjoniaktides esineb nimetus *Kirchspiell Sanct Georgen*, mis jääbki kihelkonna nimeks (EKNR 2016: 142, artikli autor on Peeter Päll).

Pühale Jürile on pühitsetud ka Laiuse kirik praeguses Jõgeva maakonna Jõgeva vallas, endises Laiuse kihelkonnas. Ajalooliselt moodustas praegune Jõgeva maakond Tartumaa põhjaosa. Keskajal kandis Laiuse kirik praegusest erinevat nime. Esmakordselt nimetatakse kirikut 1319. aastal ühes paavsti maksukoguja aruandes kujul *Wemela* (Kõpp 1937: 15) ning XV ja XVI sajandi aktides esinevad veel nimekujud *Wemel*, *Wemela*, *Waimel*, *Womel*, *Womele*, *Woymal*, *Woymall* ja *Woymel* (Kõpp 1937: 2).

Pole selge, mis pühakule see kirik oli pühitsetud, aga millalgi Poola ajal hakati Püha Jüri järgi nimetama nii Laiuse kirikut kui ka kogudust, kuid mitte Laiuse kihelkonda ega asulat, praegust alevit. Nimetus leidub esmakordselt ühes Poola revisjoni aruandes aastast 1599 kujul *Kosciol swietego Jerzego*, 1601. aasta Rootsi maarevisjonis kujul *Pastorey S. Jürgen Kirche* ning edaspidigi kujul *Sankt Georg* ja *Sankt Jürgen* (Kõpp 1937: 18).

Kolmas Pühale Jürile pühitsetud evangeelne luterlik kirik Eestis on Tori kihelkonnakirik, nüüdne Eesti sõjameeste mälestuskirik. Siin asunud vanemast kirikust on teateid aastast 1634, kuid kirik võib olla asutatud juba varem (Napiersky 1843: 104). Praegune kirik ehitati vana kiriku asemele 1852–1854. Pole õnnestunud kindlaks teha, millal Tori kihelkonnakirik Pühale Jürile pühitseti.

Lisaks luterlikele Püha Jüri auks pühitsetud kogudustele ja kirikutele on mitmed õigeusu kogudused ja kirikud Eestis pühitsetud Suurkannataja Georgiusele ehk Pühale Jürile. Neist vanim on Paldiski Püha Georgi kogudus. See moodustati Peeter I käsul rajatud kindlussadama asunduse õigeusklike elanike – Vene sõjaväelaste ning Venemaalt saadetud sadamaja kindlustööde (sunnitööliste) – jaoks. Kivikirik ehitati 1784–1787 kohale, kuhu 1728. aastal oli püstitatud puukirik. (EAÕK; artikli autor on Jaanus Plaat) Praegu on Paldiski Püha Georgi kirik Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku valduses.

Vanuselt teine õigeusu kogudus Eestis on Värskas Georgiuse kogudus. See rajati siis, kui Värskas piirkonnas oli tekkinud suuremal hulgal õigeusulisi. Neile püstitati 1759. aastal puukirik, mis pühitseti Suurkannataja Georgiuse auks ja mille asemele 1904. aastal ehitati kivikirik. (EÕAK) Praegu valdab kirikut Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik.

1845. aastal rajati kolmas Püha Jüri auks pühitsetud kogudus Eestis, Tartu Püha Georgi kogudus. Alles 1868. aastal alustati kogudusele kiriku ehitamist ning pühitsemine toimus 1870 (MPEÕK). Tartu Püha Suurkannataja Georgi kirik on praegu Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku valduses.

Vanuselt neljas Pühale Jürile pühitsetud kogudus Eestis on 1861. aastal eestlastest õigeusklike jaoks asutatud Jõõpre Püha Suurkannataja Georgiuse kogudus. Sellele hakati 1876 ehitama kirikut, mis pühitseti aastal 1879 (EAÕK). Kirik on praegu Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku valduses.

Meie päevil tegutseb veel Tallinna Püha Georgi kogudus, mis allub Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikule ja mille jumalateenistused toimuvad Püha

Siimeoni ja naisprohvet Hanna kirikus (EAÕK). Koguduse rajamise aastat pole õnnestunud kindlaks teha.

Olgu veel mainitud, et Püha Jüri kaitseb Võru linna ja Jüri nime kannab Võru peatänav.

5. Üldnimi *jüri* ja selle tuletised

Arvestades isiku- ja kohanime *Jüri* üsna laia levikut Eestis, ei tule selle üldnimestumine üllatusena, *jüri*-sõnu on eesti keeles omajagu. Kõigepealt lihttüvi *jüri* 'jüripäev', mis „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ (EKSS) otsustuse järgi kuulub kõnekeelsete keelendite hulka. Sama tähendust kannab „Eesti murrete sõnaraamatu“ (EMS) andmeil ka murdesõna *jüri*, omastav *jüri*, mis on registreeritud kirderanniku rannamurdes (Lüganusel, Jõhvis), saarte murdes (Ansekülas), idamurdes (Kodaveres) ja Võru murdes (Urvastes ja murdeala idaosas).

Lihttüvel *jüri* on (või on olnud) eesti murretes veel tähendus 'tung-raud laevaehitusel' (EKMS II: 360), mis on murrete sõnaraamatus kirjas Häädemeeste sõnana (EMS). Mustjalas on *jüri* kalanimetus, täpsemini öeldes merihärja sõimunimi (Kendla 2014: 94).

„Eesti murrete sõnaraamat“ esitab *jüri* 'jüripäev' häälikulise teisendina nimetava kuju *juri*, mille levikuala on saarte murre (Mustjala, Muhu), läänemurre (Häädemeeste) ja Setu. Selline levik viib mõtte vene mõju võimalusele. Setud on teatavasti sajandeid venelaste otseste naabritena elades ja ka ühise usu kaudu olnud vene keele mõju all. Saaremaal ja Muhus leidis XIX sajandi neljakümnendatel aastatel aset talupoegade ulatuslik Vene õigeusku ehk „keisri usku“ siirdumine, mil asendati „paljud endised luterlikud eesnimed kõlaliselt lähedaste venepäraste eesnimedega“ (Peezel 1959: 98). Nende vene eesnimede hulka kuulus eeldatavasti *Juri*, mis hiljem muutus üldnimeks *juri* 'jüripäev', seda vene keele eeskujul, jüripäev on vene keeles *Юрьев день*. Ristimisnimena oli Vene õigeusu kirikus muidu traditsiooniliselt kasutusel *Георгии*, teisend *Юпуи* on selle ilmalik vorm.

Lihttüvi *jüri* on andnud arvestataval määral tuletisi, eriti murretes. Kui võtta sõna kirjakeelsuse ja murdekeelsuse eristamise aluseks „Eesti keele seletav sõnaraamat“ (EKSS) ja EKI ühendsõnastik 2021 (ÜS) ja pidada neis toodud sõnu kirjakeelseks, siis on eesti kirjakeeles vaid üks tüvest *jüri* moodustatud tuletis, *jüts* 'väike poiss' (EKSS; EKMS II: 434), 'väike, hrl algklassi laps' (ÜS). See on moodustatud samal viisil nagu mitmed

teisedki argikeelsed või slängimaigulised sõnad: lühendatud alussõnale on lisatud liide *-ts*. Nii nagu *ekspeditsioon* > *ekspits*, *järjekord* > *järts*, *konspekt* ja *konservatoorium* > *konts*, *minut* > *mints*, *narkootikum* > *narkots*, *närimiskummi* > *näts*, *sõbranna* > *sõbrants*, *õlu* > *õlts* jt, nii ka *Jüri* > *jü-* + *ts* > *jüts*.

Murretes on *jürist* moodustatud tuletisi enam kui kirjakeeles. Nõo murrakus on kirja pandud omadussõna *jürine* 'Jüri-nimeline' (EMS), mis lähtub otse isikunimest. Rapla murrakust on kirja pandud mitmuslik lillenimetus *jüriksed* (EMS; VMS), mille ainsus on *jürike* 'jürilill' (Vilbaste 1993: 225). Selle taimenimetuse levik ei piirdu aga Rapla murrakuga, nagu lubab järeldada Gustav Vilbaste taimenimetuste raamatus Harju-Jaani kihelkonnast kirja pandud mitmuslik *jürikesed* (1993: 225). *Jüri*-tüve alusel saadud tuletiste hulka kuulub ka Setust kirja pandud *jürik* 'jorjen, *Dahlia variabilis*' (EKMS III: 1113; EMS; SESS). See sõna on tuletatud *ik*-liite abil: *jüri* + *-ik* > *jürik*. Selle liitega moodustatud tuletised tähistavad Setus üldiselt tegijat (*kaasik* 'pulmalaulik', *videlik* 'laisk inimene, laiskvorst'), aga neil võib olla ka hellitav tähendus, nagu sõnades *kivik* 'kivike', *utik* 'emane lambatall' (Hagu, Pajusalu 2021: 34, 36).

„Eesti murrete sõnaraamatus“ omaette märksõna all toodud Pühalepa sõna *jürin* 'mürin', Märjamaalt ja Rõugest registreeritud verb *jürisema* 'nurisema, urisema' ja Harju-Madiselt kirja pandud verb *jüristama* 'müristama' on ilmselgelt häälikuliselt ajendatud ega ole seostatavad üldnimega *jüri*.

6. Üldnime *jüri* abil moodustatud liitsõnad ja liitsõnatuletised

On ka *jüri*-osaga liitsõnu. Kui jääda sõna kirja- ja murdekeelsuse eristamisel eelmises alajaotises esitatud kriteeriumi juurde, on eesti kirjakeeles neli *jüri*-laiendosaga liitsõna ja kaks liitsõnatuletist ning viis *jüri*-põhisosa liitsõna.

Kõigepealt *jüripäev* '23. aprill, eesti rahvakalendris põllutööde ja karjatamise algus, taluteenijate ja rentnike kohavahetamise päev', mis käib igasuguse kolimise, elu- või töökoha vahetamise kohta (EKSS; ÜS). Vastavalt on *jüriöö* 'öö vastu jüripäeva' ja *jürikuu* see kalendrikuu, millesse langeb jüripäev, aprill (EKSS; ÜS). Liitsõnast *jürikuu* on moodustatud liitsõnatuletis *jürikuine* 'aprillikuule omane, aprillis esinev, aprillist pärinev' (EKSS; ÜS). Taimenimetus *jürilill* 'heinamaadel ja mujal niisketes

paikades kasvav valgete või lillakate õite ning sulgjate lehtedega rohttaim (*Cardamine*)' (ÜS) seostub jürikuuga, kuna see taim õitseb jüripäeva aegu (Vilbaste 1993: 225). Selle sõna levik murretes piirdub viie kihelkonnaga: Kihelkonna, Vigala, Audru, Torma, Kodavere (VMS); *jüriöö* levikuala on veelgi kitsam: Laiuse ja Rõuge (EMS).

Kirjakeelne on seevastu hundi rahvapärane nimetus *pühajürikutsikas* (EKSS; EKMS I: 546: *Püha Jüri kutsikas*), mis Eesti Keele Instituudi ühendsõnastiku keerulisema sõnastusega määratluse kohaselt on suure koera sarnase enamasti halli värvi kiskja kõnekeelne nimetus (ÜS). Tegemist on peitesõnaga, sest hunti vanasti kardeti. Põhjuseta polnud tavaks süüdata huntide ja nõiduse tõrjumiseks tulesid just jüriööl (Hiimäe 1984: 12), jüripäev oli karjalaskepäev ja karja taheti huntide eest kaitsta.

Murretest saab *jüri*-laiendosaga liitsõnadele ja liitsõnatuletistele lisa. Ristiusu pühakule viitab Setust kirja pandud nimetus *jüripoostel* 'pühak Georgiuse pilt' (EMS). Selle sõna puhul tekitab põhiosa *poostel* nõutust, sest Püha Georgius ei kuulunud Jeesust saatvate jüngrite ehk apostlite hulka. Siin on sõna *poostel* tähendus laienenud igasugusele ristiusu levitajale, kes Püha Georgius teadaolevalt oli. „Eesti murrete sõnaraamatus“ on *poostel* 'nõid' ja ka kasutusel pahelise, laimaja vms inimese kohta (EMS), millele sekundeerib Andrus Saareste mõisteline sõnaraamat, kus Sangaste sõna *poostel* on 'küla mööda laimu kandja' (EKMS II: 399). Murdesõnaraamatu andmetel on *poostel* nõia tähenduses levinud Häädemeestel ja Karksis, teises tähenduses ka Hallistes, Urvastes, Põlvas ja Leivus (EMS).

Jüripäevaga seostuvad *jürilaat* 'aprillikuus jüripäeval peetav laat', mille levikuala on Tõstamaa ja Audru (EMS), ning Keilast ja Laiuselt kirja pandud *jürituli* ja Ristilt *jüristuli* 'jüripäeva eelõhtul süüdatav lõke' (EMS). Liitsõnatuletis on *jüripäevane* 'jüripäevaaegne', mis on registreeritud Lääne-Nigulas (EMS).

„Eesti murrete sõnaraamatusse“ on võetud kolm liitsõnalist linnunime, mille laiendosa on *jüri*. Täpsustamata tähendusega on *jürikull*, mis on registreeritud Mustjala sõnana (EMS). Nimetus seostub sellega, et linnu hüüdeis kuuldi inimnime *Jüri* (Mäger 1994: 199). Mustjalas ja Audrus on *jürilind* 'kägu', suve alguse kuulutaja, kes hakkab jüripäeva aegu kukkuma (EMS; Mäger 1994: 131, 294). Kuusalus on *jürivint* 'käosulane' (EMS). Selle nimetuse seos *jüri*'ga jääb selgusetuks.

Laiendosaga *jüri* moodustatud liitsõnalisi lillnimetusi on murretes kaks, *jürilill* ja *jürikann*. Nagu ülal nägime, on *jürilill* kirjakeeles kevadlill,

mille teaduslik nimi on *Cardamine*. Murretest on aga kirja pandud teine tähendus, 'ülane'. Selle levikuala on Kihelkonna, Audru ja Tori (EMS), „Väikese murdesõnastiku“ andmeil ka Vigala ja Kodavere (VMS). Vilbaste taimenimetuste raamatu kohaselt on *jürilill* Harju-Madises ja Vigalas 'võsaülane', Juurus 'metsülane' (1993: 154, 157). Ka Saareste mõisteline sõnaraamat annab *jürilille* tähenduseks 'ülane' (EKMS III: 154). Nimetus *jürikann* on kirja pandud vaid ühest kihelkonnast, Juurust (EMS). Usutavasti on selle tähendus samuti 'ülane'. Et nii ülane kui *jürilill* on esimesi kevadlilli, seostuvad nimetused *jürilill* ja *jürikann* jürikuuga.

On vaid üks laiendosaga *jüri* moodustatud putuka nimetus, Mustjalast kirja pandud *jürijalg* (EMS). „Eesti murrete sõnaraamatus“ toodud näitelausest selgub, et *Jürijalal on pikad jalad, kere on ümarik nagu pähes* [pähkel], aga see ei aita putuka liiki täpsemalt määratleda ega selgita põhjust, mis seos selle looma jalgadel võiks olla *jüri*'ga. Võib-olla on tegemist ämblikuga.

Saareste „Eesti keele mõistelises sõnaraamatus“ on toodud kolm kalanimetust, mida teistest sõnaraamatutest ei leia: *jõejüri* 'jõevingerjas' (EKMS I: 889), *kivijüri* 'kivihüril' (EKMS I: 891) ja *koerajüri* 'rünt' (EKMS I: 891). Kaks esimest on Kuusalu sõnad, kuna *koerajüri* on registreeritud Kodavere ja Torma sõnana. Mari Kendla väitekirjas on need kalanimetused olemas, lisaks esitab ta *koerajüri* sünonüümi *peni-Jüri*, mis on Kodaverest registreeritud sõna (Kendla 2014: 123–124). Nagu Kendla märgib, tähistab nimetuses *jõejüri* laiendosa kala elupaika (2014: 125), aga seos *jüriga* jääb selgusetuks, nagu ka *kivijüri*, *koerajüri* ja *peni-Jüri* puhul. Siin on *jüri* usutavasti kalastajate peitesõna, mida kasutatakse selleks, et saaklooma mitte peletada.

Kendla väitekirjas on toodud veel kaks liitsõnalist kalanimetust, mille üks osa on *jüri*: *jürihaug* 'haug' ja *jürilatikas* 'latikas' (2014: 58, 77). Neis nimetustes kajastab laiendosa kala kudemise aega. Haugi puhul leiab see aset aprillis-mais ning võib ulatuda juunikuuni (Kendla 2014: 57). Järelikult oleks *jürihaug* aprillis ehk jürikuus kudev haug. Nii nagu haug koeb ka latikas kevadel ja varasuvel, nii et nimetus *jürilatikas* kajastab ilmselt samuti kala kudemise aega või selle aja algust.

Eriti rohkesti on põhiosaga *jüri* moodustatud liitsõnu, mis iseloomustavad inimest ameti või mõne omaduse järgi. Neid sõnu kasutatakse põhiliselt suulise suhtluse vabamates seostes, nii et stiililt kuuluvad need sõnad argikeelde. Mõned sellised sõnad on võetud kirjakeele

sõnaraamatutesse: ametinimetused *joodijüri* 'meedik, eriti velsker' (EKSS; ÜS), *tindijüri* 'kirjatöö tegija' ja *torujüri* 'torulukksepp', ülekantud tähenduses ka 'rumal, taipamatu inimene, toru' (EKSS; ÜS), neile lisaks *jonnjüri* 'jonnakas inimene' (ÜS), *jonnjüri* ~ *jonnijüri* 'jonnija' (Mäearu 2002b: 30) ja *tolajüri*, mida kasutatakse halvustavalt tolapea kohta (EKSS; ÜS). Sirje Mäearu ülevaateartikkel toob veel arvukalt lisanäiteid: *ilmajüri* 'hulkuja mees' (Mäearu 2002b: 30), *ilmjüri* 'hakkaja, osav mees', *jõmmajüri* 'virisev, nuttev laps' (Mäearu 2002b: 30), *jõudejüri* 'kiitleja, kerkleja, kiidukukk' (Mäearu 2002b: 30), *pillijüri* 'pillimees' (Mäearu 2002b: 31), *pindejüri* 'lihtsõdur' (säaremähiste järgi) (Mäearu 2002b: 31), *pudrujüri* 'segaselt kõneleja' (Mäearu 2002b: 30), *pulmajüri* 'naljahammas, vembumees' (Mäearu 2002b: 30), *pühajüri* 'vagatseja' (Mäearu 2002b: 31), *õlijüri* 'autolukksepp' (Mäearu 2002b: 31). Velskri nimetusena oli *joodijüri* kasutusel juba peaaegu sajand tagasi, 1920. aastate teisel poolel Tartu väeosade sõdurite erikeele sõnana (Hermlin 1928: 93). Ka *pindejüri* 'lihtsõdur' tohiks kuuluda sajandivanuste *jüri*-osaga moodustatud liitsõnade hulka, kuigi Hermlin just seda sõna pole registreerinud. Küll aga toob ta sõna *pindejuku* 'jalaväelane' (Hermlin 1928: 93), mis näitab, et tol ajal kutsuti sõdurite keelepruugis säaremähiseid ehk jalarätte saksa keelest pärineva sõnaga *pinde* < sks *Binde*, *Fußbinde*.² Jalarätid olid sokkide-sukkade asemel eri riikide sõjaväes kasutusel veel hilise ajani. Esimene eesti kirjakeele sõnaraamat, mis sõna *pinde* registreerib, on „Eesti keele seletav sõnaraamat“ (EKSS), mille kohaselt on *pinde* tähendus '(marli)side' ja mitmuslikuna 'säaremähis'.

7. Kokkuvõtteks

Vaatluse all on olnud isiku- ja kohanime *Jüri* levik Eestis. Oleme tutvunud XI sajandil kirja pandud gruusia pärimusega, millest lähtuvad hilisemad kujutelmad ristiusu pühakust Jürist kui lohetapjast ja kuningatütre päästjast. Juba 1630. aastatel kuulus eesnimi *Jüri* kõige populaarsemate eesti mehenimede hulka Pärnu kreisis – aga mitte Tartu kreisis –, ning *Jüri* on praegugi tavalisemaid eesti mehenimesid. *Jüri* populaarsus avaldub ka kohanimesdes üle Eesti, eriti arvukate talunimede näol.

² Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu Jakob Hurda poolt täiendatud väljaandes on sõna *pind* G[enitiv] *piñni* saksakeelseks vasteks märgitud *Aderlassbinde* (Wiedemann 1893: 906) ehk aadrilaskmise mähis.

Isikunimest *Jüri* saadud üldnimele *jüri* taanduvad mitmed tuletised, liitsõnatuletised ja liitsõnad nii kirjakeeles kui murretes. Eriti rohkesti on *jüri* abil moodustatud liitsõnu, neis esineb *jüri* nii laiend- kui põhi-osana. Tähenduselt koonduvad üldnimest *jüri* saadud sõnad mitmesse mõisterühma, millest esmase moodustavad otseselt pühaku ja temale pühendatud päevaga ehk 23. aprilliga seotud sõnad (*jüripoostel, jüripäev, jürilaat*) või siis mõne Jüri nime kandva isikuga seotud sõnad (*jürine*). Jüripäev on eesti rahvakalendri olulisemaid tähtpäevi – see märkis kevade ja kevadiste põllutööde algust ning oli karja õuelaskmise päev (Hiie-mäe 1984: 8–9; H. Moora, A. Moora 1964: 239). Selle päeva tähtsust eesti rahvakalendris rõhutab asjaolu, et kalendrikuud, millesse jüripäev langes, hakati kutsuma *jürikuuks*, millest saadi tuletis *jürikuine*. Sealt laienes *jüri* kasutus tähtpäevale eelnevale ööle ehk *jüriööle*, mil mõnel pool Eestis oli kombeks süüdata *jüritulesid* ehk *jüristulesid*, kas tõrjeks huntide ja nõiduse vastu või sügisesest prahist ja õlgedest vabanemiseks (Hiie-mäe 1984: 12, 14, 30–31). Sellele mõisterühmale lähedased on teised sõnad, milles *jüri* kajastab jürikuud: lillenimetused näitavad lille õitsemise aega (*jürike, jürilill, jürikann*), käo puhul laulu alustamise aega (*jürilind*) ja kalade puhul kudemise aega (*jürihaug, jürilatikas*). On aga ka üldnimest *jüri* moodustatud taime-, linnu-, putuka- ja kalanimetused, mil pole jürikuuga ilmset seost. Neis on *jüri* kas tuletustüvi (*jürik*) või liitsõna laiendosa (*jürikull, jürivint, jürijalg*). Kalanimetustes võib *jüri* olla ka liitsõna põhiosa (*jõejüri, kivijüri, koerajüri, peni-Jüri*), tõenäoliselt eufemistlikel põhjustel. Siia tuleb arvata ka hundi eufemistlik nimetus *pühajürikutsikas*. Eriti arvukalt on aga *jüri* abil moodustatud argikeel-seid liitsõnu, mis iseloomustavad inimest ameti või mõne omaduse poolest.

Jüri-sõnade paljusust kinnitab ka üsna levinud vanasõna *Jürisid, Marisid, kõrvhobuseid ja kõveraaid puid kõik kohad täis* (EÜ), mille paar teisendit on kirja pandud ka Rapla kihelkonnas.

Lühendid, sümbolid

sks – saksa keeles; vn – vene keeles; * – fonotaktiliselt vigane vorm

Kirjandus

Arbusow, Leonid 1913. Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Dritter Nachtrag, vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Mitau: Steffenhagen.

Duden. Onlinewörterbuch. <https://duden.de>.

EAÕK = Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik. Piiskopkonnad. <https://www.eoc.ee/eesti-apostlik-õigeusu-kirik/piiskopkonnad/?v=a57b8491d1d8>.

Eisen, M[atthias] J[ohann] 1923. Risti- ja sugunimed Tartu-Võru maakonnas a. 1582. – Eesti Keel (II) 1, 4–10.

EKI teatmik. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Toim. Peeter Päll. Koost. Peeter Päll, Maire Raadik, Ülle Allsalu, Katrin Hallik, Katre Kasemets, Kristina Koppel, Margit Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Tiina Paet, Geda Paulsen, Lydia Risberg, Arvi Tavast, Mari Vaus. Tallinn: Eesti Keele Instituut 2022–. eki.ee/teatmik/.

EKMS = Andrus Saareste 1958–1964. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm: Vaba Eesti; Indeks. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen 1979.

EKNR = Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko Faster, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek Päll, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop 2016. Eesti kohanimeramat. Toim. Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/knr/>.

EKS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat I–VII, 1988–2007. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

EMS = Eesti murrete sõnaraamat I–VII, 1994–2022. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.

ERL = Eesti rahvalaulude antoloogia I–IV, 1969–1974. Toim. Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat.

EÜ = Eesti ütlused. <https://www.folklore.ee/ri/date/robotid/index.html>.

Farmer, David Hugh 1987. The Oxford Dictionary of Saints. Second Edition. Oxford, New York: Oxford University Press.

Hagu, Paul, Karl Pajusalu 2021. Seto keele teejuht. Värskas: Seto Instituut.

Heinsoo, Heinike 2000. Jussit ja Matsit. Henkilönimeä sisältävää henkilöön viittaavaa sanastoa suomessa ja virossa. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13. 8. 2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica I. Redegit T. Seilenthal. Curaverunt A. Nurk, T. Palo. Tartu, 328–331.

- Henno, Kairit 2000.** Poeglaste eesnimed Põide eesti koguduse 1801.–1840. aasta sünniregistreis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 44–45, 30–41.
- Hermelin, K[arl] 1928.** Sõdurite erikeelest Eestis. – Eesti Keel (VII) 5–6, 90–102.
- Hiiemäe, Mall 1984.** Eesti rahvakalender III. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hämäläinen, Simo 1963.** Suomalainen sotilasslangi. Ensimmäinen osa. Sanasto. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 273.) Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.
- Kasik, Reet 2000.** Mis nad tulevad meie õue peale ... – Oma Keel 1, 40–41.
- Kask, Arnold 1972.** Eesti keele ajalooline grammatika. Häälikulugu. 2. tr. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kendla, Mari 2014.** Eesti kalanimetused: kujunemine, levik ja nimetamise alused. (= Humanitaarteaduste dissertatsioonid 37.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- KNAB** = Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas. <https://www.eki.ee/knab/knab.htm/>.
- Kobolt, E[rich] 1933.** Vanemaid isiku- ja kohanimesid. – Eesti Keel (XII) 2, 50–54.
- Köpp, Juhan 1937.** Laiuse kihelkonna ajalugu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Lexikon 1995** = Lexikon für Theologie und Kirche. Vierter Band. Franca bis Hermenegild. Freiburg, Basel, Rom, Wien: Herder.
- Liivimaa 1638** = Liivimaa 1638. aasta maarevisjon. Eesti asustusala I. Kaguosa. (= ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused nr. 1 (7).) Tartu, 1941.
- Loog, Mai 1991.** Esimene eesti slängi sõnaraamat. Tallinn: oma kulu ja kirjadega.
- Moora, Harri, Aliise Moora 1964.** Volkstümliche Zeitrechnung, Arbeitszyklen, Gedenk- und Festtage des Jahres. – Abriss der estnischen Volkskunde. In Zusammenarbeit mit Fachgenossen herausgegeben von H. Moora und A. Viires. Tallinn: Estnischer Staatsverlag, 236–249.
- MPEÕK** = Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik.
- Mäearu, Sirje 1996.** Eesnimi liitumi osana. – Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum, Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars V. Sessiones sectionum. Lexicologia & Onomastica. Redegerunt Heikki Leskinen, Sándor Maticsák, Tõnu Seilenthal. Jyväskylä, 261–264.
- Mäearu, Sirje 2002a.** Eesnimed apellatiivsete keelenditena. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Mäearu, Sirje 2002b.** Pindejürist prügikastikustini. Eesnimelised isikunimetused. – Oma Keel 1, 29–31.
- Mäger, Mart 1994.** Linnud rahva keeles ja meeles. 2., täiendatud ning parandatud tr. Tallinn: Koolibri.
- Napiersky, Karl Eduard 1843.** Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland. Erstes Heft. Livländische Kirchen- und Prediger-Matrikel. Riga: W. F. Häcker.

- Palli, Heldur 1959.** Eesti isikunimedest Harju- ja Järvamaal XVI sajandil. – Keel ja Kirjandus 10, 595–608.
- Palli, H[eldur] 1961.** Mida kõnelevad isikunimed eestlaste usust XIII–XVI sajandil. – Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik II. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 108–127.
- Peegel, Juhan 1959.** Venepäraste esnimede mugandumisest Ida-Saaremaa murdekeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat V (1959). Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 97–101.
- Prillop, Külli 2020.** Eesti keele ajalooline fonoloogia. – Külli Prillop, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar, Tiit-Rein Viitso. Eesti keele ajalugu. (= Eesti keele varamu VI.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 74–168.
- Pöld, Toomas 1999.** Kullamaa katekismuse lugu. Eestikeelse katekismuse kujunemisest 1532–1632. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pärsik, Liisi 2011.** Lõunaestlaste esnimedest 1840. aastal. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat IX–X. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 138–151.
- Pärsik, Liisi 2012.** Eestlaste esnimede ajalis-ruumilised muutused 19. sajandi II poolel. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Pärsik, Liisi, Taavi Pae 2011.** Eesnimede piirkondlikud erinevused Eestis 1840. aastal. – Akadeemia (23) 3, 511–535.
- Raag, Raimo, Pēteris Vanags 2010.** Die christliche Terminologie und die Verbreitung christlicher Personennamen im Estnischen und Lettischen im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung. – Matthias Asche, Werner Buchholz und Anton Schindling (Hgg.): Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen. Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Teil 2 (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung, 70). Münster: Aschendorff Verlag, 15–40.
- Rajandi, Edgar 1966.** Raamat nimedest. Tallinn: Eesti Raamat.
- Roos, Eduard 1962.** Eesti esnimede ajaloost XIX ja XX sajandi vahetusel. – Keel ja Kirjandus 7, 412–421.
- Rootsmäe, L[emming] 1969.** Võnnu kihelkonna isikunimed XVIII sajandil. – Keel ja Kirjandus 10, 623–624.
- Rätsep, Huno 1983.** Alamsaksa päritolu esnimedest. – Sõnasõel. Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt 6. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu, 69–74.
- Rätsep, Huno 2011.** Kolumbus Krisostomus. Kolumbuse-aegsete eesti poisslaste meelisinimedest ja nende päritolust. – Oma Keel 2, 17–26.
- Rätsep, Huno 2012.** Kolumbus Krisostomus. Kolumbuse-aegsete eesti poisslaste meelisinimedest ja nende päritolust II. – Oma Keel 1, 5–18.

- Saar, Evar 2016.** Rõuge ja Vastseliina talupoegade eesnimed XVI ja XVII sajandil. – Õdagumeresoomlasi nimeq. Läänemeresoomlaste nimed. Names of Finnic People. (= Võro Instituudi toimõndusõq 30. Publications of Võro Institute 30.) Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro Instituut. Võro, 11–56.
- Saar, Evar 2017.** Forenames in 16th and 17th century southeastern Estonia. – Personal Name Systems in Finnic and Beyond. (= Uralica Helsingiensia 12.) Ed. by Terhi Ainiala, Janne Saarikivi. Helsinki, 241–286.
- Saareste, Andrus 1923.** 400-a. vanune keeleline leid Eestis. – Eesti Keel (II) 4, 97–104; 5–6, 136–149.
- SAO** = Svenska Akademiens ordböcker. <https://svenska.se>.
- Seppo, Raivo 1994.** Eesti nimeraamat. Tallinn: Olion.
- SESS** = Eva Saar, Paul Hagu, Inge Käsi, Maeve Leivo, Hanna Pook, Karl Pajusalu 2020. Seto eripäraste sõnade sõnaraamat. Toim. Eva Saar, Jüri Viikberg. Tartu, Tallinn: EKSA.
- Stackelberg, F[riedrich] von 1928.** Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–1544). – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927. Tartu, Dorpat, 78–254.
- Statistikaamet.** Nimede statistika. Populaarsed eesnimed. <http://www.stat.ee/nimed/>.
- Tarand, Kristi (koost.) 1995.** Pühakuteraamat. Nende elulood, teod ja ikonograafilised embleemid. Tallinn: Perioodika.
- Tiik, Leo 1976.** Nimesid Saaremaalt XVI ja XVII sajandist. – Keel ja Kirjandus 7, 413–418.
- Uibo, Udo 2014.** Sõnalood. Etümoloogilisi vesteid. Tallinn: Tänapäev.
- Uuspõld, Ellen 2000.** Mats enne ja nüüd. – Keel ja Kirjandus 8, 598–599.
- Vainola, Kätlin, Lemmit Kaplinski 2003.** Eesti slängi sõnaraamat. Toim. Andres Aule. Tallinn: Aule Kirjastus.
- VAKK** = Vana kirjakeele korpus. vakk.ut.ee.
- Walter, Christopher 1995.** The Origins of the Cult of Saint George. – Revue des Études Byzantines 53, 295–326.
- Weske, Mihkel 1883.** Eesti rahvalaulud. Rahwa suust korjanud ja välja andnud Dr. M. Weske. Teine anne. Tartu: Schnakenburg.
- Wiedemann, Ferdinand 1893.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften redigirt von Dr. Jacob Hurt. St. Petersburg: Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Viikberg, Jüri 2018.** Mulgid, mehkad ja odratolgused. Eestlaste paikkondlikust identiteedist. – Sõida tasa üle silla. Raamat eesti keelest ja meelest. Koost. ja toim. Raimo Raag, Jüri Valge. Tallinn, Tartu: EKSA, 24–29.
- Vilbaste, Gustav 1993.** Eesti taimenimetused. (= Emakeele Seltsi toimetised 20 (67).) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

VMS = Väike murdesõnastik I–II, 1982–1989. Toim. Valdek Pall. Tallinn: Valgus.

Õim, Asta 2001. Isikunimetustest eesti fraseoloogias. – Keel ja Kirjandus 8, 554–562.

Õim, Asta 2007. Sünonüümisõnastik. 2., ümbertöötatud ja täiendatud tr. Tallinn.

Õim, Asta 2017. Fraseoloogiasõnaraamat. Uuendatud ja täiendatud trükk. Toim. Katre Õim. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ÜS = EKI ühendsõnastik 2021. Sõnaveeb. Eesti Keele Instituut. <http://sonaveeb.ee>.

Jüri in Estonian

RAIMO RAAG

One of the most popular Estonian male first names, *Jüri*, is derived from the name of the Christian martyr Saint George, immortalised in the legend of Saint George and the Dragon as the warrior who rescues a princess by defeating a dragon. The oldest known written attestation of this legend is found in a Georgian 11th century manuscript, the contents of which is retold in the paper. The paper also gives an account of the spread of the personal name *Jüri*. It is demonstrated that *Jüri* was among the most popular Estonian male first names in the district of Pärnu already in the 1630s. Numerous family names have been formed from *Jüri* by adding a derivational suffix or combining *Jüri* with another word into a compound name. In addition, the element *Jüri* occurs in compound place names all over Estonia, especially in farm names. The main part of the paper examines common nouns in Standard Estonian and Estonian dialects formed on the basis of *Jüri*, some of which are related to St. George's name day on April 23, called *jüripäev* in the Estonian folk calendar. The significance of this day is accentuated by the fact that the month of April is referred to as *jürikuu*, literally 'the month of Jüri'. There are also several names of plants, fishes and birds that have been formed on the basis of *jüri*. A separate conceptual group is formed by numerous compound words that characterise a person in terms of professional occupation or individual peculiarity, like *tindijüri*, 'office worker', literally 'ink-Jüri', or *pudrujüri* 'a person talking unclearly', lit. 'porridge-Jüri'.

Keywords: appellativisation, proper noun, personal name, place name, derivative, compound noun, Estonian language, Estonian dialects

Raimo Raag
Uppsala universitet
Institutionen för moderna språk
Box 636
SE-751 26 Uppsala
Rootsi
Raimo.Raag@moderna.uu.se

SA TÕESTAD SELLEGA KOOLILE JA KA ENDALE, ET SA OLED NAGU VALMIS INIMENE: ÜLDPÄDEVUSTE JA UURIMISTÖÖOSKUSTE KUJUNDAMINE GÜMNAASIUMI UURIMISTÖÖ KAUDU

RIINA REINSALU,
MAIGI VIJA, KERTU KOOK

Annotatsioon. Gümnaasiumi õppekava üldosas on esitatud kaheksa aineülest pädevust, mida kujundatakse tundides ja tunniväliselt, sealhulgas gümnaasiumi uurimistöö kaudu. Artikli eesmärk on välja selgitada õpilaste kogemused uurimistöö käigus kujundatavate üldpädevuste ja oskustega. Gümnaasistidega tehtud fookusrühmaintervjuude kvalitatiivsest sisuanalüüsist ilmneb, et üldpädevustest esilduvad kõige tugevamalt õpi-, suhtlus- ja digipädevus, kuid piirid üldpädevuste vahel on hägusad. Üldpädevused on omakorda seotud mitmesuguste oskustega, mille hulgas domineerivad peale praktiliste uurimistööoskuste ka ajaplaneerimis- ja koostööoskus. Eraldi arutlemist väärib, kuidas toetada õpilaste üldpädevuste ja uurimistööoskuste arengut uurimistöö tegemisel senisest veelgi enam.

Võtmesõnad: ülekantavad oskused, õpilasuuring, õppekava, üldhariduskool

1. Sissejuhatus

Uurimistöid on Eesti aineolümpiaadide eelvoorude ja koduloouurimise konkursside jaoks kirjutatud juba aastakümneid enne taasiseseisvumist, kuid seda on teinud vaid väike hulk entusiastlikke huvilisi. 2011. aastal jõustunud gümnaasiumi riikliku õppekavaga kehtestati aga nõue, et 2013/2014. õppeaastast on üks gümnaasiumi lõpetamise tingimusi õpilasuuringu või praktilise töö tegemine (PGS 2010; Seletuskiri 2011). Eesmärk on arendada õpilaste loovat eneseväljendust ning koostöiselt ja iseseisvalt töötamise oskust, et nad omandaksid uurimistööalased põhioskused, alates uuritava probleemi tuvastamisest ja lõpetades töö

kaitsmisega (Õpilasuurimus 2011). Kuigi puuduvad avalikud koondandmed uurimistöö ja praktilise töö tegijate arvu kohta, saab gümnaasiumi lõpetanute arvu alusel väita, et viimase kümne aasta jooksul on esmase teadustöö kogemuse omandanud üle 60 000 gümnaasiumilõpetaja (Statistikaamet 2022), kes on võtnud järgmisele haridusastmele või tööturule kaasa eeldatava teaduspõhise maailmavaate.

Määruse „Õpilasuurimuse ja praktilise töö ettevalmistamise ning hindamise tingimused ja kord“ (2011) alusel sätestab kool oma õppekavas uurimistöö kavandamise, läbiviimise ja hindamise põhimõtted. Nii on igas koolis välja töötatud oma juhend, milles nõudmised ja ootused juhendajale varieeruvad (Dreier 2016; Osula 2016). Juhendajad tõlgendavad oma vastutust ja rolli erinevalt (Roostik 2015; Meitus 2021) ning toovad uurimistööga seotud probleemidena esile õpetajate ja õpilaste ajapuuduse (Tampere, Vahtre 2022), õpetajate suure töökoormuse, toetavate õppematerjalide ja koolituste vähesuse (Osula 2016). Vajadus täiendada töötavate õpetajate uurimistööalaseid teadmisi ja oskusi ilmneb ka Liina Malva ja Äli Leijeni (2021) uurimistööalase kirjaoskuse uuringust.

Õpetajate seisukohad uurimistöö kirjutamise vajalikkusest gümnaasiumiõppes lahknevad: osa õpetajaid peab uurimistööd oluliseks (Osula 2016), osa aga on tõstatanud küsimuse selle jõukohasuse ja kohustuslikkuse kohta (Meitus 2021). Õpilased jäävad hätta akadeemilise keelekasutuse, stiili ja viitamisega (Soomets 2016; Meitus 2021) ning eelistavad praktilist tööd uurimistööle (Leimann 2018). Need raskused võivad tuleneda Eesti koolisüsteemile omasest kirjutamiskäsitlusest, milles tähtsustatakse lõpptulemust, mitte protsessi (Hint jt 2020: 136). Kuna uurimistöö valmib küllalt pika aja jooksul ja selle käigus tuleb saadud tagasiside põhjal teha tekstis muudatusi, võib selline protsesskirjutamine olla õpilastele harjumatu.

Varasemates uurimustes on käsitletud uurimistööde temaatilist jaotuvust (Leimann 2018) ja korralduslikku poolt (Dreier 2016; Joalaid 2017) ning analüüsitud mõnd uurimistöö kui teksti tahku (Soomets 2016), samuti on uuritud juhendajate vaatenurka praktilise ja uurimistöö tegemisele (Roostik 2015; Osula 2016; Meitus 2021). Siiani pole aga teaduslikus plaanis tähelepanu pälvinud üldpädevused ega oskused, mida uurimistöö protsessi kaudu kujundatakse, olgugi et need on olnud viimase kümnenendi õppekavades ning uusimas haridusvaldkonna arengukavas tähtsal kohal. Kuna nüüdisaegse õpikäsituse keskmes on õppija arengust lähtuv

koostöine ja ennastjuhtiv õppimine (Õpikäsitus s. a.), on tähtis uurida ka õppijate vaadet uurimistööle kui protsessile.

Artikli eesmärk on välja selgitada õpilaste kogemused seoses uurimistöö käigus kujundatavate üldpädevuste ja oskustega. Õpilastega tehtud fookusrühmaintervjuudele tuginedes otsime vastuseid küsimustele, milliste üldpädevuste ja uurimistööoskuste arengut uurimistöö tegemine toetab ning mis tegurid sellele kaasa aitavad või seda takistavad. Selline fookus võimaldab anda soovitusi, kuidas uurimistöö korralduslikku poolt parandada.

2. Üldpädevused üldhariduse kontekstis

Haridussõnastikus on *pädevus*, *kompetentsus* ja *kompetents* esitatud sünonüümidenä ning definitsiooniks on märgitud „asjakohaste teadmiste, oskuste ja hoiakute kogum, mis tagab suutlikkuse teatud tegevusalal või -valdkonnas tulemuslikult toimida“ (HAR 2014). Seejuures on pädevuse (*resp.* kompetentsuse/kompetentsi) väljakujunemiseks tähtis, et need-samad teadmised, oskused ja hoiakud avalduksid kooskõllaliselt, nt ei piisa pädevuse tekkeks teadmistest ja oskustest, kui puudub sobiv hoiak (Pedaste, Taaler 2020: 6). Üldpädevused on „aine- ja valdkonnaülesed pädevused, mis on eriti olulised inimeseks ja kodanikuks kasvamisel, nt õpipädevus, enesemääratluspädevus, ettevõtlikkuspädevus“ (HAR 2014). Üldpädevuste kujundamine peaks olema kogu gümnaasiumiõppe, st kõigi kursuste ja õppetegevuste eesmärk, olenemata kursuse kohustuslikkusest, riigieksamiga lõppemisest või kursuste hulgast. Seega on üldpädevuste selge määratlemine väga oluline, et kõik sihtrühmad saaksid pädevuste sisust aru.

Eri maade ning organisatsioonide arengukavades, haridusdokumentides ja õppekavades on hariduse eesmärgistamisel ja tulevikusihtide määratlemisel olulisele kohale tõstetud just pädevused (nt koostöö- ja suhtluspädevus), mida nimetatakse olenevalt allikast ka ülekantavateks pädevusteks (OECD s. a.; Rutiku 2014), XXI sajandi oskusteks (Chu jt 2017), võtmepädevusteks (Euroopa Parlament 2006; EÕS 2020) ja üldpädevusteks (GRÕK 2011). Eesti haridusvaldkonna arengukavas (2021) on üldpädevuste hulka arvatud nii Euroopa Liidu dokumentatsioonis nimetatud võtmepädevused kui ka Eesti riiklike õppekavade üldpädevused. Pädevuste nimetamise ja liigitamise erinevuste taustal ilmneb ühine

vajadus esile tuua tänapäeva ühiskonna ja hariduse sihiseadet, st iga õppija ettevalmistamist tuleviku(elu)ks ning sellega arvestavaid õppimis- ja õpetamispõhimõtteid.

2011. aastal vastu võetud gümnaasiumi riiklikus õppekavas (GRÕK 2011) oli seitse üldpädevust: väärtus-, sotsiaalne, enesemääratlus-, õpi-, suhtlus-, matemaatika- ja ettevõtlikkuspädevus. 2014. aasta redaktsiooniga muudeti üldpädevuste nimetusi mõnevõrra, samuti lisati kaheksas üldpädevus. Kultuuri- ja väärtuspädevus, sotsiaalne ja kodanikupädevus, enesemääratluspädevus, õpipädevus, suhtluspädevus, matemaatika-, loodusteaduste- ja tehnoloogiaalane pädevus, ettevõtlikkuspädevus ning viimasena digipädevus sisalduvad ka kehtivas redaktsioonis. Praeguse õppekava uuendamise üks eesmärke on loimida üldpädevuste kujundamine kõikidesse õppeainetesse. Valikõppeainesse „Uurimistöö alused“ on lisatud uurimispädevuse kujundamine, mis sisaldab uurimis- ja refleksioonioskuste arendamist (Vabariigi Valitsus 2023). Käimasolev arendustöö lubab arvata, et õppekava järgmises redaktsioonis on üldpädevuste loetelu uuendatud.

Eesti haridusteadlased on analüüsinud üldpädevuste olemust ja dimensioone, vaadelnud nende arendamise võimalusi ning pakkunud asjakohaseid (enese)hindamisvahendeid. Esmastest uuringutest on selgunud, et üldpädevuste dimensioonide vahel esineb kattuvusi, mistõttu tuleks edaspidi kaaluda võimalust üldpädevuste hulka vähendada. (Pedaste 2020: 8) Eeskätt peetakse silmas väärtuspädevust, sest see sisaldub kõigis üldpädevustes (Tulviste, Tamm 2015: 75; Pedaste 2020: 7) ja väärtusi teadvustades mõtestab inimene pädevuste arengut (Kikas 2015: 63). Nii-samuti vajavad edasist arutelu õppekavas esitatud üldpädevuste nimetused ja definitsioonid, nt on osutatud, et matemaatika-, loodusteaduste- ja tehnoloogiaalase pädevuse definitsioon pole oma kompleksuses üheselt mõistetav, nimetus viitab eri õppeainetele ning tegelikult võib selle üldpädevuse esitada kolme dimensioonina, millest üks on uurimuslik pädevus (Pedaste jt 2020: 159–160).

Üldpädevused on kesksel kohal Euroopa Liidu (OECD *s. a.*) ja ka Eesti tulevase kümnendi hariduskorralduses (Haridusvaldkond 2021), sest õppijal peavad olema põhioskused, mida on vaja järgmistel eluetappidel toimetulekuks. Neid teadmisi ja oskusi, mis avalduvad õppekavas esitatud kaheksa üldpädevuse kirjelduses, saab vaadelda ka uurimistööde kontekstis, ent lisaks on uurimistööde protsessi ja hindamise aluseks olevas

seletuskirjas esitatud loend uurimistööoskustest, mida tuleks uurimistöö käigus arendada. Kui sihiks on seatud õppijast lähtumine ja oskustepõhisus, on tarvis välja selgitada, kuidas õpilased uurimistöö tegemisega toime tulevad, mida õpivad ning mis oskusi omandavad.

3. Andmekogumine ja -analüüs

Artikli andmestik pärineb poolstruktureeritud fookusrühmaintervjuudest. Erinevalt individuaalintervjuust saab fookusrühmaintervjuuga koguda korraga suuremal hulgal ja mitmekesisemaid andmeid, sh mõttevahetuse käigus esile kerkinud eri- ja ühisarvamusi (Stewart, Shamdasani 2015: 45–46). Poolstruktureeritud intervjuu vormi kasuks räägib asjaolu, et see võimaldab käsitleda küll põhiteemasid, kuid jätab vastajatele võrdlemisi suure vabaduse vestluse arendamiseks. Selline andmekogumisviis õigustas ennast, sest tekitas osalejate vahel sünergilist arutelu uurimistöö kui protsessi tahkude üle.

2022. aasta märtsis ja aprillis tehtud neljas fookusrühmaintervjuus osales nelja Tartumaa kooli 18 õpilast 11. ja 12. klassist (igas intervjuus 3–6 õpilast).¹ Õpilaste kaasamiseks uuringusse palusime kooli kontaktisiku abi. Kuigi juhiste järgi pidi kontaktisik kaasama uuringusse vaid need õpilased, kes on teinud uurimistöö, selgus intervjuu ajal, et paar õpilast olid teinud uurimistöö asemel praktilise töö. Kuna nii uurimistöö kui ka praktilise töö tegijad läbivad sama protsessi ja järgivad sama juhendit, otsustasime kogutud andmestikku siiski tervikuna kasutada. Fookusrühmaintervjuus osalenud õpilaste uurimistöö teemad katsid eri valdkondi, ka juhendajad olid erinevad. Intervjuude keskmine pikkus oli 76 min (min 40 ja max 103 min). Intervjuud transkribeerisime esmalt veebipõhise kõnetuvastussüsteemi abil (Olev, Alumäe 2022), seejärel käisime need ka käsitsi üle. Transkribeeritud teksti oli kokku 83 lk (min 14 ja max 27 lk).

Andmeanalüüs põhineb kvalitatiivsel sisuanalüüsil, mis võimaldab esilduvate teemade põhjal huvialuse küsimusega süsteemselt tegelda (vt nt Schreier 2012). Esmalt leidsime transkriptsioonide korduva lugemise põhjal induktiivselt koodid, lähtudes uurimisküsimustest. Seejärel koostasime tabeli (vt lisa), kuhu lisasime gümnaasiumi riiklikus õppekavas esitatud kaheksa üldpädevuse kirjeldustest need aspektid, mis seostuvad

¹ Intervjuud on teinud artikli kolmas autor oma 2022. aastal kaitstud magistritöö tarbeks (vt Kook 2022). Artikkel on magistritöö edasiarendus.

uurimistööga, ja seadsime need vastavusse määruses „Õpilasuurimuse ja praktilise töö ettevalmistamise ning hindamise tingimused ja kord“ nimetatud 23 omandatava või arendatava oskusega. Viimaseks seostasime intervjuudest ilmnenu koodid tabelis toodud oskustega, nt koodid „koostöö kaasõppijatega“, „koostöö juhendajaga“, „koostöö aineõpetajatega“, „koostöö kooliväliste inimestega“ paigutasime „koostööoskuse“ alla. Kuna osa oskusi on seotud mitme üldpädevusega, otsustasime tabelis esitatud üldpädevuste kirjelduste alusel, mis üldpädevusega mis oskus kõige otsesemalt seotub, nt koostööoskus, mis ilmneb kuue üldpädevuse kirjeldusest, on kirjelduste *organiseerida õppekeskkonda rühmas ja leida sobivad juhendajad ja kasutada õppimisel nende abi* põhjal kõige otsesemalt seotud õpipädevusega (vrd nt kultuuri- ja väärtuspädevus: *olla koostööaldis ning panustada ühiste eesmärkide saavutamisse; digipädevus: kasutada uuenevat digitehnoloogiat kogukondades suheldes*).

Uurimistulemused esitame üldpädevuste kaupa, võttes võimaluse korral arvesse uurimistöö kui protsessi loogikat (teemavalikust kaitsmiseni). Eraldi näiteplokid sisaldavad väidete kinnituseks toodud pikemaidsid tsitaate, mida on kergelt toimetatud, et eemaldada üneemid, partiklid jm suulise kõne tunnused. Väljajätku märgib kaksikpunkt, selguse huvides lisatud osad on nurksulgudes. Iga tsitaadi järel on õpilase kood (õpilane 1 = Õ1 jne), mis välistab võimaluse seostada tsitaati õpilase isiku või kooliga. Intervjuudest pärit üksiksõnad ja -fraasid on kursiivis.

4. Üldpädevuste peegeldumine õpilaste kogemustes

4.1. Ettevõtlikkuspädevus

Ettevõtlikkuspädevuse alla paigutuvad teemavalik, uurimisprobleemi tuvastamine ning eesmärgi, uurimisküsimuste ja hüpoteeside sõnastamine. Uurimisteema valiku põhikriteerium on huvi: õpilased soovivad tegelda teemaga, mis neid ja teisi huvitab (1), kuid tähtis on ka teema kasulikkus (2). Vahel raskendab valikut võimalike teemade rohkus, samuti vajadus vahetada teemat, millega kaasneb ajasurve ja mõnikord *ehku peale minek*. Teemavalik on tihedalt seotud uurimisprobleemiga, sest osa õpilaste jaoks võrdubki uurimistöö tegemine probleemi uurimisega. Probleemiga on omakorda seotud eesmärk ja uurimisküsimused või hüpoteesid, mis küll võivad uurimistöö käigus vahel muutuda.

- (1) [Eesmärk on] tekitada võib-olla huvi asjades, mis ei ole nii laialt levinud, või teadvustada mingeid teemasid, mis võib-olla ei ole nii aktuaalsed. Selline harimise koht on see minu arust. (Õ7)
- (2) [Uurimistöö on] töö, mida ilmselgelt uuritakse, aga see peab olema kuidagi kasulik ehk seal peaks olema mingi probleem, miks uurida. (Õ3)

Teema huvitavust peavad õpilased üheks peamiseks teguriks, mis aitab tagada sisemist motivatsiooni (3). See tähendab, et ebaõnnestunud teemavalik raskendab kogu protsessi, ent motivatsioonipuudust võidakse kogeda ka muudel põhjustel, nt andmete kogumisel tekkinud raskuste tõttu. Lisaks võib motivatsiooni mõjutada protsessi kestus: kuna uurimistööga tegeldakse terve aasta vältel, ei pruugi motivatsioon püsida kogu aeg sama. Samuti kahandas mõne õpilase motivatsiooni koroonaaludest tingitud kaugõpe. Huvitava teema korral ollakse aga valmis ka edaspidi uurimistööga tegelema, kuigi ühe õpilase sõnul eelistaks ta kirjutamisele lihtsalt uurimist (4).

- (3) Kui teema huvitab, siis läheb hästi sellega [uurimistööga], aga kui satub see teema, mis üldse huvi ei paku, siis pigem tõmbab juba motivatsiooni alla. (Õ3)
- (4) Ma arvan küll [et oleksin nõus edaspidi uurimistööd tegema], aga pigem mul on see, et ma kirjutada ei tahaks sellest, aga mulle meeldiks lihtsalt enda huvist uurida asju. (Õ1)

Kuigi õpilased väärtustavad huvi kui sisemist motivaatorit, tõdesid nad, et neid kannustab ka väline motivatsioon: kuna edukalt kaitstud uurimistöö on gümnaasiumi lõpetamise tingimus, käsitatakse seda kui *kohustust, mis surub takka*. Seda kohustuslikkust ei nähta üldjuhul probleemina, sest õpilased on valmis pingutama, kuid paar intervjuueeritavat jagasid seisukohta, et uurimistöö ei peaks olema hindeline, sest hinne ei taga kvaliteeti.

Ettevõtlikkuspädevuse alla kuulub ka vastutus oma tegevuse eest, praegusel juhul uurimistöö valmimise eest. Intervjuueeritud õpilased leidsid, et uurimistöö valmimine on tähtis ja selle eest lasub põhivastutus neil, mitte juhendajal ega koolil.

4.2. Õpipädevus

Uurimistööga seotud praktilistest oskustest kuulub õpipädevuse alla infootsinguoskus. Õpilaste kogemused infootsinguga olid vastandlikud. Neid aitas see, kui aines „Uurimistöö alused“ oli tutvustatud teadusallikate andmebaase või kui juhendaja juhatas oluliste allikateni. Samas võis juhtuda, et õpilane jäi andmebaasis otsingut tehes hätta õigete märksõnade kasutusega või ei õnnestunud tal leitud allika täisteksti kätte saada. Lisaks esines kohati probleeme usaldusväärsete allikate leidmisega, sest taheti kasutada teadusallikaid, mitte populaarteaduslikke, samuti oli vaja *eristada õiget ja väärinfot*. Kui aga sobiv info oli käes, pakkus õppijatele huvi, kuidas *kõik need asjad omavahel kokku läksid*.

Oskustest seostub õpipädevusega ajaplaneerimisoskus, millega oli õpilastel vastakaid kogemusi. Üldjoontes jagati seisukohta, et ajaplaneerimine on uurimistöö kirjutamisel määrava tähtsusega. Osale õpilastest pakkusid tuge kooli kehtestatud kindlad uurimistöö etapid (5), teine osa aga hindas kõrgemalt kas koos juhendajaga või ise koostatud ajakava (6). Mõlemal juhul leiti, et tähtjast kinnipidamine on õpilase enda ülesanne.

(5) Ma arvan, et selline etappide asi on hea. Ma tean, et paljudes koolides seda ei ole, et lihtsalt ongi, et tee ära ja kõik. (Õ17)

(6) Alguses tegime mingi kondikava, kuna sellised suuremad asjad saata .. Ja siis hakkasime vaikselt minema ja panime jooksvalt paika, mis kuupäevaks mis sisulõik võiks valmis olla. (Õ4)

Kuna uurimistööga tegeldakse pika aja vältel, võimaldas see tugevama enesedistsipliiniga õpilasel koormust hajutada (7). Samas oli neid, kes eelistasid kirjutada *ühe jutiga*, siis, kui *hakkas paanika või hoog tuli peale* (8). Enamasti pani tegutsema lähenev tähtaeg. Seetõttu ei arenenud mõne õpilase kogemuse põhjal niivõrd ajaplaneerimisoskus, kuivõrd pinge all kirjutamise oskus – see, kui palju suudetakse viimasel õhtul ära teha –, kuigi kõigil õnnestus töö õigeks ajaks valmis saada.

(7) Teed jupi ära, siis puhkad natukene, mingi paar päeva niimoodi, siis teed jälle mingi pisikese jupi ära, et sa ei põletaks läbi ennast. (Õ11)

(8) Mul ei olnud niimoodi, et ma kirjutati järjepidevalt, vaid mul oli lihtsalt niimoodi, et kui mul tuli hoog peale, siis ma kirjutasin kõik valmis. (Õ5)

Ajaplaneerimisega on seotud iseseisvalt tegutsemise oskus. Need, kel puudus tihe kontakt juhendajaga, olid sunnitud võtma võimalikult suure

osa enda kanda (9), kuid ka need, kes said kasutada juhendaja või kellegi teise tuge, saavutasid protsessi käigus teatava iseseisvuse. Ühe õpilase sõnul on iseseisvus nende kooli üks alusväärtusi, mistõttu oli ootuspärane, et neile anti ruumi iseseisvalt tegutseda.

- (9) Ma olin ka hästi iseseisev .. Ma tegin hästi palju ise, aga tegelikult oleks võinud [juhendajalt] võib-olla rohkem abi küsida. (Õ2)

Iseseisvalt tegutsemisele vastandub koostöiselt tegutsemine. Koostööpartnerina nähakse eelkõige juhendajat, kellest oleneb paljuski see, milliseks uurimistöö protsess kujuneb. Kui õpilasel oli õnnestunud valida juhendaja, kes aitas leida materjale, pakkus metoodilist tuge, andis pidevalt tagasisidet, toetas kaitsmiseks valmistumisel jne, siis oldi kindlad, et töö õnnestus vähemalt osaliselt tänu heale koostööle (10). Seevastu õpilased, kel ei olnud juhendajaga tihedat kontakti, tundsid, et uurimistööga tegelemine on jäetud ebaõiglaselt üksnes nende endi õlule. Sel juhul pöörduiti abi saamiseks kas teiste õpetajate, kaasõpilaste või pereliikmete poole.

- (10) Mul ei olnud niimoodi, et ma kirjutan valmis ja siis ta vaatab ja .. [ütleb, et] see on vale, paranda ära, vaid .. siis me parandasime koos selle ära. See oli rohkem nagu koostöö. (Õ16)

Seega käivad uurimistöö kirjutamisel iseseisvus ja koostöö käsikäes, kuid mõlemal juhul on vaja oskuslikku ajaplaneerimist, mis võimaldab vähemalt osal õpilastel jaotada uurimistööga tegelemine pikema aja peale.

4.3. Matemaatika-, loodusteaduste- ja tehnoloogiaalane pädevus

Et lahendada valitud teemaga seotud uurimisprobleemi, on vaja andmeid koguda ja analüüsida. Andmekogumisevahendina kasutati peamiselt küsimustikku (11), harvem intervjuud ja katset. Kuigi küsimustik võimaldab lühikese aja jooksul paljudelt inimestelt vastuseid koguda, tunti protsessi vältel siiski muret, kas vastuseid koguneb piisavalt. Intervjuu ja katsega seoses mingeid erilisi raskusi ei mainitud. Niisamuti tulid õpilased nende endi sõnul toime andmeanalüüsiga, kasutades vahel küll juhendaja kaasabi. Kuigi andmeanalüüs võis mõnel juhul osutada ajamahukaks, leiti siiski, et see oli *huvitav, tore*, eriti võrdluses teooriasoga (12).

- (11) Mulle uurimistööga kohe meenuvad küsitlused ja siis see ongi nende analüüsimine ja samuti ka selle teema uurimine, aga ei pea ka alati küsitlused olema .. (Õ9)

- (12) See [andmeanalüüs] oli hästi mahukas. Ma tegin Excelis mingi täiesti oma süsteemi, kuidas oleks kõige lihtsam kokku võtta neid küsimusi, aga see oli natuke nagu huvitav, noh see oligi huvitav, sest lõpuks ma nägin midagi reaalselt. (Õ2)

Nii andmekogumise kui ka -analüüsi puhul kirjeldasid õpilased eelkõige tehnilist, mitte metoodilist poolt, seetõttu ei ilmnunud vastustest, kuivõrd teaduspõhiselt nad andmeid kogusid ja analüüsisid.

4.4. Suhtluspädevus

Suhtluspädevus hõlmab nii kirjaliku kui ka suulise suhtlusega seotud tegureid. Kirjalik suhtlus seostub otseselt uurimistöö kui tekstiga, suuline suhtlus aga uurimistöö kui protsessiga, mille osad on muu hulgas juhendamine ja kaitsmine.

Õpilaste kirjelduse kohaselt algab kirjutamine sageli teksti kavandamisega, mis oli osa õpilaste jaoks hea orientiir, osa jaoks aga kooli töökorraldusest tulenev formaalsus (13). See, mis tegevuse juurde järgmisena suunduti, olenes paljuski töö temast, kuid tihti läbiti sama etapp mitu korda, sest kirjutamisprotsess on tsükliline (14).

- (13) Sa pead sinna kirjalikku töösse mingi kava panema, aga .. seda meil tehakse lihtsalt sellepärast, et see peab seal olema, et sa ei koosta endale seda abiks. (Õ18)
- (14) Töö alguses .. enam-vähem kirjutad need lõigud valmis ja siis vahepeal ikka lugesid uuesti üle ja siis äkki lisasid midagi juurde, võtsid midagi vähemaks. (Õ3)

Olgugi et intervjueeritavad olid teadusteksti lugemisega mõnes õppeaines vaid põgusalt kokku puutunud, ei valmistanud lugemine üldjuhul raskusi, v.a juhul, kui allikas oli võõrkeelne. Võõrkeelse teksti lugemine oli ajamahukas (15), samuti tunti ebakindlust, kas mõttest on õigesti aru saadud. Paljude jaoks oli aga tunduvalt raskem loetust olulise info väljasõelumine ja refereerimine (16), samuti viitamine. Mõnel juhul kaalus huvitav sisu need raskused üles.

- (15) Kuna ma kasutasin venekeelseid [tekste], siis ma pidin ka need eesti keelde tõlkima. See võttis ka palju aega. (Õ10)
- (16) Selliseid ilusaid eestikeelseid lauseid oli vahel päris raske ise kirjutada, et .. mõte jääks samaks, aga see ei oleks nagu originaaltekst. (Õ12)

Kuigi intervjuueeritud õpilased olid põhikoolis kirjutanud loovtöö, käsitasid nad uurimistööd siiski esimese korrana, mil neil tuli kirjutada teadus-teksti. Seetõttu oli osale neist võõras teadusteksti struktuur (17), osale aga teaduslik stiil (18). Akadeemilise kirjutamisega seotud *keelelise vaistu* arendamisele pöörati intervjuudes rohkemgi tähelepanu kui vajadusele tagada teksti vastavus õigekirjareeglitele.

- (17) Ülesehitust või sellist, kuidas, mida ma pean kirjutama kokku .. väga meile ei öeldud ette. Seda ma pidin kuidagi kõrvalise abiga saama teada või siis varasemate tööde abil. (Õ17)
- (18) [Uurimistöö eesmärged on] sellise akadeemilise keele, mida väga tihti ei kasuta, arendamine. Kui ongi vaja kunagi, siis on sissejuhatus tehtud: et on idee olemas, kuidas kirjutada akadeemilist teksti, et ei pane mingit slängi või *põmst* midagi sellist sisse. (Õ3)

Intervjuueeritud õpilaste hinnangul on kirjutamisprotsessi oluline osa nii juhendajalt, retsensentidelt kui ka kaasõpilastelt saadav tagasiside (19). Õpilased eeldavad, et juhendaja annab tagasisidet mõistliku aja jooksul ja asjatundlikult, mitte ei ole vastuseks *umbluu*, sest see takistab tööga jätkamast. Seejuures oli juhendajate tagasiside kahesugune: muudatusi tehti kas otse teksti, nii et mõnel juhul oli *kõik punane*, või esitati need kommentaaridena. Ühe õpilase sõnul tekitas esialgu *halba tunnet* see, kui juhendaja tõi kommentaaridena esile üksnes negatiivset, kuid ta harjus sellega lõpuks ära. Küsimus, kuidas *teha kriitikat* nii, et keegi ei saaks haiget, tuli jutuks ka õpilaste vastastiktagasiside korral (20). Seejuures on huvitav märkida, et selle kooli õpilased, kes pidid retsenseerima oma lennukaaslaste tööd, ei maininud intervjuus kordagi juhendaja kui tagasisidestaja rolli.

- (19) Minu arust mind toetaski kõige rohkem see, et ma sain tagasisidet. See [juhendamine] peakski olema nagu see panus või toetus tagasiside-meetodil. (Õ2)
- (20) .. kõige parem oli retsensiooni kirjutada siis, kui vigu oli hästi vähe. Siis põhimõtteliselt kirjutasidki, et kõik on olemas ja kõik on korrektne. (Õ15)

Tagasisidet saadi ka kaitsmise ajal, kuid sellest enamgi rõhutati avaliku esinemise kogemust, mis erines õpilasiti. Isegi siis, kui kaitsmiskomisjon tundus toetav ja juhendaja oli õpilase kaitsmiseks ette valmistanud, võidi kogeda esinemishirmu. Samas väljendas mõni õpilane arvamust, et

tunneb end pärast kaitsmist enesekindlamana (21). Peale esinemisnärvi taltsutamise muretsesid õpilased ka selge eneseväljenduse pärast, sest pidasid tähtsaks teha sisu arusaadavaks neilegi, kes pole tööd lugenud.

- (21) Selline esinemishirm sai küll seal ületatud, vähemalt minul. Ma tunnen, et nüüd, kui on mingid esitlused või ettekanded kuskil klassi ees .. ma võtan palju vabamalt. (Õ13)

Intervjuud osutasid, et kõik õpilased ei omandanud kirjutamisprotsessi ja töö kaitsmisega seotud oskusi, ent oldi vähemasti seisukohal, et need oskused arenesid.

4.5. Kultuuri- ja väärtuspädevus

Õpilaste kirjeldustest ilmnes, et kultuuri- ja väärtuspädevus on uurimistöö kirjutamise protsessis tagasihoidlikult esindatud. Intervjuudes mainiti vajadust väärtustada teaduseetikat ehk korrektselt tsiteerida ja refereerida ning viidata, et vältida seeläbi plagiaati (22). Oma tegevuste hindamine eetika seisukohast on ühelt poolt tihedalt seotud (teadus)tekstide lugemise, refereerimise ja viitamise, mida käsitlesime suhtluspädevuse alapeatükis, ja teiselt poolt eneseanalüüsioskusega.

- (22) See plagiaadiasi oli raske sellepärast, et sa pidid selle niimoodi vormistama, et see oleks ikkagi tõene, aga ikkagi teiste sõnadega. (Õ16)

Kuigi kellegi teise teksti suhtuti austusega ja ka enda uurimistöö kohta tuli teha autoriõiguse leping, ei käsitletud õpilased uurimistöö kui teksti loomist otseselt loometegevusena. Kui mainiti, et tekst peab olema *ilus*, peeti pigem silmas selgust ja korrektsust. Töö aluseks olevat praktilist tegevust (nt elektroonilise muusika loomist) loomingulise eneseväljendusena esile ei toodud.

4.6. Digipädevus

Digipädevus on seotud uurimistöö kui protsessi eri etappidega ja seega uurimistöö tegemiseks vajalike oskustega. Kuna õpilased kasutavad sageli elektroonilisi teabeallikaid, on neil tarvis osata veebist või kitsamalt mõnest andmebaasist (nt Google Scholar, ESTER, DSpace) usaldusväärset teavet otsida (23). Uurimistööd kirjutatakse arvutis, kasutades programmi Microsoft Word või Google Drive'i keskkonna vabavara Google Docs.

Viimase kasuks räägib asjaolu, et faili on juhendajaga lihtne jagada, ka on juhendajal selle kaudu mugav tagasisidet anda. Niisamuti kasutati digitehnoloogiat (Microsoft PowerPointi või Google Slidesi) kaitsmis-ettekande loomiseks.

- (23) Sa pidid internetist hästi palju allikaid otsima, siis sa pidid vaatama, kas see on päriselt teaduslik, kas see on *accurate*, kas see on nagu päris, mis tegi selle veelgi raskemaks. (Õ16)

Küsimustikul põhinevaks andmekogumiseks kasutasid õpilased Google Forms'i võimalusi, kuigi mõni neist oleks eelistanud paberversiooni, sest veebiküsimustikule oli lihtsam jätta vastamata või anda suvalisi vastuseid (24). Andmeanalüüsi programmidest nimetati Google Sheetsi ja Microsoft Excelit, seejuures peeti Exceli kasutamist keeruliseks (25). Kuigi mõnes koolis oli õpitud Excelit ka aines „Uurimistöö alused“, suhtuti sellesse vastuoluliselt, sest neile, kes ei vajanud Excelit andmeanalüüsiks, tundus selle õppimine justkui kõrvaline tegevus.

- (24) Kuna me ei olnud koolis, siis ma pidin ka selle [küsitluse] distantisilt tegema ja siis .. tuli täiesti nonsenssi seal, nii-öelda rikutud sedelid .. (Õ3)

- (25) Natuke piinlik, ma ei osanud Excelit absoluutselt kasutada, ma ei teadnud, et see on võimalik. (Õ16)

Digitehnoloogial on täita tähtis osa ka suhtluse ja seega koostöö võimaldamisel, seda iseäranis koroonaajal. Õpilased suhtlesid juhendajatega küll ka koolis kohapeal (lisaks meili teel või Stuudiumi kaudu) (26), kuid kui see ei olnud epidemioloogilise olukorra tõttu enam võimalik, jätkati suhtlust Zoomis, Google Meetis, Facebook Messengeris ja Discordis. Veebi vahendusel toimusid tol aastal ka kaitsmised.

- (26) Me saime korra perioodis kokku ja suhtlesime Stuudiumi sõnumite kaudu. (Õ5)

Kuigi uurimistöö tegemine on digivõimalustest tugevalt mõjutatud, ei pööranud õpilased sellele eritähelepanu. Eraldi tõsteti esile vaid raskusi Exceli kasutamisel.

4.7. Sotsiaalne ja kodanikupädevus

Olgugi et koostöö on seotud mitme üldpädevusega, võib sotsiaalse pädevuse alla paigutada sotsiaalsetest rollidest tuleneva suhtluse, mille osalisteks on peale õpilase ja juhendaja ka kool ja aine „Uurimistöö alused“ õpetaja(d), lühikest aega ka retsensent ja kaitsmiskomisjon.

Õpilased ootavad juhendajalt sisulist nõu, sh tagasisidet, kuid samas näevad nad juhendamist üldisemalt toetamise, abistamise ja suunamisena. Juhendaja *suunab õigemale teele, aitab tupikust välja, annab vajaliku tõuke*, kuid *ei dikteeri, mida tegema peab*, ega ole liiga karm. Eeldatakse, et juhendaja aitab ajakavas püsida ja tekkinud probleeme kiiresti lahendada. Kõige elavamalt arutelu tekitab seejuures küsimus, kumma initsiatiivil peaks suhtlus põhinema. Üks intervjuueeritav esitas soovitus leppida juhendajaga kohe alguses kokku, kuidas võiks juhendamisprotsess välja näha (27), kuid kui viimasest kontaktist on pikk aeg möödas, ootavad õpilased siiski, et juhendaja tunneks ise nende tegemiste vastu huvi (28).

(27) Soovitasin ka teistel teha kokkulepped enda juhendajaga kohe alguses, et kuidas te soovite seda uurimistööd koos teha, et kas mina ise lähen tema juurde ja saadan enda need asjad ja küsin abi või siis see, et tema nii-öelda käibki ja togib ja vaatab mu neid Docse ja muid asju. (Õ9)

(28) .. juhendaja ikkagi ise peaks ka vahepeal tulema ja küsima, kuidas sul läheb või mis iganes, eriti kui see juhendaja on sinuga samas koolimajas. Ei ole ju raske tulla ligi ja korraks küsida. (Õ15)

Õpilased soovivad, et juhendaja reageeriks nende ühendusevõtule *võimalikult kiiresti* ehk paari päeva jooksul. Õpilaste sõnul on mõnel juhul vastuse viibimine tingitud juhendaja vähesest huvist või halvast ajaplaneerimisest, kuigi nad püüavad suhtuda juhendaja suurde töökoormusesse mõistvalt (29). Õpetaja töökoormuse reguleerimise ja laiemalt uurimistöö korralduse eest pannakse vastutus ka koolile, leides, et kool peaks kehtestama juhendatavate tööde ülemmäära (30), sest muidu on *kaalukauss väga erinev*, või motiveerima rahaliselt (31). Tehti ettepanek, et kool võiks koguda õpilaste tagasisidet juhendamisprotsessi kohta. Seega väljendati rahulolematust pigem juhendamise korraldusliku poolega, kuid mitte juhendaja meetoodilise vms pädevusega.

(29) Minu arust ikkagi juhendaja võiks rohkem olla nagu asja juures, et mitte jätta täiesti üksi. Okei, ma saan aru õpetajana on .. rohkem tööd ka, aga võib-olla siis peaks ise natukene koordineerima oma tööd .. mitte nii palju uurimistöid võtma. (Õ3)

- (30) Kuna õpilasi on väga palju, siis igal õpetajal tegelt peab olema mingi kindel arv neid [juhendatavaid]. Mõni õpetaja on küll pannud, et üle viie ma ei võta, aga siis see tähendab, et keegi teine peab nüüd rohkem võtma. (Õ17)
- (31) Alguses ma iroonitsesin, et mis mõttes, et nad saavad lisaraha selle eest, et nad meid juhendavad, aga lõpuks tuli välja, et see vist on .. mingi 15 eurot inimese kohta kuus .. (Õ18)

Kooli vastutada on ka üldise ajakava kehtestamine. Õpilaste hinnangul toetab neid see, kui kool on jaganud uurimistöö tegemise etappideks. Enamasti on neid etappe kirjeldatud ka kooli juhendis, seejuures on põhjalik juhend õpilastele suureks abiks (32), eeldusel et see on selgelt kirjutatud, *talupojakeeles*.

- (32) Meil on väga hea juhend .. koolil, ja kui meil ei oleks seda, ma ei tea, mida ma oleks teinud. Ma ei oleks osanud mitte kuskilt vist alustada selle tööga. (Õ5)

Oluline koht uurimistöö kirjutamise protsessis on ainel „Uurimistöö alused“, kuid kõik intervjueritud õpilased jagasid seisukohta, et aine *ei olnud nii kasulik, kui see oleks võinud olla*, ja seda tuleks *tuunida*. Leiti, et aine pakkus uurimistöö kirjutamiseks vajalikke teadmisi nt infootsingu, allikakriitilisuse, refereerimise ja viitamise kohta, kuid õigekirjateema ei peaks ehk kuuluma aine teemade hulka, arvestades, et teksti struktuur jm valmistab suuremaid raskusi (33). Kolme kooli õpilased olid arvamusel, et aine peaks pakkuma individuaalsemat lähenemist ehk võimalust tegelda oma tööga koolis kohapeal (34), kuid ühe kooli õpilased, kus oli kirjutamisaeg ainekavva plaanitud, ei rõhutanud selle kasulikkust (35).

- (33) Edasi oli väga paljude jaoks ajaraisk selles mõttes, et vahepeal mingi kaks tundi me lihtsalt tegime mingeid eesti keele komade panekuid kuskil paberi peal, mis, okei, ühest otsast nagu õigekiri, teisest otsast – kas me ei saaks seda aega praktilisemalt kasutada? (Õ18)
- (34) Minu arust oleks võinud olla rohkem koolis seda aega, sa saad oma tööga tegeleda. Päris suur osa on ikkagi oma vabast ajast kodus. (Õ6)
- (35) See kirjutamine oli pigem lihtsalt see, kolmapäeva hommikul kes käis, see käis, kes ei käinud, see ei käinud .. See lihtsalt tekitas selle aja, et kes kunagi muul ajal ei saa, et ta saab siis kirjutada. (Õ3)

Kuigi õpilased peavad uurimistöö tegemise kogemust vajalikuks, tunnevad nad, et vajavad nii juhendajalt kui ka koolilt senisest rohkem just korralduslikku tuge.

4.8. Enesemääratluspädevus

Kuigi uurimistöö tegemine põhineb vaikumisi pideval eneseanalüüsil, mille käigus hinnatakse oma tugevaid ja nõrku külgi, käsitasid vähesed õpilased otsesõnu uurimistööd kui eneseanalüüsivõimalust (36). Enamasti tekib selline perspektiiv siis, kui protsessile vaadatakse tagantjärele, kas või vahetult pärast töö kaitsmist. Ka näites 37 annab õpilane märku, et pikema ajalise distantssi korral on muutunud tema suhtumine uurimistöö tegemise ajal saadud tagasisidesse. Tagasiside (*resp.* kriitika) vastuvõtmise oskuse paranemist vaadeldakse uurimistöö kirjutamise kui protsessi ühe kasutegurina.

- (36) .. see [uurimistöö] on nagu enda eneseanalüüs ka: et kas ja kuidas ma saan nende ülesannetega hakkama, enda distsiplineerimisega, sest ikkagi enamasti väga harva .. juhendajad jooksevad taga järele, sa pead ikkagi ise leidma aega, ise tegema. (Õ9)
- (37) Kogu mu töö oli üsna suur konstruktiivne kriitika, alustades teema valimisest. Aga tegelikult see, kui ma analüüsin praegu, siis väga palju oli tegelikult tarka juttu. Ma valisin väga raske teema ka ja ise olen süüdi tegelikult, et ma valisin selle teema. (Õ10)

Osa õpilaste jaoks on uurimistöö kirjutamine enese proovilepanek. Kuigi neil on põhikoolist loovtöö kirjutamise kogemus olemas, peavad nad seda uurimistöö omast vähem väärtuslikuks. Õpilaste sõnul on uurimistöö *suur töö*, millega *hakkama saamine* andis neile enesekindlust juurde. Peale enese väärtustamise on õpilaste jaoks oluline saada ka välist tunnustust, *end koolile tõestada* (38).

- (38) Minu arust see ikkagi näitab seda, et sa tõestad sellega koolile ja ka endale, et sa oled nagu valmis inimene või et sa suudad midagi ära teha, nii-öelda suurt, ja et sa suudad välja mõelda mingid eesmärgid ja neid täita, kuidagi midagi päris asju nii-öelda valmis teha. (Õ5)

Enamik õpilasi jagab seisukohta, et uurimistöö tegemine on ettevalmistus tulevikuks, sest see arendab nii ülekantavaid oskusi (nt koostöö, ajaplaneerimine) kui ka konkreetseid uurimistööoskusi (nt infootsing, kirjutamine). Üldjuhul võrdsustatakse tulevikku edasiõppimisega ülikoolis. Ühe õpilase sõnul on tegu *doominoefektiga*, pideva ettevalmistusega edasisteks õpinguteks (39). Samas nähakse, et uurimistöö tegemise kogemusest võib olla kasu ka tööelus, sest *paljudel töökohtadel on vaja selliseid teaduslikke*

tekste kirjutada, ja igapäevaelus, sest see arendab nii palju eri valdkondi inimeses, seejuures hinnatakse uurimistöö tegemist vahel kasulikumaks kui muid koolitöid (40).

(39) .. loovtöö valmistab ette uurimistööd, uurimistöö valmistab ette bakatööd, bakatöö valmistab ette magistritööd, et ongi siis selline nagu .. dominoefekt. Siis sa võid hakata õppejõuks ja siis sa võid hakata ise teadust tegema. (Õ17)

(40) See võib-olla arendabki rohkem kui see tavaline koolitöö neid oskusi ja teadmisi, mida sul läheb vaja igapäevaelus edaspidi. (Õ12)

Kuigi õpilased seisavad uurimistöö tegemisel silmitsi mitmesuguste raskustega, leiavad nad, et uurimistööga tegelemine pakub väärt kogemusi, sest selle protsessi käigus omandatakse palju eri valdkondade teadmisi ja oskusi. Enamik neist jagab seisukohta, et uurimistöö peaks jääma õppekavva.

5. Kokkuvõttev arutelu

Nüüdisaegses õpikäsitus on kesksel kohal õpilaste areng ja üldpädevuste kujundamine. Nii on gümnaasiumi riiklikus õppekavas nimetatud kaheksa üldpädevust, mida tuleks gümnaasiumiõppe jooksul õpilastes kujundada. Samas on haridusteadlased algatanud arutelu selle üle, kas üldpädevuste praegune arv on optimaalne ning nimetused ja definitsioonid asja- ja ajakohased (Pedaste, Taaler 2020). Uurimistöö puhul tõstatub ka küsimus, miks paigutub meetodite kasutamine üksnes matemaatika-, loodusteaduste- ja tehnoloogiaalase pädevuse alla. Seetõttu väärrib arutlemist, mis roll on uurimuslikul pädevusel gümnaasiumiõppes, st kas see on vaid matemaatika-, loodusteaduste- ja tehnoloogiaalase pädevuse alaliik (vt Pedaste jt 2020: 168) või võiks seda käsitleda erialadeülese üldpädevusena, mille alla saaks koondada probleemilahenduse, küsimuste ja hüpoteeside sõnastamise, meetodi valiku jm. Samuti tekitab küsimust, kas suhtluspädevus peaks hõlmama nii suulist kui ka kirjalikku suhtlust või üksnes kirjalikku (vt Hint jt 2020), mida võiks Merilin Aruvee (2023: 108) ettepanekul nimetada hoopis tekstipädevuseks. Lisaks tuleks õppekava arendamisel tähelepanu pöörata sellele, mil viisil esitada üldpädevuste kirjeldustes ülekantavaid oskusi (nt ajaplaneerimine, koostöö, eneseanalüüs). Kui võtta arvesse, et pädevus tekib vaid siis, kui inimene on oma teadmistest teadlik (Pedaste 2020: 6), võiks arvata, et vähemasti eneseanalüüsioskus peaks sisalduma kõigis üldpädevustes, mitte olema seotud vaid paariga.

Õpilaste kogemustes esildusid üldpädevustest õpi-, suhtlus- ja digipädevus. Seda võib seletada asjaoluga, et nende kirjeldustes on rohkem mainitud uurimistööga seotud oskusi. Lisaks seostuvad õpi- ja suhtluspädevus otseselt ajaplaneerimise ja koostööga, mis ülekantavate oskustena on uurimistöö korraldusliku poole alustaladeks. Uurimistöö kui protsessi ja tekstiga haakuvad ka muud üldpädevused (eeskätt ettevõtlikkuspädevus ja enesemääratluspädevus), kuid pigem üksikute aspektide kaudu. Seega toetab uurimistöö tegemine suuremal või vähemal määral kõigi üldpädevuste kujunemist.

Peale üldpädevuste on ka uurimistööoskustel täita tähtis osa gümnaasiumi uurimistöö tegemisel. Nii on haridus- ja teadusministri määrusega ette nähtud, et uurimistöö kaudu arendatakse kolme oskust: loova eneseväljenduse, iseseisvalt töötamise ja koostööoskust. Seevastu omandatavate oskustena on nimetatud kahtkümmet oskust, mis jagunevad määruses üheksa punkti vahel. (Õpilasuuring 2011) Küsimusi tekitab aga liigitusalus: kuigi arendatavad oskused on üksnes ülekantavad oskused ja enamik omandatavaid oskusi on seotud praktiliste uurimistööoskustega, kuulub omandatavate oskuste hulka siiski ka ülekantavaid oskusi (ajaplaneerimine, eneseanalüüs). Samuti võib küsida, kuivõrd tõenäoline on see, et õpilane omandab uurimistöö tegemise käigus kõik nimetatud oskused ehk saavutab õpiväljundid. Sellega, mil määral õpilane eeldatud oskused omandab, peaks olema seotud ka uurimistöö hindamine.

Siinse artikli uurimistulemused seavad arendatavate ja omandatavate oskuste eristuse küsimärgi alla. Tehtud intervjuudest ilmnes kõnekalt, et õpilaste hinnangul ei omandanud nad uurimistööga määruses nimetatud omandatavaid oskusi, küll aga leidsid nad, et need oskused arenesid. Iseäranis selgelt avaldus see ajaplaneerimisoskuse puhul, sest paljudel õpilastel jäi tööga tegelemine viimasele minutile, kuigi kool oli jaganud uurimistöö tegemise etappideks ja juhendajaga oli vahetähtaegades kokku lepitud. Kuna õpilased vaatlevad uurimistööd kui ettevalmistust tulevaseks kooli-, töö- ja igapäevaeluks, annab see võimaluse igas järgmises eluetapis oskusi täiendada, kuni jõutakse nende omandamiseni.

Uurimistöö tegemine on pikaajaline protsess, mistõttu tuleb õpilasi selle vältel järjepidevalt toetada, alates huvipakkuvate teemade otsimisest ja lõpetades kaitsmiseks ettevalmistamisega. Iseäranis suurt toetust juhendajalt võivad õpilased vajada protsessi teises pooles, kus loomulik huvi hakkab tasapisi vaibuma. Seetõttu peetakse juhendaja põhiülesandeks

üldist suunamist-toetamist, mitte üksnes töö tagasisidestamist. Õpilastele on tähtis, et juhendaja reageeriks nende kontaktivõtule võimalikult kiiresti, seejuures rõhutatakse reageerimiskiiruse tähtsust rohkem kui nt õpetaja sisuteadmisi või metoodilisi oskusi. See tulemus haakub Malva ja Leijeni omaga, millest nähtus, et õpetajad toetavad õpilasi uurimistööoskuste kujundamisel, kuigi ise nad teaduspõhist uurimist ei rakenda (Malva, Leijen 2021: 288), mistõttu pole üheselt selge, kui tugevad on nende sisuteadmised või metoodilised oskused.

Peale juhendaja pakuvad õpilastele uurimistöö kirjutamisel tuge kooli kehtestatud üldised nõuded. Kuigi aine „Uurimistöö alused“ sisu ja korraldus erinevad kooliti, leidsid kõigi koolide õpilased, et ainet annaks muuta veelgi kasulikumaks. Esiteks, kuna paljudel õpilastel jääb uurimistöö valmimine viimasele hetkele enne esitamistähtaega, võiksid koolid kaaluda võimalust panna uurimistööga tegelemiseks tunniplaani eraldi aeg (sh kohtumised juhendajaga), et uurimistöö oleks nähtavalt õppetöö osa. Teiseks võiksid aine ülesanded (nt infootsing, teadusteksti lugemine, refereerimine) olla otseselt seotud õpilaste enda uurimistöö kavandamise, kirjutamise ja tagasisidestamisega, sest nii on tajutav kasu ja seega huvi suurem.

Kuigi uurimistöö tegemise protsess, sh juhend, erineb kooliti, mistõttu ei saa uurimistöö tulemusi üldistada kõikidele koolidele, võib nelja vaatlusaluse kooli õpilaste hinnangute põhjal siiski väita, et leidub mitmeid viise, kuidas nii kool kui ka juhendajad saaksid uurimistöö tegemise protsessi tõhustada. Samas on õpilased siiski arvamusel, et protsessi edukus oleneb paljuski nende enda tahtest. Õpilased peavad uurimistöö tegemist vajalikuks ja leiavad, et see peaks jääma gümnaasiumi lõpetamise kohustuslikuks osaks.

Kirjandus

- Aruvee, Merilin 2023.** Tekstikeskne aine- ja keeleõpetus: teoreetiline raamistik ja praktilised soovitusel. (= Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste dissertatsioonid 75.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Chu, Samuel Kai Wah, Rebecca B. Reynolds, Nicole J. Tavares, Michele Notari, Celina Wing Yi Lee 2017.** 21st century skills development through inquiry-based learning. From theory to practice. <https://doi.org/10.1007/978-981-10-2481-8>.
- Dreier, Taimi 2016.** Gümnaasiumi uurimistööde juhendamise keskkonna kontseptuaalne disain. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

- Euroopa Parlament 2006** = Euroopa Parlamendi ja nõukogu 18.12.2006 soovitus võtmepädevuste kohta elukestvas õppes. – Euroopa Liidu Teataja L394/14. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=C.ELEX:32006H0962&from=ET>.
- EÕS 2020** = Eesti elukestva õppe strateegia 2020. https://www.haridusfoorum.ee/images/haridusstrateegia/Eesti_elukestva_oppe_strateegia_loplik.pdf.
- GRÕK 2011** = Gümnaasiumi riiklik õppekava 2011. – Riigi Teataja, RT I, 14.01.2011, 2. <https://www.riigiteataja.ee/akt/128072020013>.
- HAR 2014** = Hariduse ja kasvatuse sõnaraamat. Eesti-inglise-saksa-soome-vene. Toim. Tiit Ereli. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/haridus/index.cgi>.
- Haridusvaldkond 2021** = Haridusvaldkonna arengukava 2021–2035. Haridus- ja Teadusministeerium. https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-09/1_haridusvaldkonna_arengukava_2035_kinnitatud_11.11.21.pdf.
- Hint, Helen, Anni Jürine, Ilona Tragel 2020**. Suhtluspädevus. – Üldpädevused gümnaasiumis. Toim. Margus Pedaste, Maarja Taaler. Tartu: Tartu Ülikool, 133–158.
- Joalaid, Piret 2017**. Veebipõhiste hindamismudelite rakendamine uurimistööde kujundaval hindamisel gümnaasiumis. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Kikas, Eve 2015**. Sissejuhatus üldpädevuste käsitlusse. – Õppimine ja õpetamine kolmandas kooliastmes. Üldpädevused ja nende arendamine. Toim. Eve Kikas, Aaro Toomela. Tallinn: Eesti Ülikoolide Kirjastus.
- Kook, Kertu 2022**. Uurimistöö kirjutamise protsess õpilaste vaatenurgast. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Leimann, Aivi 2018**. Loodusteadustega seotud uurimistööd Eesti gümnaasiumites. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Malva, Liina, Äli Leijen 2021**. Eesti õpetajate, õpetajakoolituse üliõpilaste ning õppejõudude uurimistööalane kirjaoskus. – Eesti Haridusteaduste Ajakiri 9 (2), 270–296. <https://doi.org/10.12697/eha.2021.9.2.11>.
- Meitus, Birgit 2021**. Kagu-Eesti riigigümnaasiumite õpetajate arusaamad õpilaste uurimistöödest ja praktilistest töödest ning nende juhendamisest. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- OECD** = OECD Learning Compass 2030, s. a. OECD Future of Education and Skills 2030. <https://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/>.
- Olev, Aivo, Tanel Alumäe 2022**. Estonian speech recognition and transcription editing service. – Baltic Journal Modern Computing 10 (3), 409–421. <https://doi.org/10.22364/bjmc.2022.10.3.14>.
- Osula, Hendrik 2016**. Tegevõpetajate arusaamad gümnaasiumi õpilasuurimustest. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

- Pedaste, Margus 2020.** Sissejuhatus. – Üldpädevused gümnaasiumis. Toim. Margus Pedaste, Maarja Taaler. Tartu: Tartu Ülikool.
- Pedaste, Margus, Tauno Palts, Tiina Kraav, Kerli Orav-Puurand, Külli Kori, Maarja Sõrmus, Kersti Kivisoo 2020.** Matemaatika-, loodusteaduste- ja tehnoloogiaalane pädevus. – Üldpädevused gümnaasiumis. Toim. Margus Pedaste, Maarja Taaler. Tartu: Tartu Ülikool.
- Pedaste, Margus, Maarja Taaler (toim.) 2020.** Üldpädevused gümnaasiumis. Tartu: Tartu Ülikool.
- PGS 2010** = Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus 2010. – Riigi Teataja, RT I 2010, 41, 240. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13332410>.
- Roostik, Mari 2015.** Aineõpetaja arusaam juhendaja rollist õpilasuurimuse teadusliku stiili, vormistuse, kompositsiooni ja õigekirja tagamisel. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Rutiku, Siret 2014.** Ülekantavate pädevuste arendamine kõrghariduses. Juhendmaterjal. Tartu: Primus.
- Schreier, Margit 2012.** Qualitative Content Analysis in Practice. Los Angeles *etc.*: SAGE.
- Seletuskiri 2011** = Seletuskiri haridus- ja teadusministri määruse „Õpilasuurimuse ja praktilise töö ettevalmistamise ning hindamise tingimused ja kord“ juurde. <https://eelnoud.valitsus.ee/main#symHbZbo>.
- Soomets, Keity 2016.** Teaduslik stiil, keelekasutus ja viitamine gümnaasiumi-õpilaste uurimistöodes. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Statistikaamet 2022.** Hariduse üldandmed. https://andmed.stat.ee/et/stat/sotsiaalelu_haridus_hariduse-uldandmed/HTG09.
- Stewart, David W., Prem N. Shamdassani 2015.** Focus Groups: Theory and Practice (3rd ed.). Los Angeles *etc.*: SAGE.
- Tampere, Kaja, Mare Vahtre 2022.** Noorteadlasi hakatakse kasvatama juba põhikoolis. – Õpetajate Leht, 20. mai. <https://opleht.ee/2022/05/noorteadlasi-hakatakse-kasvatama-juba-pohikoolis/>.
- Tulviste, Tiia, Anni Tamm 2015.** Väärtuspädevuse iseärasused ja arengu toetamine. – Õppimine ja õpetamine kolmandas kooliastmes. Üldpädevused ja nende arendamine. Toim. Eve Kikas, Aaro Toomela. Tallinn: Eesti Ülikoolide Kirjastus.
- Vabariigi Valitsus 2023** = Vabariigi Valitsuse määruste muutmine riiklike õppekavade ajakohastamise tõttu. – Riigi Teataja, RT I, 08.03.2023, 1. <https://www.riigiteataja.ee/akt/108032023001>.
- Õpikäsitus (s. a.).** Haridus- ja Teadusministeerium. <https://www.hm.ee/opika-situs>.
- Õpilasuurimus 2011** = Õpilasuurimuse ja praktilise töö ettevalmistamise ning hindamise tingimused ja kord. – Riigi Teataja, RT I, 13.10.2011, 13. <https://www.riigiteataja.ee/akt/113102011013>.

Lisa. Seosed üldpädevuste ning uurimistööga arendatavate ja omandatavate oskuste vahel

Üldpädevused	Üldpädevuse kirjeldus (GRÕK 2011)	Uurimistööga arendatavad ja omandatavad oskused (Seletuskiri 2011)
kultuuri- ja väärtus- pädevus	väärtustada kunsti ja loomingut	loov eneseväljendus
	olla koostööaldis ning panustada ühiste eesmärkide saavutamisse	koostööoskus
	hinnata inimsuhteid ja tegevusi eetika seisukohast	teadusteksti koostamise oskus
sotsiaalne ja kodaniku- pädevus	austada erinevate keskkondade, sh suhtluskeskkondade reegleid; teha koostööd teiste inimestega erinevates situatsioonides	koostööoskus
enese- määratlus- pädevus	mõista ja hinnata adekvaatselt oma nõrku ja tugevaid külgi, arvestada oma võimeid ja võimalusi	- oma tegevuse analüüsimise oskus - oma töö analüüsimise oskus
õpipädevus	organiseerida õppekeskkonda rühmas; leida sobivad juhendajad ja kasutada õppimisel nende abi	koostööoskus
	organiseerida õppekeskkonda individuaalselt	iseseisvalt töötamise oskus
	hankida õppimiseks vajaminevat teavet; leida sobivad teabeallikad ja kasutada nende abi	uuritava probleemi kohta - taustinformatsiooni kogumise oskus - andmete kogumise oskus
	kasutada õpitut erinevates olukordades ja probleeme lahendades	teoreetiliste teadmiste praktilise rakendamise oskus
	planeerida õppimist ja seda plaani järgida	- tegevuse ajalise kavandamise oskus - kavandatu järgimise oskus
	analüüsida oma teadmisi ja oskusi	- oma tegevuse analüüsimise oskus - oma töö analüüsimise oskus

Üldpädevused	Üldpädevuse kirjeldus (GRÕK 2011)	Uurimistööga arendatavad ja omandatavad oskused (Seletuskiri 2011)
suhtlus- pädevus	väärtustada väljendusriikast keelt	loov eneseväljendus
	ennast väljendada, mõistes suhtluspartnereid; kasutada kokkuleppel põhinevat suhtlemisviisi	- koostööoskus - töö kaitsmise oskus
	lugeda ning eristada ja mõista teabe- ja tarbetekste	uuritava probleemi kohta taustinformatsiooni analüüsimise oskus
	koostada eri liiki tekste, kasutades korrektset viitamist, kohaseid keelevahendeid ja sobivat stiili	- loov eneseväljendus - teadusteksti koostamise oskus - kokkuvõtte koostamise oskus - resümee koostamise oskus
	väärtustada õigekeelsust; kasutada korrektset ja väljendusriikast keelt	- teadusteksti koostamise oskus - kokkuvõtte koostamise oskus - resümee koostamise oskus
	ennast selgelt ja asjakohaselt väljendada emakeeles	- töö eesmärgi sõnastamise oskus - probleemile vastavate uurimisküsimuste sõnastamise oskus - kokkuvõtte koostamise oskus - töö kaitsmise oskus
	ennast selgelt ja asjakohaselt väljendada iseseisva keelekasutaja tasemel võõrkeeles	resümee koostamise oskus
	oma seisukohti esitada ja põhjendada	töö kaitsmise oskus

Üldpädevused	Üldpädevuse kirjeldus (GRÕK 2011)	Uurimistööga arendatavad ja omandatavad oskused (Seletuskiri 2011)
matemaa- tika-, loodus- teaduste- ja tehnoloogia- alane pädevus	kasutada uusi tehnoloogiaid loovalt	loov eneseväljendus
	kasutada meetodeid ja mudeleid, lahendades erinevaid ülesandeid kõigis tegevusvaldkondades	• sobiva meetodi valimise oskus • analüüsivahendite valimise oskus • sobiva meetodi rakendamise oskus • analüüsivahendite rakendamise oskus
ettevõtlikkus- pädevus	reageerida loovalt muutustele; mõelda loovalt	loov eneseväljendus
	koostada lühi- ja pikaajalisi plaane; lühi- ja pikaajalisi plaane ellu viia	• koostööoskus • iseseisvalt töötamise oskus • tegevuse ajalise kavandamise oskus • kavandatu järgimise oskus
	näha probleeme ja neis peituvaid võimalusi; aidata kaasa probleemide lahendamisele	uuritava probleemi kohta • taustinformatsiooni kogumise oskus • andmete kogumise oskus • taustinformatsiooni analüüsimise oskus • andmete analüüsimise oskus • töö eesmärgi sõnastamise oskus • probleemile vastavate uurimisküsimuste sõnastamise oskus
	ideid luua ja ellu viia, kasutades omandatud teadmisi ja oskusi erinevates elu- ja tegevusvaldkondades	teoreetiliste teadmiste praktilise rakendamise oskus
	seada eesmäärke	töö eesmärgi sõnastamise oskus
	vastutada tulemuste eest	töö kaitsmise oskus

Üldpädevused	Üldpädevuse kirjeldus (GRÕK 2011)	Uurimistööga arendatavad ja omandatavad oskused (Seletuskiri 2011)
digipädevus	kasutada uusi tehnoloogiaid loovalt	loov eneseväljendus
	suhelda ja teha koostööd erinevates digikeskkondades; kasutada uuenevat digi-tehnoloogiat kogukondades suheldes	koostööoskus
	leida ja säilitada digivahendite abil infot ning hinnata selle asjakohasust ja usaldusväärsust	uuritava probleemi kohta • taustinformatsiooni kogumise oskus • taustinformatsiooni analüüsimise oskus • andmete kogumise oskus
	kasutada probleemilahenduseks sobivaid digivahendeid ja -võtteid	uuritava probleemi kohta • taustinformatsiooni kogumise oskus • andmete kogumise oskus • taustinformatsiooni analüüsimise oskus • andmete analüüsimise oskus
	kasutada uuenevat digitehnoloogiat toimetulekuks õppimisel	uuritava probleemi kohta • taustinformatsiooni kogumise oskus • andmete kogumise oskus • taustinformatsiooni analüüsimise oskus • andmete analüüsimise oskus • töö korrektse vormistamise oskus
	osaleda digitaalses sisuloomes, sh tekstide, piltide loomisel ja kasutamisel	• teadusteksti koostamise oskus • töö korrektse vormistamise oskus

You gonna prove to the school and to yourself that you're like a developed person: Shaping general competencies and research skills through a high school research project

RIINA REINSALU,
MAIGI VIJA, KERTU KOOK

In the development plans and education documents of various countries and organizations, competencies resulting from the modern approach to learning are defined, which are called and classified differently (e.g. transformative competencies (OECD s. a.), key competencies (EÕS 2020), general competencies (GRÕK 2011), 21st century skills (Chu et al. 2017)), but they are valued in society and education similarly. Forming competencies is important because contemporary education is characterized by a learning and teaching process where learners acquire the knowledge, skills, attitudes and values necessary for the future.

For already ten years, one of the conditions for graduating from high school in Estonia has been a research project, but little is known about how the students think they have managed carrying out their projects, what they have learned in the process and what skills they have acquired. Therefore, the purpose of the paper is to explore students' experiences related to the general competencies and skills developed in the research projects. The source material of the paper consists of focus group interviews conducted with 18 students from four schools who have gone through the research project process in high school. We analyzed the interviews based on the principles of qualitative content analysis.

Writing a research project offered students various experiences related to the development of general competencies. Based on the students' experiences, learning, communication and digital competencies were highlighted from among the general competencies. In the background, entrepreneurship and self-determination competencies are also important. Other general competencies are also represented in carrying out a research project, but through only a few aspects. All these general competencies are based on various transferable (e.g. time management, teamwork, self-analysis) and research-related practical skills (e.g. information searching, citing), but according to the students, these skills were merely improved on, not acquired. At the same time, students considered the experience of carrying out a research project necessary, because the research project was considered preparation for future school, work and everyday life.

In the students' opinion, it is possible to make the research project writing process and organization more efficient with a better support system. The course "Basics of a Research Project" is of great help in writing a research paper, but students would like to deal with problems of their own work in the course, rather than solving given tasks. Also, the role of the supervisor is important for the successful completion of the research project. Although giving feedback is seen as one of the supervisor's tasks, general direction and support is considered just as important. To students, it is crucial that the instructor responds to them as quickly as possible, which means that the supervisor's instructional load should be optimal.

Keywords: practical skills, transformative skills, student research, curriculum, general education

Riina Reinsalu
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
riina.reinsalu@ut.ee

Maigi Vija
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
maigi.vija@ut.ee

Kertu Kook
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
kertukook@gmail.com

SETO DEMINUTIIVID¹

EVA SAAR, TRIIN TODESK

Annotatsioon. Artikkel annab esmase ülevaate seto deminutiividest ja deminutiivsusest seto keeles. Kirjeldatakse peamisi seto deminutiivide moodustamise viise (deminutiivsufiksids ja mittesufiksiline tuletus), esinemist sõnaliigiti ning kasutusfunktsioone. Deminutiivide funktsioonide kirjeldamisel on teoreetilis- teks lähtekohtadeks Jurafsky (1996) universaalse polüseemia mudelis esitatud funktsioonid ning Ponsonnet' (2018) pakutud deminutiivide emotsionaalsete konnotatsioonide kategooriad. Et seto keeles ei pruugi deminutiivi kasutamise juhud alati haakuda ühegi seni pakutud funktsiooniga, vaadeldakse deminutiivide kasutamist ka lähtuvalt suhtlussituatsioonist.

Võtmesõnad: deminutiivtuletus, sõnamoodustus, morfopragmaatika, ekspres- siivne sõnavara, lõunaeesti keel

1. Sissejuhatuseks

Seto lause *olli? vanast`aokõsõ?, jumalakõnõ!* (EKI WK) vaste eesti üld- või kirjakeeles ei sisaldaks ilmselt deminutiive (vähemalt mitte kahte), eestlane ütleks lihtsalt: „olid vanasti [ikka] ajad, jummel (v jumalukene, issake(ne))!“ Usutavasti on kõik seto keele ja kultuuri uurijad märganud ning ka setod ise teadlikud sellest, et seto keeles kasutatakse deminutiive sagedamini kui näiteks eesti keeles.

Siinse artikli autorid on mõlemad pikemat aega seto tekstidega tege- lenud (üks seto sõnaraamatu koostajana, teine Tartu Ülikooli seto inter- distsiplinaarse korpuse² arendajana) ning selle käigus ongi meile jäänud silma deminutiivide kõrge esinemissagedus seto keeles.

Nagu paljud varasemadki uurimused on täheldanud, hõlmab mõiste 'deminutiiv' endas mitmeid eri tähendusi ja funktsioone. Otseses

¹ Uurimus on valminud projekti „Interdistsiplinaarne seto korpus“ (EKKD41) raames ning hõimurahvaste programmi ja Kadri, Nikolai ja Gerda Rõugu pärandi toel.

² Vt <https://setko.ut.ee/avaleht>.

tähenduses väljendab deminutiiv väikest suurust, nt *laud* > *lauake* 'väike laud', sama deminutiivi funktsiooniks võib olla näiteks hellitava suhtumise väljendamine (laud ei pruugi väike olla). Deminutiivide funktsioonid on maailma keeltes küllalt mitmekesised, ennekõike võivad nad väljendada hellitavat suhtumist (kiindumust), viisakust ja heasoovlikkust, hüpokoristlikkust, pehmendavat-lepitavat suhtumist, ka lapse/järeltulija tähendust, naissugu, imitatsiooni ja intensiivsust/täpsust (Jurafsky 1996: 536), teisalt aga ka pejoratiivsust (halvakspanu) või hoopis augmentatiivsust, kui deminutiiv intensiivistab loomupäraselt väikest asja (Bakema, Geeraerts 2008: 1048–1049). Vainik (2012: 651) liigitab deminutiivid keelevahendite hulka, mis „sisaldavad autori emotsionaalset laetust ja viiteid tema subjektiivsetele tajudele ja kujutlustele“. Kupp-Sazonov (2019: 116) märgib näiteks, et vene keeles väljendatakse deminutiividega üldiselt kõneleja suhtumist, n-ö neutraalne ehk suurusele viitav väljendus oleks *väike maja*, mitte *majake* jne. Ponsonnet' (2018: 25) hinnangul on seni vähe andmeid deminutiivide emotsionaalse väärtuse ja rolli kohta kõnelemispraktikates, ehkki deminutiivid on ilmselt kõikidest emotsionaalsust kandvatest morfoloogilistest vahenditest kõige paremini dokumenteeritud.

Jurafsky (1996) koostatud semantilisel kaardil on deminutiivsuse alg tähenduseks *laps*. Sellel põhineb omakorda 16 funktsiooni või klassi, mis väljendavad deminutiivide semantilisi, pragmaatilisi või semantika-pragmaatika piirialale jäävaid tähendusi (vt tabel 1). Hilisemas evaluatiivse morfoloogia kirjanduses nimetatakse semantilisi tähendusi kirjeldavateks/kvantitatiivseteks ning pragmaatilisi kvalitatiivseteks hinnanguteks (vt nt Grandi, Körtvélyessy 2015). Deminutiive kasutatakse ka vabandamisel või palve esitamisel viisakusvormelina (Dressler, Barbaresi 1994), nt Nõukogude Liidus defitsiidiajal, mil deminutiivi kasutamine toiduainete nimetamisel oli omamoodi etiketivormiks, öeldi vene keeles *Пожалуйста, двести грамм колбаски* 'Palun kakssada grammi vorstikest' (Zemskaja 1981: 13; viidatud Kupp-Sazonov 2019: 117 kaudu). Seega saab deminutiivide funktsioonid jagada kolme põhikategooriasse: a) semantiline, st referendi füüsilisele omadusele viitav, b) emotsionaalne, st kõneleja suhtumist väljendav, ning 3) suhtlussituatsiooniline, st viisakust väljendav või kõneakti pehmendav funktsioon (Ponsonnet 2018: 24).

Deminutiivsust on uuritud ka kultuuri osana. Näiteks Wierzbicka (1985: 168) hinnangul mängivad rikkalikud deminutiivisüsteemid

otsustavat rolli kultuurides, kus oodatakse emotsioonide ja eriti kiindumuse avalikku väljanäitamist. Selline inimesest lähtuv deminutiivne, kultuuriline viisakus on ennekõike omane õhtumaistele keeltele ja rahvastele. Animistlikuma maailmavaate säilitanud (läänemeresoome) rahvastel on deminutiivide rohke kasutamise strateegiad pigem seotud usundilise maailma entiteetidega (Arukask, Saar 2020, 2021).

Läänemeresoome keelte deminutiive ja eriti deminutiivsust on üsna vähe uuritud. Enamasti on kirjeldatud deminutiive sõnamoodustuse ja tuletussüsteemi vaatenurgast ja nende osana (vt nt Kasik 2004, 2015 ja sealsed viited; Neetar 1990; Vare 1981, 1994), eriuurimused on käsitlenud konkreetseid tuletussufikseid (nt Mägiste 1928, 1929); Kehayov ja Blokland (2007) on vaadelnud eesti keele mittesufiksilist deminutiivtuletust ning tuletiste funktsioone, Kupp-Sazonov (2019) on võrrelnud eesti ja vene keele deminutiivsufiksiste kasutust Tšehhovi teoste tõlgete näitel, Kazakovskaya ja Argus (2021) on võrrelnud deminutiivide varast omandamist eesti ja vene lastel.

Seto deminutiive on seni käsitletud kas laiemas läänemeresoome kontekstis (vt nt Mägiste 1928; Arukask, Saar 2021), laste- ja hoidjakeeleuurimustes (nt Pajusalu 2001) või nimeuurimustes (nt Joalaid 2009; Saar 2016).

Siinse artikli eesmärk on anda esmane ülevaade seto deminutiividest. Kirjeldame deminutiive moodustavaid tuletusliiteid, mittesufiksilist tuletust, tuletiste struktuuri (sh morfotaktikat) ja deminutiivide esinemist sõnaliigiti. Lisaks käsitleme seto deminutiivide funktsioone, võttes aluseks inimesest lähtuvad hinnangut andvad teooriad (Jurafsky 1996; Ponsonnet 2018), ning vaatleme eraldi ka kõnelemise etnograafiasse puutuvaid aspekte, nagu deminutiivide kasutamine eri suhtlussituatsioonides ning teemadel rääkides.

Keeled liigituvad rohkem või vähem deminutiivilembesteks. Meie oma läänemeresoome keelterühmaski on osa keeli deminutiivirikkamad (vepsa, lüüdi, karjala, lõunaestl), deminutiivivaesemaks on hinnatud näiteks eesti keel (nt Kazakovskaya, Argus 2021; Kupp-Sazonov 2019). Seto deminutiivirohkuse näitlikustamiseks sobib hästi üks juhuslik katke muinasjutust Ello Kirsi kirjapanekutes (Salve 2008), kus 75 sõnast 15 ehk 20% on deminutiivid:

Tõi ar?, vei lumõ `uarmõ `otsa tuu latsõkõsõ. Latsõkõnõ `ütles: „Jumala-kõnõ, külmäkene tik`ś ja pauk, ma, `vaenõ lat`ś, olõ üte hammõkõsõga?!“

Jummal' hiit' kasugakõsõ tälle. Jal? `ütles: „Külmäkene tik's ja pauk, ma, `vaenõ lat's pal'astõ `jalguga?!“ Jummal' hiit' tälle kängitsekesõ?, `saapakõsõ?, sukakõsõ?, mis vaia. `ütles: „Külmäkene tik's ja pauk, ma, `vaenõlat's, `palja `pääkesega?!“ Hiit' Jummal' kübärä. „Külmäkene tik's ja pauk, ma, `vaenõlat's, viil `palja `käekesiga?!“ Hiit' Jummal' `kinda? ka? jo? tälle. Sai `poiškõnõ `kõõga? `juundõ.

Tõi, viis [mees] selle lapsekese lumehange otsa. Lapsekene ütleb: „Jumalakene, külmakene prõksub ja paugub, ma, vaenelaps, olen ühe sãrgikesega!“ Jumal viskab talle kasukakese. Ütleb jälle: „Külmakene prõksub ja paugub, ma, vaenelaps, paljaste jalgadega!“ Jumal viskab talle jalanõukesed, saapakesed, sukakesed, mis vaja. Ütleb: „Külmakene prõksub ja paugub, ma, vaenelaps, [olen] veel palja peakesega!“ Viskab Jumal mütsi. „Külmakene prõksub ja paugub, ma, vaenelaps, [olen] veel paljaste käekestega!“ Viskab Jumal talle juba kindad ka. Sai poisike kõigea joonde.

Folkloorsete tekstid on ühtlasi väga head salvestid, mis aitavad vormelite kaudu esil hoida nähtusi, mis tavakeeles juba unustusehõlma vajunud (vt Peegel 2006). Folkloorsetes tekstides on deminutiivide sage esinemine ootuspärasem, seda eriti rahvalauludes ja itkudes. Seetõttu on siin artiklis vaadeldav keeleaines valitud suuremalt jaolt mittefolkloorsetest allikatest ehk tavakeelest.

Käsiteldav keelematerjal on kogutud „Seto eripäraste sõnade sõnaraamatust“ (SESS), koostatavast suurest seto sõnaraamatust (SES), mille põhjaks on Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi Wiedemanni sõnavarakogu (EKI WK); Tartu Ülikooli eesti murrete korpus (Lindström jt 2022) jne. Oleme kogunud u 300-märksõnalise andmestiku (põhirõhk kogumisel oli sõnaliikidel, mis ei ole substantiivid ega adjektiivid), mis on märgendatud vastavalt sõnaliigile, deminutiivi funktsioonile ning mitmel juhul ka teemale (deminutiivi kasutuskontekstile). Just viimane parameeter annab lisamõõtmel, aidates selgitada seto deminutiivsuse funktsiooni, mis jäävad väljapoole Jurafsky (1996) semantilist kaarti. Analüüsi aluseks on enamjaolt XX sajandil kirja pandud tekstid (mõni näide pärineb ka viimaste aastate välitööde materjalidest), seega intonatsiooni ega hääldust me lähemalt ei käsitlen. Sufiksilise deminutiivimoodustuse puhul võib algne deminutiivne tähendus kaduda ning sõna leksikaliseeruda neutraalse tähendusega (Arukask, Saar 2021: 12), seetõttu püüdsime siit tööst välja jätta leksikaliseerunud tähendusega sõnad, kus deminutiivsus ei ole sõna tähenduses enam tajutav, näiteks *pikkäne*

'pikne' (1), *liivikäne* 'vihmauss' (2). Samasuguseid näiteid leidub ka eesti kirjakeeles ning teisteski keeltes.

- (1) *pikkäne pōrahut* 'üte lehmä pōrot' är?
'pikne pōrutas äkki, ühe lehma pōrutas ära (lõi surnuks)' (SES)
- (2) *verevä? kui liivikäse?*, *mis kallo õngitas*
'punased nagu vihmaussid, millega kalu püütakse' (SES)

Loomult on tegemist kvalitatiivse analüüsiga, sest keeles, kus deminutiivid on sagedased ja neid saab moodustada lisaks nimi- ja omadussõnadele veel mitmest muust sõnaliigist, on deminutiivide kokkulugemine arutu tegevus. Keelenäidete esitamisel kasutame seto kirjakeele (vt nt ajaleht Setomaa) lähedast lihtsustatud transkriptsiooni, siiski on akuudiga ['] tähistatud palatalisatsioon, graavisega ['] sõna ees kolmas välde ning larüngaalklusiili märgib [ʔ].

2. Seto deminutiivide moodustamise viisid

2.1. Sufiksiline deminutiivtuletus

Tänapäeva eesti kirjakeeles on põhiliselt kasutusel kaks deminutiivsufiksit, *-u* ja *-ke(ne)* (EKG I: 501), lisaks neile esineb aga muidki deminutiivsufikseid, näiteks nimetuletuses (vt nt Joalaid 2009), ning mittesufiksilist deminutiivtuletust (vt Kehayov, Blokland 2007). Määra ja mõõdu väljendamisel kasutatakse muidki modifitseerivaid sõnamoodustusvahendeid (vt nt Kasik 2015: 239–243, 342–346).

Seto keeles on erinevaid deminutiivsufikseid kasutusel rohkem kui (põhja)eesti keeles, osalt on see tingitud arhailisemate sufiksiste säilimisest. Samast juursõnast on sageli kasutusel mitu erinevat deminutiivi, vrd nt *neio* ~ *näio* ~ *neitsi* ~ *neitsü* ~ *neiokõnõ* ~ *neitsükene*. Seto põhilised deminutiivliited on järgmised.

-o ja selle harvem, eesvokaalne variant *-õ* (mis võib liituda ka tagavokaalsele tuletusalusele) lähtuvad läänemeresoome ühisest deminutiivsufiksist **-oi*, *-ei* (vt nt Mägiste 1928). *-o* on deminutiivide tuletamisel väga produktiivne sufiks, tuletades peamiselt substantiive ja adjektiive, olles muu hulgas kasutusel paljudes eesnimemugandites (vt Aabrams 2013, Piho 1997, Saar 2016, Simm 1983). *-o*- ja *-õ*-lõpulised deminutiivid on kahesilbilised. Nt *jānes* → *jāho* ~ *jānõ*, *härǵ* → *hällõ*, *pissar* 'pisar' →

piso 'piisk, tilgake', *tsüd'so* ~ *tsüd'sö* 'hunt, hundu', *tütär* ~ *tütär'* → *tüt'o* ~ *tütö*; Фекла ~ Фёкла → *Heko, Hoko, H'oko, Höko*; Семён → *Semmo, Simo*; Терентий → *Tero, Te'ro*; Трофим → *Tro'sso*; *holdo* ~ *hol'd'o* 'rumal, kohtlane; lollpea'; *kohmo* 'tuim, juhmi võitu inimene; tohman; saamatu'.

-u, -ü võib olla arenenud **oi*-liitest (**oi* > *-o* > *-u*, mille eesvokaalne variant on *-ü*), ent selle tarvitamisel võib arvestada ka võimalikku vene mõju (Saar 2016: 180). *u-* ja eriti *ü-lõpulisi* tuletisi esineb seto materjalis harvemini kui *O-lõpulisi*, need on aga samuti kahesilbilised, tuletades nii substantiive, isikunimesid kui ka adjektiive, nt *kud'u* 'kanake', *här'g* → *hällü*; *paru* 'oinas'; *krõbu* 'kronu'; *pissar* 'pisar' → *pisu* 'piisk, tilk; säde'; *putsai* → *pudsu* 'ebe, ude; tolm'; *kuku* 'hea, pai'; Акулина → *Kul'l'u*; Матрона → *Mat'u*.

-i – deminutiivne *-i* on läänemeresoome keelis ning universaalsemaltki suure tõenäosusega iseseisev deminutiivset tähendust kandev liide (vt nt Hakulinen 2000: 121–122; Kehayov, Blokland 2007: 90 jj). Näiteks on Julius Mägiste soovitanud seda rangelt lahus hoida sufiksist **oi*, *-ei*, tõdes järgmist (Mägiste 1928: 210): „*i*-aines on keelepsühholoogilisel tagapõhjal seletuv rahvusvaheliselt üldine keelte deminutiivelement. Lmsm-keelte alal – eriti kindlalt tõendatuna eestis, soomes ja karj.-aunuses – tema abil moodustub rohkesti hiliseid vähendus- resp. meelitus-halvustus-sõnu, mis tulevad resoluutselt lahus hoida põliseist *oi*-, *ei*-deminutiividest.“

Seto keeles nagu eesti keeleski (vt Prillop jt 2020: 135–136) tuleb kõne alla *i* pärinemine varasemast *ü*-st (vokaalharmoonia kadu) ehk alg-läänemeresoome deminutiivliitest **-Ut* (vrd soome *neitsyt* ja seto *'neitsü* ~ *'neitsi*). *i*-deminutiivid on enamasti substantiivid, sh laste- ja hoidjakeele sõnavara, ent see moodustusviis on kasutusel ka nimetuletuses. Näiteks *hudi* 'hunt; hundu' (EKI WK), *tütär* ~ *'tütrik* 'tüdruk' → *tüdi* 'tüdruk; tütar'; *tsidsi* 'õeke'; Мария → *Ma'nsi* (EKI WK); Андрей → *Andri*, *And'si* (EKI WK).

-nE (<**-inEn*) on läänemeresoome arhailisemaid tuletusliiteid, mis tuletab nii substantiive kui ka adjektiive. Põhjaeesti keeles on *ne*-liide alal pigem adjektiiviliitena, samas kui substantiivide seas esineb see vaid leksikaliseerununa, nt EKSSi järgi vaid mitmuslikena kasutatavad *här'ra-sed* ja *prouased*. Eesti rahvalauludes on *nE*-liide ootuspärasem lõunaeesti keeles (Peegel 2006: 45). Seto keeleski esinevad *nE*-deminutiivid – nii substantiivid kui ka adjektiivid – pigem rahvalaulukeeles, ent on näiteid ka tavakeelest: *kana* → *kananõ* 'tibu; kanapoeg; (folkloorsetes tekstides)

laps' (vt 3 ja 4); *tsõdsõ* → *tsõdsõnõ* 'sõtseke, tädike'; *kuku* → *kukunõ* 'heakene, paikene'. Osal mitmefunktsioonilistest *nE*-adjektiividest on üheks funktsiooniks määra väljendamine, nt *ul'l* 'loll, rumal' → *ullinõ* 'lolli-, rumalavõitu' (5).

- (3) *tulli* 'tarrõ, kana **kanassidõga?** tarõh
'tulin tuppa, kana [oli] tibudega toas' (SES)
- (4) *esä õks sis ütél': ikku_i?, tütar', kahitsõgu_i?, mu **kananõ!***
'(rahvalaulust) isa siis ütles: ära nuta tütar, ära kahetse, mu lapseke!' (SES)
- (5) *proosta, nigu **ullinõ**, olõ_i tark, otsani? ul'l tä ei olõ?*
'lihtsake, justkui rumalavõitu, ei ole tark, [aga] päris loll ta ka ei ole'
(EKI WK, SESS)

-t's/-d's ~ -ts/-ds – afrikaati sisaldav sufiks tuletab substantiive ja adjektiive, moodustades mõnikord ka tuletisi, milles sõnaliigi vahe polegi alati üheselt selge. Selle sufiksiga tuletised on tihti halvustava tähendusega. Nt (vn играть 'mängima' >) *igrat's* : *igradsi* 'püsimatu, kärsitu' (SESS); (vn горячий 'tuline, kuum' >) *karat's* : *karatsi* 'äge, käre; vihane, äkiline' (SESS); *kepp* → *kepet's* : *kepedsi* 'kepik' (SESS); *klopets* : *klopedsa* 'poisiklutt, põngerjas' (SESS). Lisaks apellatiividele on palataliseeritud afrikaat kasutusel nimetuletistes, sageli on sellele liidetud vokaallõpp (sufiks) *-a*, *-i* või **-oi* > *-o*, nt Гаврил → *Kaud's*, *Kaut's*; Марфа → *Mar'd'so*, *Mar't'so*, *Mar't'sõ* jt (vt Saar 2016: 181). Samasugune on afrikaadi kasutus näiteks karjala nimevaras (Nissilä 1975: 75; Kuzmin 2022: 252). Sufiksit on liigitatud ka sufiksirühma /klusil + s/, mis on kasutusel liivi ja eesti, mõnevõrra ka soome isikunimetuletistes (Joalaid 2009: 537), ent Kehayov ja Blokland (2007: 97) on viidanud asjaolule, et setos on afrikaat otseselt tuletatav naabruses kõneldavast vene keelest (nt Алексей → Альчик → *Al't'si*).

Sufiksid **-šk** ja **-ška** osutavad liitumisjuhule *-š* + (*b*)*ka* ja *-š* + (*b*)*ko*, mis on levinud vene rahvakeeles ning kontaktide kaudu laenatud ka läänemeresoome keeltesse. Sufiksi mõlemad variandid on kasutusel isikunimemugandites, nt Евдоким → *Oudašk*, *Uudašk*; Агафья → *Ogašk*, *Okašk*; Степанида → *Teeška* jt (vt Saar 2016: 181–182). Nimetatud isikunimetuletised on hinnangult neutraalsed, harvadel juhtudel esineb halvustava varjundita *šk*-deminutiive apellatiividest, nt (vn баранка >) *parašk* 'rõngel, baranka', kus vene *nka*-liide on asendatud seto tuletussüsteemis kohanenud *šk*-ga. Sufiks **-šk** on aga samas produktiivne tule-tama halvustava tähendusega nimi- ja omadussõnu, nagu *libašk* 'libekeel'

(SES), *ladrašk* 'laterdaja, lobasuu', *lobašk* 'lobiseja, latatara' (EKI WK), *räämäšk* 'rääbakas, hoolitsemata inimene' (*ibid.*); *videšk* 'laisk; laiskvorst, logard' (*ibid.*).

Liited **-kõnõ**, **-kene** ja nende arhailisemad variandid **-kanõ** ja **-käne** lähtuvad ajaloolisest liitsufiksist **-kka + -(i)nEn* (vt ka Laanest 1975: 144), mis liitub harilikult tuletusaluse omastavavormile, tuletis võib sufiksi liitumisel sageli olla sisekaoline. Näiteks *poišs* : *poiś* 'poiss; mees' → '*poiškõnõ* ~ '*poiškanõ* ~ *poišokanõ* 'poisike'; *tsirk* : *tsirgu* 'lind' → '*tsirkanõ* ~ *tsirgukanõ* 'linnuk'. Nõnda nagu *nE*-liitega, saab ka *kEnE*-, *kAnE*-liitega väljendada mingi omaduse määra, nt *kidsi* ~ *kitsi* → *kidsikene* ~ *kitsikene* 'kitsivõitu' (6); '*kerge* → '*kergekene* 'lihtsameelne, kohtlane' (7).

(6) *tä om sääne kitsikene, kitsipoolõline*

'ta on selline kitsivõitu, kitsipoolne' (SESS)

(7) *tä om 'kergekene, 'kerge meelega?: tõõnõ pett, tä usk* (EKI WK)

'ta on (pisut) lihtsameelne, vähese aruga: teine petab, ta usub'

2.2. Mittesufiksiline tuletus

Kehayov ja Blokland (2007) on uurinud eesti keele mittesufiksilist deminutiivtuletust, sealhulgas palatalisatsiooni, geminatsiooni, omastavavormi leksikaliseerumist. Samasugused mittesufiksilised võtted on kasutusel ka lõunaeesti keeltes, sh seto keeles.

Deminutiivne **palatalisatsioon** on eriti omane seto laste- ja hoidjakeelele (vt ka Pajusalu 2001: 185–186) ning folkloorsele sõnavarale, seda esineb ka nimetuletistes. Nt *vasik* ~ *vašk* → *vaššo* 'vasikas' (Pajusalu 2001: 83); *jänes* → *jäño* ~ *jäñõ* (SES); *tsüd'šo* ~ *tsüd'šõ* 'hunt, hundu' (SESS), *tütär* ~ *tütär'* → *tüt'o* ~ *tüt'õ* (SES); *kul'la* 'pai, kulla' (SES) (vrd subst *kuld* : *kulla*); Терентий → *Te'ro*, Трофим → *Troššo* (mõlemad Saar 2016: 178).

Afektiivne **geminatsioon** (vt Mägiste 1928: 19) on samuti omane ennekõike seto lastekeeled, ent esineb ka nimetuletuses. Nt *mari* → *mañña*; *sõrm* → *tsõmm*; *käsi* → *käi'tu*, *käppo*; Мария > *Maññõ* (Piho 1997); Семён → *Señmo*, Даниил → *Tañño*, Феодор ~ Фёдор → *Hõi'ti* (Saar 2016).

Omastavavormi leksikaliseerumist kohtab enim folkloorses sõnavaras (linnud, loomad, lilled), eriti rahvalauludes ja itkudes, aga ka laste- ja hoidjakeeles. Nt *mari* : Gen *ma'ra* 'mari' → *ma'ra*; *tsirk* : Gen *tsirgu* 'lind' → *tsirgu*, *ninn* 'lill' : Gen *ninni* → *ninni*, mis kõik on muu hulgas kasutusel tähenduses 'hea, armas, pai' (vt 8–9).

- (8) *kul'la tütar', ma'ra tütar', püä? minno ar?!*
'(muinasjutust) kulla tütar, pai tütar, püga mind ära!' (SES)
- (9) *kul'la tsirgu ninni Matś, lasõ? nu minnogi? är? vallalõ!*
'(muinasjutust) kulla armas pai Mats, lase ometi mindki lahti!' (SES)

Desufiksatsioon ei ole meie hinnangul deminutiivse tähenduse esiletoojana ehk seto keeles niivõrd tajutav, nii liittuletis kui ka selle tuletusalus on kas (a) mõlemad tajutavad deminutiividena, vrd nt *lõivo* ja *lõivokanõ* 'lõoke', *pääšo* ja *pääšokõnõ* 'pääsuke'; või (b) erineva, neutraalse tähendusega lekseemid, vrd nt *hopõn* 'hobune' → *hobo* : *huu* 'mära', seejuures on viimase deminutiiv omakorda tõlgendatav erineva tähendusega lekseemina: '*huukõnõ* 'mära(versa)kene' (vt nt 10).

- (10) '*huukõnõ* lät'ś jo hobõsõ 'näolitsõst
'märavarsakene läks juba hobuse nägu' (SESS)

2.3. Deminutiivide morfotaktikast

2.3.1. Deminutiveerimisvahendite kombineerumine

Eelnevalt esitatud näidetest oli juba mitmel juhul näha, et deminutiivtuletistes saab olla korraga esindatud mitu deminutiveerimisvõtet, sagedasemad on liittuletised (vt näited 11 ja 12), sufiksilise ainese ja mittesufiksiliste võtete kombineerumine. Seto keeles on tavapärane ka afektiivsete sõnade kuhjamine lauses (vt nt 12).

- (11) *Serga timä man om pois'okanõ*
'Serga on temaga võrreldes poisikene' (SESS)
- (12) *kul'la latsõkasõ?, kukudsõkasõ?, ma'adsõkasõ?, ma'ra'suukasõ?* (EKI WK)
'kulla lapsekesed, kullakesed, paikesed, marjanäokesed'

O-, *i-* ja *U-lõpulised* deminutiivid on seto keeles kahesilbilised, esmavõi teisevältelised (vt ka Pajusalu 2001), deminutiivne *nE*-sufiks liitub enamasti kahesilbilisele, *-t'ś/-d'ś* ~ *-ts/-ds* kas ühe- või kahesilbilisele tuletusalusele. Sufiks *-kEnE-/kAnE* saab liituda ka pikemale (sh deminutiivsele) tuletusalusele ning ühtlasi kõikidele eelnimetatud sufiksiga moodustatud tuletistele, olles tuletises alati viimane morfeem enne mitmuse tunnust ja/või käändelõppu, nt [palatalisatsioon + *-o* + *-kanõ*]: *poiśś* 'poiss; mees' → *poiśo* → *poiśokanõ* 'poisikene'; [omastavaline tuletusalus + *-nõ* : *-dsõ* + *-kanõ*]: *mari* : *ma'ra* 'kulla, pai' → *ma'ranõ* :

ma'adsõ 'paikene' → *ma'adsõkanõ* 'kullake(seke)ne'; [-*ü* + *-kene*]: (*mükerdämä* 'kokutama' >) *mükükene* 'kokutaja'; [-*u* + *-kanõ*]: *krõbu* 'kronu' → *krõbukanõ* 'kronukene'.

2.3.2. Deminutiivsed komparatiivid

Maailma keeltes on üsna levinud nähtus, et deminutiivseid adjektiive ja adverbe saab kompareerida, on ka keeli, kus komparatiivi tunnus eelneb deminutiivsuifiksile (vt nt Dressler, Barbaresi 1994: 109–110), selline moodustusviis on tuntud ka setole geograafiliselt küllalt lähedases latgali keeles (Rüke-Draviņa 1953: 459). Seto keeles on tuletusmall [tüvi + COMP + DEM] produktiivne, tuletades nii adjektiive kui ka adverbe. Näiteks adjektiivid: *kõva* → *kõvõ(m)b* 'kõvem' → *kõvõ(m)bakõnõ* (13); *padi* 'paks, tihe' → *padõ(m)b* 'paksem, tihedam' → *padõ(m)bakõnõ* (14); *rikas* → *rikka(m)b* ~ *rikkap* 'rikkam' → *rikka(m)bakõnõ* ~ *rikkapakõnõ* (15); *suur* → *suurõ(m)b* → *suurõ(m)bakõnõ*. Tartu Ülikooli murdekorpuses teistest lõuna- ega põhjaeesti murretest sellise sõnamoodustusviisi näiteid ei leidunud.

(13) *tiikotus õks ol' l kõvõmbakkõnõ* (MK)

'teekoht oli ikka vähe kõvem'

(14) *Tat' o lõigaś leeväpala jo pad'õmbakõsõ*

'Tato lõikas juba pisut paksema leivaviilu' (SES)

(15) *kiä iks `veit'kepal'lo rikkapakõnõ ol' l, võta\_s `vaesele kosilasele ar? tulla?* (MK)

'kes vähegi rikkam oli, ei võtnud vaesele kosilasele mehele minna'

Kui eesti keeles on noomenifraasis deminutiiv harilikult põhisõna (nt *suuremad lapsekesed*), siis seto keeles saab deminutiivse täiendi järel esineda ka mittedeminutiivne põhisõna (vt 16).

(16) *suurõbakõsõ? latsõ? olli? maapõrmadu pääl*

'vähe suuremad lapsed olid muldpõrandal' (SES)

Komparatiivsest alusest tuletatud deminutiivadverbid moodustuvad kas deminutiivi omastavavormist, nt *inäbäkese* 'rohkem', suunakäänetest (nt sees- ja seestütlev), nt *kavvõbakõsõh* ~ *kavvõmbakõsõh* 'kaugemal', *kavvõbakõsõst* ~ *kavvõmbakõsõst* 'kaugemalt', või (*is*)*tE*-liitega, nagu *`rohkõmba`kõistõ* 'rohkem' (17), *`taitsaba`kõistõ* 'targemini; viisakamalt', *varahamba`kõstõ* 'varem, varasemal ajal' (18).

- (17) *vanaimä käü livvakõsõga? ja `korjas rahha, ristesä ja ristimä `hiitvā? `rohkõmba `kõistõ* (Salve 2008)
 `[ristsetel] käib vanaema kausikesega ja kogub raha, ristiisa ja ristiema viskavad pisut rohkem`
- (18) *tul? üles õnnõ hummogult varahamba `kõstõ, hiidä? rist' ette*
 `tõuse aga hommikul varem, löõ rist ette' (SES)

3. Deminutiivide esinemus sõnaliigiti

Maailma keeltes on kõige harilikum, produktiivsem ja universaalsem deminutiivide moodustamine substantiividest ja adjektiividest, kuid deminutiivivorme moodustatakse teistesegi sõnaliikidesse kuuluvatest sõnadest (vt nt Dressler, Barbaresi 1994; Jurafsky 1996), näiteks saab araabia keeles deminutiive moodustada kõigist sõnaliikidest (vt Hamid, Faiq 2009). Deminutiivsusele on avatud pea kõik sõnaliigid ka lõunaeeesti keeles, ehkki tõsi – deminutiivseid verbi optatiivivorme, nagu *võtakest*, *tulekest*, on lõunaeeesti keeltest registreeritud vaid mulgis (vt Pajusalu 1996: 161–162), ent sealgi on need praeguseks kõnekeelest taandunud (Todesk 2022: 28–29). Ehkki ka näiteks soome momentaansufiksile *-ahta*, *-aise* (millest esimene on produktiivne ka seto keeles) on omistatud deminutiivset funktsiooni (Armoskaite, Koskinen 2008), siis siinses uurimuses me momentaansufikseid deminutiivseina ei käsitle.

Seto keeles moodustatakse deminutiivtuletisi substantiividest, adjektiividest, neile lisaks aga ka adverbidest, pronoomenitest, interjektsioonidest. Siinjuures on ehk mõjutajaks naabruses kõneldavad vene murded, sest vene keeleski on deminutiivsusele avatud rohkem sõnaliike kui eesti keeles (Kupp-Sazonov 2019: 116). Et deminutiivtuletus on väga produktiivne, ei keskendu me siin peatükis substantiividele (nt *tšopp`auk`* → *tšopakõnõ`* '(väike) auguke') ega adjektiividele, mis samas on ka laia tähendusspektriga, väljendades füüsilist väiksust, omaduse määra (nt *kitsi* → *kitsikene`* 'kitsivõitu'), täpsust (*paras* → *parrakõnõ*, nt *soo punn om`tõrdolõ`õkva`parrakõnõ`* 'see punn on tõrrele täitsa paras'), ka afektiivset ja halvustavat suhtumist jm. Adjektiividest on ehk tähelepanuväärsem proadjektiivide deminutiveerimine, nt *sääntsekene`* (MK) 'sellisekene'.

3.1. Adverbid

Seto tekstid sisaldavad rohkesti deminutiivseid adverbe (vt ka ptk 2.3.2), nt *ahta`kõistõ ~`ahtakõistõ`kitsalt; kitsukeselt`, kavvõkõistõ`kaugele`, kupal`lokõsõ`kuigipalju, mõnevõrra`;* *kõvakõstõ`kõvasti`,`piakatsi ~`piakõtsi`peaaegu; üsna pea`, vanakõsõlt`vanuselt, vanusena`* (vt ka näited 19–21).

- (19) *lät`ś miis̄s õks edese ne`saake_s kavvõ`kõistõ, kaess, susi tii pääl iih`läks mees ikka edasi ja ei saanudki [kuigi] kaugele, vaatab, hunt tee peal ees`* (SES)
- (20) *läte? kupall`okõsõ juusk, kõvakõstõ joosõ\_i`lättevesi kuigivõrrakese jookseb, eriti kõvasti ei jookse`* (SES)
- (21) *kui vanakõsõlt sa?`naksit koolih`k`auma?`kui vanalt hakkasid sina koolis käima?`* (SESS)

Eesti kirjakeelde kuulub EKSSi järgi 6 *keselt*-liitega määrsõna (*liihikeselt, noorukeselt, peenikeselt, pisikeselt, väikeselt* ja *õhukeselt*) ning 3 *kesti*-liitega määrsõna (*kaunikesti, kenakesti, tasakesti*). Mitmel neist ei ole alusõna ilma deminutiivsufiksita kasutatav, st tegemist on leksikaliseerunud deminutiividega, nagu ka adverbid *tsutike(ne)* ja *natuke(ne)* ning nende kõnekeelsed variandid (*tsut`t ~ tsuti, natike ~ nat`sa ~ nat`ś*).

3.2. Pronoomenid

Deminutiivseid pronomeneid on seto materjalis mitut liiki. **Isikuliste asesõnade** deminutiividel on eesti keeles kaks põhifunktsiooni. Esiteks, kaastunde esile kutsumine pronomeni tähistatava vastu, nt *Mis nüüd minuke, ikka teised, las teised teevad* (etTenTen); *Hehe, vaesed teiekesed* (etTenTen). Teiseks, naissoo tähistamine, seda eriti 3. isikut tähistavates asesõnades, nt *osavaid Bingo õhtuid peavad nii nemad kui nemakesed*.³

Seto materjalides esinevad deminutiivid personaalpronoomenitest *mina* → *minakõnõ*, *timä* → *timäkene*. Seejuures ei pruugi *timäkene* tähistada naissugu, vaid võib väljendada halvustust või põlgust või viidata jutu peategelasele (22).

- (22) *võt`t timäkene s̄õs härä, tapp`maaha* (Salve 2008)
`'(muinasjutust) võttis tema (mees) siis härja, tappis maha'

³ Vambolaa's Blog. <https://vambolaa.wordpress.com/2014/06/08/sinust-lihtsalt-ei-olda-nii-vaga-huvitatud/> (vaadatud 08.01.2021).

Näitavatest asesõnadest, mis viitavad situatsioonis selguvale tegevusele või asjale (ka elusolenditele), on esindatud *śoo* 'see (lähedal asuv)' → '*śookõnõ* (23); *taa* 'see (pisut kaugemal asuv)' → '*taakõnõ* (24); *tuu* 'see, too (kaugemal, eemal asuv)' → '*tuukõnõ* (25), *naa?* 'need (lähedal)' → '*naakõsõ?*; *nuu?* 'need (eemal)' → '*nuukõsõ?* (26); *sama* → '*samakõnõ* (27).

- (23) '*śookõsõ* *sinolõ* 'üttele, *śoo*, *mar'a*, *manitsõlõ*
'(rahvalaulust) niipaljake ma sulle ütlen, seda, marjake, mainin' (SES)
- (24) *sääne* '*taakõnõ* *varrõkõnõ* (EKI WK)
'selline [niipikukene] varrekene'
- (25) *a pääle* '*tuukõsõ* 'viidi *miiss'* är *sõtta*
'aga peale seda viidi mees sõjaväkke' (SES)
- (26) *ma joht naka_i* '*nuukõisi* *avitamma*
'mina küll ei hakka neid aitama' (SES)
- (27) *olgu_i?* *nii* 'lootva, *saa_as* *taad* *samakõist* *ar* *tetä?*
'ära ole nii saamatu, [et] ei saanud sedasama [töö]natukest ära teha'
(EKI WK, SES)

Deminutiive moodustatakse seto keeles ka **definiitsetest** (*mõlõba?* → *mõlõbakõsõ?*, vt 28) ja **indefiniitsetest pronomeenitest** (*üit's* → *ütekene*, *mõni* → *mõnõkõnõ*, *pal'lo* → *pal'lokõnõ*, näited 29–31).

- (28) *kat's last jäi* '*perrä*, *mõlõbakõsõ?* 'kasvi *üles*
'kaks last jäi [neist] järele, mõlemad kasvasid suureks' (SES)
- (29) *liha* '*võõtõh kõigilõ* *annat muna*, *sõs* *pühäselavvakõsõ* *pääle* *ka* *pant*
ütekese, *nigu* *iloaśas* (Salve 2008)
'lihavõtete ajal annad kõigile muna, siis paned ikoonilauakese peale ka ühe, nagu iluasjaks'
- (30) *noid* *mõnõkkõnõ* *ol'l sis* (MK)
'neid mõni siis [ikka] oli'
- (31) *anna?* *hobõsõlõ* '*kaaro*, *angu_i* *pal'lokõist!*
'anna hobusele kaeru, ära [liiga] palju anna!' (SES)

3.3. Interjektsioonid

Seto deminutiivsed interjektsioonid jagunevad lähtuvalt juursõnast kaheks. Esiteks on kasutusel substantiivsest ja adjektiivsest alussõnast tuletatud deminutiivsed interjektsioonid, nagu näites 32 (vrd eesti *jumalukene*, *heldeke*, *issake* jms).

- (32) *oi jumalakõnõ, oi hääkene, ku no ma mõistnu? kirjä, taivakõnõ, olõs lugõnu? ni kirotanu?*
 'oi jumalake, oi heldeke, kui ma oleksin osanud kirja[tähti], taevake, oleksin lugenud ja kirjutanud' (SES)

Teise rühma moodustavad ehk omapärasemad deminutiivtuletised, mille juursõnaks on ühesilbilised hüüdsõnad, nagu *oe* 'oi' → *oekõnõ*, *võe(h)* → *võekõnõ*. Nende deminutiivtuletised sisaldavad enamasti hüüdsõna kordust, deminutiivsufiks lisatakse korratavale osale (33 ja 34), aga on näiteid ka korduseta deminutiivsest interjektsioonist (35).

- (33) *oe oekõnõ, tõõnõ lat's jo ilma meheldä?*
 'oi-oi-oi, juba teine laps ilma abiellumata [saadud]' (SES)
 (34) *võe võekõnõ, tijä i?, koh mu velekene om*
 'oi-oi-oi, ei tea, kus mu vennakene on' (SES)
 (35) *karusõ? haiva?: võekõnõ, näke?, karusõ?, näke?, susi tul'l ka'a mano!*
 'karjused hüüdsid: oi-oi-oi, vaadake, karjused, vaadake, hunt tuli karja juurde!' (SES)

Partitiivseid deminutiive, nagu eesti *terekest* või mulgi *aitümakest*, vaadeldava keeleainese hulgas ei leidunud. Emakeelsete setode hinnangul⁴ võiks neid küll kasutada, ent pigem oleks tegemist eesti malli laenamisega.

4. Seto deminutiivide funktsioonid

4.1. Funktsioonid Jurafsky semantilise kaardi järgi

Osaliselt kattuvad seto deminutiivide funktsioonid Jurafsky (1996) liigitusega, mis kirjeldab ühest küljest semantilisi, teisalt aga pragmaatilisi funktsioone. Olgu märgitud, et ehkki semantiliste ehk omadustele viitavate funktsioonide osas haakuvad seto deminutiivid võrdlemisi hästi Jurafsky semantilise kaardiga, siis pragmaatilised funktsioonid on setos mitmekülgsemad ja detailsemad ning hõlmavad ka viisakusele ja aus-tusele viitavaid ning suhtlussituatsioonist ja teemast sõltuvaid kasutusi. Tabelis 1 on esitatud Jurafsky kirjeldatud funktsioonide vasted seto keeles (tõdetagu, et sageli saaks sama deminutiivi analüüsida rohkem kui üht eri funktsiooni kandvaks).

⁴ Suulised andmed seto sõnaraamatu tööühma liikmetelt 24.02.2023.

Tabel 1. Seto deminutiivide funktsioonid Jurafsky (1996) semantilise kaardi järgi⁵

	Funktsioon (Jurafsky)	Deminutiiv	Näitelause allikaga
	<i>väike</i>	<i>pada</i> → <i>padanõ</i> 'väike pada'	<i>lämmi vesi länikoh, pallav vesi padasõh</i> 'soe vesi länikus, kuum vesi pajas' (SESS)
	<i>laps</i>	<i>kana</i> → <i>kananõ</i> 'kanapoeg, tibu'	<i>tulli 'tarrõ, kana kanassidõga? tarõh</i> 'tulin tuppa, kana kanapoegadega toas' (SES)
	<i>naine/naissoost</i>	<i>hopõn</i> → <i>hobu</i> 'mära'	<i>hobalõ andas 'kaaru</i> 'mära-dele antakse kaeru' (SES)
semantika	<i>tüübilt väike</i>	<i>hiuss</i> → 'hiussõkõnõ 'juuksekese'	<i>imäpuu 'hiussõkõnõ 'põeti ar</i> 'sünnijuuksekese pügati ära' (SESS)
	<i>x-iga seotud</i>	<i>hahk</i> 'hall' → <i>hahekanõ</i> 'koidukuma, aovalgus'; <i>valgõ</i> → 'valgõkanõ 'hommikuvalgus'	<i>ts' uut 'valgõkanõ, tuud kutsumõ hahekanõ</i> 'nõrk hommikuvalgus, seda nime-tame koidukumaks' (SES)
	<i>imitatsioon</i>	<i>piht</i> 'selja ülaosa' → <i>pihtokõnõ</i> 'pihtkuub, ülejakk'	<i>rüvvi pääl peivä? naase? pihtokõist</i> 'pikk-kuue peal kandsid naised ülejakk' (SES)
	<i>liige</i>	<i>seto</i> → <i>setokõnõ</i> 'seto rahvuse esindaja'	<i>setokõisil olõ_s säänest 'muudu</i> (SES) 'setodel ei olnud sellist kommet'
	<i>täpsus</i>	<i>naa?</i> 'nemad' → <i>naakõsõ?</i> 'nemakesed'	<i>sis kaki viil 'naakõsõ? ka är otsast, mis 'otsa sääne peenebä? jäi?</i> (MK) 'siis katkusin veel isegi need [linakuprad] otsast, mis sinna otsa sellised peenemad jäid'
	<i>osa hulgast</i>	<i>hõng</i> 'õhk; lõhn' → <i>hõngukõnõ</i> 'raasuke'	<i>hõngukõsõ pand 'sisse, är pett eläjä</i> 'raasukese paneb sisse, ära petab looma' (SES)
	<i>aprosimatiiv</i>	<i>kuum</i> → <i>kuumanõ</i> 'kuumavõitu'	<i>pangu_i õks ti hobõst 'lammähe, kuumatsõhõ katusõhõ</i> '(rahvalaulust) ärge pange hobust sooja, kuumavõitu kohta' (SES)

⁵ Eestikeelsed terminid Kehayov ja Blokland (2007).

	Funktsioon (Jurafsky)	Deminutiiv	Näitelause allikaga
pragmaatika	<i>leevendus</i>	<i>raha</i> → <i>rahakõnõ</i> 'rahanatuke'	<i>ja rahakõist olõ_õs inemiisil</i> (MK) 'ja inimestel polnud rahanatukest'
	<i>põlgus</i>	<i>lutašk</i> 'loks, logu'	<i>püssälutaškiga? tapp' tõõsõ</i> <i>är?</i> 'tappis teise [inimese] püssilõguga ära' (SES)
	<i>intiimsus</i>	<i>tüt'okõnõ</i> '(mu) tütroke'	<i>tüt'okõnõ, mu kuku tüt'okõnõ</i> 'tütroke, mu kallis tütre- kene' (SES)
	<i>empaatia, kaas- tunne</i>	<i>tuu</i> 'too, see' → 'tuukõnõ 'see, vaeseke'	'tuukõnõ ar? 'kuuli 'tema, vaeseke, suri ära' (SES)
	<i>lemmikloom</i>	<i>kutsa(kanõ)</i> 'koer, kutsu'	<i>mõtõl', et kuts'akasõ?, a</i> <i>sutt ol'l ilestänü? pääd piti</i> 'mõttes, et koerakesed, aga oli [hoopis] hundil pead silita- nud' (SES)
	<i>lembus</i>	<i>poig</i> 'poeg' → <i>pojakõnõ</i> 'pojake'	<i>angõ? no? meile no? hahe-</i> <i>kõisistki pojakõnõ!</i> (Salve 2008) 'no andke meile kas või hanekeste seastki pojakene!'

VÄIKE viitab otseselt entiteedi väiksele suurusele. See funktsioon esineb setos üsna eelduspäraselt vaid substantiividega, nt *kot't* → *kotik* 'väike kott' (36).

(36) *kuus* *panni* 'leibä **kotikohe**, 'märksahe mässäkohe
'(rahvalaulust) kuus leiba panin kotikesse, osavalt paunakesse' (SES)

Funktsiooni LAPS/JÄRGLANE puhul tähistab deminutiiv järglast, seto näidetes kasutatakse seda enamasti loomadega, nt *tsipp* 'tibu' → *tsipakõnõ* 'tibukene' (37).

(37) *varõs õnnõ kand' ar kanapuja?, haugas tsill'o tsipakõsõ?*
'(rahvalaulust) vares see kandis ära kanapojad, haugas väiksed tibukesed'
(SES)

Funktsiooni NAINEN puhul tähistab deminutiiv maailma keeltes naissugu või emast looma. Näites (38) esinev *hobo* ~ *hobu* 'mära' on tänapäevases keelekasutuses tajutav desufiksatsioonina, kus derivaati tajutakse neutraalsena (*hopõn* 'hobune'), samas kui tuletise alus on markeeritud just

emase hobuse tähendusega. Samasugust desufiksatsiooni esineb teistegi *ne*-sõnade puhul, nt *repän* → *rebo* 'rebaseke' (SES), kuid deminutiivi funktsioon on sellisel juhul pigem *lembus* või *väike*, mitte aga *naine*.

- (38) *esä and' pujalõ `väega kõhna huu*
'isa andis pojale väga kõhna mära' (SESS)

TÜÜBILT VÄIKE märgib väikest hulka või mõnd väiksemat alussõnaga sarnast entiteeti, millel on oma eritähendus. Näites (39) tähistab *piilkakõnõ* 'haarushark' sisulist sarnasust kangastelgedega, seto *peelee?*. See funktsioon ei viita siiski sama asja väiksemale variandile nagu VÄIKE.

- (39) *piilkakõsõga? koi kaarusõ?*
'kaaruspaelad punusin kaarushargiga' (SES)

X-IGA SEOTUD tähistab alussõnale kuuluvat omadust, kuid mitte otseselt sõna ennast, nt *mustakõnõ* 'must asi' (40) substantiivide puhul. Adjektiivide ning adverbide puhul on sage tuletusalus mõni omadus või tunnus, millest deminutiivi abil moodustatakse selle omadusega seotud või sarnanev sõna.

- (40) *kašah koh musta `kõisi pesä om*
'vaat kus väikeste mustade sipelgate pesa on' (SES)

IMITATSIOON on välist sarnasust tähistav funktsioon. Näiteks tähistab adjektiiv *ruublitükäne* 'laiguline' sarnasust alussõnaga *ruublitükk* 'hõberubla; seto naiste hõberubladest kaelaehe'. Seto imitatsiooni näited on suures osas substantiivid, nt *lammas* → *lambakõnõ* 'lambake; pajuurb', *piht* → *pihtokõnõ* 'pihtkuub, pooljakk' jne.

LIIGE tähistab kuuluvust gruppi, enamasti väljendab etnilist kuuluvust või märgib mingi koha elanikku. Setos üsna väheproduktiivne funktsioon.

TÄPSUS tähistab funktsiooni, kus deminutiiv rõhutab põhisõna ja lisab tähenduse 'just', 'täpselt'. Näites (41) esineb *pia* 'peagi' → *piakõsõ* 'kohe varsti'. Jurafsky kirjeldab täpsust ka intensiivsuseks, seega on tähenduseks ka 'väga' (42).

- (41) *piakõsõ `pinku istu?, ruttu toolilõ toeda?*
'(rahvalaulust) varsti pingile istu, ruttu toolile toeta' (SESS)
(42) *kõlla? kasusõ? ka palo pääl, noil omma? nuplkõsõ? otsah, väega `pehme-kene pudsu seeh*
'kollad kasvavad ka palu peal, noil on nupukesed otsas, väga pehme tolm sees' (SES)

Funktsiooni OSA HULGAST puhul väljendab deminutiiv vähemat kogust või üht osa suuremast hulgast (enamasti ainesõnad).

APROKSIMATIIV väljendab ligikaudset tunnust või omadust ja sel on mõneti pehmenдав tähendus (43). Aproximatiiv esineb setos üldiselt *võitu*-tähendust väljendavate adjektiividega, nagu *madalik* 'madalavõitu, lüheldane' (44), *harvalik* 'harvavõitu', *jaahenõ* 'jahedavõitu' jne.

(43) *tä om sääne kitsikene, kitsipoolõline*
'ta on selline kitsivõitu, kitsipoolne' (SES)

(44) *Höödo om sääne madalik miis*
'Höödo on selline lüheldane mees' (SES)

Funktsioonil LEEVENDUS on vähendav tähendus 'natuke' (45). Leevendusel on ka hinnangut väljendav tähendus, mis on sarnane *hekkideks* (*hedge*) kutsutavate määrsõnade tähendusega, st 'nagu', 'üsna' jne (46). Leevendus on üks sagedasemaid funktsioone, eriti sageli esineb seda adjektiivide ning adverbidega.

(45) *kiä oll' kergepäkene, tuu kõgõ üleväh kuive* (SES)

'mis [kuivatatud kala] oli natuke kergemake, see kuivas kõige üleval'

(46) *sa saat kolmsada ruublit, ma kauplõ kolmsada, ni? hõstekeste ar? saa meile*

'sina saad kolmsada rubla, mina kauplen kolmsada ja lähebki meil [kauplemine] üsna hästi' (SES)

Komparatiivi sisaldavate määrsõnade puhul on funktsiooni tõlgendus 'natuke' (47), mis on leevenduse otsesem, hulgale viitav tähendus, kuid ilma komparatiivita on tähendus 'üsna; kuigi, eriti' (48), mis väljendab hinnangut.

(47) *mõskõ? vesi valõtas kohe kavvõmba kõistõ*
'[surnu] pesuvesi valatakse [ära] kuhugi kaugemale' (SES)

(48) *lät's miis õks edese ne saake_s kavvõ kõistõ, kaess, susi tii pääl iih*
'läks mees ikka edasi ja ei saanudki [kuigi] kaugele, vaatab, hunt tee peal ees' (SES)

Substantiividega on leevenduse funktsioon pigem väikse hulga märkimine (49), kuid see võib ühtaegu väljendada ka hinnangut (50). Emotsionaalse konnotatsioonina võib mõlema näite puhul rääkida ka *austusest* – raha ning loomade toit on alati olnud suure väärtusega ning väärivad aupaklikku suhtumist.

- (49) *ja **raha**kõist olõ-õs inemiisil jah* (MK)
 'ja rahanatukest ei olnud inimestel jah'
 (50) *'tal'šipühis pangõ? haina? ette, a inne ol'l nii, õt **olõ**kõsõ? panni ette*
 (MK)
 'jõulupühadeks pange heinad ette, aga enne oli nii, et [kõigest] õlenatukesed panin ette'

PÕLGUS väljendab väiksusele või tühisusele viitavat halvustavat tähendust (51).

- (51) *tä om sääne **ladra**šk õnnõ*
 'ta on selline lobiseja' (SES)

INTIIMSUS väljendab meie hinnangul familiaarsust (ehkki varasemad tööd, sh Jurafsky seda mõistet otseselt ei defineeri) ning seda kasutatakse peamiselt lähisugulaste, laste jm lähedaste inimestega.

Seto deminutiivid võivad väljendada EMPAATIAT (Kehayov ja Blokland 2007 kasutavad terminit *sümpaatia*) või KAASTUNNET, mis kontseptuaalselt on seotud lembusega, kuid väljendab austust, mitte hellitavat, haletsevat ega patroneerivat tähendust. Setos esineb see funktsioon viletsat ja kaastunnet vääriivat olendit tähistavate substantiividega (52) või isikuliste asesõnadega (53).

- (52) *kohe sa taa **krõõ**bakõsõga? läät, 'kavvõ sa jovvat?*
 'kuhu sa selle hobusekronukesega lähed, kaugele sa jõuad?' (SESS)
 (53) *kägo laul: ämmäk' tap'p **minokõ**sõ, kuu-ku, kuu-ku*
 '(muinasjutust) kägu laulis: võõrasema tappis mu, vaeseke, kuku-kuku'
 (SES)

LEMMIKLOOM on pehmendav-hellitav funktsioon, millega moodustatakse looma nimetusest hellitav nimekuju.

LEMBUS on hellitav, õrnust väljendav tähendus; sage laste- ja hoidjakeeles, kus näites (54) esineb *käpp'* → *käpoka*nõ ja *upin* 'õun' → *upo* '(laste)keeles' õun' → *upoka*nõ 'õunakene'. Lembus on lähedane INTIIMSUS-tähendusega, kuid hõlmab laiemalt igasuguse õrnuse väljendamist.

- (54) *kel om **käpoka**nõ, tuul om **upoka**nõ*
 '(vanasõna) kellel on käekene, sellel on õunakene (kes töötab (tegutseb), see sööb)' (SES)

4.2. Deminutiivide emotsionaalsed konnotatsioonid

Teised Jurafsky (1996) pragmaatilised funktsioonid peale lembuse, sümpaatia/kaastunde ja põlguse ei ole setos nii üheselt leitavad. Nende pragmaatiliste funktsioonide liigitamiseks sobivad pigem Ponsonnet' (2018: 26) emotsionaalsete konnotatsioonide kategooriad, kus esinevad **naljatlevus**, **lembus**, mis jaguneb kaastundeks ja romantiliseks/seksuaalseks armastuseks (viimane hõlmab ka hellitust), **heakskiit**, mis hõlmab imetlust ja austust, ja **familiaarsus**, mis hõlmab tuttavaid rutiine ja kontrollimist.

Väga produktiivne on lepitav-hellitav funktsioon *austus*, mida kitsamalt kasutatakse religiooni (55) ja pühakohtadega seonduvaga, laiemalt aga ka muu olulise ja austust väärivaga, nt tööriistadega (56).

(55) *ma õks vahest pühä raamatukõist vai midä `säntsit loe* (MK)

'ma ikka vahel püha raamatut või mingeid selliseid loen'

(56) *`säändse? `väikse? harukõsõ?; siss noidõ viglakõistõga? sis `laotõdi* (MK)

'sellised väiksed harukesed; siis nende viglakestega siis laotati [sõnnikut]'

Samasugune semantilis-pragmaatiline funktsioon on suure (57) või koguni ohtliku entiteedi deminutiveerimine. Suurus võib olla leksikaalne või kontekstil põhinev. Eesmärk pole sel juhul viidata väiksusele või halvustavale suhtumisele, vaid väljendada kõneleja aupaklikkust, osalt on kasutus ka eufemistlik.

(57) *kui tulli suur tuulõkõnõ, lõivo kõva lõhnakõnõ*

'(rahvalaulust) kui tuli suur tuulekene, armas tugev õhukene' (SES)

Mõningates muinasjuttudes-folklooritekstides ilmneb huvitav viitamiskontekst, kus deminutiiv tähistab peategelast. Deminutiiv esineb enamasti 3. isiku pronoomeniga *timä* ja võib samal ajal olla ka *empaatiat* või *põlgust* märkiva tähendusega või naljatlev (58).

(58) [Ullike ütleb vendadele, et tahab hakata naist võtma. Vennad küsivad:]

„Kiä sullõ ullikõsõlõ tulõ ka? õigõ?“ „Ma mõtlõ kossi? kuningatütärt.“

„Võeh sedä patukõist! **Timäkene** kuningatütärt!“ (Salve 2008)

„Kes sulle, ullikesele, ka õige tuleb?“ „Ma mõtlen kosida kuningatütärt.“

„Oeh, seda patuasja(kest)! Tema(kene) [tahab kosida] kuningatütärt!“

4.3. Suhtlussituatsioonist lähtuv deminutiveerimine

Deminutiivide rohke kasutamine seto keeles kõnelebki sellest, et deminutiivid ei ole vaid inimesest lähtuva hinnangufunktsiooniga (suur-väike, meeldiv-ebameeldiv), vaid ongi osa kõnelemise etnograafiast. Deminutiivide kasutamisega väljendatakse lugupidavat ja hoidlikku suhtumist mitte ainult lähedastesse inimestesse (sugulastesse), vaid ka ümbritsevasse keskkonda, loodusesse, toitu, töövahenditesse, loomulikult kombestikku ja pühadesse (vt läänemeresoome deminutiivtuletiste mõisterühmi ka nt Mägiste 1928: 225–226).

Näites (59) on juttu vilja ja külvi õnnistamisest, mille jaoks kasutatav viljakott väärrib aupaklikku ja hellitavat nimetamist. Loomulik on deminutiivide kasutamine seoses pühade ja rituaalidega (60), nt ka deverbaalne tuletis *'hiitmä' 'heitma' > 'hiitkäne' 'võinädalaeelne (püha)päev'*.

- (59) *koti 'suukõnõ lasti vallalõ, künnel' 'panti rüki pääle palama, papp hiit' kol? 'vuuri rüki nurmõ pääle* (Salve 2008)
'kotisuukene tehti lahti, küünal pandi rukkiterade peale põlema, preester viskas kolm korda rukist põllu peale'
- (60) *'lamba 'sulgugi? 'urbõkõistõga? 'lambakõisilõ päd pite hill'okõidsi pututi*
'isegi lamba aedikus puudutati [palmipuudepühal] urvakimbukesega tasakesi lambakestel pead' (SES)

Sugulasterminid on deminutiivtuletuses üsna universaalsed, siiski jääb silma, et seto keeles on need sageli liittuletised, samas võib näite (61) deminutiive interpreteerida ka kui rituaalset viisakust. Deminutiive kasutatakse aga ka selleks, et viidata sugulasele mõne teise sõnaga (62).

- (61) *ja pil'l 'mänge ja tandsiti ja 'kõikõ, a sis ist- sugulasõ? õdagult lavva 'taadõ. sis nuid kumardi? ekaütte .. nimmõ pite, noh, kes tsõdsõkõnõ vai tädikene vai ristivelekene vai unokõnõ vai velekene vai .. lellä-naasõkõnõ vai lelläkene vai nii. 'kõiki 'hüüti nimme piteh. .. vai sõsarõkõnõ* (MK)
'Ja pill mängis ja tantsiti ja kõik, aga siis istusid sugulased õhtul laua taha. Ja siis [noored abiellunud] kummardasid neile igäuhele .. nimepidi, noh, et kes sõtskene või tädikene või ristivennakene või onukene või vennakene või .. lellenaisekene või lellekene või nii. Kõiki hüüti nimepidi. .. või õekene'
- (62) *mu 'järgmädsekene kat's 'aastakka noorõmp must* (MK)
'mu järgmine [õde on] minust kaks aastat noorem'

Ka mainitakse hellitavalt loodust ja loodusnähtusi: lund (63), tuult ja maru (64) (mida võib ka ohtlikeks entiteetideks pidada), samuti pühapaikadega seonduvat loodust, nt mände, mille juures teatavaid rituaale läbi viiakse (65).

- (63) *vanaimä kōnōli, et ol' l sügüsel **lumōkōnō** maah* (Salve 2008)
 'vanaema rääkis, et sügisel oli lumi maas'
 (64) *'puhku_i ka, **suur tuulōkōnō**, mahatagu_i, **marukōnō*** (SESS)
 '(rahvalaulust) ära puhu, suur tuulekene, ära vehi, marukene'
 (65) *Sääl 'Tuuma tsässona kottal om parhilla kat's kaharat **pedäjäkest** ja katali. Sinnä viil visatas mõnikōrd 'andit.* (Salve 2008)
 'Seal Tooma külakabeli kohal on praegu kaks kaharat männikest ja kadakas. Sinna veel visatakse mõnikord ande'

Kui Jurafsky (1996) polüseemiline tähendusväljade kaart lähtub enne- kõike deminutiivsetest algtähendustest *laps* ja *väike*, siis seda huvitavamaks nähtuseks on seto keeles nn suurte omaduste (66) ja entiteetide (nt eelmainitud *tuul* ja *maru*), piiritute objektide ja loendamatu objektide deminutiveerimine. Näiteks kollektiivi märkivad *rahvas* → '*rahvakōnō* (67); *ilm* → '*ilmakōnō* (68).

- (66) *poig lätt Petserihe, timä lätt jo 'väega **suurōkkōsōst**, taha-s minno Petserihe võtta?, ja sõs lät's timä ütsindä? ja ošt hobōsō ar?* (MK)
 'poeg läheb Petserisse, tema kasvab juba väga suureks, ei tahtnud mind Petserisse võtta ja siis ta läks üksinda ja ostis hobuse'
 (67) '*rahvakōnō kõvōbidō viil ku inne: 'vōtkō? kinni!*
 'rahvas [hüüdis] veel kõvemini kui enne: võtke kinni!' (SES)
 (68) *pal'lo rahvast, kōik **ilmakōnō** kokko tulnu?* (EMS)
 'palju rahvast, terve ilm on kokku tulnud'

Slaavi keelteski, kus deminutiivtuletus on produktiivne ja mitmekesine, on harilikud **toidu ja söömisega** seotud deminutiivid. Näiteks kalduvad külaliste võõrustamisel neile pakutavate toitade nimetused olema deminutiivid (Wierzbicka 1985: 166–168). Seejuures on deminutiividel kahene roll: ühelt poolt kiita toitu, teisalt aga hinnata normaalseks toidu vähemat kogust külalise taldrikul (*ibid.*). Seto keeles on toidu ja söömisega seotud deminutiividel pigem austuse ja aupaklikkuse funktsioon (69), samuti on vaja lugupidava suhtumisega tagada toidu jätkuvus. Selline suhtumine on ilmselt laiemalt iseloomulik teistelegi lõunaeeesti keelealadele⁶.

⁶ Nõo *anumakene* dem < anum, *anumakōsō* armastava '*puhkust* 'toidunõud armastavad puhkust (õeldi, et toitu järele ei jäetaks)' (EMS); Har *panō mullō taha anumakōišō* 'piimä 'pane mulle sellesse anumakesse piima' (*ibid.*).

- (69) *leeväkene ol'l vanast aganene*
'leib oli vanasti aganane' (SES)

Samuti on deminutiivid omal kohal, kui kõneaineks on **loodus, taimed, loomad jm olendid** (70 ja 71), seda samuti lõunaesti alal laiemalt⁷.

- (70) *tuvikõist om patt tappa?* (Salve 2008)

'tuvi(kese) tapmine on patt'

- (71) *tõi jal?, hot ti? salliki-i?, teile tati`kõisi* (Salve 2008)

'tõin jälle, kuigi te võib-olla ei armastagi [neid], teile seenekesi'

Mitmel juhul võib deminutiiv tähistada nii semantilist funktsiooni *väike* kui ka mõnd pragmaatilist funktsiooni. Näiteks tuletise *har'o* → *har'okanõ* 'tuhkur' puhul väärib märkimist, et nii alussõna kui ka derivaat (vt näidet 72) on samatähenduslikud ning kontekst ei luba arvata, et pragmaatiline tähendus võiks olla *lembus*. Pigem võiks deminutiivi kasutust pidada eufemistlikuks või ka nuhtluseks oleva looma pisendamiseks.

- (72) *har'okõsõ? veevā? munnõ ja tsipa? kanakõsõ? sõövā? ka ar?*

'tuhkrud viivad mune ja väikesed kanakesed söövad nad ka ära' (SESS)

Kõnelemine üleloomulike olendite ja muuga, mis seondub uskumustega, on animistlikust vaatenurgast olnud vajalik suhtlusstrateegia ning funktsioonina saab seda siduda Ponsonnet' (2018) austuse ning imetluse kategooriaga. Näiteks tuletised *äio* ja *äiis* : *äidsi* 'üleloomulik olend, kurat' (SESS) ei väljenda lembust ega põlgust, vaid just austust ning soovi nimetatud olendit mitte pahandada.

5. Kokkuvõtvaid järeldusi

Seto keel on rikas nii deminutiivide moodustamise viiside poolest (sufiksiline ja mittesufiksiline tuletus) kui ka nende esinemissageduse poolest eri tüüpi tekstides ja kõnesituatsioonides. Deminutiivide rohkust seto keeles peegeldab muu hulgas erinevate deminutiivsufiksrite ning ka nende variantide arv keeles. Seto sufiksivara on põhjaesti murretega võrreldes mitmekesisem, osalt ka arhailisem (nt põhjaestis vaid rahvalauludes säilinud primaarse tuletusliite **(i)nEn* jätkuv osalemine deminutiivtuletuses sarnaselt idapoolsete läänemeresoome keelte vepsa, lüüdi ja

⁷ Rõu *nuyr' lehmäkene um harimada? ~ harinamalda? ~ 'isiunass jalaga?* (EMS)
'noor lehm pole [lüpsmisega] harjunud, äigab jalaga'.

karjalaga; arhailisel kujul on ka liide *-kanõ/-käne*). Deminutiivide sage kasutamine korreleerub ühtlasi nende moodustamisega pea kõikidest sõnaliikidest: nimisõnad, omadussõnad, määrsõnad, mitmesugused asesõnad, hüüdsõnad, lisaks muidugi ka mitmekesine nimetuletussüsteem. Eesti kontekstis on silmatorkavamaid iseärasusi deminutiivide (adjektiivide ja adverbide) moodustamine komparatiivsest alussõnast.

Deminutiivide funktsioone saab kindlasti vaadelda antropotsentrilisest vaatenurgast. Oleme leidnud seto vasted pea kõigile Jurafsky (1996) universaalse polüseemia mudelis esitatud funktsioonidele ning Ponsonnet' (2018) pakutud deminutiivide emotsionaalsete tähendusvarjundite (konnotatsioonide) kategooriatele. Samas tõdeme, et mitmel juhul on seto deminutiivide surumine nii Jurafsky kui ka Ponsonnet' esitatud deminutiivide funktsioonide üsna avaratesse raamidesse olnud siiski meelevaldne. Deminutiivi kasutamine seto keeles ei pruugi alati haakuda ühegi seni pakutud funktsiooniga. Deminutiivide mõte elik ülesanded seto keeles seletuvad pigem arhailise, animistliku maailmakäsitusega ning rääkimiskultuuriga laiemalt. Setode kõnelemistaktika eri situatsioonides ja kõnepraktikad vajavad tulevikus veel süvitsi analüüsimist.

Kirjandus

- Aabrams, Vahur 2013.** Vinne õigeusu ristinimeq ja seto vastõq. – Raasakõisi Setomaalt. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Kommentaarõga välläannõq. Kokko pandnu, käsikiräst tõlknu ja toimõndanu Paul Hagu (seto kiil), Vahur Aabrams (saksa kiil). (= Seto kirävara 6.) Seto Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, 237–262.
- Armoskaite, Solveiga, Päivi Koskinen 2008.** Diminutive verbal suffixes in Finnish. – Actes du congrès annuel de l'Association canadienne de linguistique 2008. Proceedings of the 2008 annual conference of the Canadian Linguistic Association, 1–13.
- Arukask, Madis, Eva Saar 2020.** Vaikimine, rääkimine ja muud traditsioonilised kõnetead vepsa rahvakultuuris kultuuridevahelises võrdluses. – Mäetagused 77, 89–116.
- Arukask, Madis, Eva Saar 2021.** Deminutiivid idapoolsete läänemeresoomede rahvaste animistlikus keelekasutuses. – Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 9–38.
- Bakema, Peter, Dirk Geeraerts 2008.** Diminution and augmentation. In Booij, Geert E., Christian Lehmann, Joachim Mugdan, Stavros Skopeteas

- (eds.), *Morphology/Morphologie*, 1045–1052. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Dressler, Wolfgang U., Lavinia M. Barbaresi 1994.** *Morphopragmatics: Diminutives and Intensifiers in Italian, German, and Other Languages.* (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 76.) Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Grandi, Nicola, Livia Körtvélyessy 2015.** Introduction: Why evaluative morphology? – *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Ed. by Nicola Grandi, Livia Körtvélyessy. Edinburgh University Press, 3–20.
- Hakulinen, Lauri 2000.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. 5., muuttamaton painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Hamid, Iman, Sahar Faiq 2009.** A Comparative Study of Diminutive Forms in English and Arabic. – *J. Edu. Sci.*, Vol. (16) No. (1). 1–15.
- Joalaid, Marje 2009.** Balto-finnic personal name suffixes. – *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences*, August 17–22, 2008. Ed. by Wolfgang Ahrens, Sheila Embleton, André Lapierre with the assistance of Grant Smith, Maria Figueredo. Toronto: York University, 532–541.
- Jurafsky, Daniel 1996.** Universal tendencies in the semantics of the diminutive. – *Language* 3, 533–578.
- Kasik, Reet 2004.** Eesti keele sõnatuletus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. (= Eesti keele varamu I.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kazakovskaya, Victoria V., Reili Argus 2021.** Acquisition of diminutives in typologically different languages: Evidence from Russian and Estonian. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat. Estonian Papers in Applied Linguistics* 17, 81–97. doi:10.5128/ERYa17.05.
- Kehayov, Petar, Rogier Blokland 2007.** Mittesufiksaalne deminutiivituletus eesti keeles. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 52 (2006). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 87–124.
- Kupp-Sazonov, Sirje 2019.** Deminutiivsete noomenite funktsionaalsusest vene ja eesti keeles mõningate Tšehhovi jutustuste ning nende tõlgete näitel. – *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja* 29. Peatoim. Annekatrin Kaivapalu. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 113–140. <http://dx.doi.org/10.5128/LV29.04>
- Kuzmin, Denis 2022.** Old Karelian personal names. – *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13 (2), 247–273.
- Laanest, Arvo 1975.** Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Toim. Valmen Hallap. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

- Mägiste, Julius 1928.** *oi-, ei-*deminutiivid läänemeresoome keelis. Läänemeresoome nominaaltuletus. I. (= Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XII, 2.) Tartu.
- Mägiste, Julius 1929.** Eesti *-ss*-aineselisest deminutiivsuffiksist. – Eesti Keel 3–4, 69–75.
- Neetar, Helmi 1990.** Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes I. Tallinn: Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Nissilä, Viljo 1975.** Suomen Karjalan nimistö. (= Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiön julkaisuja.) Joensuu.
- Pajusalu, Karl 1996.** Multiple linguistic contacts in South Estonian: Variation of verb inflection in Karksi. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 54.) Turku: University of Turku.
- Pajusalu, Karl 2001.** Baby talk as a sophisticated register: A phonological analysis of South Estonian. – Psychology of Language and Communication 5 (2), 81–92.
- Peegel, Juhan 2006.** Eesti vanade rahvalaulude keel. Koost. Urmas Sutrop, toim. Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Piho, Mare 1997.** Setu külad Siberis. – Kaika suvõlikuulõ kogomik I–VIII (1989–1996). Võru: Võro Instituut, 51–63.
- Ponsonnet, Maia 2018.** A preliminary typology of emotional connotations in morphological diminutives and augmentatives. – Studies in Language. International Journal sponsored by the Foundation „Foundations of Language“, Volume 42, Issue 1, 17–50. <https://doi.org/10.1075/sl.00002.pon>.
- Prillop, Külli, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar, Tiit-Rein Viitso 2020.** Eesti keele ajalugu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rūķe-Draviņa, Velta 1953.** Adjectival diminutives in Latvian. – The Slavonic and East European Review 31 (77), 452–465.
- Saar, Eva 2016.** Vene õigeusu eesnimed vадja, isuri ja seto keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 61 (2015). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 167–186.
- Simm, Jaak 1983.** Setu eesnimetid. – Eesnimedest oskussõnadeni. Emakeele Seltsi aastaraamat 26/27 (1980/1981). Tallinn: Eesti Raamat, 92–97.
- Todesk, Triin 2022.** *Ogdžyk tōd* 'I do not know that well': *džyk* as a degree expression with verbs in Komi. (= Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 22.) Tartu: University of Tartu Press.
- Vainik, Ene 2012.** Eesti keele sõnavara afektikaldumus ja mis sellega peale hakata. – Keel ja Kirjandus 8–9, 644–657.
- Vare, Silvi 1981.** Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus.
- Vare, Silvi 1994.** Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Wierzbicka, Anna, 1985. Different cultures, different languages, different speech acts. Polish vs. English. – Journal of Pragmatics 9, 145–178.

Sõnavara ja näidete allikad

EKI WK = Wiedemanni sõnavarakogu. Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv.

EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

EMS = Eesti murrete sõnaraamat I–VI, 1994–2019. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/ems/>.

etTenTen = Eestikeelsete veebilehtede korpus. <http://www.keeleeveeb.ee/>.

MK = Liina Lindström, Triin Todesk, Maarja-Liisa Pilvik 2022. Eesti murrete korpus. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. DOI: 10.23673/re-365.

Salve, Kristi 2008. Setu pärimus Ello Kirsi kirjapanekus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond. [https://www.folklore.ee/setukirss/](https://www.folklore.ee/setukirss/(vaadatud%2009.12.2022)) (vaadatud 09.12.2022).

SES = Eva Saar, Paul Hagu, Inge Käsi, Maeve Leivo, Mari Mets, Hanna Pook, Karl Pajusalu [koostamisel]: Seto-eesti sõnaraamat. Tartu, Tallinn.

SESS = Eva Saar, Paul Hagu, Inge Käsi, Maeve Leivo, Hanna Pook, Karl Pajusalu 2020. Seto eripäraste sõnade sõnaraamat. Toim. Eva Saar, Jüri Viikberg. Tartu, Tallinn: EKSA. <http://www.eki.ee/dict/setoeri/>.

Eva Saar
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
eva.saar@ut.ee

Triin Todesk
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
triin.todesk@ut.ee

Diminutives in Seto (South Estonian)

EVA SAAR, TRIIN TODESK

This article provides a general overview of Seto diminutives and diminutiveness in Seto speech practice.

The main diminutive suffixes of Seto are as follows: *-o*, *-ö* (e.g. *jānes* 'rabbit' → *jāño* ~ *jänö* 'bunny'); *-u*, *-ü* (e.g. *härǵ* 'bull' → *hällü*); *-i* (e.g. *tüttrik* 'girl' → *tüdi*); *-nE* (e.g. *kana* 'hen' → *kananö* 'chick'); *-t's/-d's* (e.g. *kepp* 'stick' → *kepet's*); *-šk* and *-ška* of Russian origin (e.g. *ladrašk* 'blabber'); *-kEnE*, *-kAnE* which often form compound suffixes, e.g. [palatalisation + *-o* + *-kanö*]: *poiśś* 'boy' → *poiśo* 'boy_{dim}' → *poiśokanö* 'boy_{dim+dim}'. In addition to various suffixes, non-suffixal derivation mechanisms are used in Seto, *i.a.* palatalization (e.g. *vašk* 'calf' → *vaśšo*), lexicalization of genitive forms (e.g. *kuld* 'gold': Gen *kulla* → *kul'la* 'dear'), gemination (e.g. *mari* 'berry' → *mañna*), and desuffixation (e.g. *repān* 'fox' → *rebo*).

The frequent occurrence of diminutives in Seto also correlates with their appearance with various parts of speech: nouns, adjectives, adverbs, pronouns, and interjections; diminutives are naturally used in the diverse system of name derivation. With some adjectives and adverbs, the diminutive suffix appears after the comparative suffix [stem + COMP + DIM], e.g. *suur* 'big' → *suurö(m)b* 'bigger' → *suurö-(m)ba-kõnö* 'big-COMP-DIM'.

Functionally, Seto diminutives can be categorized according to Jurafsky's (1996) model of universal polysemy and the categories of emotional connotations of diminutives proposed by Ponsonnet (2018). However, in many cases, the Seto diminutives are multifunctional and their functions are rather explained by a more archaic, animistic world view and speaking culture in general.

Keywords: diminutive derivation, word formation, morphopragmatics, expressive vocabulary, Seto language (South Estonian)

ILMAÜTLEVAST EITUSEST

ANNE TAMM

Annotatsioon. Artiklis selgitan abessiiveituse verbi käändevormi *-mata* semantilisi seoseid nimisõna vastava vormiga (*-ta*) ja verbivormi kohanemist kontaktkeelte ajakategooria väljendamisel. Käsitlen eesti *ta-* ja *mata-lõpulise* abessiiveituse vorme Aikhenvald 2008 ja Csepregi 2001 interkategoriaalsete ehk versatiilsete (nn hõljuvate) käänete raamistikus. Raamistik sobib eri sõnaliikide morfeemides esinevate sarnase tähenduse ja ühise etümoloogiaga vormide uurimiseks. Seega võimaldab raamistik mõista käänderikaste aglutinatiivsete Uurali keelte morfoloogia, süntaksi, semantika ja pragmaatika piirimal asuvaid muutuses olevaid keelenähtusi. Korpusekonkordantside (etTenTen 2021) alusel näitan, et *olema*-verbi finiiivormi ja *mata*-partitsiibi tarind (*Maril on töö tegemata*) on perfektieitus. Tarind eitab tänapäeva eesti keele jaatavat teises staadiumis grammatiseerunud perfektitarindit (*Maril on töö tehtud*, vt Lindström ja Trigel 2010).

Võtmesõnad: karitiiv, privatiiv, abessiiv, grammatiseerumine, perfektiaeg, keelekontaktid, variatiivsus

1. Sissejuhatus

Eesti keeles esineb ilmaütlev, mis väljendub morfeemides *-ta* ja *-mata*. Sünkroonse keelekirjelduse seisukohast on tegemist morfeemiga, mis liitub nimisõnadele (näide 1) ja esineb ka verbivormistikus (näited 2–3).

- (1) Mari liikleb ka detsembris maanteel helkurita.
- (2) Töö on tegemata.
- (3) Maril on töö tegemata.

Artiklis on vaatluse all nähtus nimetusega *ilmaütlev eitus* või lühemalt *abessiiveitus*. Kasutusel on ka termin *hõljuv ilmaütlev*¹, kui kirjeldus

¹ Termin on soovitanud üks retsensentidest. Käesolev artikkel põhineb mitmel varasemal konverentsiettekandel (2006–2020), mis keskenduvad ilmaütleva semantika, rõhulisuse ja pragmaatika eripärasustele või Uurali keelte võrdlusele. Täna südamest kõiki tagasisidet andnud korraldajaid, retsensente, kolleege ja toimetajaid.

hõlmab nii *ta-* kui ka *mata-*vormi. Konkreetsem eesmärk on korpuse alusel näidata, kuidas Uurali-pärane eesti ilmaütlev ehk osa käände-paradigmast on muutumas osaks verbiparadigmast, ning kuidas täpselt ilmaütlev väljendab Euroopa-pärase perfektiaja eitust. Seetõttu keskendun eelkõige germaanipäraste (näited 4 ja 5) abiverbi ja partitsiipi sisaldavate perfektiaegade sarnastele *olema*-verbi konstruksioonidele (näited 6–7).

- (4) I have not eaten yet. ingl
 ma omama NEG söönud veel
 Ma ei ole veel söönud.
- (5) Ik heb nog niet gegeten. holl
 ma omama veel NEG söönud
 Ma ei ole veel söönud.
- (6) Mul on veel söömata.
 Nimisõna ADESSIIVIS + *olema* + (veel) VERB-*mata*
- (7) Ma olen veel söömata.
 Nimisõna NOMINATIIVIS + *olema* + (veel) VERB-*mata*

Ilmaütlev on hea näide keeles juba olemasolevate vormide kohanemise kohta uute kontaktkeeltes esinevate funktsioonide ja tähenduste väljendamisel, kus algse käände ja kontaktkeele verbikategooria tähendustes esineb sarnasus. Hõljuvad (versatiilsed, interkategoriaalsed) käanded ehk eri sõnaliikide morfeemides esinevad sarnase semantikaga vormid on tüpoloogias Alexandra Aikhenvaldi (2008) ja uralistikas Márta Csepregi tööde keskpunktiks. Siinse artikli hüpotees on, et *mata*-verbivorm kombinatsioonis *olema*-verbi finiiivormiga on kristalliseerunud perfektieitusena. Seega panen ette käsitleda ka ilmaütlevat hõljuva vormina, mis on näide sellest, kuidas konkreetse nimisõnakäände tähendusest areneb ajakategooria marker verbivormistikus. Nimetan käänet ja *mata*-verbivormi formatiivi *-ta* hõljuvaks ilmaütlevaks. Seletan mõlema, nii nimisõna kui ka verbivormi tähendust karitiivi võrdlusemõiste (Oskolskaja jt 2020) ja ootuspärase osaluse presupositsiooniga (Strawson 1950).

Enne abessiivi iseärasuste vaatlemist peatun aga kõigepealt sellel, miks on see keeleelement üldse huvitav. Kuna karitiiv ja hõljuv kääne on kesksed mõisted, on neid artikli 2. osas lähemalt seletatud. Samas osas on esitatud ka mõningaid Uurali keelte andmeid ja paralleele. Artikli 3. osa selgitab eesti keele grammatikatest tuntud ilmaütleva ehk abessiivi ning abessiiveituse põhijooni. Seejärel on keskmes tähenduslikud jooned ning 4. osas on keskendutud perfekti omadustele ja Euroopa-pärase (Metslang

2009) omajakonstruksiooni perfekti arengule eesti keeles. 5. osa esitab meetodid ja 6. osa tulemused. 7. osa seostab tulemused esialgse hüpoteesiga (st et *olema*-verbi finiitvormi ja *mata*-partitsiibi tarind on perfektieitus) ning asetab tulemused aglutinatiivsete ja käänderohkete keelte konteksti hõljuva käände raamistikus; 8. osa võtab uuritu kokku.

2. Miks üldse ilmaütlevat eitust uurida?

Ei saa väita, et abessiiveituse näol on tegemist täiesti erakordse nähtusega maailma keeltes. Põhjus, miks aga just eesti keele ilmaütlevaga tegelda, on selles, et Uurali keeled on ilmaütleva olemuse selgitamiseks suurepärase keelkond. Sarnaste keelenähtuste kirjeldamisel on siiani oluliseks takistuseks olnud erinevaid termineid eelistavad koolkonnad. Sofia Oskolskaja jt (2020) kasutavad endise Nõukogude Liidu keelte kirjelduses valdavat terminit *karitiiv* ja toovad kõigepealt näiteid just Uurali keeltest, viidates soome, nganassaani ja Permi keeli käsitlevatele töödele. Oskolskaja jt (2020: 8) illustreerivad nähtust vene ja inglise prepositsioonidega (*bez*, *without*) (8), (9).

- (8) Ivan prišel bez Maši. vene
Ivan tuli ilma Mašata.
(9) John left without money. ingl
John lahkus ilma rahata.

Abessiiveitust ei uuri ma käesolevas artiklis *liitelise* eituse kaudu: inglise ja vene liited *un-*, *-less*, *bez-* ning ka eesti tuletusliited *-tu*, *-matu*, *eba-* ja *mitte-* sobivad selle määratluse alla. Selline kitsam definitsioon ei võimalda aga vaadelda puudumise kategooria esinemist keeltes, kus liiteid üldse ei ole. Eri keelte sarnaste nähtuste kõrvutamiseks on tehtud ettepanek kasutada nn võrdluspõhisteid, mis on kokkuleppelised (*comparative concept*, vt Haspelmath 2010). Oskolskaja jt (2020) on loonud keeltes esinevate puudumist märkivate väljendite võrdlemiseks termini *karitiiv*. See kirjeldab osaleja (puuduja) mitteosalemist (puudumist, kuid mitte ainult) situatsioonis, kusjuures mitteosalemise predikaat modifitseerib semantiliselt situatsiooni või situatsioonis osalejat (Oskolskaja jt 2020: 8, 21–22). Miks ei ole lihtsalt puudumine *karitiivi* võrdluspõhiste määratlemiseks piisav semantiline ja pragmaatiline mõiste, võib illustreerida järgmise anekdoodiga (10) (folklore.ee). Naljas vastandub puudumine ja

situatsioonis osalemine: käed jalgrattaga sõitmise puhul ei puudu, vaid ei osale tegevuses, hambad aga puuduvad, ent ei osale tegevuses, millel põhinebki nalja puänt.

- (10) Juku sõidab õues rattaga. Ema vaatab akna pealt, kuidas see tal õnnestub. Esimese tiiru peal karjub Juku emale: „Emme, vaata, ma sõidan ilma vasaku käeta.“ Teise tiiru peal karjub ta emale: „Emme, vaata, ma sõidan ilma käteta.“ Kolmanda tiiru peal karjub ta emale: „Emme, vaata, ma sõidan ilma hammasteta.“

Eesti eessõna *ilma*, *ta*- ja *mata*-lõpud ning *tu*- ja *matu*-liited kuuluvad karitiivi võrdlusmõiste alla, *eba*-, *vaba*- ja *mitte*- aga mitte. Karitiivi võrdlusmõiste loomine soodustab seega eituse terminoloogia ühtlustamist.

Csepregi (2001), kelle andmetel esineb nähtus kõigis Uurali keeltes, kasutab selle kirjeldamisel terminit *sünteesiline eitus*. Eituse terminoloogia ja nähtuste kirjeldamise ühtlustamist on Uurali keelte tüpoloogilist laadi uuringutes näha (Wagner-Nagy 2011, Miestamo jt 2015). Mõnede Uurali keelte puhul eristatakse terminoloogias abessiivi ja karitiivi, näiteks karitiivi nimisõnade, abessiivi aga tegusõnade puhul. Ungari eitusliite puhul on kasutatud terminit *privatiiv* (Kiefer 2015). Ante Aikio (2022) kasutab terminina karitiivi, nimetades karitiiv-adjektiivset sufiksit *-*ktAmA* üheks kolmest Uurali algkeele omadussõnu tuletavast liitest (Aikio 2022: 12). Ka Uurali algkeele nimisõnade kaheksa käände seas olevat vastavat morfeemi nimetab Aikio (2022: 14) karitiiviks. Autor toob sõnamoodustusega seoses karitiivi näiteks ka kahest osast koosneva liitmorfeemi, eituspartitsiibivormi *-mAktAmA* (Aikio 2022: 15, 19), valides näideteks hämmastavalt sarnased soome *tuntematon* 'tundmatu' ja tundraneenetsi *tumtaw*dawe-j** 'äratundmatu'.

Karitiivi võrdlusmõiste loomine annab hoogu ka Uurali abessiiveituse nähtuste semantika uurimisele ja võimaldab mitte piirduda uralistikale omase ajaloolise fonoloogia, morfosüntaksi ja sõnaliigilise määratlusega.

Abessiiveituse teeb huvitavaks eriline aglutinatiivsuse joon mitmes Uurali keeles, sealhulgas eesti keeles ja murretes. Aglutinatiivsuse tõttu ilmuvad käändesarnased vormid grammatiseerumisprotsesside tagajärjel ka verbiparadigmadesse. Seal esinevad nad mittefiniitsetes vormides: supiinide, partitsiipide, konverbide osana. Aikhenvald (2008) ja Csepregi (2001) on alustanud interkategoriaalsete, hõljuvate käänete raamistikus tähenduse uuringuid. Raamistik sobib tüpoloogiliselt ja keeleajalooliselt

erinevate sõnaliikide morfeemides esinevate sarnase semantika ja ühise etümoloogiaga vormide uurimiseks. Selline lähenemine võimaldab mõista käänderikaste aglutinatiivsete Uurali keelte morfoloogia, süntaksi, semantika ja pragmaatika piirimaile asuvaid pidevalt muutuvaid verbikategooriaid. Põhjalikumad käändevormide predikaadikategooria markeriteks arenemise käsitlused põhinevadki eesti ja teiste läänemeresoome keelte näidetel (Aikhenvald 2008). Läänemeresoome keelte käändevormid on hea näide sellest, kuidas konkreetsete käänete tähendustest arenevad aja-, aspekti-, modaalsuse ja evidentsiaalsuse tähendused. Eesti illatiiv, inessiiv, elatiiv, translatiiv, partitiiv ja abessiiv on eri sõnaliikide muuteparadigmades esinevad, nn hõljuvad, versatiilsed ehk interkategoriaalsed vormid. Tabel 1 annab ülevaate abessiivi paiknemisest eesti käändeparadigmas, samas tabelis on antud ka käänetele vastavate vormide paralleelid verbiparadigmas.

Tabel 1. Käändevormid ja verbi käändelised vormid eesti keeles

Kääne	Nimisõna vormid	Verbi käändelised vormid
nominatiiv	ujuja	
genitiiv	ujuja	
partitiiv	ujujat	ujuvat
illatiiv	ujujasse	ujuma
inessiiv	ujujas	ujumas, ujudes
elatiiv	ujujast	ujumast
allatiiv	ujujale	
adessiiv	ujujal	
ablatiiv	ujujalt	
translatiiv	ujujaks	ujumaks
terminatiiv	ujujani	
essiiv	ujujana	
abessiiv	ujujata	ujumata
komitatiiv	ujujaga	

Uuemaid arutlusi verbide käändevormide ja nende semantiliste seoste kohta nimisõna vormidega leidub eesti keeleski.² Seni on eesti keeles uuritud partitiivi kohanemist epistemiiliste tähendustega ning ka progressiivi arenemist seesütleva käändevormiga moodustatud verbikonstruktsioonide alusel (Metslang 1994). Kuigi ka progressiiv on suurepärane näide keeles juba olemasolevate vormide kohanemise kohta uute, kontaktkeeltes esinevate nähtuste väljendamisel, on siin käände ja verbikategooriate paralleelid suhteliselt abstraktset laadi. Käändetähenduse laienemine metafoori kaudu sisseütlevast (*Mari on ujulas*) progressiivini (*Mari on ujumas*) või metonüümia kaudu absentiivini on tähenduselt üldistunud (vt Tamm 2011). Eesti ilmaütleva tähendused noomeni- ja verbivormistiku osana sarnanevad omavahel rohkem kui teiste noomeni- ja verbivormide käänete tähendused. Carl Eric Simmul (2018) ja Helen Plado (2015) on vaadelnud eesti keele ja murrete *mata*-konverbitarindeid funktsiooni ja semantika seisukohast.

Ka keelekontaktide vaatevinklist on abessiiveituse puhul tegemist erilise nähtusega. Sellist nii nimi- kui ka tegusõnade paradigmasse kuuluvat abessiiveitust nagu lausetes (11a ja b), täpsemalt sõnades *Lätita* ja *kirjutamata*, eesti kontaktkeeltes ei ole – kui nad pole just sugulaskeeled.

- (11) a. Ei saa me läbi Lätita.
b. Artikkel on kirjutamata.

Käesolevas artiklis soovin näidata, et abessiiv sobitub verbiparadigma osana Euroopa-pärase perfektiaja eitusega väga lihtsa tähendusliku sarnasuse tõttu. Puudumist tähistav ja mitmes sõnaliigis esinev abessiiveitus on Uurali keeltes laialt levinud. Csepregi (2001) arvab, et selle esinemist

² Verbivormistiku abessiivi morfeemina määratlemine vajab selgitust. Diakroonselt eesti keelt kirjeldades võib kindlasti rääkida keeleajaloos esinenud morfeemist, mis liitus kunagi produktiivselt *m*-liitelistele verbituletistele. *m*-liiteline noomenituletus ei ole produktiivne ja liitel ei ole enam selgesti tajutavat nominaliseerivat tähendust. Tekkinud on kahest morfeemist koosnev liitmorfeem (*-mata*), mis liitub verbitüvele küll produktiivselt, ent ühtse tervikuna. Liitmorfeem esineb verbivormistiku mittefiniitsetes ehk infiniitsetes sõnavormides. Mittefiniitide ehk mittefiniitsete vormide all mõistan siinses artiklis ruumipuudusest tingituna tugevasti lihtsustatult verbivorme, mille tüvele lisanduvate morfeemide seas ei ole pöördelõppe. Vt uuemaid arutlusi terminoloogia kohta Erelt (2017a, b). Kuigi *m*-liitel otsest tähenduslikku vastet enam ei ole, võib liitmorfeemi osa (*-ta*) tinglikult nimetada samuti morfeemiks, sest eituse põhitähendus on ka liitmorfeemi (*-mata*) osana (*-ta*) keeleajaloo käigus säilinud.

eri sõnaliikidega toetab loogiline tähendus, eitus. Samas piirdub Csepregi abessiiveituse tähendusnüansside rohkuse tõttu morfoloogia ja süntaksiga. Emakeelsetel teadlastel on aga eeliseid, kui abstraktsete tähenduste variatiivsust tuleb uurida introspektsiooni ja korpuse abil. Introspektsiooni ja korpuseuuringut kui kahte eesti keele uurimise olulist eelist ongi artikkel püüdnud kasutada nähtuse morfoloogia, süntaksi, semantika ja pragmaatika selgitamisel.

3. Abessiivivormi üldiseid jooni eesti keeles

Abessiivimorfeemide *-ta* ja *-mata* näol on tegemist tähenduslikult lihtsa, ent väga kontekstisidusa, osaluse puudumist märkiva eitusvormiga. Nähtust on eesti keeleteaduses kohati juba käsitletud eituse all, seega teen siinjuures lühikokkuvõtte uurimisloo põhirõhkudest ja täpsustan mõnda morfosüntaksi ja funktsioonidega seotud erijoont.

3.1. Abessiivi uurimise loost

„Eesti keele grammatika“ järgi tuleb eituse vormivahenditeks teatava reservatsiooniga „lugada ka .. abessiiv, sh supiini abessiiv (*südametunnistusest, lahendamata*)“ (EKG I: 155). Abessiiveitust on samas allikas nimetatud derivatiiv-morfoloogiliseks eituseks (EKG I: 166), vaadeldes seda liitelise eitusega nimisõnade ja tegusõnade vormistikus: „Liiteline eitus hõlmab .. c) abessiivi, sh eriti supiini abessiivi ehk *mata*-vormi.“ (EKG I: 165). „Eesti keele grammatika“ (EKG I ja II)³, „Eesti keele käsiraamat“ (EKK), Mati Erelt (2017a, b), Joel Sang (1983), Ellen Uuspõld (1966) on avanud eesti lugejale abessiiveituse nähtusi, võrreldes seda muude eesti keele vormide ja kategooriatega. Jussi Ylikoski (2021: 152) märgib, et mida mõeldakse käände all, sõltub sellest, mis on käände kriteeriumid kõnealuse keele uurimise traditsioonis. Kui määratleda käänat verbi kohustuslikuks laiendiks sobivuse kaudu, siis on abessiivil tõepoolest ka eesti keeles harva käände funktsioon. Ent kui määratleda käände olemust Ylikoski järgi, siis kuulub eesti keele abessiiv käänete hulka. Abessiiv on küll üks nn *ninataga* käänetest, mille kohta EKK märgib, et „nende käänete lõpud pole päris tüüpilised käändelõpud, vaid midagi kaassõna ja käändelõpu vahepealset,

³ Vt lähemalt EKG I, II §-d 44, 171, 490, 492, 494, 525, 544, 552, 608, 663, 666, 688, 689.

poolkaassõnad. Nende lähedust kaassõnadele kinnitab muu hulgas seegi, et omadussõnaline täiend jääb vastavas käändes oleva nimisõna puhul omastavasse käändesse“ (EKK).

3.2. Mis on *mata*-vorm?

Täpsustamist vajab, millega on tegemist *mata*-vormi puhul, kas verbiga, millele lisandub kääne, nominalisatsiooniga, millele lisandub kääne, infinitiivi, supiini, konverbi või partitsiibiga. Kas see on üldse karitiiv Oskolskaja jt (2020) mõttes? Selge on, et tegemist ei ole verbiga, millele lisanduks muutekateooria, kääne. Eesti *mata*-vorm ei ole ka nagu Permi keelte otse verbitüvele lisanduvad abessiivid-karitiivid (vrd Hamari 2011, 2014).

Noomeni ja verbi paradigmade abessiivid on eesti keeles siiski erinevad nähtused. Vastupidiselt teistele, tüüpilisematele eesti käänetele on abessiivi lõpp kahe fraasi koordinatsiooni puhul esimeses rindliikmes fakultatiivne. See omadus sobib keelevahendiks, millega näidata, et nimisõna ja tegusõna vormidel on olulisi erinevusi. Nimisõnade puhul võib lisada ilmaütleva lõpu ainult viimasele rindliikmele ja seda nii ainsuses kui ka mitmuses (vrd näiteid 12 ja 13, vt ka allikat EKK ellipsi kasutusest rinnastuse korral).

- (12) Ta läks koju sooja(*-ta) mütsi-ta ja salli-ta.
Nad läksid koju sooja-de(*-ta) mütsi-de-ta ja salli-de-ta.
(13) Ta läks koju sooja(*-ta) mütsi ja salli-ta.
Nad läksid koju sooja-de(*-ta) mütsi-de ja salli-de-ta.

Tegusõnade koordinatsiooni puhul ei saa me aga läbi *ta*-lõppu lisamata (vrd näiteid 15 ja 16). Omadussõnaline atribuut ega mitmuse moodustamine ei ole võimalik, millest nähtub selgelt, et tänapäeval ei ole *-mata* selline nominaliseerunud verbivorm, millel oleks nimisõna omadused.

- (14) Ta läks koju *hea/hästi söö-mata ja mängi-mata.
(15) *Ta läks koju söö-ma-de-ta ja mängi-ma-de-ta.
(16) *Ta läks koju söö-ma ja mängi-mata.

Eelnevatest näidetest on näha, et abessiivifraaside rindliikmeid saab koordineerida. Nimisõna ja tegusõna koordinatsiooni puhul tuleb kindlasti *ta*-lõpp lisada (vrd näiteid 17 ja 18 eelnevaga), ent ka lõpu lisamine (näide 19) ei ole mõnele keelekasutajale täielikult aktsepteeritav.

- (17) *Ta läks koju mütsi ja mängi-mata.
 (18) *Ta läks koju mängi-ma ja mütsi-ta.
 (19) ??Ta läks koju mängi-mata ja mütsi-ta.

Ei ole teada, mis põhjustab lause (19) puhul tõlgendamisraskusi, oletatavasti on see kontekstisidususe puudumine.

Seetõttu on selge, et vaatamata mitmele sarnasusele, nagu näiteks sama argumendina funktsioneerimine (*ei saa läbi Lätita* ega *ei saa läbi kirjutamata*), ei ole näites (15) tegemist morfeemiga, mis lisandub produktiivselt nominalisatsiooni teel tekkinud nimisõnale. Abessiiv on neis näidetes osa vormist, mis esineb vaid verbiparadigmas.

Oluline on vaadelda prepositsiooni *ilma* esinemist abessiivivormidega, sest prepositsioonid Uurali keeltes üldiselt ei esine. Prepositsioonide esinemine Uurali keeltes seondub keelekontaktidega, näiteks liivi *bäs* 'ilma' tuleneb kontaktist läti keelega. Prepositsioon *ilma* on etümoloogiasõnastiku järgi soome-ugri tüvi, mis seostub mitmes soome-ugri keeles ilma kui atmosfäärinähtuse ja maailmaga ning allika kohaselt on vasteid peale läänemeresoome keelte ka saami, Permi ja Obi ugri keeltes. Täpsemalt on määrsõna või kaassõna *ilma* peetud viisiütleva või omastava käände vormiks (EES).

Abessiivide puhul on prepositsiooni *ilma* kasutamine fakultatiivne, nagu mitmes järgnevas lauses, mis on grammatiliselt täiesti korrektsed ka siis, kui *ilma* ära jätta. Luulerütmist kantud lauset *Ei saa me läbi Lätita* võib vabalt parafraseerida tavalises kõnekeeles kui lauset (20a). Kuigi lastekeelde ilmub abessiiv hilja, puududes andmestikust, mida kajastavad Argus (2008) ja Argus, Bauer (2020), esineb uuemates korpustes abessiiv lastele suunatud kõnes ja lastekeeles sageli eessõnaga *ilma*, kuigi grammatiline oleks ka eessõna ära jätta (20b–d) (CHILDES Estonian).

- (20) a. Me ei saa läbi ilma Lätita.
 b. See on ilma marjadeta jogurt ilma marjatükkideta.
 c. Kas ma saan selle ilma rahata? Ilma rahata tohid küll võtta.
 d. Ma olin ilma mütsita ja ilma maskita.

Oluline on aga ka *mata*-vormi esinemine eessõnaga *ilma*, mida leidub rohkelt konverbe käsitlevas näitematerjalis. Ka näide (21), mis pärineb allikast Simmul (2018: 861), sisaldab eessõna, mille ärajätt ei muudaks lause grammatilisust.

- (21) Kuid nagu me juba Tootsi ja Kiire juhtumist teame, ei tule ka mõisavalitseja amet ilma õppimata kätte.

3.3. Infinitiiv, supiin, konverb, partitsiip?

Peatun lühidalt küsimusel, kas *mata*-vorm on infinitiiv, supiin, konverb või partitsiip. Mitmed varasemad eesti keele käsitlused kasutavad vormi kirjeldamisel termineid *infinitiiv* ja *supiin*. Erelt (2017a) kasutab *mata*-vormi kirjeldamisel ka konverbi terminit. Erelt (2017a: 758) nendib, et mõnel juhul on vormi tüüpilist süntaktilist funktsiooni raske määrata, ning toob näiteks just *mata*-vormi, mis esineb funktsioonide poolest nii substantiivse infinitiivina, adverbilise konverbina kui ka partitsiibina. Konverbi terminit kasutab Simmul (2021, 2020, 2018), kirjeldades *des*-, *mata*- ja *maks*-vormide funktsioone, distributsiooni ja inforolli. Toetudes varasematele allikatele (EKG II: 264; Erelt 2017a: 815; Haspelmath 1995: 3; Ylikoski 2003: 222), esitab Simmul (2018: 847) definitsiooni „Konverbitarind on infiniitne verbikonstruktsioon, mis talitleb teise sündmust väljendava konstruktsiooni vaba laiendina“.

Ylikoski (2003: 220) märgib, et konverbide ja partitsiipide ülemineukupiirid on hägusad. Käesoleva artikli huviobjektiks on tarindid, milles on olemisverb *Mul on veel söömata*: N-ADE + *olema* + (veel) V-*mata*. Analüüsides põhilause ja määrusliku tähenduse seoseid Simmuli erinevaid sündmusi ühendavate konverbide seisukohast, on selge, et ka Euroopa ja muu maailma keeltest on huvitav otsida tüpoloogilisi paralleele eitusliiteliste partitsiipidega, mis esinevad nii atribuudina kui ka predikatiivsena. Sahkai (2011), kes *mata*-vormi uurib põhiliselt gerundiivtarindi osana, eelistab eesti teonimesid ja infiniite määratleda konstruktsioonidena, nende pärilusvõrgustike ja konventsionaliseerumisastme kaudu. Määratledes *mata*-vormi passiivi partitsiibi (*tud*-vormi) vastandina (Sahkai 2011: 93), võib arvata, et *mata*-vormi saab vähemalt osaliselt ka partitsiibina määratleda.

Abessiivi-karitiivivormidele on ka teistes Uurali keeltes omane mitmes funktsioonis esinemine. Ksenia Šagal (2017) arutleb soome eitusliitelise *maton*-partitsiibiga seoses partitsiibi omaduste üle, st kas partitsiipi võib süntaksis kombineerida orientatsiooniga predikaadi semantilistele rollidele või argumentidele või isegi vabadele laienditele, nt alus, patsient, agent, lokatiiv, ajamäärus. Kuigi eesti keelt ei mainita, selgub näidetest, et *-mata* funktsioonid vastavad osaliselt soome *maton*-partitsiibi funktsioonidele. Näite *kelle(le)gi teadmata hulk* võimalikkus eesti keeles (näide on tõlge soomekeelsele partitsiibinäitele *kenen-kään tietä-mätön määrä*, Šagal

2017: 74) osutab sellele, et soome patsiendile orienteeritud *maton*-partitsiibi funktsiooni vaste võib olla eesti *mata*-vorm.⁴

Šagal (2017) jagab eituspartitsiipidega keeled sümmeetrilisteks ja asümmeetrilisteks. Keeled, mille jaatavatele ajakategooria partitsiipidele vastavad eituspartitsiibid, on sümmeetrilised. Mitmes keeles on aga eituspartitsiipe üks, jaatava sisuga partitsiipe mitu: need keeled on asümmeetrilised. Kõik Šagali (2017) uuritud Uurali keeled, millel on eituspartitsiip, on asümmeetrilised (Šagal 2017: 138). Millele eituspartitsiibid neis keelis jaatavates ajavormides vastavad? Csepregi (2001: 66) märgib soome-ugri keeli uurides, et eitusinfinitiivi (ung *tagadó igenév*) kõige sagedasem vastand on perfekti partitsiip. Ent Šagali ja Csepregi andmestik ega klassifikatsioon seda väidet ei kinnita. Allikad piirduvad peamiselt kõnealuste keelte morfosüntaksi täpsema piiritlemisega, tehes valdkonna laialivalguvuse ja rikkaliku materjali tõttu vaid põgusamaid kõrvalepõikeid aja-, aspekti- ja viisikategooriasse. Aglutinatiivsetes Uurali keeltes on neid valdkondi eesmärgipärasem uurida hõljuva käände raamistikus.

3.4. Abessiivi tähenduslikke jooni

Ylikoski (2021: 151) mainib, et soome abessiivi on varem vaadeldud peamiselt morfoloogia ja süntaksi seisukohast ja vähem on tähelepanu pööratud semantikale, eriti kristalliseerunud tähendustele. Ka eesti keele puhul saab sellega nõustuda. Tähenduslikult ühendab näites (22) *ta*-vorme millegi puudumine.

- (22) a. Ei saa me läbi Lätita.
- b. Artikkel on kirjutamata.

Abessiiv on nagu teised eituse kategooriadki kontekstisidus kategooria. Võrreldes jaatavat lauset (23) vastavate eitavate lausetega (24) ja (25),

⁴ Täpsem uurimus oleks siiski vajalik, et selgitada, kas see tarind on eesti keeles grammatiliselt vastuvõetav nagu soome keele sarnane patsiendile orienteeritud partitsiip. Alusele (S), agendile (A), lokatiivile (L) ja ajamäärusele (T) orienteeritud partitsiibid ei ole eesti keeles eelistatud väljendusvariant: *koskaan kuole-maton rakkaus: ??iialgi suremata armastus* (S), *[loppututkinto-a suoritta-maton] hakija: ?lõputööd lõpetamata kandidaat* (A), *[lähes istu-maton] vuodesohva: *peaaegu istumata diivan* (L) ja *[täysin syö-mätön] päivä: ??täiesti söömata päev* (T) (vrd Šagal 2017: 74).

torkab silma kontekstide erinevus. Lause (24) on standardeitus (vt Mies-tamo jt 2015) ja lause (25) abessiiveitus.

(23) Mul on helkur.

(24) Mul ei ole helkurit.

(25) Ma olen helkurita.

Kui kasutada standardeitust nagu lauses (24), siis võib kontekstist puududa igasugune viide helkuri omamise kohta. Näide (24) võib olla dialoogis jätkuks lausele *Nimeta asju, mida sul pole!* Näide (25) aga samas kontekstis ei sobi, kontekstis on sel puhul viiteid helkuri omamise või kaotamise tähtsuse kohta. Abessiivi puhul lauses (25) on helkuri omamise situatsioonis osaluse eeldus tugevam. Lause (24) puhul on vabalt võimalik, et mul tavaliselt polegi helkurit, ent lause (25) puhul on situatsioonis oluline, et mul helkurit ei ole. Helkurita olemine on sellisel juhul mõneti ebanormaalne olukord, mis valitseb vastupidiselt ootustele. Korpuselauses (26) on näiteks liiklusõnnetuse põhjuseks ootuspärase liikluskäitumise normide rikkumine – oodatud käitumine oleks olnud pimedal ajal helkuri kandmine.

(26) Helkurita liiklemine sai jalakäijatele saatuslikuks.

(<http://ilmajaam.postimees.ee/teema>)

Nagu liiklusreeglite eiramise puhul, osutab liiteline verbieitus sageli teatud harjumuste, elutarkuste või normide olemasolule ja nendest kõrvalekaldumisele. Näiteks tehakse meie kultuuris pärast ülesärkamist voodi ära (27) ja selle (tegevuse) puudumist ehk tegematajätmist tähistab abessiiveitus (näide 28).

(27) Ruudul on voodi tehtud.

(28) Ruudul oli voodi tegemata. (<http://toolileen.blogspot.hu/2006/05>)

Samas peab abessiiveitusega väljendatud tegevus olema ka reaalselt võimalik (29). Standardeitus on selles suhtes neutraalne (30). Näiteks kivist voodikujude puhul on nende ülestegemine mõeldamatu ja võimatu (sest kivist kujude vormi ei saa muuta). Siiski on standardeitusega võimalik sellest rääkida. Nagu lausest (30) nähtub, võib staatilisi, ent ebareaalseid situatsioone kirjeldada. Abessiiveitusega on irrealse staatilise situatsiooni eituse väljendamine semantiliselt välistatud (29).

(29) #Kivist voodi on tegemata.

(30) Kivist voodi ei ole tehtud.

Tegevuse lõpetatuse puudumine ei pruugi olla määrava tähtsusega, kuigi transitiivne lause (28) eespool võiks sellisele järeldusele alust anda. Võrdluseks ka eituslaused kivikujudest ja inimestest, mis või kes ei ole midagi söönud. Kivikujude puhul ei ole võimalik, et nad mingil ajal üldse näljased oleksid ja kella kolmeks midagi söönud oleks, inimeste puhul on söömine võimalik. Võiks näiteks oodata, et kell kolm pärast lõunat peaksid inimesed juba lõunat söönud olema. Inimeste puhul on mõlemad eitused võimalikud (vrd 31 ja 32), marmorkujude puhul on võimalik vaid standardeitus (vrd 33 ja 34).

(31) Mari ei ole söönud.

(32) Mari(l) on söömata.

(33) Marmorkuju ei ole söönud.

(34) #Marmorkuju(l) on söömata.

Näite (34) puhul tekib näiteks emakeelsetel lugejatel segadus, kas lauses tahetakse väljendada, et keegi on marmorkuju söömata jätnud. See efekt viitab nähtuse semantilisele iseloomule, tegemist ei ole vaid konstruktiooni pragmaatiliste omadustega. Võib järeldada, et modaalsus mängib abessiiviteuse analüüsis olulist rolli, kuna subjekti tegevus, mida eitatakse, peab olema nii võimalik kui ka ootuspärane.

Ootuspärase sündmuse puudumist saab tõlgendada nagu mingi ootuspärase eseme puudust, ent veidi abstraktsemal tasemel, täpsemalt, Reichenbachi ajajoonel (vt perfekti analüüsi Reichenbachi järgi allikas Metslang 1994). Erinevalt tüüpiliselt ruumis paigutuvatest esemetest paigutuvad sündmused ajajoonel. Kui mingi teatud ootuspärane mineviku-sündmus (E, nt söömine näidetes 34 ja 35) on ajajoonel ära jäänud ja see on vastuolus kõnehetke (S) ootuspärase olukorraga, siis on puudu kirjeldatud sündmus. Kui ärajäämine mingil mineviku hetkel on kõnehetke jaoks oluline, siis langeb referentsaeg (R) kokku kõneajaga. Seetõttu on kõnehetke, referentsaja ja minevikusündmuse paigutus ajajoonel just selline, nagu on omane perfektile: E–S, R.

(35) Maril ei ole söödud.

(36) Maril on söömata.

Võib nentida, et perfekti eitust väljendava tarindi abessiivivormil on muude abessiivinäidetega võrreldes verbilaadsem iseloom. Testida saab perfekti määrsõnadega *juba*, eituses *veel*. Need määrsõnad sobivad iseloomustama sündmuse relevantsust kõnehetkel. Kui *olema* + V-mata

konstruktsioonidel on tendents esineda määrsõnaga *veel*, siis ei ole tõenäoline, et omadused on muutunud nimisõnalaadsemaks, ja sel juhul on nad muutumas verbilaadsemaks. Võib oletada, et vormi tähendus on mingi spetsiifilise verbitähenduse väljendamisel muutunud kitsamaks, esinedes perfektitähenduses. Seevastu, kui *V-mata* konstruktsioonid kombineeruvad harva määrsõnaga *veel*, siis võib see näidata keelendi sobimatust perfekti eituse väljendamiseks. Lisades korpusenäitele (28) eessõna *ilma*, mis *mata*-konverbitarindite puhul esineks fakultatiivselt (vrd korpusest leitud konverbe *ilma õppimata*, *ilma oskamata*, Simmul 2018: 861), poleks lause enam grammatiline.

(37) ??Ruudul oli voodi ilma tegemata.

4. Hüpotees perfektieituse kohta

Siinse artikli hüpoteesiks on oletus, et toimumas on keelemuutus, mille tagajärjel *olema V-mata* tarindil on perfektieituse tähendus. Haspelmath (1995: 41–45) viitab mitmele allikale, kus kirjeldatakse, kuidas konverbivormid võivad muutuda perifrastiliste ajakategooriate peaverbideks.

Toetudes Comrie (1985), Dahli (1995), Bybee jt (1994) ning Bybee ja Dahli (1989) kirjutistele, vaatlen varasemas tüpoloogilises kirjanduses eristatud nn omaja-perfekte (*have perfect*). Euroopa (SAE) keelte üks iseloomulikke jooni on omaja-perfekti laialdane levik, mis on arenenud järgmise loogika järgi: 1) *I have a car*; 2) *I have a washed car*; 3) *I have washed a car*; 4) *I have swum* (vt lähemalt Heine ja Kuteva 2006). Omaja-perfekti areng on olnud etapiviisiline. Eesti verbi abessiivivormi konstruktsioon olemisverbi ja adessiivargumendiga on teise staadiumi omaja-tüüpi perfekti eitusvorm (vt teise staadiumi omaja-tüüpi perfekti arenemise kohta eesti keeles ja abessiivi perfektiga seotuse kohta Lindström ja Tragel 2010). Lauses (38) esitatud vorm kuulub perfekti grammatiseerumise kolmandasse staadiumisse, lause (39) on selle eitus. Tegevussubjekt (näidetes *Mari*) on nimetavas käändes. Eesti keele täisminevikku – perfekti – väljendab abiverb *olema* + *V-nud*.⁵

(38) Mari on söönud.

(39) Mari ei ole söönud.

⁵ Eesti perfekti tähenduse kohta vt täpsemalt Metslang 1994.

Lauses (40) esitatud vorm kuulub olemuselt perfekti grammatiseerumise teise staadiumisse. Nendes lausetes on kogeja alalütlevas käändes (*Maril*), mis on omane eesti omaja-perfektile (possessiivperfektile).

(40) Maril on (juba) söödud.

Passiivi partitsiibi (*tud*-tarindi) ja *mata*-vormi vastavust on märganud Sahkai (2011). Uurides genitiivagente, leiab ta, et kõige vabamalt laiendab genitiivagent passiivi partitsiipe, kuid mitte „-*tud*-partitsiibi eitava vastena toimivat *mata*-vormi“ (Sahkai 2011: 93). *mata*-vormi kohta toob Sahkai ebagrammatilise näite (41).

(41) *Leping on Riigikogu ratifitseerimata.

Semantiliste rollide poolest on *leping* patsient ja *Riigikogu* agent ning mõlema vormi (-*tud*, -*mata*) puhul on adessiivagent ühtviisi võimalik. Adessiivagendi ja *mata*-vormiga näide (42a) on semantiliselt eitav vaste jaatavale lausele näites (42b).

(42) a. Riigikogul on leping ratifitseerimata.

b. Riigikogul on leping ratifitseeritud.

Ka allika Erelt (2017b:192) adessiivagendiga vastandipaarid lubavad oletada, et tegemist on semantiliselt eitava vastega jaatavale lausele (43).

(43) a. Mul on seal juba käidud.

b. Mul on seal veel käimata.

Allikates Erelt (2017b: 191, 2017a: 825) esinevad terminid *retrospektiivne predikatiivtarind*, *aktiivi ja passiivi retrospektiiv* viitavad samuti perfektile. Retrospektiivi saab tõlgendada kõnehetke (S) perspektiivist (R) vaadeldava minevikusündmusena (E): E–S, R. Määrsõnade *juba* ja *veel* kasutus näidetes viitab aga sündmuse või selle puudumise relevantsusele kõnehetkel. Kui oletame, et eesti keeles toimub *olema V-mata* tarindi areng perfektieituse suunas, siis võivad selle semantilised omadused olla sarnased eesti possessiivperfekti eitavate vormidega, mis kombineeruvad hästi adverbiga *veel*.

(44) Maril ei ole (veel) söödud.

Kuna perfektide ühte arengustaadiumi iseloomustab saavutus- ja sooritusverbide rohkus perfektitarindite seas, siis võib nende verbiklasside sagedase esinemuse kaudu uurida, kas konstruktsioon on perfektitähendust

saamas. Perfektide puhul ilmnevat kõnehetke relevantsust võivad esile tõsta hinnangut sisaldavad väljendid saavutuse-soorituse (jaatava vormi puhul) või selle ärajäämise kohta (eitava vormi puhul). Eituse puhul võib vastavalt perfektivormilt eeldada *saama*-verbi mõnda vastupidise tähendusega verbi, antonüümi. Emakeelse kõneleja intuitsiooni alusel eeldan, et *mata*-vorm esinebki tihti verbiga *jääma*, millele ta ei ole ei vaba adverbiallaidend ega kohustuslik semantiline argument. Selleks võrreldagu *saama*-perfektile vastavaid konstrueeritud paralleellauseid *mata*-vormiga, vrd lauset (45) ja ebagrammatilist lauset (46). Võib arvata, et perfektivormi arengu suund on seotud pigem liitumisega predikaadifunktsioonide ja verbiparadigmaga kui noomeniparadigmaga, kui prepositsiooni *ilma* sagedus perfektitarindeis ei ole kuigi märkimisväärne, nagu on näha hüpoteetilises näites (47).

(45) Töö jäi (veel) tegemata.

(46) *Töö jäi (veel).

(47) ??Töö on (veel) ilma tegemata.

5. Meetod

Vaatlesin *olema V-mata* tarindit sisaldavate fraaside esinemist etTen-Teni 2021 versiooni konkordantsipäringuga. Kasutatud korpuses, mis on tuntud ka kui Estonian WEB 2021, on 895 465 975 sõnet. Päringu korpusetarkvaraks ja otsingumootoriks oli Sketch Engine (Kilgariff jt 2014). Kõik päringud toimusid 2023. aasta aprillis. Tarindit sisaldavate fraaside valimisel arvestasin tõhusust, silmas pidades, et päringuid saaks vajaduse korral laiendada uute verbidega ja lihtsalt kasutada ka teiste sarnaste keelte puhul, eeldades, et ainult vähestel Uurali keeltele on rikkalik korpusematerjal. Päringufraaside koostise määras konkordantsipäringu suhteline lihtsus: et üks päring annaks selgeid vastuseid ja ei oleks vaja andmeid käsitsi edasi märgendada. Arengut perfektitähenduse suunas hindasin järgmiste näitajate kaudu.

(A) **Adverb veel.** Kui *olema V-mata* ühendeis on suurenenud adverb *veel* kasutus, siis toimub areng morfosüntaksis verbistumise ja semantikas perfektitähenduse suunas.

(B) **Prepositsioon ilma.** Kui prepositsiooni *ilma* kasutamine on *olema V-mata* ühendeis piiratud, siis annab see tunnistust tähenduse ja vormi kristalliseerumisest. Sel juhul toimub areng perfektiv-

tähenduse suunas, verbistumine ja nimisõnalaadse distributsiooni vähenemine.

- (C) **Finiitverb jääma.** Kui *V-mata* ühendeis on suurenenud finiiitverbi *jääma* kasutus, siis näitab see, et sündmust hinnatakse kõnehetkel oluliseks. Sel juhul referentsaeg ajaskaalal pigem järgneb sündmusehetkele, ning on omane perfektiajale. Finiitverbi *jääma* kasutus, mis vastandub finiiitverbi *saama* omale, viitab ka puudumise tähenduselemendile.
- (D) **Verbiklass.** Kui *V-mata* ühendeile on iseloomulik saavutus- ja sooritusverbide rohkus, siis näitab see, et domineerivad resultatiivtähendused ning sündmust hinnatakse kõnehetkel tõenäoliselt oluliseks. Sel juhul asetub referentsaeg ajaskaalal pigem kõnehetkele kui sündmusehetkele. Konstruktsioon ei väljenda siis mitte finiiitverbi tähendust (nt olevik), vaid pigem liitaja tähendust, milleks on perfekt. Samas võib see ka näidata, et grammatiseerumine ei ole jõudnud staadiumi, kus verbiaspektil enam rolli ei ole.

Millised konkreetset korpuseotsingud viivad aga kõige tõhusamalt selleni, et selguks *mata*-vormi verbiparadigma osana grammatiseerumine ja vähenenud *nomen actionis*'e tunnusjooned? Järgnevas kirjeldan selliseid üksteisele vastanduvaid keelendeid, mis lihtsa korpuseuuringuga kontrollitava tulemuseni aitavad viia.

- (A) Perfektitähenduse ja verbistumise sedastamiseks teen päringu, mis vastandab järjendid *on veel tegemata* ja *on tegemata*.
- (B) Tähenduse ja vormi kristalliseerumist tarindis sedastan võrdlusega prepositsioonita ja prepositsiooniga järjendite esinemissageduse vahel: *on veel tegemata* ja *on veel ilma tegemata*.
- (C) Perfektiajale iseloomuliku Reichenbachi referentsaja ja kõnehetke ühtimise kohta ning sündmuse ärajäämise relevanttsuse kohta teen järelduse kaudselt, mõõtes, kas *tegemata* ühendite sünonüümidena esineb *jäi tegemata*, *jääb tegemata*, *jäid tegemata*, *jäävad tegemata*.
- (D) Liitaja tähenduse, domineerivate resultatiivtähenduste ja kõnehetkele asetuva referentsaja tõenäosust mõõdan võrdluse kaudu tegevus- ja sooritusverbi päringute tulemuste vahel: *on veel vaatamata*, *on veel tegemata*.

6. Tulemused

(A) **Adverb *veel*.** Adverbi *veel* kasutatakse *olema* V-mata ühendeis. Tabelist 2 näeme, et järjend *on veel tegemata*, mis vastas lihtsale perfekti abessiiveitusele, esines konkordantside otsingus etTenTeni 2021 versioonis 220 juhul, *on tegemata* 681 juhul.

Tabel 2. Adverbi *veel* kasutus *olema* V-mata ühendeis

Ühend	Esinemus korpuses	Esinemus miljoni sõne kohta	Osakaal korpuses %
on veel tegemata	220	0,25	0,00002457
on tegemata	681	0,7	0,00007605

(B) **Prepositsioon *ilma*.** Prepositsiooni *ilma* kasutamine on *olema* V-mata ühendeis piiratud. Tabelist 3 näeme, et järjend *on veel tegemata*, mis vastas lihtsale perfekti abessiiveitusele, esines konkordantside otsingus etTenTeni 2021 versioonis 220 juhul, *on veel ilma tegemata* järjendit korpuses ei esinenud.

Tabel 3. Perfekti abessiiveitus ja selle esinemine prepositsiooniga *ilma*

Ühend	Tüüp	Esinemus korpuses	Esinemus miljoni sõne kohta	Osakaal korpuses %
on veel tegemata	verbaalsem	220	0,25	0,00002457
on veel ilma tegemata	nominaalsem	0	0	0

(C) **Finiitverb *jääma*.** Finiitverbi *jääma* kasutatakse V-mata ühendeis küll, nagu selgub tabelist 4. Võrdluseks on järjendi *on tegemata* sagedus etTenTen 2021 korpuses, kus see esines 681 korda. See näitab, et abiverbi ja partitsiibiga perfektitarindil on oluline alternatiivne, sama tähendusega leksikaalne verbikonstruktsioon, mis selgelt väljendab relevantse resultaadi puudumist kõnehetkel. Päring vastandi, verbi *saama* kohta, tulemusi ei andnud. Seega esineb kaudseid tõendeid kristalliseerunud perfektitähenduse nüansside kohta. Kuna finiiitvorm *on* on nii mitmuse kui ka ainsuse vorm ning hüpotees on seotud täismineviku eituse omadustega, tegin *jääma* verbi finiiitvormi päringu nii mitmuse kui ka ainsuse vormis ning

nii olevikus kui ka minevikus. Kõik järjendid esinesid korpuses tabelis 4 esitatud sagedustega.

Tabel 4. Finiitverbi *jääma* kasutus V-mata ühendeis

Ühend	Esinemus korpuses	Esinemus miljoni sõne kohta	Osakaal korpuses %
jäi tegemata	598	0,67	0,00006678
jäid tegemata	147	0,16	0,00001642
jääb tegemata	320	0,36	0,00003574
jäävad tegemata	136	0,15	0,00001519
vrd on tegemata	681	0,7	0,00007605

(D) **Verbiklass.** Sooritusverbi (*tegema*), ent mitte tegevusverbi (*vaatama*) rohkus on V-mata ühendeile iseloomulik. Tabelist 5 leiame, et tegevusverb *vaatama*, mis on konverbina korpuses üks sagedasemaid V-mata ühendeid üldse, esineb harva ja ka siis pigem juhuslikult konverbilaadses ühendis või ümbermõtestatult, tulemuse väljendamisel.

Tabel 5. Tulemuse väljendamine *olema* V-mata ühendeis

Ühend	Tüüp	Esinemus korpuses	Esinemus miljoni sõne kohta	Osakaal korpuses %
on veel tegemata	sooritusverb	220	0,25	0,00002457
on veel vaatamata	tegevusverb	17	0,02	0,000001898

7. Arutlus

Prepositsiooni *ilma* kasutamine on *olema* V-mata ühendeis piiratud, mis annab tunnistust arengust perfektitähenduse poole, verbistumisest või vähemalt nimisõnalaadse käitumise vähenemisest. Adverbi *veel* kasutus on *olema* V-mata ühendeis sage, niisiis esineb tendents verbistumise suunas ja sobivus perfektitähenduse väljendamiseks. *olema*-verbi ja *mata*-vormis verbi konstruktsioonide korpusuuringu käigus leidsin, et kui tarind esineb eessõnaga *ilma* konverbi funktsioonis (*ilma õppimata targaks ei saa*),

siis eessõnaga *ilma* perfektitarind ei esine. Seevastu on perfektitarind sage määrsõnaga *veel*, mis ei ole aga loomulik konverbitarindites (*#veel õppimata targaks ei saa*). Seega on tarind nii vormiliselt kui ka sisuliselt pigem eituslik liitaeg: omaja-perfekt (täisminevik). Tarindit iseloomustab resultatiivsus ning verbiaspektil (tegevuslaadil) on siiski oluline roll, mis näitab, et tarind ei ole oma arengus perfektiaja lõppstaadiumi jõudnud. Finiitverb *jääma* tuleb *V-mata* ühendeis nii olevikus kui ka minevikus sageli ette. Seetõttu võib arvata, et *mata*-vormis väljendatud sündmust hinnatakse kõnehetkel oluliseks, mis viitab perfekti tähendusjoontele. Sooritusverbi (*tegema*) – ent mitte tegevusverbi (*vaatama*) – rohkus on *olema V-mata* ühendeile iseloomulik, mis näitab, et tarind on pigem resultatiivne. Seega on *olema V-mata* vormis väljendatud sündmus kõnehetkel tõenäoliselt oluline ja konstruktsioon ei väljenda mitte finiiitverbi tähendust (olevikku), vaid pigem liitaja tähendust, milleks on perfekt (täisminevik). Samas võib see ka näidata, et grammatiseerumine ei ole jõudnud oma arengus perfektiaja lõppstaadiumi, kus verbiaspektil enam rolli ei ole.

Liiteline eitus eesti verbide käändevormide seas kuulub hõljuvate käänete hulka, sest esineb eri sõnaliikide morfeemides ja sarnase semantikaga. Nii on seda ka varem analüüsitud muudes soome-ugri keeltes (nt Csepregi 2001). Konkreetse nimisõnakäände tähendusest on niisiis arenemas ajakategooria marker verbivormistikus. Juba olemasolev vorm, Uurali keeltes sage abessiiv-karitiiv, on kohanenud uue, kontaktkeeltes esineva nähtuse väljendamiseks. Algse abessiivikäände ja kontaktkeele perfektiaja, verbikategooria tähendustes esineb sarnasus. Kui nimisõnaga väljendatakse objektide ja indiviidide puudust (või „mitteosalemist“, nagu mõistetakse tüpoloogilise karitiivi definitsioonis, vt Oskolskaja jt 2020), siis ilmaütleva verbitarindiga väljendatakse ootuspärase ja kontekstis eeldatud sündmuse puudumist kõnehetkel.

Seletan mõlema, nii nimisõna kui ka verbivormi tähendust ootuspärasuse ja eeldatavuse presupositsiooniga (Strawson 1950). Kahe kõnealuse morfeemi puhul on sarnane ootuspärasuse ja eeldatavuse presupositsioon ja mitte implikatsioon, sest eituses jääb ootuspärasuse tähenduselement tarindis alles. Võrreldagu minevikus lauset (propositsiooni) *Muri sõi konti* ja selle eitust *Muri ei söönud konti*, kus eitusega kaob tähenduselement, et sündmus on toimunud. Seevastu propositsioone esindavates lausetes *Muril on kont söömata* ja *Muril ei ole kont söömata* jääb eitusest sõltumata lausel ootuspärasuse tähendusmoment alles. Mõlema *mata*-tarindiga lause puhul

on eeldatav, et kõnehetkel peaks Muril olema kont söödud. Uurali-pärane käändeparadigma ilmaütlev, mis mitmes Uurali keeles esineb hõljuva käändena, on eesti keeles arenemas Euroopa-pärase perfektiaja eituse suunas, seega osaks verbiparadigmas. Esineb ka variatiivsust omaja-perfekti väljendamisel, sest adessiivse topikuga *Minul on veel söömata* (tarind N-ADE + *olema* + (*veel*) V-mata) võib vahelduda nimetavas käändes topik: *Mina olen veel söömata* (N-NOM + *olema* + (*veel*) V-mata).

8. Kokkuvõtteks

Artikli eesmärk oli juhtida tähelepanu ilmaütleva morfeemidele *-ta* ja *-mata*. Sünkroonse keelekirjelduse seisukohast on tegemist morfeemiga, mis liitub nimisõnadele ja mille formant *-ta* esineb verbivormistikus. Artiklis viitasin nähtusele terminitega *ilmaütlev eituse* või lühemalt *abessiivitus* ja *hõljuv ilmaütlev*. Alustuseks selgitasin abessiivi tähendust, vormi, süntaktilist distributsiooni ning seost teiste Uurali keelte käänetega. Kuna tegemist on Euroopa keeltes harva esineva nähtusega, siis näitasin kõigepealt, et abessiiv tähistab võrreldes teiste eituse vormidega puudumist ja mitteosalust väljendavat eitust. Sellisel eituse tüübil on Uurali keeltes eriline morfoloogiline joon – selged tähenduslikud ja vormilised paralleelid ilmnevad nii nimisõna kui ka tegusõna paradigmas. Mõlema paradigma elemendi ühisjoon on ootuspärase osaluse presupositsioon. Keskendusin eelkõige kontaktkeeltele omaste, germaani ja baltipäraste abiverbi ja partitsiipi sisaldavate perfektiaegade sarnastele konstruktsioonidele (*on tegemata*). Seega on tarind eitav vastand varem eesti keeles kirjeldatud perfektiaja teise staadiumi omaja-perfektikonstruktsioonidele.

Märgendid

* – ebagegrammatiline vorm, fraas või lause; # – semantiliselt välistatud ühend; ?? – spontaanselt kõnest puuduv, ent arusaadav ühend

Lühendid

ADE – adessiiv; N – noomen, nimisõna; NOM – nominatiiv; SAE – Standard Average European; V – verb, tegusõna

Kirjandus

- Aikhenvald, Alexandra 2008.** Versatile cases. – *Journal of Linguistics* 44, 565–603.
- Aikio, Ante** = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte 2022. Proto-Uralic. – *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. Ed. by Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso, Elena Skribnik. *Oxford Guides to the World's Languages*, 3–27.
- Argus, Reili 2008.** Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. (= Humanitaarteaduste dissertatsioonid 19.) Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituut. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Argus, Reili, Annika Bauer 2020.** Muutevormide ilmutamine eesti keelt esimese keelena omandavate laste kõnesse. – *Philologia Estonica Tallinnensis* 5, 17–57. DOI: 10.22601/PET.2020.05.01.
- Bybee, Joan L., Östen Dahl 1989.** The creation of tense, and aspect systems in the languages of the world. – *Studies in Language* 13, 51–103.
- Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca (eds.) 1994.** The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world. Chicago, London: University of Chicago Press.
- CHILDES Estonian** = Eesti lastekeele korpus. <https://sla.talkbank.org/TBB/childes/Other/Estonian>.
- Comrie, Bernard 1985.** Tense. *Cambridge Textbooks in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csepregi, Márta 2001.** Szintetikus tagadás a finnugor nyelvekben. – *Folia Uralica Debreceniensia* 8, 59–71.
- Dahl, Östen 1995.** Areal tendencies in tense-aspect systems. – *Temporal Reference, Aspect and Actionality*. Vol. 2. *Typological perspectives*. Ed. by Pier Marco Bertinetto, Valentina Bianchi, Östen Dahl, Mario Squartini. Torino: Rosenberg & Sellier, 11–28.
- EES** = Eesti etimoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim. Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- EKG I** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfologia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKG II** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKK** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 1997. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

- Erelt, Mati 2017a.** Sekundaartarinidiga laused. – Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu III.) Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 756–840.
- Erelt, Mati 2017b.** Öeldis. – Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu III.) Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 93–239.
- etTenTen 2021** = Estonian WEB 2021. Eestikeelsete veebilehtede korpus. <https://www.sketchengine.eu/ettenten-estonian-corpus/>.
- folklore.ee** = Eesti kaasaegsed anekdootid. Eesti Kirjandusmuuseum. <https://www.folklore.ee/~liisi/o2/>.
- Hamari, Arja 2011.** The abessive in the Permic languages. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 93, 37–84. <http://www.sgr.fi/susa/index.html>.
- Hamari, Arja 2014.** Inflection vs. derivation. The function and meaning of the Mordvin abessive. – Morphology and Meaning: Selected papers from the 15th International Morphology Meeting, Vienna, February 2012. (= Current Issues in Linguistic Theory 327.) Ed. by Franz Rainer, Francesco Gardani, Hans Christian Luschützky, Wolfgang U. Dressler, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 163–176.
- Haspelmath, Martin 1995.** The converb as a cross-linguistically valid category. – Converbs in Crosslinguistic Perspective. Ed. by Martin Haspelmath, Ekkehard König. Berlin: Mouton de Gruyter, 1–55.
- Haspelmath, Martin 2010.** Comparative concepts and descriptive categories in cross-linguistic studies. – Language 86 (3), 663–687.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2006.** The Changing Languages of Europe. Oxford: Oxford University Press.
- Kiefer, Ferenc 2015.** The negative suffix in Hungarian. A new account. – Negation in Uralic Languages. (= Typological Studies in Language 108.) Ed. by Matti Miestamo, Anne Tamm, Beáta Wagner-Nagy. Amsterdam: John Benjamins, 601–614.
- Kilgariff, Adam, Vít Baisa, Jan Bušta, Miloš Jakubíček, Vojtěch Kovář, Jan Michelfeit, Pavel Rychlý, Vít Suchomel 2014.** The Sketch Engine: Ten years on. – Lexicography 1 (1), 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>.
- Lindström, Liina, Ilona Tragel 2010.** The possessive perfect construction in Estonian. – Folia Linguistica 44, 371–400.
- Metslang, Helle 1994.** Temporal Relations in the Predicate and the Grammatical System of Estonian and Finnish. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39.) Oulu.
- Metslang, Helle 2009.** Estonian grammar between Finnic and SAE: Some comparisons. – Language Typology and Universals 62 (1/2), 49–71.
- Miestamo, Matti, Anne Tamm, Beáta Wagner-Nagy (eds.) 2015.** Negation in Uralic Languages. (= Typological Studies in Language 108.) Amsterdam: John Benjamins.

- Oskolskaja jt 2020** = Софья Алексеевна Оскольская, Наталья Михайловна Заика, Сергей Борисович Клименко, Максим Леонидович Федотов 2020. Определение каритива как сравнительного понятия. Defining caritive as a comparative concept. – *Voprosy Jazykoznanija* 3, 7–25.
- Plado, Helen 2015.** *des-* ja *mata*-konverbi kasutusest eesti murretes. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 60 (2014). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 195–218.
- Reichenbach, Hans 1947.** *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan & Co.
- Sahkai, Heete 2011.** Teine grammatika. Eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis. Doktoriväitekirj. Tallinna Ülikool. Eesti keele ja kultuuri instituut.
- Sang, Joel 1983.** Eitus eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Simmul, Carl Eric 2018.** *des-* ja *mata*-konverbitarindi funktsioonid. – *Keel ja Kirjandus* 11, 847–867.
- Simmul, Carl Eric 2020.** Süüvides jonni jätmata avastamaks sõnajärjemustreid. *des-*, *mata-* ja *maks*-konverbitarindi sõnajärg. – *Keel ja Kirjandus* 3, 221–242. <https://doi.org/10.54013/kk748a4>.
- Simmul, Carl Eric 2021.** *des-*, *mata-* ja *maks*-konverbitarindi inforoll. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*, 12 (1), 303–334. <https://doi.org/10.12697/JEFUL.2021.12.1.08>.
- Strawson, Peter F. 1950.** On referring. – *Mind* 59, 320–344.
- Šagal, Ksenia 2017.** Towards a typology of participles. University of Helsinki. Department of Modern Languages. Helsinki.
- Tamm, Anne 2011.** Cross-categorial spatial case in the Finnic non-finite system: focus on the absentive TAM semantics and pragmatics of the Estonian inessive *m*-formative non-finites. – *Linguistics: An Interdisciplinary Journal of the Language Sciences* 49 (4), 835–944.
- Uuspõld, Ellen 1966.** Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-* (~ *nuna-*) ja *tud-* (~ *tuna-*) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. – *Keele modelleerimise probleeme I*. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 188.) Tartu: Tartu Ülikool, 1–196.
- Wagner-Nagy, Beáta 2011.** On the Typology of Negation in Ob-Ugric and Samoyedic Languages. (= *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 262.) Helsinki.
- Ylikoski, Jussi 2003.** Defining non-finites: Action nominals, converbs and infinitives. – *SKY Journal of Linguistics* 16, 185–237.
- Ylikoski, Jussi 2021.** Abessiivin apologia. – *Puhe ja kieli* 41 (2), 139–157. <https://doi.org/10.23997/pk.110924>.

The Estonian abessive negation of the perfect

ANNE TAMM

The Estonian abessive shares characteristics with almost all Uralic languages, which have abessives, caritives or privatives. As many other Uralic languages, the Estonian abessive emerges in both verbal (as the *-mata* form) and nominal forms (as *-ta*). The nominal and verbal abessive forms are optionally complements of the preposition *ilma* ‘without’ in Estonian. The agglutinative features and rich case system of Estonian is not matched by its non-Finnic contact languages in the European area. The focus of the study is how the verbal abessive fits into the functional gaps in the verbal paradigms of newly developed and analytically expressed tenses such as the perfects. A corpus study supports the hypothesis that the *-mata* form is taking on more verbal properties and losing nominal properties in its developments towards a construction expressing the negation of the perfect.

Keywords: caritive, privative, grammaticalization, negation, perfect tense, participle, converb, language contact and variation

Anne Tamm
Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary
Institute of German and Netherlandic Studies
Department of Netherlandic Studies
Hungary
Budapest 1088
Reviczky u. 4–203
tamm.anne@kre.hu

ALTERNATIIVSEID ETÜMOLOOGIAID IX *LETS, MARG, NABER, MÜLT, NURMIK JA PUGAL*

LEMBIT VABA

Annotatsioon. Artiklis esitatakse uus või täpsustatud etümoloogiline tõlgendus sõnadele *lets* 'kiin (raiumisnuga, terariist peergude kiskumiseks, hagude tükeldamiseks ning võsa ja okste lõikamiseks)', *marg* 'täiskuu', *naber* 'viljakuhilas, (suur) viljahakk', *mült* '(jahu)tolm, pihu, puru', *nurmik* ~ *nurik* ~ *nuru(kene)* 'lännik, piimapütt vm puuanum' ja *pugal* '(lapiliselt, vöödiliselt) kirju (loom, lind, taevas)'.

Võtmesõnad: etümoloogia, sõnalaenud, eesti keel, läänemeresoome keeled, balti keeled, slaavi keeled

lets : lets 'kiin (raiumisnuga, terariist peergude kiskumiseks, hagude tükeldamiseks ning võsa ja okste lõikamiseks)'

See häälikuliselt suuresti varieeruv raiumisnoa nimetus on tuntud Lääne-Eesti saartel ja läänemurdes, kuid teateid on ka Kadrinast ja Tormast – Sa Muh Hi L (Kse Han Var Tõs Khn) Kad Trm *lets : lets*, *leís : leís*, Lih Var *lits : lits*, SaLä *läts : läts*, Mih *lätse : lätse*, Rei Phl *pläts : pläts*: *muiste oli leís, missega leiba ähk liha ja sõdist sõõma raami leigeti* (Mus), *letsiga raiuti agu, tehti lehti* (Krj), *leís oo õhem läbi kõima kui kirves* (Kse), *peeru letsiga kistase peergu, sohke suur nuga* (Tõs), *löö nee oksad lätsiga ära* (Jäm), *peerude tegemises oli peerunuga lätse* (Mih), *plätsiga kista piirgu* (Rei) (EMS). Wiedemann esitab sõna kohta sellised teated: *leéis : leéis* (SW), *leís : leís, leits : leits* (O), *lits : lits*, *plets : plets* (D) 'võsanuga, -kirves (võsa raiumiseks) / Strauchmesser, Strauchbeil (zum Abhauen von Gesträuch)', *peeru-leéis* 'lai nuga puude lõhkumiseks / breites Messer zum Holzspalten' (Wiedemann 1973 [1893]). Veel varasemates leksikograafilistes allikates sõna kohta teated puuduvad.

Andrus Saareste (1924: 212) on avaldanud arvamust, et sõnadel *lets* jt on „kuidagi tegemist“ selliste germaani keelte sõnadega nagu *sks spleissen*, küsks *splizen*, holl *splijten* 'lõhkuma, lõhki ajama, lõhestama', germ **splittisōn*, asks *splitsen*, *splissen* (> rts *splitsa*), holl *splitsen* 'lõhki ajama, lõhki lõikama'. Sellele arvamusele on oponeerinud Wilhelm Wiget (1928: 272), leides põhjendatult, et nimisõna *lets* jt ei ole otseteed võimalik tuletada saksa verbist. Julius Mägiste ei ole sõna etümoloogiliselt käsitlenud (vt EEW 4: 1266). *lets*i päritolu küsimus on üha lahendamata.

Arvan, et Saareste on olnud õigel teel, pidades *lets*i laenuks ja otsides laenuandjat germaani keeleruumist. Oletan, et eesti *lets*i võimalik laenualus on *sks Schlitz* m 'lõhe, lõhik; pilu, pragu, auk', deverbaal tegusõnast *schlitzen* 'lõhki ajama, lõhki lõikama, lõhki rebima' (DWB; vt ka Kluge 1989: 640), abstraheritud mõnest teraga varustatud tööriista nimetusest, nagu nt *Schlitzaxt* f 'kahepoolse teraga kirves lõhede vms sisseraiumiseks', *Schlitzhäuer* m 'lahtimurdja (tööriist mäenduses)', *Schlitzmesser* n 'kahepoolse teraga nuga (kirurgias)' (DWB)¹. Laensõna ootuspärane häälikukuju eesti keeles on *lits*, mida on mõnevõrra ka registreeritud (Lih Var), kuid häiriva homonüümia tõrjumiseks on domineerima hakanud häälikukuju *lets* ~ *leits*². Variantide *läts*, *lätse*, *pläts* ja *plets* häälikukoostist on ilmselt mõjutanud deskriptiivsõnad (*p*)*läts* (löömisheli kirjeldaja), (*p*)*lätsama* '(p)lätsti lööma'. Üksnes Wiedemanni sõnaraamatus esinev Saaremaa *leits* ja Põhja-Eesti edelaosast kirja pandud (Wiedemannil SW) *leeits* annavad oletatavasti edasi epenteetilisest palatalisatsioonist, kuid eriti *leeits*-variandi puhul ei saa võib-olla välistada selliste sõnade nagu *sks Schleiß* m 'lõhe, pragu', *Schleiß* f 'laast, peerg, laast', *Schleißeisen* n 'rauast riist lõhestamiseks (kiil, talb)', *schleiß* 'peerge kiskuma jt' häälikulist mõju (DWB).

Analoogiline etümoloogiline taust on letsiga samal otstarbel kasutatud terariista nimetusel *kiin* : *kiini*, mis on laen sama tähendusega läti sõnast *šķīnis* ← *šķīt* (*šķin* ~ *šķīn*, *šķina* ~ *šķīna*) 'kiskudes, rebides, murdes osadeks

¹ Retsensent kehtab ülemsaksa laenuallika kõrval kaaluma alternatiivset alamsaksa päritolu, mida olengi teinud, kuid pole õnnestunud leida terariistanimetusi, milles esineks asks *slitz* 'lõhe jt'.

² Retsensent juhib tähelepanu läänemurdele omasele l. silbi *i* madaldumisele (*i* > *e*). Märkus on asjakohane, kuigi läänemurde vokalismikäsitluses ei peeta seda arengut läbivaks: l. silbi „i-l on paljudel juhtudel kalduvus madalduda“ (EM VIII: 14). Nt mu Karuse murrakut kõnelnud vanavanemate (s 1895) keeleuusususes polnud *i* > *e* läbiv hääldusjoon. Kui siiski oletada, et *lets* peegeldab läänemurde hääldusuuusust, tuleb mujalt registreeritud teateid (Kad, Trm) pidada laenuks läänemurdest.

jagama' (Vaba 1997: 85–86). Ants Viires (1960: 47–48) on juhtinud tähelepanu sellele, et Eesti rauaaegses leiumaterjalis puuduvad kirve ja noa vahevormid, s.o raienoad, ja nende nimetused on eesti keeles samuti suhteliselt hilised.

letsiga samatüveline, kuid eri teitsi saadud saksa laen on Wiedemanni sõnaraamatus noteeritud *slīts : slītsi* 'lõhik (rõivastel) / Schlitz' (EEW 9: 2833; samataolise sisuplaaniga tuletis on ee *raius* 'lõhik' ⇐ *raiuma*), mida esitletakse kui kirjakeele neologismi.

***marg : mara* 'täiskuu'**

See rahvalaulukeelest pärinev sõna esineb Wiedemanni sõnaraamatus (1973 [1893]): *marg : mara* (pt) 'täiskuu / Vollmond'. Mägiste on oletanud, et *marg* on vahest analoogiavorm (< *mard* (< **marta*) : *marā* (< *marra*)) ja sel juhul tuleks kõne alla etümoloogiline seos sõnaga *marras : marda* 'rabe, pude, pehkinud, pehme, hädaohtlik; veider' (EEW 5: 1503). Oletus on äärmiselt ebaveenev. Olen kaalunud häälikuliselt ja semantiliselt probleemitut balti etümoloogiat, millele olen provisoorselt tähelepanu pööranud juba varem (Vaba 2011: 757): blt **marga-*, vrd ld *maṛḡti* (*maṛḡsta*, *maṛḡo*) 'kirjuks muutuma, virvendama', *maṛḡuoti* 'helkima, särama', *mārgas* 'kirju, ilus, kena, tore', ld *margulỹs* 'virvendus silme ees' (> vlgvn *mapzyné* id.), lt *marga*, *margs* 'helk, sära', *marguôt*, *margât* 'helkima, särama, hiilgama': rl *margodama saule lēca* / *margodama norietēja* 'särades päike tõusis, särades läks looja'³, vrd ka ld *mirgēti* (*mirga*, *mirgējo*) 'vilkuma, sirama; virvendama', lt *mirgt* 'vilkuma, sirama', *miga* 'helk, sära'; balti sõnapere sugulased on nt vn murd *mapú* 'päikeselõõm; uni', *mápevo* 'kuumus, palavus; õhupeegeldus, terendus, kangastus', *mopzámь* 'pilgutama / blinzeln, winken' (< sl **mor-* ~ *mar-*, ieur arhetüüp **mer-* 'vilkuma, sirama, sätendama, kilgendama') (LKŽ; ME 2: 563, 631, 632; LEW 1: 410–411; Pokorný 1: 733–734; Vasmer 2: 571 sub *map*¹; Grinaveckienė 1983: 192; Kurkina 1992: 120).

Pool sajandit tagasi käis Ants Roosnaallik välja mõtte äratada kõnealune unarsõna uuele elule liitsõnas *maramaa* 'kuumaastik' (Roosnaallik 1966).

³ Nagu retsensent tähelepanu juhib, on laenamisel toimunud metafoorne tähendusnihe (*'helkiv, särav' ⇒ 'täiskuu').

mült : mülda '(jahu)tolm, pihu, puru'

EKSSi järgi on *mült* murdesõna: *veski oli valkjat mültä täis*; samas on nimetatud *mült*-põhisõnaga liitsõnu *jahumült*, *lumemült*, *tuisumült*. EMSi andmeil on sõna registreeritud Saaremaalt ja hajateadetena ka läänemurdest (Vig Hää Saa Khn): *mült : mülda ~ müldi ~ müldä*, *mült : müldi ~ müldi* '(jahu)tolm, (vilja)praht; tummine, püdel mass (Hää Saa Var); veekeeris (Khk); peenike, tihe rohi või karv (Vig)': [pahmati] *kunni parandale jähid odrad müldaga segamini* (Khk), *jahukotti raputades tuli 'mültä kui pailu* (Kaa), *rehede all 'mülti nenda, et äi soa iñjata* (VII), *jahu peenikseks müldiks läenu* (Hää), *nad 'jätsid tolmu ja müldi puha sekka ja viisid* [vilja] *'veskil* (Saa), *limbisupp oli mült* (Var), *ruunal on nii tihe karv seljas justkui mült* (Vig).

mült-tüvelised tuletised on Sa (Khk) *müldane* 'purune, prahine', 'mültama' tolmutama; tolutama': *vanast oli rehtede aegu seda mültamist mütmeks ajaks* (Kaa), samuti Mus 'mültjas' tummine (supp)'. Tuletusalusest *mült*s (kus -s on afektiivliide) lähtuvad Saaremaalt Kihelkonnalt registreeritud *mült*sa 'kõrvalmaitse': *mült*sa maik sehes supil, *mült*sane 'sogane (vesi)', 'mültsjas' tummine (supp)', Räp 'mültömmä' paksuks keema (supi kohta)'.

Eesti vanemad leksikograafilised allikad *mült*-pere liikmeid ei noteeri. Etümoloogiakirjanduses (sh EEW, Raun 1982, ETY) ei ole selle sõnapere päritolu samuti käsitletud. Suhteliselt ahtast, selgelt Eesti keeleala lääneosale keskenduvast levikust hoolimata on kõne all oletatavasti suhteliselt vana balti laen, millele olen provisoorselt tähelepanu pööranud juba varem (Vaba 2011: 757). Võimalik laenualus on blt **milta*:- ld *miltai* pl 'jahu, peeneks jahvatatud või hõõrutud aine', *miltas* 'tera jahune osa', *miltinas*, *miltinis* 'jahu-' (← **mil-ta*- 'jahvatatud', *milta* 'hapupiimast ja tatratangust valmistatud toit' (> vlgvn *mílma* 'kaerajahust valmistatud toit, kamajahu', *мыльцы* 'jahutatud hernekiisel' (vanem laen), vn mrd (Smolensk) *мыльца*, *мыльцы* pl 'jahutatud hernekiisel; jahupuder; toit kartulitest', ukr (1596) *мѣлта* 'kamajahu' (SRNG 19: 56–57; Urbutis 1969: 65; Bulyko 1989: 28; Laučiūtė 1982: 39), lt *milti* pl 'jahu', *miltit* 'peeneks jahvatama, lõõma, peksma, kolkima', *miltains* 'jahune, jahukas', *miltât* 'keemisel jahuseks muutuma (kartulid)', vpr *meltn* (sgak) 'jahu', vrd ld *málti* (*māla*, *mālè*) 'jahvatama', lt *mālt* (*māl*, *mala*) 'jahvatama, pöörama, keerama, lobisema', vn *молоть* 'jahvatama', vüsk *molta* 'tolm, muld'; balti jahunimetust lähtub kas verbi **milti* passiivi mineviku kesksõna substantiveerunud kujust

**milta*- 'peenestatud, peeneks jahvatatud' ⇒ 'peenestatud, jahvatatud terad' või kunagisest verbaaladjektiivist; ieur arhetüüp **mel*- 'purustama, lööma, jahvatama' (ME 2: 627, 628; Pokorny 2: 716–718 sub *mel*-¹ 'purustama, lööma, jahvatama'; LEW 1: 403–404 sub *malti*; LEV 1: 596 sub *milti*; Smoczyński 1989: 16).

Labialisatsiooni (*ü* pro *i*) on põhjustanud labiaalkonsonandi *m* naabrus või segunemine mitme läänemeresoome deskriptiivtvega⁴, millest lähemalt allpool. Balti **t* ootuspärane substituuat läänemeresoome keeltes on *t* (> ee *d* [*D*]), substitutsioonihälve johtub arvatavasti sisuplaani afektiivsest iseloomust (vrd mrd *kilt* : *killu* ja *kilts* : *kildsu* = *kild* : *killu* 'väike tükk vms', vt EEW 3: 823 sub *kild*⁸). Ilmne läti hilislaen on Tarvastust registreeritud *miļt* 'paksukskeenu': *supp om ārāde ūtte keenu*, 'mīlti' 'minnu'; viimasest on tuletatud *mildine*: *ku peenike jahu, siss saa mildine* (EMS).

Kõnealune balti laentüvi on häälikuliselt ja semantiliselt tihedalt põimunud läänemeresoome deskriptiivsete sõnatüvedega, kuhu kuuluvad *müllV*-, *möllV*-, *mellV*- (vt SKES 2: 340 sub *melu*, 361 sub *mölly*; EEW 5: 1631 sub *möll*, *möllama*; Raun 1982: 98 sub *möll*, *möllama*; SSA 2: 158 sub *mellakka*, 188 sub *myllätä*, 196 sub *mölly*): ee *müll* ~ *möll* ~ *mõll* 'paks puderjas mass või supp, soga', *müll* ~ *möll* 'torm, maru; mürarikas tegevus, mürgeļ', *müllama* ~ *möllama* ~ *möllama* 'tormakalt liikuma' (Wiedemann 1973 [1893], EKSS, EMS); lv *me llā*, *mō llā*, *mē llā* 'segada, songida' (Kettunen 1938: 219b, 221a); vdj *müllä* 'kāra, mūra, rūsin', *möllü* 'möll' (VOT); sm *myllätä* 'segamini ajada, segi pōōrata', *mellakka* 'möll, mürgeļ', *mölly* 'pudi'; is *müllädä* 'mürada, hullata', *möllätä* 'möllata' (Nirvi 1971); krj *mylläkkä* 'segadus, virvarr, torm, maru', *myllätä* 'rassida, rabelda', *mellakka* 'kāra, lārm, taplus', *mellehtie* 'askeldada, rabelda, sekeldada' (KKS).

Kontaminatsiooni teel on eesti keelde sünenenud: S (Jām Khk Kaa Pha) L (Khñ) *mültama*, V (Urv) *mültämmä* 'paksu suitsu, tossu välja ajama; möllama; tuiskama', Sa (Kaa) *möltama* 'tolmama, tuiskama', Sa (Kaa Krj VII) *mölt* : *mōlda* 'tihe suits, tuisk, tolmutpilv', K (Kad) R (IisR) *mōlt* : *mōldi* 'tummine toit', S (Jām Muh Emm Kāi Phl) L (LNg Mar Vig Kse Han Var Mih Tōs Aud) K (Nis Kei Jūr Pil) *mōlts* : *mōltsi* 'puderjas mass, tummine, poolpaks toit', L (Kse Hāā Saa) *mōltsas* : 'mōltsa' 'poolpaks (supp)' (EMS). Enamik kontaminatsioone on registreeritud *mült*-levilas.

⁴ Retsensent juhib tähelepanu Saaremaa murdekeele tunnusomasele häälikumuutusele *i* > *ü* (nt *mītu* 'mitu'), mida tuleb muidugi silmas pidada, ent käsitletava juhtumi *ü*-lise tüvekuju levik ei piirdu Saaremaaga.

naber : nabra 'viljakuhilas, (suur) viljahakk'

Peamiselt Põhja-Eestis ja Mulgis tuntud sõnal on rida paikkondlikule murdeususel omaseid häälikuvariante: Sa M *naber*, Põi Muh Ris *nabr* : *nabra*, Tor *naper* : *nabra*, Trm *napper* : *nabra*, Mär Kir Kse Han Ris Kei Juu Har *napr* : *nabra*, Kuu Lüg 'napra; Hää *napar* : 'napra, SaLä Pha Kir Kse Jä VMr VJg Sim Plt *nabra* : *nabra*, VNg Vai 'napra, Hää Ris *nabras*, Jäm Hi 'naaber : 'naabri ~ 'naabre: 'naprast sai 'kuorma ja enämb ka (Lüg), suure *nabra* 'vastu__p saa midagid, see võib mardini ka põllal 'olla (Kär); 'napra 'pandi viiskümmend 'vihku (Mär), 'veiksemäd on akkjalad, aga mis suur on, see on *napr* (Juu), *nabra* oli 'äste 'kõrge, siis 'pañdi 'sinna viel pia vihk 'piale (VMr), *naber* om mis suure tetäss (Hel), kel 'küüni ei olõ? 'sisse vedämise jaoss, tyy vedä kõik rüä_kuu? (koju) ja pand ütte 'suurdõ 'napra (Har), vilja 'naaber on suurem kui akk, akkidest tõsteda vihud 'naabrisse (Rei) (EMS). Samatüveline on Lüg VJg Iis *nabrik* : *nabriku* 'viljakuhilas, heinakuhi' (EMS). Saaremaal Kaunis-pel on *naber* saanud metafoorse lisatähenduse 'laid' (kohanimes *Nabra laid* e *Nabra saar*): n[abr]a peal on 6 sülda vett, aga keskel pole midagi, suvel (sui) võib inimene peal käia, Kaunispeal hüütakse seda n[abra]ks (EKMS 2: 798 Madalik vetes).

Eelnevalt hakkides kuivatatud vihkudest kokkupandud ja enamasti pikemaegseks alalhoiuks mõeldud napru kirjeldatakse etnograafia-kirjanduses nii: [naber on] kooniline rukkikuhi, millesse laoti 50–300 vihku (1–3) koormat, väiksemad hakitaolise südamiku ümber, suuremad kihtide viisi ringselt, ladvad sisse- ja tüved väljapoole (Viires 1995: 166 sub *naber*). Suurel osal Eesti mandrist tehti nabrad e kuhilad hakkides kuivanud viljast põllule või rehehoone ligidale ja hoiti suurtes niiskus-kindlates kuhjades rehepeksuni. Nabra suurus oli erinev: sellesse võidi laduda isegi kuni 600 vihku (Jaagosild 1972: 109–110). Määratu suurtest napradest on juttu Karksi rahvalauludes: *naber Narva meil näüsse, / kuhilik meil Kuramaale*, või *Teime nabra kui nee naise, / kuhiliku ku emänti* (VK IV: 428). Lääne-Eestis ja saartel tehti nabrad lõikuse ajal ning need olid väiksemad (Ränk 1995: 122 sub *naber*). Alates XX saj algusest seoses rehepeksumasinate levikuga hakkas kaduma vajadus vilja pikemaajaliseks ladustamiseks suurtesse kuhjadesse panna ja nabrad hakkasid vähehaaval Eesti külapildist kaduma (Jaagosild 1972: 115).

Sõna on järjekindlalt registreeritud eesti vanemas leksikograafias: Korn, wenn es zusammen geleet ist in Hauffen / *kuhhilick* / *nabber* /a

(Göseken 1660: 263); *Nabber, bra* Der Korn Hauffe (Vestring 1998 [1710–1730]: 144); *nabber* der Kornhaufe aufm Felde, Mandel (Helle 1732: 143); *nabber, bra* Kornhaufe, Kornmandel auf dem Feld r. (Hupel 1780: 220); *nabr* : *nabra* ~ *nabri* ~ *nabre* 'viljakuhil / Kornhaufen, Kornschober', *nabrik* : *nabriku* 'suur viljakuhil (kaheksakümmend viljavihku) / grosser Kornschober (zu achtzig Garben)' (Wiedemann 1973 [1893]). Baltisaksa keeleuususest registreeritud *Nab(b)er* 'viljakuhil põllul' on eesti laen (Hupel 1795: 158; Mark 1932: 321).

nabra päritolu on ebaselge. Alo Raun (1982: 100) on kõhklemisi küll kõrvutuseks esitanud isuri verbi *naberDā*: en tiedä, *miden heidä* (heinäkeon tuulivitsoja) *nabereitā kīn* 'ma ei tea, kuidas neid (heinakuhja malku tuule kaitseks) kinnitatakse' (Nirvi 1971: 331); viimane on aga samatüveline deskriptiivverb nagu ee *näperdama* 'näpitsema, sõrmitsema', sm *naperoida* 'krõbistada', *näpertää* 'askeldada', vps *naperoita* 'püüda teha, pingutada' jt. Etümoloogiakirjanduses (EEW 5: 1652 sub *naber*; Raun 1982; ETY; Sõnaveeb) on jäänud tähelepanuta, et eesti sõnal on häälikuliselt ja tähenduslikult sobiv vaste vadja: *napurikko* ~ *naburikko* '(vilja)kuhi, aun': *sis ku väittäaz riigaa tüvvee, siis tehaz napurikko, suur koko*; *napurikko on ümmärkõin, kuhjaa moodaa* 'siis, kui (suvivili) veeatakse rehe juurde, siis tehakse aun, suur hunnik; aun on ümmargune, kuhja moodi', *vanarahvaz ain juoltii, što sis parapõz läheb viilla vällää, kui saap tämä seisua naburikkoza* 'vanarahvas ütles ikka, et siis tuleb tera (rehepeksul) paremini (viljapeast) välja, kui (vili) saab nabras seista' (VOT).

Tööhüpoteesina oletan, et eesti-vadja sõna on tõenäoliselt vene laen, mis on lähtunud sõnaperest, kuhu kuuluvad vn mrd (Jaroslavl) *набор* (sgg *набора*) 'saadu (kuhja) või vankrisse tõstetav heinasületäis, parmas', *наборы наби́рать* 'heinasületäisi tõstma', (Arhangelsk, Moskva) *наборка* 'kogumine, korjamine, koristus; heina-, põhusületäis', *набёрка* 'heina-, põhusületäis' (SRNG 19: 112, 127–128); *несет .. двухпудовый набор соломы* 'tassib kahepuudast põhuparmast' (BAS 11: 35); *набор* 'kogumine, korjamine, võtmine' on deverbaal verbist *наби́рать* 'koguma, korjama, võtma' < sl **naborъ* < **nabyrati*, **naberq* (ËSSJa 21: 214); vrd vn mrd (Moskva, Tver) *наби́рка, наби́ры́ха* '(suur) heina-, põhusületäis, hangutäis heina või põhku', serbohorv *наби́рак* '(vilja)saak, saagikoristus' < sl **nabirьka* < **nabirati* (SRNG 19: 117–118, 119; ËSSJa 21: 209). Samast vene sõnaperest on laenatud sm mrd (*marja*)*naperkka* 'marjakorv' (SMS), vrd vn mrd *набёрка* 'marja-, seenekorv' (SRNG 19: 112).

Laenamisel on ee *naber* kohanenud *er-lõpuliste* nimisõnadega (nagu *tap(p)er* 'kirves' < (v)vn, vrd vn *monóp* id.), vajdas on laentüvele lisandunud nimisõnaliide *-ikko*. Kättesaadava ainekliku põhjal võib väita, et laensõna tähendus '(suur) peksmata vilja kuhilas (pikemaajaliseks hoidmiseks)' on kujunenud alles pärast laenu omaksvõttu laenualuse põhitähendusest 'kogumine, koristamine'. Soomes on mitmeaastast viljanapra tähistanud samalaadse sisuplaaniga *kasa-auma* (< *kasa* 'virn, hunnik', vrd *kasata* 'kuhjata, hunnikusse panna; koguda, kokku ajada' + *auma* 'aun, naber' (vt Manninen 1934: 128).

Läänemeresoome keeltes on muudki vene keelest laenatud vilja-koristuse ja heinateoga seotud sõnavara, ee ? *aun* 'suvivilja vihkudest tehtud piklik kuhi jt', Lõ *napu?* 'pikad rukkiõled', (*heina-*, *põhu*)*vaal* (need registreerib juba Gutsclaff 1648), mrd *kirta* ~ *kirda* 'põhukuhi, ristikeinarõuk', *voluk(as)* '(heina)vaal, keeritis', sm ? *auma* 'aun, naber, kuhilas', *kaappuna* 'odra-, kaerakuhelik'; krj *koappuna* 'viljaaun', *skirda* 'peksmata vilja naber' jt.

nurmik* ~ *nurik* ~ *nuru(kene) 'lännik, piimapütt vm puuanum'

nurmik : *nurmiku* leviku tuumala hõlmab lõuna Eesti murde, kuid sõna on hajusalt registreeritud ka Põhja-Eesti ranniku- (Jõh Vai), lääne- (Tõs Hää Saa), kesk- (Kei Pil Vil) ja idamurdest (Trm Kod) (EMS). Nurmikuga võeti toit (piim, supp jne) kodunt kaasa, nt kui mindi tööle kaugemale põllule, heinamaale või metsa (ERL 1995: 147–148). Sellest kõnelevad ilmekalt EMSi keelenäited: 'mõtsa 'tuudi [toit] *nurmiguge* (Krk); 'viidi 'turgu kah *nurmikuga* võid (Kam); *panõ?* piim *nurmikuhe* ja vii? *hainalistele* (Kan); *vanast kannõdi* 'süüki 'mõtsa *nurmikidõga*.

nurmik on silmselge *ik*-liitega tuletis sõnast *nurm* '(vilja)põld; aas, rohumaa'. Mägistel on osutanud, et *nurmik*-sõna tuletusalus on Wiedemanni sõnaraamatus leiduv *nu'rm* : *nurme* (S, F) 'kaanega puunõu / hölzernes Deckelgefäß' (Wiedemann 1973 [1893]), kuid selle etümoloogilisesse identsusesse põldu jt tähistava *nurm*-sõnaga suhtub ta äärmise ettevaatusega (EEW 6: 1749 sub *nurmik*²). Sama ebalevat seisukohta on väljendanud ka Eino Koponen (1998: 134). Põhja-Tartumaal tuntud nõunimetuse *nurmik* 'pütt, tünn' on sealne rahvas tuletanud Avinurme rahvast tähistavast (*avi*)*nurmikust*, sest sealsed riistameistrid tegid puunõusid, mida käisid mööda maad müüamas, kuid Mägistel (*ibid.*:

1749) kaldub seda tõlgendust õigustatult pidama pigem rahvaetümo-
loogiaks.

nurmikuga analoogiline on lõunaeestilise levikuga *mõtsik* : *mõtsiku* 'väike puunõu, pütt' etümolooia: selle tuletusalus on *mõts* 'mets; metsa-
heinamaa, -karjamaa; põld, nurm': *mõtsikuge viiäss kastet* 'mõtsa (Krk)
(EMS). Sellele on tähelepanu juhtinud Ants Viires (1960: 101) ja Udo
Uibo Eesti Keele Instituudis koostatava akadeemilise eesti etümolooia-
sõnaraamatu käsikirja *nurmik*-artikli kommentaariumis. *nurmikuga* sama-
taolise tuletusmalliga nõunimetusi tunnevad ka balti keeled: lt *druvnesis*,
drunesis, *drūnis* jt 'puust nõu, millega viidi töölistele põllule vedelat
toitu' (< *druva* 'viljapõld, nurm' + *nest* 'kandma, viima') ja ilmselt ka
lt *druņķis* 'pudrunõu [millega viidi heinamaale süüa]', mis läti laenuna
on registreeritud Rõngust: (*piimā*)*trunka* 'piimanõu, piimaveokann' (Vaba
1997: 223); ld *lauknešā*, *lauknešys* jt 'puunõu, millega viidi põllule vett
või toitu' (LKŽ) (< *laūkas* 'põld' + *nēsti* 'kandma, tooma').

Häälikuvariant *nurik* : *nurigu* ~ *nuriku* on tuntud Mulgis: *vanast viiti
tuhunaisel nurikud .. tapeti kana ärä, siss tetti 'limpe kah .. 'panti nurik
täis* (Pst), *nurikuge viiäs 'süüki mõtsa* (Hls) (EMS); *nurikideg tuudi aput
piimä nurme* (MES). Mägiste (EEW 6: 1749 sub *nurmik*²) on kaldunud
kõnealust häälikuvarianti, samuti üksnes Wiedemanni sõnaraamatus lei-
duvaid *nuru(kene)* (d) ja *nuri(kene)* (d) 'Holznapf, kleines Holzgeschirr'
(Wiedemann 1973 [1893]) kahtlemisi pidama *nurmiku* hüpokoristilisteks
(osalt lastekeelseteks) moonutusteks (Entstellungen). Tüvesisese *m*-i kadu
r-i järel on võrreldav samalaadse kaoga ee *põrand*-sõnas (vrd ee mrd
põrmand, *põrmat* jt, vdj *põrmata*, sm *permanto* id.), mille põhjust Lauri
Kettunen (1929: 108) on seletanud nõrgema sonoorsusega häälikute kaoga
lauserõhutus positsioonis. Osmo Nikkilä (2001: 62) on sõna *nurukene*
lähtekujuks rekonstrueerinud **nurvukene*, mis on mõeldav, oletades *nurme*
kõrval rööpkuju **nurv*, mida toetab läänemeresoome keeltele iseloomulik
homorgaansete häälikute *m* ~ *v* vaheldus, vrd nt sm *käämi* ~ *käävi* 'kan-
gapool', ee *kääv* id., ee mrd *parm* ~ *parv* 'salk, rühm', ee *virmalised* ~
mrd *virvalised* (Kettunen 1929: 109; Kask 1967: 113).

pugal : **pugala** ~ **pugali** 'kirju, tähniline (loom, lind), lapiline, laiguline (loom, taevas), vöödiline (loom)'

pugal-sõna leviku kohta on teateid kõigilt eesti murdealadelt: R (Kuu VNg) S (Muh) L K (Ris Nis Hag Rap Juu Jür KuuK Amb Koe Kad VJg Sim Plt KJn) I (Trm Kod Lai) M T (Nõo Ote San) V (Krl Rõu Plv): *musta pugal*, 'ruske pugal', *alli pugal*, 'valge pugal', *iga 'karva oo pugahud* (Muh), *pugal lehm oo külje alt 'valge, musta pugal, punase pugal või alli pugal* (Tõs), 'valge lapp kubemes, *temal oli oma karva järele nimi* (KuuK), *pugal õli pull, kui täl 'valged küljed õlid* (Kod), *täht külle pääl, sõss kutsuti pugäl* (Trv), *taevas akkab pugalak*s ['pilvelaiguliseks'] 'lööma (Nis) (EKMS 1: 1278 Kirju, 2: 472 Lehm; EMS).

Kirjule sulestikule viitavad linnunimetused *pugallagle*, *pugala lagles*, *pugol-lagles* 'valgepõsk-lagle', Ris *pugal* : *pugala* 'ristpart', Khn *pugalvaerõs* 'tõmmuvaeras', Har *pugäl* : *pugali* 'öökull', samuti Mih *pugalik* 'linavästriks, s.o valge-halli-mustakirju lind' (EMS; Mäger 1967: 22, 26, 34, 98, 136).

Samatüvelised ja -täenduslikud on tuletusalusest *pugal* lähtuvad tuletised *puga* (pöördtuletis), *pugu* (← *puga* + -u ? ← *-oi) ja *pugalik*: RId S (VII Pöi), L (Vig Hää) I (Iis) V (Räp) **puga**: *puga lehm, sie on alt 'külgidest 'saadik 'valge, päält on must või punane* (Lüg), *kui on midägi täppi 'otsa ies, sie on siis puga* (Vai), 'mõises olli ilus *puga* (valgete külgedega härjast) (Hää) (EKMS 1: 1278 Kirju; EMS); Sa Hi L (Mär Tõs Khn Aud PJg) K (Ris Nis Hag Rap) **pugu** : **pugu**: *pugu lehm*al on 'valge laik üle selja (Khk), *linalind on alli musta pugu lind* (Pöi Hää), *lihavete munad värvidi sibulikoodega puguks* (Rei), *pugu ärg oli kesspaegast 'valge, küllled 'valged, pia must ehk punane* (Nis) (EKMS 1: 568 Härg, 2: 474 Lehm; EMS); *pugulind* bl. 'hüüp (sulestik helepruun mustade tähnidega)', Phl *pugu(kurg)* 'valge toonekurg', *puguhani* 'suur-laukhani (vanalinnu laubal on valge vööt)', *pugu-part* 'hahk (isaslinnu pulmasulestik mustvalge)' (Mäger 1967: 19, 20, 24, 33); R (IisR) S (VII) L (Vig Mih Tor) K (Nis JMd Ksi) I (Iis) **pugalik** 'pilvelaiguline': *taevas akkab .. pugalikuks minema, pilved akkavad 'lahku 'lööma* (Nis) (EMS; EKMS 3: 171 Pilvine); 'tähniline lehm' (EKMS 2: 472 Lehm). *pugal*-tüveline tuletis on R (Jõh) L (Mär Vig Var Mih Tõs Khn Aud PJg) *pugaldama* 'lauspilves taeva kohta: heledamate laikude ja vöötide tekkides selginema' (EMS).

Teistes läänemeresoome keeltes *pugal*-tüve vasted puuduvad. Eesti keelest on laenatud läti murdekeelest registreeritud lehmanimi *pugala* (Vaba 2005: 672). Mägiste järgi on *pugal* jt arvatavasti *pügal*-pere

(‘ristipidi asetsev sisselõige, täke, sälk, kriips pikergusel asjal, rõngasvagu lehma sarvel, volt lihava lapse ihul jt’) sekundaarsed tagavokaalsed teisedid (EEW 7: 2339–2340 sub *pügal*). ETY ja Sõnaveeb esitavad Mägiste seisukoha reservatsioonideta. Alo Rauna (1982: 129, 136) järgi on *pugal* eesti deskriptiivsõna, mida ta ei seo *pügalaga*. Ee *pügal*-perel on vasted kõigis läänemeresoome keeltes, v.a liivi ja lüüdi: vdj *pütsälä* ‘sarvepügal (lehm)’, sm *pykälä* ‘pragu, sälk, täke, sisselõige, sakk; trepiaste; kõrvamärk (looma märgistamiseks)’, is *pükkälä* ‘uure, soon’, krj *Apükälä* ‘uure, soon; kõrvamärk lambal’ jt. Läänemeresoome vastetel puudub värvusele viitav semantika ja soome etümoloogiasõnaraamatud ootuspäraselt ei seogi selle perega ee *pugal*-sõna (vt SKES 3: 670 sub *pykälä*; SSA 2: 449 sub *pykälä*; Häkkinen 2004: 987–988 sub *pykälä*).

Eesti sõna *pügal* ‘sisselõige jt’ leviku kohta on teateid kõigilt murdealadelt, kuid hõredamalt Mulgi (Trv Hls Krk) ja Tartu (Ran Puh Nõo) murdest ning Võru murdealalt puuduvad need hoopis (VMS). Sõnade *pugal* ja *pügal* ning nende tuletiste levilad kohati kattuvad, mis on viinud häälikuliselt lähedaste sõnaperele semantilisele segunemisele: R (VNg) L (LNg Rid) K (Nis Ksi KJn) I (Iis Trm Lai) *pugal*, L (Mar Var) *pugalas* ‘sarvepügal; ristlõige kepil’ (EMS); S (Muh Käi) K (Juu Tür Koe Iis Pil) M (Pst Krk) *pügalik*, K (Amb VMr Kad) *pügelik* ‘kirju, tähniline, laiguline’ (VMS). Kirjeldatud segunemist peegeldab ka Wiedemanni sõnaraamatu ainestik: *pugal*, *pugalas* : *pugala*, *pügal* ‘lapiline, kirju, kirju veis / gefleckt, scheckig, Shecke, Rind mit grossen Streifen od. Flecken’, *pugalik* : *pugaliku*, *pügalik* : *pügaliku* ‘tähniline, täpiline, lapiline, kirju, kirju lehm / gesprenkelt, gefleckt, scheckig, scheckige Kuh’ (Wiedemann 1973 [1893]). Taga- ja eesvokaalsete tüvede rööpsus ei ole läänemeresoome keeltes tavatu (nt ee mrd *pusa* ~ *püsä* ‘lastehirmutis’, *turni* ~ *türni* ‘turri’, *juba* ~ mrd *jüba*, *uba* ~ mrd *üba*, sm *pursto* ~ *pyrstö* ‘(linnu-, kala)saba’), kuid kirjeldatud häälikunähtusega ei kaasne teisendite teravat sünkroonilist semantilist eristumist ega etümoloogilise seose ähmastumist ning katkemist. Semantilise derivatsioonimalliga ‘joon, kriips vms’ ⇒ ‘triibuline, vöödiline’ (vt nt ee *joon* ⇒ *joonik* ‘joontega (riie jne)’, *jutt* ‘joon, kriips, triip’ ⇒ *jutik* ‘triibuline, jooniline’, *küüt* ‘joon, triip’ ⇒ *küüdik* ‘valge seljavöödiga (lehm)’; sm *juova* ‘joon, triip’ ⇒ *juovainen* ‘triibuline, vöödiline’, *raita* ‘triip, vööt’ ⇒ *raidallinen* ‘triibuline, vöödiline’, lt *svitra* ‘joon, triip’ ⇒ *svitrains* ‘jooneline, triibuline’) ei hõlmata *pugala* kogu semantilist välja, s.o tähendusliini ‘kirju, s.o korrapäratult, läbisegi mitmest värvusest, mitmevärviline’.

Eesti *pugal*-perele pakub häälikuliselt ja tähenduslikult huvipakkuvat võrdlusmaterjali vene murdekeel: vn mrd *бызлѣмъ* 'kirjuks, kirevaks, tähniliseks tegema, kirjama', (Arhangelsk) *бызоль* f 'laik, täpp, tähn (looma karvkattes)' (SRNG 3: 237), samuti *бызливший* 'kirjuks, kirevaks tegev'; neid vene sõnu on kõhklemisi seotud selliste slaavi vastetega nagu bulg *бызла* 'mõrsja pulmaehe, pulmatrall', ukr mrd *бѣзол* 'suur kivi jões', serbohor *бѣзлаб* 'täidlane, ümar, ümaranäoline' (ESSJa 3: 78–79 sub **bugъla* / **bugъlb*). Kõrvutatud eesti ja vene ainekliku etümoloogiline suhe pole selge: välistatud pole vastupidinegi laenusuund, pidades silmas tõsiasja, et lms (ee) *p-* > vn *p-* ja/või *b-*, nt vn mrd *бѣрма* ~ *нѣрма* 'parm' (< lms, vrd vps ee *parm*, sm *paarma* jt; vt ka Kalima 1919: 34).

Lühendid

Amb – Ambla; asks – alamsaksa keel; Aud – Audru; bl – piibli- ning kirikukeelne sõna [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; blt – balti algkeel, balti keeled; bulg – bulgaaria keel; D – Hiiumaa [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; ee – eesti keel; (ee)Lõ – lõunaesti murded; Emm – Emmaste; F – Viljandimaa põhjaosa [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; f – feminiinum; germ – germaani algkeel; Hag – Hageri; Han – Hanila; Har – Hargla; Hel – Helme; Hi – Hiiumaa; Hls – Halliste; holl – hollandi keel; Hää – Häädemeeste; I – idamurre; ieur – indoeuroopa algkeel; Iis – Iisaku (idamurre); IisR – Iisaku (rannikumurre); is – isuri keel; JMd – Järva-Madise; Juu – Juuru; Jõh – Jõhvi; Jä – Järvamaa; Jäm – Jämaja; Jür – Jüri; K – keskmurre; Kaa – Kaarma; Kad – Kadrina; Kam – Kambja; Kan – Kanepi; Kei – Keila; Khk – Kihelkonna; Khn – Kihnu; Kir – Kirbla; KJn – Kolga-Jaani; Kod – Kodavere; Koe – Koeru; Krj – Karja; krj – karjala keel; krjA – aunusekarjala keel; Krk – Karksi; Krl – Karula; Kse – Karuse; Ksi – Kursi; Kuu – Kuusalu; KuuK – Kuusalu (keskmurre); Käi – Käina; Kär – Kärla; küsk – keskülemsaksa keel; L – läänemurre; Lai – Laiuse; ld – leedu keel; Lih – Lihula; LNg – Lääne-Nigula; lt – läti keel; lv – liivi keel; Lüg – Lügane; M – Mulgi murre; m – maskuliinum; Mar – Martna; Mih – Mihkli; mrd – murdesõna; Muh – Muhu; Mus – Mustjala; Mär – Märjamaa; n – neutrum; Nis – Nissi; Nõo – Nõo; O – Saaremaa [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; Ote – Otepää; Pha – Püha; Phl – Pühalepa; Pil – Pilistvere; PJg – Pärnu-Jaagupi; Plt – Põltsamaa; Plv – Põlva; Pst – Paistu; pt – luulekeelne sõna [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; Pöi – Pöide; R – rannikumurre; r. – põhjaesti murre [lühend Hupeli sõnaraamatus]; Rap – Rapla; Rei – Reigi; RId – rannikumurde idaosa; Ris – Risti; rl – rahvaluule; rts – rootsi keel; Rõu – Rõuge; Röp – Röpina; S¹ – saarte murre; S² – Viljandimaa lõunaosa lõunaesti kõnekeelelega ja põhjaesti kooli- ja kirikukeelelega [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; Sa – Saaremaa; Saa – Saarde; SaLä – Lääne-Saaremaa; San – Sangaste; serbohor – serbohorvaadi keel; sgak – singulari akusatiiv; sgg – singulari

genitiiv; Sim – Simuna; sks – saksa keel; sl – slaavi algkeel; sm – soome keel; SW – Põhja-Eesti edelaosa (saared, Pärnu- ja Läänemaa, osa Harju- ja Järvamaast) [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; T – Tartu murre; Tor – Tori; Trm – Torma; Trv – Tarvastu; Tõs – Tõstamaa; ukr – ukraina keel; Urv – Urvaste; V – Võru murre; Vai – Vaivara; Var – Varbla; Vig – Vigala; vdj – vadjä keel; Vil – Viljandi; VJg – Viru-Jaagupi; vlgvn – valgevene keel; VII – Valjala; VMr – Väike-Maarja; vn – vene keel; VNg – Viru-Nigula; vpr – vanapreisi keel; vps – vepsa keel; vüsk – vanaülemsaksa keel

Kirjandus

- BAS 11** = Большой академический словарь русского языка 11, 2008. Москва, Санкт-Петербург: Наука.
- Bulyko 1989** = А[лександр] Н[иколаевич] Булыко 1989. Лексика литовского происхождения как источник исторического словаря белорусского языка. – *Baltistica* III (1) priedas, 26–33.
- DWB** = Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. <https://woerterbuchnetz.de>.
- EEW 1–12** = Julius Mägiste 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKMS 1–4** = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat 1–4. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu de traductions en français. Stockholm: Vaba Eesti.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletus-sõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- EM VIII** = Evi Juhkam, Aldi Sepp 2000. Läänemurde tekstid. (= Eesti murded VIII.) Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat I–VII, 1994–2021. Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.
- ERL** = Eesti rahvakultuuri leksikon 1995. Koost. ja toim. Ants Viires. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- ÈSSJa 1–** = Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. 1–. Отв. ред. О. Н. Трубачев. Москва: Наука 1974–. <http://etymolog.ruslang.ru>.
- ETY** = Eesti etümoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim. Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- Grinaveckienė, Elena 1983**. Lietuviškos kilmės leksika Lietuvos paribio baltarusių šnektose. – Lietuvių kalbos specialioji leksika. (= Lietuvių Kalbotyros Klausimai XXII.) Vilnius: Mokslas, 182–204.

- Gutslaff, Johannes 1648.** Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Dorpati Livonorum: Excudebat Johannes Vogel / Acad. Typogr.
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache, Bestehend nicht alleine in etlichen præceptis und observationibus, Sondern auch In Verdolmetschung vieler Teutschen Wörter. Reval: Adolph Simon.
- Helle, Anton Thor 1732.** Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache, in welcher mitgetheilet werden I. Eine Grammatica, II. Ein Vocabularivm, III. Proverbia, IV. Ænigmata, V. Colloqvia. Halle: Gedruckt bey Stephan Orban.
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Hupel, August Wilhelm 1795.** Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehstland. Nebst eingestreueten Winken für Liebhaber. Riga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Häkkinen, Kaisa 2004.** Nykysuomen etymologinen sanakirja. Juva: WSOY.
- Jaagosild, Endla 1972.** Rukki kuivatamine põllul. – Etnograafiamuuseumi aasta-raamat XXVI. Tallinn: Valgus, 95–118.
- Kalima, Jalo 1919.** Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia XLIV.) Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- Kask, Arnold 1967.** Eesti keele ajalooline grammatika I. Häälikulugu. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu.
- Kettunen, Lauri 1929.** Eestin kielen äännehistoria. Toinen, uusittu painos. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 156.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kettunen, Lauri 1938.** Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja 1968–2005.** (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi>.
- Kluge, Friedrich 1989.** Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage unter Mithilfe von Max Bürgisser und Bernd Gregor völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Koponen, Eino 1998.** Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 230.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kurkina 1992 = Л[юбовь] В[икторовна] Куркина 1992.** Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики. (= Slo-

venska Akademija Znanosti in Umetnosti. Razred za filološke in literarne vede, dela 38.) Ljubljana.

Laučiūtė 1982 = Юрате Алоизовна Лаучюте. Словарь балтизмов в славянских языках. Ленинград: Наука.

LEV 1–2 = Konstantīns Karulis 1992. Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1–2. Rīga: Avots.

LEW 1–2 = Ernst Fraenkel 1962–1965. Litauisches etymologisches Wörterbuch 1–2. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

LKŽ = Lietuvių kalbos žodyno (t. 1–20, 1941–2002) elektroninio varianto I leidimas 2005. <http://www.lkz.lt>.

Manninen, I[Ilmari] 1934. Maanviljelys. Heinänteko. – Suomen suku III. Helsingissä: Otava, 97–138.

Mark, Julius 1932. Über das Roggendreschen bei den Esten. Festvortrag, gehalten am 19. Januar 1931, dem 93. Jahrestage der Gesellschaft. – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1931. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.

ME 1–4 = K. Mīlenbacha Latviešu valodas vārdnīca 1–4, 1923–1932. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīgā: Herausgegeben vom lettischen Bildungsministerium / Herausgegeben vom lettischen Kulturfonds.

MES = Mulgi sõnaraamat. Eesti Keele Instituut. <https://eki.ee/dict/mulgi/>.

Mäger, Mart 1967. Eesti linnunimetused. Tallinn: Valgus.

Nikkilä, Osmo 2001. Eino Koponen, Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa, Helsinki 1998 (MSFOu 230). 295 p. – Linguistica Uralica XXXVII/1, 57–65.

Nirvi, R. E. 1971. Inkeröismurteiden sanakirja. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Pokorny 1–2 = Julius Pokorny 1949–1959. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1–2. Bern: A. Francke AG Verlag.

Raun, Alo 1982. Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma, Toronto: Maarjamaa.

Roosnaallik, Ants 1966. Võõrsõnad ja omad sõnad. – Sirp ja Vasar 1966 (21), 20. mai.

Ränk, Arvi 1995. Eesti etnograafia sõnaraamat. Tallinn [: Ränk].

Saareste, Andrus 1924. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I. Analüüs 60 kaardi ja 1 skeemiga. (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B 6.1.) Tartu: Kirjastus-Ühisuse „Postimehe“ trükk.

SKES 1–7 = Yrjö H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola 1974–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Tutkimuslaitos „Suomen suvun“ julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Smoczyński 1989 = Войцех Смочиньский 1989. Эльбингский словарь: эмендации, чтения, этимологии. – Балто-славянские исследования 1987. Сборник научных трудов. Москва: Наука, 13–42.

- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. <http://kaino.kotus.fi/sms>.
- SRNG 1–49** = Словарь русских народных говоров 1–49. <https://iling.spb.ru/vocabula/srng/srng.html>.
- SSA 1–3** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3, 1992–2000. Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Sõnaveeb** = EKI ühendsõnastik 2022. <https://sonaveeb.ee/>.
- Urbutis, Vincas 1969**. Dabartinės baltarusių kalbos lituanizmai. – *Baltistica*. Baltų kalbotyros žurnalas V/1, 43–69.
- Vaba, Lembit 1997**. Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn, Tampere: Eesti Keele Instituut, Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kieli-tieteen laitos.
- Vaba, Lembit 2005**. Läänemeresoome leksika baltoloogi vaateväljas. Elga Kagaine. Lokālie somugrismi latviešu valodas Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2004, 280 lpp. – *Keel ja Kirjandus* 8, 668–673.
- Vaba, Lembit 2011**. Balti laenude uurimine avab meie kauget minevikku. – *Keel ja Kirjandus* 10, 734–763.
- Vasmer 1–4** = Макс Фасмер 2004. Этимологический словарь русского языка 1–4. Перевод с немецкого и дополнения академика РАН О. Н. Трубачева. Москва: Астрель Аст.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998 [1710–1730]**. *Lexicon Estonico Germanicum*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Viires, Ants 1960**. Eesti rahvapärane puutööndus. Ajalooline ülevaade. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Viires, Ants 1995**. Eesti rahvakultuuri leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.
- VK IV** = Vana Kannel IV, 1941. Karksi vanad rahvalaulud I. Toim. Herbert Tampere. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- VMS** = Väike murdesõnastik I–II, 1982–1989. Toim. Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. <http://www.eki.ee/dict/vms/>.
- VOT** = Vadja keele sõnaraamat. <https://portaal.eki.ee/dict/vadja/>.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893]**. *Estnisch-deutsches Wörterbuch*. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- Wiget, Wilhelm 1928**. Herkunft und Verbreitung der neueren germanischen Lehnwörter im Estnischen. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1927. Tartu: K. Mattiesen, 255–275.

Alternative etymologies IX

lets, marg, naber, mült, nurmik and pugäl

LEMBIT VABA

The article presents new or revised etymologies for the words *lets* 'cleaver', *marg* 'full moon', *naber* '(big) stack of grain', *mült* '(flour)dust, crumbs', *nurmik* ~ *nurik* ~ *nuru(kene)* 'churn (with which food was taken out to the field)' and *pugäl* 'multicolored, spotted (animal, bird) etc'.

lets : *letsi* 'cleaver' and its phonetic variants are known primarily on the western Estonian islands and in the Western dialect. Andrus Saareste has linked it to Germanic verbs such as German *spleissen*, Middle High German *splizen* etc 'to break open, cut open'. I surmise that a possible loan base for Estonian *lets* is German *Schlitz* m 'gap; slit', a derivative of the verb *schlitzen* 'to break open', which appears in the names of bladed tools, e.g. *Schlitzaxt* f 'double-bladed axe used to make fissures', *Schlitzhüer* m 'slit-maker (mountaineering tool)' etc.

marg : *mara* 'full moon' is a word found in runic songs. It is a phonologically and semantically unproblematic Baltic loan: Baltic **marga-*, cf. Lithuanian *maĩgti* (*maĩgsta*, *maĩgo*) 'to become multicolored, variegated', *maĩguoti* 'to glow, sparkle', Latvian *marga*, *margs* 'sparkle, glow', *marguõt* 'to glow, sparkle'.

mült : *mũlda* '(flour)dust, crumbs' and its derivatives have been recorded primarily on Saaremaa, sporadically in the Western dialect and elsewhere. Despite its limited distribution, it is a relatively old Baltic loan: Baltic **mĩlta-*: Lithuanian *mĩltai* pl 'flour etc', Latvian *mĩlti* pl 'flour etc', *mĩltĩt* 'to grind finely' and others. Labialization (*ũ* for *i*) has resulted from the proximity of the labial consonant *m* or blending with several Finnic descriptive stems. The aberrant substitution of Baltic **t* is likely due to affective semantics.

naber : *nabra* '(big) stack of grain' occurs mostly in northern Estonia and Mulgimaa. Estonian *naber* has a phonologically and semantically suitable equivalent in Votic: *napurikko* ~ *naburikko* '(grain)stack'. This Estonian and Votic word is likely a Russian loan: Russian dialectal *набо́р* (sgg *набо́ра*) 'armful of hay', a deverbal noun from the verb *набу́рять* 'to gather, collect, take' < Slavic **naborũ* < **nabьrati*, **naberq̃*.

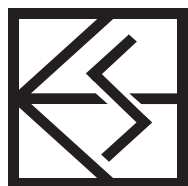
The core distribution area of *nurmik* ~ *nurik* ~ *nuru(kene)* 'churn (with which food was taken out to the field)' covers the South Estonian dialect area, but it has also been sporadically observed in Northern Estonia. *nurmik* is a clear derivative,

with the *-ik* suffix, of the noun *nurm* '(grain)field; meadow, grassland', which has previously been regarded as of dubious etymological origin. Analogous derivations to *nurmik* are found in the Baltic languages as well.

pugal : *pugala* ~ *pugali* 'multicolored, spotted (animal, bird) etc' occurs throughout the Estonian language area. It lacks equivalents in other Finnic languages. Julius Mägiste has suggested that *pugal* may be a secondary, back-vowel variant of *pügal* 'notch, indent', an explanation which has been accepted in later etymological literature with no reservations. Parallel existence of back- and front-vowel variants of the same stem is not unusual in Finnic languages, but in such cases the variants do not sharply diverge semantically (synchronically), nor does the etymological connection become blurred or even broken. Phonologically and semantically suitable comparison material to Estonian *pugal* is found in dialectal Russian *бѣлѣны* 'to make multicolored, variegated', *бѣлѣны* f 'spot, fleck, speckle (in an animal's fur)'. The etymological relationship between the Estonian and Russian words is not clear, i.e. the borrowing may have occurred in either direction.

Keywords: etymology, loan words, Estonian, Finnic languages, Baltic languages, Slavic languages

Lembit Vaba
phorest45@gmail.com

ÜLEVAATEID

EKG SAAMISLOOST

MATI EREL'T

Lähiajal ilmuv „Eesti grammatika“ (EG) vahetab välja senise eesti keele teadusliku grammatika „Eesti keele grammatika“ ehk EKG (I 1995, II 1993), nagu teda üldiselt kutsutakse. See kaheosaline grammatika on eesti keele uurijatele, õpetajatele ja teadlikumatele keelehuvilistele abiks olnud juba üle veerand sajandi ja loodetavasti ei muutu kasutuks ka tulevikus. Järgnevas vaatleme, kuidas EKG sündis.¹

Eellugu

Eesti keele teadusliku grammatika koostamise vajadusest oli räägitud juba 1940. aastate lõpust alates. Uurimisteedmana kuulus grammatika õige varakult ka Keele ja Kirjanduse Instituudi tööplaani. Esialgu tegeldi KKI-s siiski üksnes kooligrammatikaga. 1951. aastal koostati KKI keeleuurimise sektori juhtimisel uued keskkooli eesti keele programmid ning õpikud (autorid Arnold Kask, Elli Koff (Riikoja), Kristjan Kure, Gerda Laugaste, Magda Teder, Johannes Valgma). Teaduslik grammatika tõusis tõsisemalt päevakorda 1953. aastal. Seda suuresti tänu sellele, et NSV Liidu Teaduste Akadeemia oli tõstnud teaduslike grammatikate koostamise liiduvabariikide teadusasutuste prioriteetsete uurimisülesannete hulka. Ülesande koostada eesti keele teaduslik grammatika said algul küll hoopis Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateeder ja soome-ugri keelte kateeder, kuid õige pea laienes see kohustus ka TA Keele ja Kirjanduse Instituudile. TRÜ ülesandeks jäi grammatika hääliku- ja vormiõpetuse koostamine, KKI pidi koostöös Tallinna Pedagoogilise Instituudiga koostama süntaksi.

¹ Ülevaate koostamisel on kasutatud KKI süntaksirühma, grammatikarühma ja grammatikasektori aastaaruandeid ning koosolekute protokolle, samuti Eeva Ahvena koostatud TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonikat 1947–1993 „Pilk paberpeeglisse“ (Ahven 2007).

TRÜ õppejõudude töö tulemuseks oli seitse vihikut, mis kandsid nimetust „Eesti keele grammatika“. Need jagunesid kolmeks osaks: 1) häälikuõpetus ja ortograafia (Paul Ariste, juhendaja Arnold Kask, Aino Kiindok ja Gerda Laugaste 1963, 1964), 2) morfoloogiast arv- ja asesõna (Arnold Kask ja Pauline Palmeos 1965), sidesõna ja hüüdsõna (Pauline Palmeos 1967), kaassõna (Paula Palmeos 1973) ning määrsõna (Asta Veski 1970), 3) liitsõnamoodustus (Arnold Kask 1967).

Neid grammatikavihikuid kasutati ülikooli õppevahendina, enamik neist ilmus mitmes trükis. Väljaspool seda sarja ilmutati hiljem muidki grammatika õppevahendeid, nt Reet Kasiku tuletusõpetus: 1) substantiivi-tuletus 1979, 2) verbituletus 1990, 3) adjektiivi- ja adverbitaluletus 1992; Jaak Peebo morfoloogia: 1) pöördkonnad 1983, 2) käändkonnad 1992, 3) muutkonnad 1997.

Tervikliku hääliku- ja vormiõpetuse koostamiseni toonases ülikoolis siiski ei jõutud, mis on ka täiesti ootuspärane, sest ülikooli niigi õppetööga üle koormatud teadlaste jaoks oluks see töö liiga suur lisakoormus.

Süntaksi koostamiseks kinnitati KKI teadusnõukogus 1954. aasta veebruaris asutustevaheline uurimisrühm. Selle koosseis ja tööjaotus oli esialgu üsna ajutine. Rühma püsivamad liikmed olid Elli Riikoja KKIs, Kristjan Kure, Johannes Valgma ja Eduard Päll TPedIs ning väljastpoolt Karl Mihkla. Aasta lõpus määrati rühma juhiks Eduard Päll, kes septembris oli Moskvast kaitsnud kandidaadiväitekirja infinitiivi osast eesti keele grammatilises ehituses. Koostati süntaksi prospekt ning süntaksi lihtlause osa kavatseti valmis teha juba 1955. aastal. Tegelikult kulus selleks väga palju rohkem aega. Märkimisväärseks tulemuseks oli 1963. aastal KKI uurimuste sarjas ilmunud kogumik „Eesti keele süntaksi küsimusi“, mis sisaldas neli põhjalikku artiklit: 1) Kristjan Kure „Eesti keele lauseehituse põhiküsimusi“ (lk 7–97), Karl Mihkla „Sõnaühend kaasaja eesti keeles“ (lk 98–215), Nikolai Remmel „Sõnajärjestus eesti lauses“ (lk 218–389) ning Johannes Valgma „Aluse ja öeldise kongruentsist eesti kirjakeeles“ (lk 390–425). Eriti tuleks esile tõsta Remmeli artiklit eesti keele sõnajärjest, mis on olnud hilisematel sõnajärje uurijatel üks põhi- allikaid tänapäevani välja.

Edasine süntaksitöö kulges juba üksnes KKI koosseisulistest töötajatest moodustatud süntaksirühmas (Karl Mihkla, Lehte Rannut, Elli Riikoja, Aino Admann). 1964. aastal ilmus Karl Mihkla toimetatud „Eesti keele süntaks I. Prooviartikleid lihtlause süntaksi alalt“. Karl Mihkla enda

kirjutatud oli sissejuhatus, öeldis, määrus ja üte, aluse kirjelduse oli koostanud Lehte Rannut ning sihitise Aino Admann ja Karl Kont.

1971. aasta kevadel valmis KKI süntaksirühma töötajatel kaua oodatud eesti keele süntaks „Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause“ (EKLP I 1974), autoriteks Karl Mikhla, Lehte Rannut, Elli Riikoja ning Aino Admann, toimetaja Ernst Nurm. Erinevalt prooviartiklitest koosnevast süntaksist sisaldas see ka ulatusliku (kolmandik raamatu kogumahust) täiendi ja lisandi kirjelduse, mille oli koostanud Elli Riikoja. Sihitist käsitleva osa kirjutamisel oli taas osalenud ka Karl Kont, keda siiski kaaneautorite hulka ei arvatud. Mikhla oli läinud 1970. aasta augustis pensionile ning tema koostatud osades tehti seejärel toimetamise käigus üsna suuri muudatusi. Ilmumiseni jõudis teos 1974. aastal. Tegemist oli rikkalikust näitematerjalist lähtuva põhjaliku traditsioonilisel sõnaühendamudelil põhineva süntaksikirjeldusega (vt ka Uuspõld 1976). Tollase tava kohaselt koguti aines eelkõige ilukirjandusest.

Paralleelselt lihtlause süntaksi koostamisega ja käsikirja trükiks ettevalmistamisega uurisid KKI süntaksirühma liikmed, eelkõige Lehte Rannut ja Aino Admann ka lihtlause süntaksit ja avaldasid selleteemalisi artikleid, Rannut põhiliselt kõrvallause liikidest, Admann otsesest ja kaudsest kõnest.

Tervikgrammatika poole

Kõiki osi sisaldava tervikliku eesti keele grammatika koostamise mõte, mis vahepeal kippus juba ära ununema, tõusis süntaksi põhijoonte kirjelduse I osa valmimise järel taas esile 1972. aastal. Maikuus arutati grammatika küsimust vabariiklikus eesti keele ja teiste keelte probleemkomisjonis (Paul Ariste, Arnold Kask, Huno Rätsep, Valmen Hallap, Mari Must, Erich Raiet, Eeva Ahven ja KKI teadussekretär Madis Norvik). Probleemkomisjon otsustas, et põhjalik tervikgrammatika tuleks tingimata koostada ja seda peaks tegema Keele ja Kirjanduse Instituut, kuhu tuleks luua vastav struktuuriüksus. Grammatika koostamisest KKI ja TRÜ ühistööna enam ei räägitud, küll aga rõhutati, et mitte ainult KKI, vaid ka TRÜs tuleks lähematel aastatel teha võimalikult palju eeltöid, mis hõlbustaksid grammatika koostamist. Tuleks välja selgitada olulisemad lüngad eesti keele grammatilise struktuuri senises uurimises. (Ahven 2007: 539)

Et soliidset tervikgrammatikat endiselt vaja oli, see oli muidugi kõigile ammu selge. 1968. aastal ja täiendatult 1970. aastal oli küll ilmunud Johannes Valgma ja Nikolai Rummeli hea ülevaatlik „Eesti keele grammatika. Käsiraamat“, paraku oli see mõeldud eelkõige tavakasutajale ning oli mõistagi normatiivne, mitte deskriptiivne. Kuid ajast, mil teaduslik grammatika esimest korda plaanidesse võeti, oli möödunud juba peaaegu kaks aastakümnet. Vahepeal, 1960. aastate algusest alates oli eesti lingvistikas toimunud suuri teoreetilisi ja metodoloogilisi muutusi, seda nii Tartus kui ka Tallinnas. Tartus oli tegutsenud Huno Rätsepa juhtimisel generatiivse grammatika grupp (GGG), mille liikmete hulka kuulusid peale Rätsepa enda veel Ellen Uuspõld, Tiit-Rein Viitso, Mati Hint, Haldur Õim, Mati Ereht, Mart Rummel, Reet Kasik, Ülle Viks, Helle Niinemägi (Metslang) jt (Ereht 2016). Tallinnas esindasid uuemaid suundi eelkõige Valmen Hallap ja Henno Rajandi. Osa GGG liikmeid (Hint, Viitso, Ereht, Rummel, Viks, Niinemägi) võeti pärast ülikooli või aspirantuuri lõpetamist tööle KKI-sse. Kõik nad olid ühel või teisel viisil tegelnud eesti keele grammatiliste nähtuste kirjeldamisega moodsamast vaatevinklist ega saanud rahul olla traditsioonilise grammatikakirjelduse ainuvalitsusega. Otseselt tegelesid uue grammatika teoreetiliste alustega siiski vaid Mati Ereht ja Mati Hint. Juba 5. juunil 1972 arutati KKI-s kitsamas ringis seda, missugune probleemkomisjoni oodatav grammatika peaks olema, kuid süntaksirühma liikmete (Elli Riikoja ja Lehte Rannuti) ning moodsama suuna (pisut ehk liigagi noorusägedate) esindajate Mati Erehti ja Mati Hindi vahel üksmeelele ei jõutud. Ühistöö asemel otsustati jätkata tööd eraldi nii traditsioonilises kui ka uuemas suunas. Grammatika koostamise perspektiive arutas ka 8. juunil toimunud KKI teaduslik nõukogu. Nõustuti probleemkomisjoni seisukohtadega, et grammatikat on vaja pärast üksikteemade uurimist koostama hakata, kusjuures see grammatika võib siiski olla ka traditsiooniline.

1973. aastal muudeti KKI struktuuri. Senise sõnaraamatute sektori asemel moodustati kolm uut sektorit: leksikoloogiasektor, terminoloogia- ja õigekeelsussektor ning keelekontaktide sektor. Süntaksirühm koosseisus Elli Riikoja, Lehte Rannut ja Aino Admann viidi keeleuurimise sektorist üle terminoloogia- ja õigekeelsussektorisse, mille juhatajaks määrati Rein Kull. Individuaaluurijatena viidi terminoloogia- ja õigekeelsussektorisse üle ka Mati Ereht ja Mati Hint. Erehti ülesandeks sai uudse teadusliku grammatika süntaksi prospekti koostamine, Hindi ülesandeks aga grammatika

morfoloogiaosa kavandamine. Peale teadusliku grammatika võeti sektori perspektiivplaani ka sektoris koostatava õigekeelsussõnaraamatuga kooskõlas oleva ja seda täiendava preskriptiivse grammatikakäsiraamatu koostamine. See teostus siiski alles 1997. aastal Mati Erelti, Tiit Erelti ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamatu“ (EKK 1997) näol.

Süntaksirühm jätkas esialgu traditsioonilise liitlause süntaksi koostamist. Mati Hindilt ja Mati Ereltilt aga ilmusid uut grammatikasunda näitavad artiklid: „Eesti keele morfoloogia kirjeldamise probleeme“ (Hint 1972), „Morfeemistruktuuri reeglite ning morfoloogiliste moodustuste reeglite vahekorras“ (Hint 1973b) ja „Eesti keele süntaksi ülesehitus“ (Erelt 1974).

Tööd alustab grammatikarühm

Ettevalmistused grammatika koostamiseks

Pööre uudse teadusliku grammatika koostamises toimus 1975. aasta algul, mil terminoloogia- ja õigekeelsussektori vanemteadurina ja veebruaris moodustatud grammatikarühma juhatajana asus tööle Henno Rajandi. Rajandi oli hariduselt prantsuse filoloog, suurepärase tõlkija. Tõlketööga vaheldumisi oli ta tegelnud ka struktuurse ja generatiivse grammatikaga – tutvustanud strukturalistlikku morfoloogiamudelit (IA-mudelit) ning kirjeldanud generatiivsest aspektist eesti keele lauseehitust. 1969. aastal oli ta kaitsnud kandidaativäitekirja „Eesti impersonaali ja passiivi süntaks“, mis on üks parimaid väitekirju eesti keele süntaksi kohta. Pärast Rajandi surma ilmus see ka raamatuna EKI toimetiste sarjas (Rajandi 1999 [1969]).

Rajandi juhtimisel kavandati töö teadusliku grammatikaga koosnevana kahest etapist – grammatika ettevalmistamise ehk analüüsi etapist (1976–1982) ja grammatika koostamise ehk sünteesi etapist (1983–1986). 1987. aasta planeeriti esialgu grammatika toimetamiseks. Esimesel etapil tuli ennekõike leida ja ette valmistada grammatikud, kes oleksid suuteli sed teaduslikku grammatikat koostama. Teiseks tuli luua nii grammatika üldised kui ka grammatika põhiosade kirjelduste teoreetilised alused, uurida läbi olulisemad lüngad grammatikas ning avaldada tulemused trükis. Grammatikakirjelduse seisust tervikpildi loomiseks otsustati hakata koostama grammatikakirjanduse kartoteeki.

Grammatikarühm oli algul viieliikmeline. Peale Henno Rajandi kuulusid selsse kandidaadikraadiga nooremteadurid Mati Hint ja Mati

Erelt ning teaduskraadita nooremteadur Ülle Viks ja vanemlaborant Helle Niinemägi (Metslang). Mati Hindi uurimisvaldkonnaks oli fonoloogia ja morfoloogia, Ülle Viksil morfoloogia, Henno Rajandil, Mati Ereltil ja Helle Niinemäel süntaks. Hint oli 1971. aastal saanud kandidaadikraadi tööga eesti keele sõnafonoloogiast ning avaldanud selle põhjal monograafia „Eesti keele sõnafonoloogia I“ (Hint 1973a). Samal aastal (samal erialanõukogu koosolekulgi) oli väitekirja kaitsnud ka Erelt komparatiivse adjektiiviga lausetest eesti keeles, olles enne avaldanud samateemalise mahuka artikli (Erelt 1970, 1971).

Mati Hint töötas 1974. aastast alates 0,5 koormusega ka TPedI eesti keele ja kirjanduse kateedris. 1975. aasta sügisel otsustas ta paraku õpetajakutsumusele järele andes KKIsst päriselt TPedIsse üle minna. Morfoloogia jäi seega täielikult Ülle Viksi kanda. Kuid temagi ei jäänud grammatikarühma pidama, vaid läks 1977. aastal arvutuslingvistika sektorisse (kus ta osalise koormusega oli töötanud juba varem), tegeldes küll sealgi edukalt morfoloogiaga. Samas hankis Rajandi grammatikarühmale ka täiendust. 1976. aastal tuli terminoloogia- ja õigekeelsussektori põhikoosseisust grammatikarühma üle KKI aspirantuuri lõpetanud ja 1975. aastal nimisõnatuletust käsitleva väitekirja kaitsnud tuletuseuurija Silvi Vare. 1979. aasta algul võeti tööle äsja TRÜs aspirantuuri läbinud süntaksiuurija Peep Nemvalts ning sama aasta sügisel Tartu ülikooli värsked lõpetajad Krista Kerge ja Udo Uiibo (viimane küll lahkus rühmast juba 1981. aastal ajakirja Keel ja Kirjandus toimetusse). Grammatika alal oli ka kolm aspiranti – TPedI lõpetanud Jüri Salme ja Mai Tiits ning TRÜ lõpetanud Joel Sang. Salmest ja Tiitsust said pärast aspirantuuri mõneks ajaks grammatikarühma liikmed, Sang rühma koosseisu ei kuulunud, kuid tegi rühmaga (eriti Rajandiga) koostööd. Grammatikarühma vanemlaborandiks sai 1976. aastal TPedI kaugõppetudeng Silva Tomingas.

1976. aasta veebruaris kaotati terminoloogia- ja õigekeelsussektoris grammatikarühmaga paralleelselt töötav süntaksirühm. Elli Riikoja ja Aino Admann viidi sektori põhirühma, kus Elli Riikoja hakkas süntaksi koostamise asemel kontrollima „Vene-eesti sõnaraamatu“ eesti poole teksti, Aino Admann aga uurima kirjavahemärgistust. Lehte Rannut toodi grammatikarühma koosseisu, kus ta raskesti haigena jätkas kuni oma surmani (9. oktoobril 1978) põimlause uurimist, avaldades mitu selleteemalist artiklit. Pärast Lehte Rannuti surma pani Mati Erelt tema kirjutistest kokku Ars Grammatica sarja raamatu „Põimlause eesti keeles“ (Rannut 1981).

Grammatikarühma liikmed tegelesid ettevalmistaval perioodil ühelt poolt oma kvalifikatsiooni tõstmisega, kitsamate uurimisteedadega, teiselt poolt otseselt grammatika koostamiseks oluliste uuringute tegemisega ning nende tulemuste vormistamisega grammatika osadeks. Uurimistulemusi hakati põhiliselt avaldama selleks spetsiaalselt loodud sarjas *Ars Grammatica*, mille esimene vihik ilmus 1977. aastal, samuti Keeles ja Kirjanduses.

Grammatikakirjelduse üldpõhimõtteid käsitles Henno Rajandi kahes artiklis: „Keel: protsess ja süsteem“ (1977) ja „Funktsionaalsus ja ülevaatlikkus keelekirjelduses“ (1978). Kõrvalmärkusena tasub öelda, et peale teadusliku grammatika üldpõhimõtete tegeles Rajandi ka kooli emakeeleõpetuse reformimisega. Ta oli 1979. aastal tegutsenud keelekorralduse ja -õpetuse komisjoni liige, juhatas komisjoni keeleõpetuse teemarühma, koostas X klassi lauseõpetuse programmi ning pidi koostama ka X klassi õpiku lauseõpetuse osa, kuid jättis selle siiski Peep Nemvaltsi teha (vt lähemalt Erelt, Tiiu 2001).

Sõnamuutmisest avaldas Ülle Viks, põhiliselt juba arvutuslingvistika sektori töötajana *Ars Grammatica* sarjas kolm põhjalikku uurimust: „Klassifikatoorse morfoloogia põhimõtted“ (Viks 1977), „Klassifikatoorne morfoloogia. Verb“ (Viks 1980), „Klassifikatoorne morfoloogia. Noomen“ (Viks 1982a), peale selle artikleid, nt Viks 1977, 1979, 1982b. Aastal 1978 kaitses ta klassifitseerivat morfoloogiat käsitleva kandidaadiväitekirja, hiljem (1994) ka doktoriväitekirja. Tööde eesmärk oli anda verbide ja noomenite optimaalne muuttüübigi. Uurimustel oli praktiline rakendus nii eesti keele teadusliku grammatika kui ka automaatsõnastike koostamisel. Morfoloogiaga ja morfosüntaksiga tegelesid ka Jüri Salme, Udo Uibo ja Mai Tiits. Esile tuleks tõsta Mai Tiitsu, kes uuris muutuvate ja muutumatute sõnade vahetust ja vaegmuutelisust ning avaldas kaks uudseid seisukohti esitavat artiklit: „Seisundiadverbidest“ (Tiits 1982) ja „Lüngad eesti noomenivormistikus“ (Tiits 1983).

Sõnamoodustuse alal avaldas Silvi Vare *Ars Grammatica* sarjas kaks uue grammatikaga seotud tuletusuurimust: üldteoreetilise „Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitleks“ (Vare 1979) ning mahuka „Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles“ (Vare 1981). Liitsõnamoodustuse uurimist alustas Krista Kerge.

Lauseõpetuse probleemidega tegelesid ettevalmistaval perioodil põhiliselt Mati Erelt ja Helle Metslang, mõnevõrra ka Henno Rajandi. Mati Erelt korraldas 1976. aastal diskussiooni sõnaliikide kohta (vt materjale

„Kuidas käsitada sõnaliigi mõistet?“ ajakirja Keel ja Kirjandus 1977. a 9. numbris) ning tõi sõnaliigitusse tsentri ja perifeeria põhimõtte (Erelt 1977a, b, 1980b). 1979. aastal avaldas Erelt *Ars Grammatica* sarjas süntaksi põhiprobleeme käsitleva vihiku „Eesti lihtlause probleeme“ (Erelt 1979a), millele hiljem, juba grammatika kirjutamise ajal lisandus teine põhimõtteline kirjutis „Eesti lauseliikmeid (grammatika marginaale)“ (Erelt 1989). Ilmusid ka doktoriväitekirjaga seotud uurimused „Eesti adjektiivide süntaks. Gradatsioon“ (Erelt 1977b), „Predikatiivne adjektiiv (lausemallid)“ (Erelt 1979b), „Adjektiivatribuut eesti keeles“ (Erelt 1980a). 1981. aasta septembris kaitses ta TRÜ erialanõukogu ees doktoriväitekirja eesti adjektiivide süntaksist, millest konkreetne adjektiivide osa ilmus raamatuna „Eesti adjektiivisüntaks“ (Erelt 1986a).

Helle Metslang jätkas esialgu ülikoolis alustatud regilaulu värsiparallelismi süntaksi uurimist ja oma selleteemalise diplomitöö arendamist kandidaadiväitekirjaks „Süntaktilisi aspekte eesti regilaulu värsiparallelismis“, mille ta kaitses 1978. aastal. Väitekirjaga paralleelselt tegeles ta lause infostruktuuri üldteoreetiliste aspektidega, nt artiklis „Keeleüksuste infostruktuurist“ (Metslang 1978), ning seejärel kommunikatiivsete lausetüüpidega, eriti küsilausega, mille kohta ilmus tal 1981. aastal *Ars Grammatica* sarjas monograafia „Küsilause eesti keeles“ (Metslang 1981), mõnevõrra ka hüüdlausega (Metslang 1984). Rajandi ja Metslang uurisid koos veel objekti käändevaheldust ning avaldasid *Ars Grammatica* sarjas ühisuurimuse „Määramata ja määratud objekt“ (Rajandi, Metslang 1979). Metslangi huvitasid ka aeg (tempus) ja sellega seotud kategooriad eesti keeles võrrelduna soome keelega, samuti eesti ja soome keele grammatilise süsteemi tüpoloogiline võrdlus. Hiljem avaldas ta neil teemadel silmapaistvaid artikleid ning kaitses 1994. aastal Oulus doktoritöö (Metslang 1994).

Peep Nemvalts, kes oli juba aspirantuuri ajal uurinud täis- ja osaaluse vaheldust ja avaldanud selle kohta kaks artiklit (Nemvalts 1976, 1978), jätkas aluse probleemide uurimist ka grammatikarühma liikmena. Ühtlasi tegeles Nemvalts innukalt eesti keele süntaksikirjelduse põhimõtete reformimisega (nt Nemvalts 1980), tehes seda ka koolisüntaksis. Silvi Varega kirjutasid nad (pärast Rajandi loobumist) keskkooli uue emakeeleõpiku (Nemvalts, Vare 1984), kus Nemvaltsi koostatud süntaksiosa on senise sõnatühendisüntaksi asemel fraasisüntaks. Hästi edenes uurimistöö Joel Sangal, kes kaitses 1980. aastal eitust käsitleva kandidaadiväitekirja ning avaldas selle hiljem *Ars Grammatica* sarja monograafiana „Eitus eesti

keeles“ (Sang 1983). Grammatika eituse osa autoriks sai hiljem siiski Rajandi (lähtevariant Rajandi 1987), kes oli küll Sanga juhendaja, kuid kelle eituse põhikontseptsioon erines Sanga omast.

Esimese perioodi jooksul ilmus ühtekokku ligikaudu 100 autoripoognat grammatikauurimusi, sh 13 *Ars Grammatica* väljaannet ning 70 artiklit Keeles ja Kirjanduses ja mujal.

Grammatika uurimisele ja uurijate kvalifikatsiooni tõstmisele andis tuge 1980. aastate algul alanud koostöö Soome lingvistidega eesti ja soome keele kontrastiivsel uurimisel (vt lähemalt Erelt 2015). Just eesti-soome kontrastiivuurimise kaudu oli grammatikarühmaga hiljem seotud ka Ants Pihlak, kelle põhiline uurimisala oli küll vene-eesti kõrvutav leksikograafia, kuid kes avaldas mitu EKG seisukohast olulist morfosüntaktilist uurimust eesti keele tegumoe ja aspektiliste nähtuste kohta, võrreldes neid soome, mõnevõrra ka vene keele vastavate nähtustega (Pihlak 1985, 1990, 1992, 1993).

Grammatika koostamine

1982. aastaga lõppes grammatika ettevalmistusperiood, mil tegeldi ainult uurimustega. Ees seisis grammatika koostamine. 1. novembril 1982 nimetati terminoloogia- ja õigekeelsussektor ümber grammatikasektoriks. Sektori juhataja kohusetäitjana jätkas esialgu Rein Kull, kuid 29. detsembril valiti sektori juhatajaks Mati Erelt, kes asus sellele kohale 1. mail 1983. Rajandi, keda järjest rohkem kiskus tagasi tõlketöö poole, hakkas 1983. aasta veebruarist tööle poole koormusega, piirdudes põhiliselt vaid toimetamisega. Oma põhiülesande kasvatada grammatikauurijad, kes oleks võimelised grammatikat koostama, oli ta võimaluste piires juba täitnud, kuid jätkas ka edaspidi tegutsemist noorte grammatikute innustajana. Grammatika koostamise praktiline korraldamine jäi 1983. aastast täielikult Erelti peale.

1. novembril 1982 esitas Mati Erelt direktsiooni soovil visandi grammatikasektori tööjaotusest. Grammatikasektor koosneb grammatikarühmast ja õigekeelsusrühmast. Grammatikarühma kuuluvad Henno Rajandi, Silvi Vare, Helle Metslang, Peep Nemvalts, Jüri Salme ja Mai Tiits. Rühma põhiülesandeks on koostada aastatel 1983–1986 deskriptiivne eesti kirjakeele grammatika, kõrvalülesandeks aga jätkata üksikuurimuste kirjutamist ja publitseerimist *Ars Grammatica* sarjas. Grammatika mahuks planeeriti 60–70 autoripoognat. Osade autoriteks kavandati: fonoloogia

ja morfoloogia – Mati Hint (kes oli nõus neid osi koostama honorari eest), sõnamoodustus – Silvi Vare (sõnatuletus) ja Krista Kerge (liitsõnamoodustus); morfoloogia ja süntaksi piirialad – Mai Tiits, süntaks – Mati Erelt, Helle Metslang, Peep Nemvalts, Jüri Salme. Toimetajad: Henno Rajandi ja Mati Erelt. Pärast grammatika valmimist asub üks osa vastavate eeldustega teadureid koostama õigekeelsusgrammatikat, teine osa aga tegeleb uurimistööga.

Õigekeelsusrühma ülesandeks on koostada uus ÕS ja pärast selle valmimist koos grammatikarühmaga normatiivne grammatikakäsiraamat.

Aasta hiljem, 30. novembril 1983 andis Mati Erelt KKI nõukogus ülevaate grammatika struktuurist ja põhimõtetest. Kavatsuste kohaselt pidi grammatikas domineerima sünteesiaspekt suunaga sisult vormile. Grammatika pidi algama süntaksiga, millele järgneb sõnamoodustus, morfoloogia ja fonoloogia-foneetika (vt Ahven 2007: 857–861). Selline kavatus oli suuresti mõjutatud tollase generatiivgrammatika eeskujust ega olnud kuigi realistlik. Õige pea sellest loobuti.

Grammatika koostamise esimestel aastatel tegutseti lootuses, et fonoloogia ja morfoloogia koostab Mati Hint, ega otsitud talle asendust. Sõnamoodustuse ja süntaksi tegijad olid grammatikarühmas enam-vähem olemas ning rühm tegeleski esialgu vaid nende osade koostamisega. Sõnamoodustuse põhitegija oli Silvi Vare, kes lisas grammatika eeltööna 1982. aastal ilmunud uurimusele nimisõnaliidetest ka uurimuse omadussõnaliidetest (Vare 1984). Vaid verbituletust nõustus tegema hakkama Reet Kasik Tartu ülikoolist. Krista Kerget, kes oli mitu aastat uurinud liitsõna, oli esialgu kavas rakendada liitsõna käsitlevate osade koostamisel. Paraku sai temast õigekeelsusrühma liige, mistõttu liitsõnamoodustuski jäi Silvi Vare teha. Hiljem, juba pärast grammatika sõnamoodustuse osa valmimist avaldas Krista Kerge siiski *Ars Grammatica* sarjas veel uurimuse „Liitsõna. Mõisteid ja seoseid“ (Kerge 1990). Sõnamoodustusega oli aastaid tegelnud ka grammatikasektori vanemteadur Henn Saari, kes oli avaldanud terve rea peamiselt sõnamoodustuse teooriat käsitlevaid artikleid (nt Saari 1985). Grammatika sõnamoodustusosa autorite hulka Saari siiski ei kuulunud, küll aga nõustus hakkama selle osa toimetajaks.

Süntaksi põhitegijad olid Mati Erelt ja Helle Metslang, kellel tuli täita neidki auke, mida esialgsete kavade kohaselt pidanuksid tegema teised. Subjekti ja objekti kirjelduse koostamine, mis oli Peep Nemvaltsi ülesanne juba grammatika ettevalmistamise perioodil, jäi tema teha ka grammatika

koostamise perioodil. Nemvalts läks aga 1984. aasta jaanuaris TPedIsse ja töö jäi lõpetamata. Nii tuligi Eretil ja Metslangil koostada kõigi lauseliikmete, sealhulgas ka subjekti ja objekti kirjeldus. Olgu öeldud, et päris ilma Eesti keeleteadus Nemvaltsi loomingust ei jäänud. 1996. aastal kaitses ta Uppsalas subjektiteemalise doktoriväitekirja „Case Marking of Subject Phrases in Modern Standard Estonian“ (Nemvalts 1996) ning avaldas hiljem selle veidi kohendatud kujul ka eesti keeles „Aluse sisu ja vorm“ (Nemvalts 2000). Sekundaartarindeid käsitlev süntaksiosa oli vahepeal kavas tellida Ellen Uuspõllult kui selle temaatika parimalt asjatundjalt. Kuid asi jäi siiski katki ja Eretil tuli koostada kogu komplekslause osa, s.o nii liitlause kui ka sekundaartarinditega lausete kirjeldus. Need osad valmisid esmalt Ars Grammatica vihikutena „Liitlause eesti keeles“ (Erelt 1986b) ja „Sekundaartarinid eesti keeles“ (Erelt 1987). Süntaksi või õigemini morfosüntaksi valdkonda kuulus ka Jüri Salme uurimisteema, asendavad sõnad, ja Mai Tiitsu defektsed noomeniparadigmad. Kumbki grammatikat koostama siiski ei hakanud. Salme lahkus 1984. aasta juulis instituudist. Tiits liitus terminoloogiarühmaga ja hakkas tegelema terminipangaga ESTER, hiljem grammatikasektorist lahkununa seletussõnaraamatuga.

Senistele süntaksi tegijatele lisandus 1984. aasta algul Tartu ülikoolist grammatikarühma Kaja Tael, kes sai kohe ülesandeks koostada noomenifraasi kirjeldus. Aastatel 1984–1986 ta koostaski noomenifraasi algvariandi, mille hiljem viimistlesid Erelt ja (kvantorifraasi osa) Metslang. Järgnevatel aastatel uuris Kaja Tael eesti lihtlause sõnajärge, avaldas mitu olulist selleteemalist artiklit (Tael 1987, 1988a, b, 1990) ning kaitses 1989. aasta novembris kandidaadiväitekirja „Eesti tekstilause sõnajärje automaatne analüüs“. 1990. aasta juunis lahkus ta KKIst ja asus tööle vast loodud Eesti Instituudis.

Süntaksi algusosa koostamisega proovis kätt ka Joel Sang, kuid kuna tema tehtu ei haakunud hästi ülejäänud süntaksiga, jäi see siiski Mati Ereli teha.

Kui sõnamoodustuse ja süntaksi koostamine edenes rahuldavalt, siis fonoloogia ja morfoloogia tegemine oli ikka veel ootel ja õige varsti selgus, et Mati Hindi asemele tuleb otsida teisi tegijaid. Morfoloogiaga läks lihtsamini. Oli ju Ülle Viks loonud klassifikatoorse morfoloogia mudeli, millest sai grammatika koostamisel lähtuda. 1985. aasta augustis võeti grammatikasektorisse tööle TRÜ lõpetanud Toomas Help, kes lisas Viksi kontseptsioonile oma täiendused, eristades tsentri ja perifeeria põhimõttest

lähtudes aktiivset (regulaarset, reeglitel põhinevat) ning passiivset (irregulaarset, mittereeglipärast) „loomulikku“ morfoloogiat (nt Help 1985a, b). Grammatika morfoloogiaosa ennast oli neid seisukohti arvestades nõus koostama Kristiina Kross (Ross) soome-ugri keelte sektorist, kes avaldas ka preprinti „Eesti noomenite muutmistüüpide produktiivsus“ (Kross 1984). Ülle Viks oli nõus morfoloogiaosa toimetama. Foneetikat-fonoloogiat soostus tegema Arvo Eek koos Hille Piiriga (Pajupuuga) arvutuslingvistika sektorist.

Teiste sektorite töötajate kaasamine grammatika tegemisse oli kooskõlas instituudi tollase töökorraldusega. Nimelt moodustati KKI 1986. aasta 1. juulist eriti oluliste uurimistööde tarvis uurimiste intensiivistamiseks viis sektoritevahelist tähtajalist töörühma, ühena neist eesti keele teadusliku grammatika töörühm (tähtajaga 31. XII 1986) eesti keele teadusliku grammatika tervikliku käsikirja koostamiseks. Rühma kuulusid peale grammatikarühma liikmete juba nimetatud teadurid väljastpoolt (Ahven 2007: 958). Suurt kasu sellise ametliku rühma moodustamisest küll ei olnud, sest koostöö toimis ilma selletagi.

Tagantjärele vaadates võib enamiku grammatikaosade koostamisega rahule jääda. Suureks ebaõnnestumiseks tuleb pidada vaid seda, et foneetikutel (eriti Arvo Eegil) ei õnnestunud tähtajaks valmis teha foneetika- ja fonoloogiaosa. Osalt oli takistuseks 1987. aasta rahvusvahelise foneetikakongressi ettevalmistustöö. Fonoloogiaosa puudumine mõjutas ka morfoloogiat. Eegi nõudmisel kasutati morfoloogias fonoloogilist transkriptsiooni, ehkki fonoloogiat ennast polnudki. Vormimoodustuse ees on vaid lühike transkriptsiooni tutvustav lõik. Henn Saari soovil ja teostuses otsustati grammatikasse võtta ka ortograafia. Seda on hiljem esile tõstetud kui originaalset grammatikaosa, mis ei ole siin õigekirja õpetus, vaid ülevaade kirjast kui eesti keele avaldumiskujust.

Kui lähtuda valminud grammatika sissejuhatuses esitatust, siis kokkuvõttes jagunes grammatika koostamine ja toimetamine tegijate vahel järgmiselt. Koostajad: Mati Erelt (süntaksi sissejuhatus, vaegisikulised laused, nominaalfraasi lõppvariant, v.a kvantorifraas; sekundaartarindid, liitlause; koos Helle Metslangiga: lauseliikmed), Reet Kasik (verbituletus); Helle Metslang (lause pragmaatilised tähendused, süntaktilised protsessid, kvantorifraasi lõppvariant; koos Mati Ereltiga: lauseliikmed), Henno Rajandi (eitus), Kristiina Ross (morfoloogia), Henn Saari (ortograafia), Kaja Tael (nominaalfraasi algvariant), Silvi Vare (sõnamoodustus, v.a verbituletus).

Grammatika osad on toimetanud Mati Erelt (morfoloogilised kategooriad, süntaks), Tiiu Erelt (ortograafia), Henn Saari (sõnamoodustus), Ülle Viks (vormimoodustus). Kogu kollektiivi tööd juhtis peatoimetajana Mati Erelt. Toimetajate hulgas pole nimetatud Henno Rajandit, kes lahkus instituudist 1988. aasta algul, mil toimetustöö oli alles algusjärgus. Küll on aga tunnus-
tatud tema suurt rolli grammatika teoks saamisel ja selle näo kujundamisel.

Grammatika koostamist oli alustatud 1983. aastal ning grammatika pidi valmis saama viie aasta pärast, s.o 1988. aasta lõpuks pidi toimetatud käsikiri laual olema. Tegelikult kulus selleks mõnevõrra rohkem aega. EKG käsikiri valmis 1990. aasta esimesel poolel. See on ka mõistetav, sest grammatika sai esialgu kavandatust tublisti mahukam (80 autoripoonat) ja ühekoitelise asemel kahekoiteline.

13. juunil 1990 arutas KKI teadusnõukogu EKG käsikirja ning lubas selle kirjastamisele. Kirjastamine kulges tollastes majanduslikes ja tehnilistes oludes juba läbi raskuste ning raamatud valmisid alles 1993. (II osa) ja 1995. aastal (I osa).

1996. aastal anti „Eesti keele grammatika“ tegijatele Eesti Vabariigi teaduspreemia.

Kirjandus

Ahven, Eeva 2007. Pilk paberpeeglist. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Ariste, Paul, Arnold Kask (juhendaja), Aino Kiindok, Gerda Laugaste 1963. Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 1. vihik. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu.

Ariste Paul, Arnold Kask (juhendaja), Aino Kiindok, Gerda Laugaste 1964. Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 2. vihik. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu.

Ars Grammatica 1985. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. [Ars Gr]

Eesti keele süntaks I. Prooviartikleid liitlause süntaksi alalt 1964. Toim. Karl Mikhla. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

Eesti keele süntaksi küsimusi 1963. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

EG = Helle Metslang, Mati Erelt, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Pire Teras, Annika Viht, Eva Liina Asu, Külli Habicht, Liina Lindström, Pärtel Lippus, Renate Pajusalu, Helen Plado, Andriela Rääbis, Ann Veismann (ilmumas). Eesti grammatika. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- EKG I 1995** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKG II 1993** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKK 1997** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2. tr 2000, 3. tr 2007, uuendatud väljaanne 2020.
- EKLP I 1974** = Karl Mikhla, Lehte Rannut, Elli Riikoja, Aino Admann. Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Toim. Ernst Nurm. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Erelt, Mati 1970, 1971.** Adjektiivide gradatsioon ja komparatsioon. – Keel ja struktuur 4, 3–80; 5, 3–34.
- Erelt, Mati 1974.** Eesti keele süntaksi ülesehitus. – Keel ja Kirjandus 5, 274–283.
- Erelt, Mati 1977a.** Ebamäärasusest sõnade liigitamisel. – Keel ja Kirjandus 9, 525–528.
- Erelt, Mati 1977b.** Eesti adjektiivide süntaks. Gradatsioon. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Preprint KKI-8. Tallinn. [Ars Gr]
- Erelt, Mati 1979a.** Eesti lihtlause probleeme. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Raamat. [Ars Gr]
- Erelt, Mati 1979b.** Predikatiivne adjektiiv (lausemallid). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Raamat. [Ars Gr]
- Erelt, Mati 1980a.** Adjektiivatribuut eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. [Ars Gr]
- Erelt, Mati 1980b.** Some notes on the classification of words and the transposition of adjectives in Estonian. – Grammar and Semantics. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 50–72. [Ars Gr]
- Erelt, Mati 1986a.** Eesti adjektiivisüntaks. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 19.) Tallinn: Valgus.
- Erelt Mati 1986b.** Liitlause eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Preprint KKI-42. Tallinn. [Ars Gr]
- Erelt Mati 1987.** Sekundaartarindid eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Preprint KKI-50. Tallinn. [Ars Gr]
- Erelt Mati 1989.** Eesti lauseliikmeist (grammatika marginaale). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Preprint KKI-61. Tallinn. [Ars Gr]
- Erelt, Mati 2015.** Eesti ja soome keele lauseehituse võrdlemisest 1980. ja 1990. aastail. – Lähivõrdlusi 25. Tallinn, 23–34.

- Erelt, Mati 2016.** GGG ja eesti keele süntaksi uurimine. – Emakeele Seltsi aastaraamat 61 (2015). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 273–280.
- Erelt, Tiit 2001.** Keelekorralduse ja -õpetuse komisjon 1979. – Emakeele Seltsi aastaraamat 46 (2000). Peatoim. Mati Erelt. Tartu, 88–115.
- Help, Toomas 1985a.** Linguistic competence and morphology. Academy of Sciences of the Estonian S.S.R. Division of Social Sciences. Preprint KKI-38. Tallinn. [Ars Gr]
- Help, Toomas 1985b.** Üks võimalus eesti verbimorfoloogia käsitlemiseks. – Keel ja Kirjandus 4, 212–226.
- Hint, Mati 1972.** Eesti keele morfoloogia kirjeldamise probleeme. – Keel ja Kirjandus 10, 603–615.
- Hint, Mati 1973a.** Eesti keele sõnafonoloogia I. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Hint, Mati 1973b.** Morfeemistruktuuri reeglite ning morfoloogiliste moodustuste reeglite vahekorrast. – Keel ja Kirjandus 10, 597–604.
- Kasik, Reet 1979.** Eesti keele tuletusõpetus I. Substantiivituletus. Õppevahend eesti filoloogia ja žurnalistikaosakonna üliõpilastele. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu.
- Kasik, Reet 1990.** Eesti keele tuletusõpetus II. Verbituletus. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu.
- Kasik, Reet 1992.** Eesti keele tuletusõpetus III. Adjektiivi- ja adverbituletus. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu.
- Kask, Arnold 1967.** Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõna ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu.
- Kask, Arnold, Pauline Palmeos 1965.** Eesti keele grammatika II. Morfoloogia. Arv- ja asesõna. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu.
- Kerge, Krista 1990.** Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Preprint KKI-51. Tallinn. [Ars Gr]
- Kross, Kristiina 1984.** Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Preprint KKI-26. Tallinn. [Ars Gr]
- Metslang, Helle 1978.** Keeleüksuste infostruktuurist. – Keel ja Kirjandus 7, 410–418.
- Metslang, Helle 1981.** Kõnslause eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. [Ars Gr]
- Metslang, Helle 1984.** Ühest eesti hüüdlause tüübist. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Preprint KKI-25. Tallinn. [Ars Gr]
- Metslang, Helle 1994.** Temporal Relations in the Predicate and the Grammatical System of Estonian and Finnish. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen laitoksen tutkimusraportteja 39.) Oulu.

- Nemvalts, Peep 1976.** Täis- ja osaalus eesti ja soome süntaksis. – Keel ja Kirjandus 7, 404–412.
- Nemvalts, Peep 1978.** Eksistentsiaallauseist. – Keel ja struktuur 10. Tartu, 10–41.
- Nemvalts, Peep 1980.** Eesti lauseliigenduse põhialustest. – Keel ja Kirjandus 2, 86–88; 3, 153–154.
- Nemvalts, Peep 1996.** Case Marking of Subject Phrases in Modern Standard Estonian. (= Studia Uralica Upsaliensia 25.) Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Nemvalts, Peep 2000.** Aluse sisu ja vorm. Alusfraasi käändevaheldus tänapäeva eesti kirjakeeles. Eesti Keele Sihtasutus.
- Nemvalts, Peep, Silvi Vare 1984.** Eesti keele õpik X klassile. Tallinn: Valgus, 2. tr 1988.
- Palmeos, Pauline 1967.** Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu, 2. tr 1982, 3. tr 1985.
- Palmeos, Paula 1973.** Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu, 2. tr 1982, 3. tr 1985.
- Peebo, Jaak 1983.** Pöördkonnad. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu.
- Peebo, Jaak 1992.** Käändkonnad. Tartu Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu.
- Peebo, Jaak 1997.** Muutkonnad. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 5.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pihlak, Ants 1985.** Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana. – Ars Grammatica 1985, 62–93.
- Pihlak, Ants 1990.** Tegumood eesti keeles (võrrelduna soome keelega). – Вопросы сопоставительного исследования языков (грамматический аспект). Таллинский педагогический институт им. Э. Вильде. Таллинн, 59–84.
- Pihlak, Ants 1992.** *U*-verbid ja enesekohasus eesti keeles. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Pihlak, Ants 1993.** A Comparative Study of Voice in Estonian. (= Eesti Sisekaitse Akadeemia toimetised. 1. vihik.) Tallinn.
- Rajandi, Henno 1977.** Keel: protsess ja süsteem. – Keel ja Kirjandus 2, 75–87; 3, 133–141.
- Rajandi, Henno 1978.** Funktsionaalsus ja ülevaatlikkus keelekirjelduses. – Keel ja Kirjandus 11, 649–657; 12, 726–732.
- Rajandi, Henno 1987.** Eituslause. – Ars Grammatica 1986. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 44–63. [Ars Gr]
- Rajandi, Henno 1999 [1969].** Eesti impersonaali ja passiivi süntaks. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 3.) Tallinn.
- Rajandi, Henno, Helle Metslang 1979.** Määramata ja määratud objekt. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. [Ars Gr]

- Rannut, Lehte 1981.** Põimlause eesti keeles. Koost. ja toim. Mati Erelt. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Saari, Henn 1985.** Sõnamoodustuse mõisteid. – *Ars Grammatica* 1985. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 111–145.
- Sang, Joel 1983.** Eitus eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. [Ars Gr]
- Tael, Kaja 1987.** Sõnajärg eesti umbisikulistes lausetes. – Dialoogi mudelid ja eesti keel. Vastutav toim. Haldur Õim. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 795. Töid eesti filoloogia alalt 12.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 86–94.
- Tael, Kaja 1988a.** Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Preprint KKI-56. Tallinn. [Ars Gr]
- Tael, Kaja 1988b.** Infostruktuur ja lauseliigendus. – *Keel ja Kirjandus* 3, 133–143.
- Tael, Kaja 1990.** An Approach to Word Order Problems in Estonian. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Preprint KKI-66. Tallinn. [Ars Gr]
- Tiits, Mai 1982.** Seisundiadverbidest. – *Keel ja Kirjandus* 1, 17–21.
- Tiits, Mai 1983.** Lüngad eesti noomenivormistikus. – *Keel ja Kirjandus* 7, 356–364.
- Uuspõld, Ellen 1976.** Eesti keele lauseõpetusest põhijooniti. – *Keel ja Kirjandus* 2, 94–105.
- Valgma, Johannes, Nikolai Remmel 1968.** Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 2. tr 1970.
- Vare, Silvi 1979.** Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitlemiseks. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Preprint KKI-50. Tallinn: Eesti Raamat. [Ars Gr]
- Vare, Silvi 1981.** Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. [Ars Gr]
- Vare, Silvi 1984.** Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. [Ars Gr]
- Veski, Asta 1970.** Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu. 2., täiendatud ja parandatud tr 1982.
- Viks, Ülle 1977.** Klassifikatoorse morfoloogia põhimõtted. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Preprint KKI-9. Tallinn. [Ars Gr]
- Viks, Ülle 1979.** Kuidas formaliseerida tüvemuutusi. – *Keel ja Kirjandus* 11, 671–677.
- Viks, Ülle 1980.** Klassifikatoorne morfoloogia. Verb. Tallinn: Valgus. [Ars Gr]
- Viks, Ülle 1982a.** Klassifikatoorne morfoloogia. Noomen. Tallinn: Valgus. [Ars Gr]
- Viks, Ülle 1982b.** Ühest morfoloogilisest klassifikatsioonist. – *Keel ja Kirjandus* 10, 517–525; 11, 575–586.

REISIKIRI: KRIMM, SEPTEMBER 2001. EEL- JA JÄRELLUGUDEGA¹

JÜRI VALGE

„Vaimuliku laulu helidel „Aamen, au Isal’ olgu“ hakkas verstapikkune rong Orgmetsa küla otsast liikuma. Selle kirikulauluga, mis lahkumistunnete väljendamiseks nii vähe sünnis, aga millest sündsamat koosviibijad ei tundnud, kisendas rusutud, hinge põhjani liigutatud rahvahulk oma valu rinnust välja. Oma valu ja oma protesti nende vastu, kelle ahnuse ja vägivalla julm piits neid sundis kõik maha jätma, mis neile siiaaani armas ja kallid oli olnud.“ (Vilde 1985: 426) Niimoodi kujutas kirjanik Krimmi siirdumise algust aastal 1861.

1861 ja 2001

Umbes 140 aastat hiljem asusid 6. septembril 2001 kell 5.30 Tartu bussi-jaamast ja samal ajal Eesti Keele Instituudi eest Tallinnas Roosikrantsi tänavas teele need, kes eestlaste Krimmi jõudmist tähistama sõitsid. Ühineti Jõhvis, jätkati teekonda Peterburi ja sealt rongiga Moskva kaudu Ukrainasse Simferopolisse, kust edasi Samrukki (tollase ukrainakeelse nimega Beregove).

Praeguseks on eestlaste Krimmi asumisest möödunud üle 160 aasta ning kõnealusest sõidustki üle 20. Just viimane ajavahemik võimaldabki rääkida reisi tulemustest, unustamata seejuures ka 2001. aastat ennast ning selle mõningaid võrdlusi 1861. aastaga. Tollased sõitjad olid talupojad, kellest 10 peret jõudis Krimmi – osa oli teel surnud, osa mujale siirdunud, osa pöördus hiljem tagasi ning osa tuli juurde.

Kahekümne aasta tagusel retkel osalejaid oli 45. Esindatud olid keeleteemaga tegelevad asutused Eestis: Tartu Ülikool, Tallinna Ülikool,

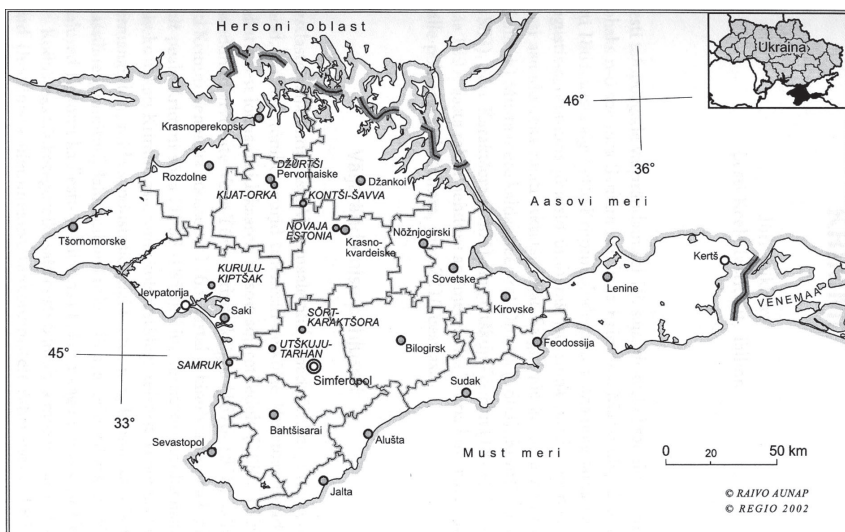
¹ Artikkel põhineb 11. mail 2023 Narvas konverentsil „Prohvet Maltsveti jälgedes – 160 aastat eestlust Krimmis“ peetud ettekandel.

Mare Valge foto

Eesti Keele Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus ja Emakeele Selts ning riigiasutustest Haridusministeerium, Kultuuriministeerium, Välisministeerium ja rahvastikuministri büroo. Lisaks 5 professorit Helsingi, Oulu, Turu ja Uppsala ülikoolist ning Turu rootsikeelsest Åbo Akademist.

1861. aastal minemise suurimaks põhjuseks olid vastuolud mõisnikega, maapuudus ja vabadusiha; isiklikul tasandil mõjutas sündmuste kulgu Järvamaa talupoeg Juhan Leinberg ja üldriiklikul Venemaa tsaar Aleksander II. Esimest kannustas soov täita oma pooleldi religioosset missiooni, teisele avaldasid survet Krimmi aadlikud ja administratsioon, kes sõja järel tühjenenud maad täita ning alla käivat majandust päästa püüdsid (vt Vorgul 2005: 163–173). 24. jaanuaril 1861 andiski Aleksander II välja ukaasi „Abinõudest Krimmi poolsaare asustamiseks seoses tatarlaste väljarändega“. Kuigi see puudutas ainult välismaalasi, oli olukord ümberasumist soosiv ka oma kodanikele. 21. veebruaril 1861 andsid Indrik Sellbak, Abram Nord ja Gustav Malts keisrile üle palvekirja, milles paluti luba Krimmi asuda. Kuna minemise soov siit- ja tulijate vastuvõtmise vajadus sealtpoolt langesid kokku, siis ei vajanud tsaar pikka mõtlemisaega ja

Joonis 1. Krimmi kaart (Krimmi kogumik). Krimmi põliste, tatarikeelsete kohanime muutmine käis koos venelaste sissevooluga; suuremad muudatused tehti 1944. a pärast tatarlaste küüditamist. Eestlastega asustatud suuremate külade nimed muudeti järgmiselt: S/Zamruk – ka krtat; ukr Beregofove, vn Beregofoje; Utškuju-Tarhan – krtat Utš-Kuju-Tarhan; ukr Kolodjazne, vn Kolodežnoje; Kontši-Šavva – ka krtat; ukr, vn Krasnodarka; Sört-Karaktšora – krtat Sört-Karak-Tšora; ukr Gvardijske, vn Gvardeiskoje; Džurtši – ka krtat; ukr Pervomaiske, vn Pervomaiskoje (vt Viikberg 2002: 21–43; vt ka Allik, Nikiforova 2011: 471–475)

lühikese aja pärast saadi palvele ka edasitegutsemist võimaldav positiivne vastus (vt Ruben 2005: 151–156).

Septembrisõit toimus Euroopa keelteasta üritusena, olles nende hulgas üks mahukamaid ja vahest ka tulemusrikkamaid (Valge 2001: 8). Lasnamäele laagrisse ega kõrtsi aru pidama 2001. aastal ei kogunenud, küll aga moodustas tollane haridusminister Tõnis Lukas 30. augusti 2001. aasta käskkirjaga nr 409 Ukraina eestlaste II kultuuripäevadest osavõtuks Haridusministeeriumi juhitava 11-liikmelise komisjoni, kus peale ministeeriumide ja rahvastikuminiistri büroo olid esindatud Tartu Ülikool, Eesti Keele Instituut, Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus ning Viljandi Maavalitsus (vt Valge 2001a). Ettevalmistused olid selleks ajaks enamikus

*Joonis 2. Juhan Leinberg (foto Eesti Kirjandusmuuseumis B-37-7398.jpg)
ja Aleksander II*

juba tehtud, ametlikku staatust läks vaja läbirääkimiste pidamiseks Krimmis. Väljaspool Eestit toetasid sõitu Eesti konsul Peterburis Jüri Trei ja sealsete eestlaste juhte, Jaani kiriku taastaja Külli Sulg. Koostööd tehti Ukraina eestlaskonna juhtide Viktor Kõrveli ja Mare Litnevskaga (Kiiev) ning Meeri Nikolskaga (Nikolskajaga) Simferopolist, rahaliselt korraldasid päevad peaaegu kogu ulatuses Eesti asutused (Kultuurkapital, Kultuuri-ministeerium, Haridusministeerium).

Esimene olulisemate ürituste hulgas, millest osa võeti, oli suvepäevade avamine 8. septembril (enne seda osaleti Villu Jürjo peetud jumalateenistusel Samruki kalmistul). Eesti poolt võtsid päevade avamisel ja lõpetamisel sõna Jüri Valge ja Eduard Odinets; lisaks esines viimane noortefoorumil, kus tutvustas Eestis õppimise võimalusi ning sai infot idaeestlaste noorema põlvkonna tegevuse ja probleemide kohta.

Avaüritusel ja teistel kohtumistel arutati Ukraina eri piirkondade (Kiiev, Lviv, Krimm) eestlaskonna esindajatega võimalusi toetada eesti keele õpet (jagati kaasa toodud õppematerjale) ning anti Eesti suursaadikule Tiit Naberile üle Tartu Ülikooli rektori Jaak Aaviksoo kiri Kiievi ülikooli rektorile ettepanekuga alustada eesti keele õpet (paralleelselt esines soome keele välisõpet korraldava nõukogu liige professor Helena

Joonis 3. Ukraina II eesti suvepäevade avamine. Tervitab Eesti delegatsiooni juht Jüri Valge (Mare Valge foto)

Sulkala sooviga alustada läbirääkimisi soome keele õpetuse alustamiseks). Tuleb tunnistada, et võimaliku huvi-, kindlasti aga rahapuuduse tõttu algas eesti keele kõrgkooliõpetus alles 2010. aastal ja mitte Kiievis, vaid Lvivis². Enne Heinike Heinsood, kes töötab seal praeguseni, õpetasid Lvivis eesti keelt Maarja Hein ja Riina Roasto.

Ajaleht Krimmi Eestlased 2004–2014

2001. aasta septembriaruteludega lükati käima ettevalmistused ka Krimmi eestlaste ajalehe väljaandmiseks. Kokku ilmus seda alates 2004. aastast kuni 2014. aastani 29 numbrit, osa neist topeltnumbrid. Suurt osa ajalehtedest säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumis (kaust V-E Aj. I Krimmi Eestlased), täiskomplekt on olemas Eesti Kultuuriseltside Ühenduse arhiivis Tartus³.

Krimmi Eestlaste kõikide numbrite päises on venekeelne kiri, et see on Krimmi eesti kultuuriseltsi väljaanne, alates 12. numbrist on tekst ka eesti keeles ning numbritel 14–23 on päises märgitud kaasväljaandjana

² Heinike Heinsoo e-kiri Jüri Valgele 17. märtsil 2023.

³ Kasutatav ka elektrooniliselt: <https://kultuuriseltsid.ee/2018/11/16/krimmi-estlaste-ajalehe-arhiiv-2004-2014/>.

UKRAINA EESTI SELTS ЕСТОНСЬКЕ ЗЕМЛЯЦТВО В УКРАЇНІ

140. AASTAT EESTLUST KRIMMIS
140 РОКІВ ЕСТОНЦІВ В КРИМУ

II EESTI SUVEPÄEVAD ЕСТОНСЬКІ ДНІ КУЛЬТУРИ 07.-11.09.2001

BEREGOVCIJE, BAHTIŠSARAI rajoon, KRIMM
БЕРЕГОВОЕ, БАХЧИСАРАЙСКИЙ район, КРИМ

II Eesti Suvepäevad Ukrainas 140. a. eestlaste saabumisest Krimmi

7.-11. septembril 2001. a.
Beregovoje asula
Krimmi Autonoomne Vabariik

K a v a

07. september, reede

Õnneviimane saabumine Sinferopoli, Organiseeritud bussireisid Beregovoje'ni Sinferopoli raudejaamast ja lennujaamast. Õnneviimaste registreerimine ja majutamine Kõrvi rahvasõpruslaste pensionaadi Beregovoje's.

13⁰⁰ Lõuna.
14⁰⁰ Kohalike eesti kunstnike Valeri Kikase ja Anatoli Ljutovi töde näituse avamine pensionaadi. Turvamine Eesti-teemaliste väljapanekutega pensionaadi floges.
16⁰⁰ Krimmi eestlaste Ajaloo ja Kultuurimuseumi avamine Beregovoje's.
18⁰⁰ Õhtusöök.
20⁰⁰ Kolitsemised kohalike eestlastega.

08. september, laupäev

8⁰⁰ Hommikustöök.
10⁰⁰ Jumalateenistus Beregovoje kalmistul. Toimetab õp. Vilho Jürjo Eestist.
Memoriaaltalvi aastanime mälest, kus 1901 aastil elu ja töötas Eduard Vilde.
13⁰⁰ Lõuna.
15⁰⁰ Suvepäevade avamine. Õnneviimaste, tervitused, kontsert-õhtusöök õnneviimaste kohalike ansambli "Sudaraska" ja külastajatele kollektiivide poolt.
18⁰⁰ Õhtusöök.

20⁰⁰ Rahuviimaste. Eesti ja kohalike kunstnikolektiivide esinemised. Eesti filmide näitamine pensionaadi kinosaalis.

09. september, pühapäev

8⁰⁰ Hommikustöök.
9⁰⁰ Tõulakongressi avamine. Esimene istungipäev. Ettekanded vene keeles Krimmi teadurilt.
13⁰⁰ Lõuna.
15⁰⁰ Eesti kunstnikelektiivide kontsert. Kontserdist võttavad osa teater "Estonia" solist Mati Palm, Tallinna kammerekkoor Vilistaskoor, Tõulakuu nime meeskoor, Kaitrina segakoor, Ukraina Eesti Selti naiskoor "Sõlde", Munga Maaniste Selt "Edu" segarühmitus, folklooritruum "Kaimat", Peterburi Eesti Kultuuriselti segakoor "Kaja" ja folklooransambel "Neevo".
18⁰⁰ Õhtusöök.
20⁰⁰ Kontsert jätkub. Simman - ühislaulud, tantsud, mängud.

10. september, esmaspäev

8⁰⁰ Hommikustöök.
9⁰⁰ Tõulakongressi. Teine istungipäev. Ettekanded eesti keeles. Õnneviimaste teadurilt.
13⁰⁰ Õhtusöök.
15⁰⁰ Nõuete forum.
17⁰⁰ Lõuna.
18⁰⁰ Õnneviimaste ja pressikonverents.
Eesti kooride kontsert.
Suvepäevade lõpetamine. Ühine õhtusöök.

11. september, teisipäev

8⁰⁰ Hommikustöök.
9⁰⁰ Eksamitööd (grupiviisilisele) Krimmi Lõunaannikule ja eesti külastajale.
20⁰⁰ Õhtusöök. Külastajate lahkumine.

Joonis 4. Suvepäevade kava

Krimmi eestlaste tugiselts. Viimane on lisatud ka lehe tagaküljel olevate ilmumisandmete hulka (nr-d 11–23), kus on ära toodud väljaande rahastajad (vaheldumisi Haridus- ja Teadusministeerium, rahvastikuministri büroo ja Kultuuriministeerium, samuti OÜ Kredor, AO Ferdida, Soosalu OÜ, OÜ Vaabvärvi ja OÜ Nädaline). Numbritel 11–23 on kirjas ka trükiarv, mis kõigub 550 ja 600 vahel. Kõiki väljaandeid levitati tasuta, nende maht aga erines numbriti oluliselt: esimestel numbritel 4–8 lk, numbritel 13–24 (suvi) 24–48 lk, edasi jälle vähem. (Pea)toimetajaks oli kuni 23. numbrini Meeri Nikolskaja (12–23 koos Eestis oleva toimetaja Aare Hindremäega), edasi kuni lõpuni juhtisid lehte toimetuse liikmeina Nikolskaja ja Tiina Toomet (nr-d 24–27 ka Mare Litnevska).

Ajalolehe sisu on jälgitavad kolm täiesti selgelt erinevat perioodi. Numbrites 1–10 (talv 2004 kuni 2006) käsitletakse maailmavaateliselt neutraalseid (või kohati nõukoguliku ajalooõpetuse poole kaldu) teemasid: krimmieestlaste kaugem ajalugu (nt Eduard Vildega seonduv, Johann Köler, Amandus Adamson, aga siiski ka Eesti Vabariigi konsul Jaan Timse, kes vangistati pärast Krimmi vallutamist Venemaa poolt ja suri Moskvast

Butõrka vanglas 9. augustil 1921); krimmieestlaste tänapäevategemised, sh suhted Eestiga (lastelaagrid Eestis, aukonsulaadi avamine Simferopolis). Kirjutavad Krasnodarkas majutuvad eesti keele õpetajad ja kirjutatakse neist ning ilmuvad lood varasematest õpetajatest (August Lukas). Rubriigis „Meile kirjutavad lapsed“ ilmub Rita Kadilkina lapselapse kirjutis „Tere, ajaleht „Krimmi Eestlased““: „Minu nimi on Sasa Kadilkina. Mina elan Krasnodarkas. Ma õpin kuuendas klassis. Ma õpin Eesti keelt kaks aastat, väga, väga ta mulle meeldib. Mul on vanaema Rita, ta on eestlane. Ma olen Eestis, Muugas. Mulle väga meeldis. Ma tahan sõhan sõita veel. Uus õpetaja tuli Meile. Ta nimi on Helle. Ta on väga meeldiv, lahke, asavälik ja tähelepanelik. Aitäh teile, niisugune hea ajaleht! Aitäh! Tädid ja onud ja Meeri Nikolskaja. Meil kodus kõik loevad üheskoos teie ajalehte „Krimmi Eestlased“. Sasa Kadilkina, 6 klass Krasnodarka.“ Lisaks vahendatakse lugejale eesti keelt ja verbaalset rahvakultuuri tutvustavaid tekste (vana-sõnu, luuletusi, lühijutte).

Teist perioodi – numbrid 11–24 (suvi 2007 kuni talv 2011) – iseloomustavad oluline väljaandmistoetus Eestist, Krimmi eestlaste tugiseltsi tulek ametlikuks kaasväljaandjaks (Aare Hindremäest saab ajalehe toimetaja Eestis, Meeri Nikolskaja jääb toimetajaks Krimmis) ning nende muudatustega kaasnev Eesti-temaatika tunduv laienemine. Kõik see toob kaasa väljaande mahu suurenemise üldjuhul üle 30, üks kord isegi 48 leheküljeni. Kõik need teemad, millest kirjutati esimeses kümnes numbris, on alles ja veel põhjalikumal kujul; Eesti lähiajaloo ja kaasaegsete olude käsitus on aga lugejate enamiku nõukogulikku haridustausta arvestades murranguline. Ajaloo vallas tutvustatakse ja nimetatakse õigete nimedega Tartu rahu ja Jaan Poskat, 1924. aasta detsembrimässu, küüditamisi (võrreldes neid holodomoriga), represseeritud president Pätsi haua tähistamist. Kaasaegseid poliitilisi sündmusi tähistavad märksõnad, nagu viisavabadus USAga, EL, NATO, Schengen, sõjaväeparaad Narvas. Loomulikult leiavad kajastamist Eestis olulised haridus-, kultuuri- ja olmeuudised, nagu keelekümbelus, integratsioonitegevus, vähiravi, mobiiltelefoniga hääletamise võimalus, prügimajanduse korraldus. Rõhutatakse Ukraina võimalust Eestilt õppida – tundub, et Eestist tahetakse jätta veidi idealiseeritud muljet, nagu näitab Õhtulehest tõlgitud artikli pealkirigi: „Eestimaa on Krasnodarka lastele nagu muinasjutumaa, eesti õpetaja hea haldjas“.

Suure ploki moodustavad väliseestlasi puudutavad artiklid. Tutvustatakse Ülem-Suetuki ja teiste Siberi külade eestlasi, Stockholmi ja Petseri

Krimmi EESTLASED

№1
ЖИМЛА 2004

ИНФОРМАЦИОННАЯ, ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ГАЗЕТА КРЫМСКОГО ЭСТОНСКОГО ОБЩЕСТВА КУЛЬТУРЫ

КОЛОНКА РЕДАКТОРА

МЫ ПРОДОЛЖАЕМ ДЕЛО НАШИХ ДЕДОВ...

Памяти Виктора Кырвел

С 1861 по 1864 гг. село «великое» переселение эстонцев в Крым. А мы уже наследники, потомки. Живы еще из третьего поколения, подрастает уже седьмое поколение крымских эстонцев.

В сентябре 2001 г. мы праздновали 140-летие первого Эстонского поселения Самарук, ныне с. Береговое Бахчисарайского района. А вот в августе 2003 года объявили всем жителям принять участие в юбилейном празднике села Кончи-Шава — сегодня село Краснодара Красногвардейского района — самое крупно из сохранившихся эстонских сел. Также как и на праздновании в Береговом, в Краснодаре приехали гости из Эстонии.

История переселения в Крым — тема особая, очень обширная, исторически значима для каждого из нас. Об этом писали и в настоящее время продолжают изучать ученые, писатели, простые обыватели. Надо помнить, что была длительная пауза в 70 лет. О нас почти забыли на Родине. Но Слава Богу, не все утеряно. Человеческую память невозможно вытравить ничем и невозможно заменить современным компьютером. Из поколения в поколение передаются воспоминания как легенды, пишут мемуары, хранятся старые письма, фотографии, редко, но находят предметы быта прошлых веков. Наши предки не только самоотверженно трудились на Крымской земле в прямом смысле этого слова, но и успешно развили свой духовный и культурный уровень. Можно сказать, что связь с исторической родиной была очень интенсивной. Из Эстонии приезжали и в Эстонию ездили к родственникам в гости, выписывали газеты, журналы на эстонском языке. Работали школы, молельные дома и церкви. Дети изучали свой родной язык. В 1917 г. в городах и в каждом эстонском селе образовывались Крымские эстонские общества. Но это все было до трагических тридцатых годов 20 века. Сегодня мы продолжаем прерванное дело наших дедов.

С чего началось? Как все это было? В апреле 1997 года в Крым из Киева приехал Виктор Эдурдович Кырвел. К тому времени он уже 4 года возглавлял Эстонское земледельство в Украине. Приехал, чтобы создать в Крыму эстонское общество. Он был ассом во всех организаторских вопросах. Быстро вошел в историю крымских эстонцев, загорелся идеей провести в Крыму эстонские дни культуры, и в июне 1998 года успешно прошли I эстонские дни культуры. Открытие состоялось в доме культуры села Петровка Красногвардейского р-на, а продолжение праздника и народное гуляние было в с. Краснодарке. Организатором и душой II эстонских дней культуры в с. Береговое в сентябре 2001 г. был тот же Виктор Кырвел.

Мы все звали его просто Виктор, и по эстонскому обычаю на «ты». Это несколько не приносило его авторитета, наоборот, он сразу вызвал доверие своей открытостью, доступностью. Уже в летах, ему было немножко за 70, но всегда элегантно, подтянутый, радичный, быстрый в движениях, прехарный оратор, с нескончаемым юмором к себе и другим. Были у него и недоброжелатели, о них мы не будем вспоминать. Бог им судья.

Виктор ушел из жизни 28 ноября 2002 г. после тяжелой болезни. Шел на операцию с надеждой дожить до весны, а там все будет хорошо... Завалил, назначал встречи, требовал отчеты, списки, планировал работу на следующий 2003 г. Вынашивая идеи, копил всевозможную информацию об эстонских поселениях, собирал мемуары — мечтал все это опубликовать.

В марте 2003 года на отчетно-выборном собрании в Киеве вынесли решение и проголосовали единогласно назвать Эстонское земледельство в Украине именем Виктора Кырвел. Председателем же выбрали Мари Литвскую — человека, которому Виктор доверял больше чем кому-либо. Доверились и мы.

Наша газета будет публиковать отрывки накопившуюся литературу об эстонцах в Крыму. Может быть, Виктор представлял себе все иначе, но мы попытаемся сделать все, что в наших силах. Будем публиковать переводы произведений эстонского писателя-классика 19 в. Эдварда Вильде, переводы статей 19 в. учителя с. Кончи-Шава (Краснодара) Аугуста Лукаса из эстонской газеты «Postimees», и другие материалы.

Читайте нашу газету. Мы поделимся с Вами всей интересной информацией, имеющейся у нас и в музее этнографии Крыма.

Мери НИКОЛЬСКАЯ

Мери НИКОЛЬСКАЯ, Виктор КЫРВЕЛ, Елена КОТОВА, Эдгар МЯЕСАЛУ

ОТ РЕДАКТОРА

В свет выходит первая газета этнических эстонцев Крыма, цель которой является развитие национальной культуры, содействие восстановлению традиций и языка эстонцев проживающих в Крыму и Украине. В нашей газете мы будем публиковать новости современной Эстонии, исторические данные об эстонцах проживающих в Крыму и на Украине, информацию о проводимых мероприятиях эстонской диаспоры в Украине и за рубежом, отвечать на Ваши вопросы, проводить юридическую консультацию, уроки эстонского языка, национальной кухни, различные курсы, литературно-художественные произведения эстонских авторов и многое другое. Ваши предложения и замечания мы будем обязательно учитывать. Надеемся на Ваше активное участие в создании этой газеты. Редактор газеты, председатель Крымского Эстонского общества культуры

Мери НИКОЛЬСКАЯ

ПОЗДРАВЛЕНИЯ

Крымский республиканский фонд межнационального согласия приветствует выпуск первого номера газеты «Krimmi Eestlased». Надеемся, что ваша газета будет интересна широкому кругу читателей и станет еще одним звеном в цепи создания общности и единства многонационального населения Республики. Хотелось бы, чтобы газета внесла вклад в демократизацию общества, в создание дополнительных условий для взаимопонимания культур и пропаганды эстонской культуры, рассказывала бы обо всем, что касается судеб людей, живущих на крымской земле, их быта, обычая, творческих поисков и жизненных трудностей, что предоставит слово каждому, кто захочет высказать свое мнение по разным вопросам.

В добрый путь газета «Krimmi Eestlased» за сохранение и развитие взаимопонимания между народами! Вдохновляй их на активную деятельность во имя процветания полуострова, за сохранение мира и стабильности!

Исполнительный директор КРФМС
Мелс ТАЙХАНОВ

Крымское венгерское общество по-прежнему приветствует выпуск первого номера газеты «Крымские эстонцы», желает, чтобы она стала вашей любимой газетой, содействовала общению людей, живущих в разных концах Крыма, прививала любовь к эстонской культуре, популяризировала народные традиции, способствовала дружбе народов, живущих в Крыму.

Председатель
Крымского венгерского общества
Надьда ГЛАДИХ

Joonis 5. Ajalehe Krimmi Eestlased esinumber (ajaleht ilmuu aastail 2004–2014)

eesti koole, Peterburi Jaani kirikut ja väliseesti ajakirjandust. Juttu on ka Moskva eesti seltsist, Moldova eestlastest jm. Riikidevahelistest suhetest kajastatakse eelkõige Eesti ja Ukraina ning Eesti ja Venemaa (kultuuri)-kontakte.

2012. aasta suvenumbrist (nr 24 – numbrid korduvad) algab kolmas periood kuni numbrini 29 (sügis/talv 2014). Seda aega iseloomustab Meeri Nikolskaja tõdemus: „Meie ajalehe Krimmi Eestlased toimetuskolleegium tegi olulisi muudatusi toimetuse koosseisus ja ajalehe sisus.“ Ajalehe päisesse on ilmunud lause „Kultuuriuudised Eestist, Ukrainast, Krimmist“, kahe toimetaja asemel on kolleegium koosseisus Meeri Nikolskaja, Mare Litnevskaja ja Tiina Toomet. Oluliselt on vähenenud konfliktseid tõlgendamisvõimalusi pakkuvate ajaloo- ja poliitikaartiklite hulk; rohkem saab lugeda Krimmist endast, Eesti õppimisvõimalustest ja Eestis õppimisest.

Kokkuvõttes võib ajalehe sisu kohta selle ajalookäsituse mõttes – mõne üksiku erandiga – öelda, et see on Eestis levinud arusaamade väljendus, ning on loogiline, et pärast okupatsiooni algust 2014. aastal ajalehe väljaandmine lõppes. Väikest ilmutamist korvas ajalehenumbrite maht, mille tõttu Krimmi Eestlastel oli arvestatav roll sealse eestlaskonna ühendaja (aga kohati vahest siiski ka vastuolude tekitaja) ning Eesti kohta info jagajana. Krimmi Eestlaste veergudel käsitleti mälestustes ning etnograafiamuuseumi töötajate artiklites ka seni maha vaikitud Ukraina enda ajaloo teemasid, nagu kolmekümnendate aastate repressioonid ja holodomor. Ilma igasuguse kahtluseta oli ajaleht oma seisukohtadega tugevaks toeks Aleksandrovka koolis töötavatele eesti keele õpetajatele.

Krimmi Eestlasi ilmus veel üks, tegelikult eelmistega olulises osas võrreldamatu number – küll mitte enam iseseisva väljaandena, vaid Venemaa Föderatsiooni presidendi asjadevalitsuse, Vene kultuurifondi ja Venemaa kinematografistide liidu asutatud väljaande Rossiiskije Vesti (Vene Teated) 2018. aasta ühe lisana. Heas värvitrükis lehe maht on 4 lehekülge ning sisust on kadunud kõik, mis seostub Eesti lääneorientatsiooni ja pea pealt jalgadele tõstetud ajalookäsitusega. Selle asemel üritatakse jätta muljet kohaliku eesti ning ka soome-ugri elu jätkumisest veel paremini kui sel ajal, mil Krimm ei olnud „veel naasnud Vene jurisdiktsiooni alla“. Igaks juhuks leidub ilmutamisandmetes paljutähendav märkus: „Toimetuse seisukoht ei pruugi kokku langeda autorite seisukohaga.“ Toimetus asus teatavasti Moskvas.

Teaduskonverents ja artiklikogumikud

Teine oluline üritus, millest 2001. aastal osa võeti, oli rahvusvaheline teaduskonverents „140 aastat eestlust Krimmis“ 9. ja 10. septembril (konverentsi rahastamist toetas oluliselt ka Eesti).

16 ettekandega konverentsi esimese päeva sisustasid Krimmi teadlased (5 esinejat), teise päeva 11 ettekandega Eestist tulnud. Krimlaste ettekannete fookus oli mõistetavalt Krimmil (Samruki ajalugu, krimmi-eestlaste toidu- jm kultuur ning 1920. ja 1930. aastate repressioonid). Eestist tulnudki rääkisid eestlaste tulekust Krimmi (mh Eduard Vilde „Prohvet Maltsvet“), aga ka väliseestlastest Venemaal (setudest), Rootsis ja Inglismaal. Kui Ott Kursi ettekanne turgi rahvastest poolsaarel seostus Krimmiga, siis Raimo Raagi „Hiiumaa rootslaste jälgedes Ukrainas“ käsitles kaugemat aega ja ka kohta Ukrainas. Helena Sulkala rääkis kveenidest ja Mati Hint liivlastest.

Konverentsiarutelude käigus otsustati ettekanded trükituna välja anda ning juba järgmisel aastal tehti otsustatu teoks. Esimeses Krimmi kogumikus (2002) on 14 ettekannet esitamise keeles koos inglis-, vene- või eestikeelse resümeeaga, kokku 240 lehekülge. Kogumiku tähtsus on siiski suurem kui ainult enamiku ettekannete viimistletud kujul kättesaadavaks tegemine laiemale lugejaskonnale. See pani aluse 4 väljaandest koosnenud Krimmi-teemaliste trükiste sarjale: Eestis välja antud „Krimmi kogumik II“ (2005), „Krimmi kogumik III“ (2011) ning Krimmi etnograafiamuuseumi ja Krimmi eesti kultuuriseltsi venekeelne kogumik „Эстонцы в Крыму. Очерки истории и культуры“ (Eestlased Krimmis 2008). Viimase väljaandmist toetasid ka Eesti rahvastikuministri büroo ja Eesti saatkond Ukrainas.

Teise kogumiku (396 lk) 20 artiklit kujutavad 2004. aasta konverentsi viimistletud ettekandeid, olles esitatud mõlemas konverentsi keeles – eesti ja vene keeles. Käsitlusteemadeks on Eduard Vilde ja tema romaan „Prohvet Maltsvet“, Krimmi eestlaste haridusolud (eesti keele õpe ja emakeele säilitamise võimalused), eestlaste Krimmi asumine ja 1920.–1930. aastate repressioonid. Juttu on ka krimmieestlaste olmest ja Krimmi poolsaare kirjust rahvastikust, eelkõige tatarlastest. Üks artikkel on ka tatarlastest Eestis. Kogumiku lisades leidub materjali Krimmi eesti seltside kohta ning mõne eestlaste maaoste kajastava dokumendi koopiad. Raamatu väärtust suurendavad selles avaldatud fotod inimestest ja hoonetest.

Ukraina Eesti Selts

*Salva tänada salve
pilt 01, art 30, lühikohalt
58.*

4.07.2001

*Nõus! Alg.
28.08.2001.*

EV Haridusministeerium

28. juuni 2001.a.

Mr. Jüri Valge

Keelepoliitika nõunik

Lugupeetud härra Jüri Valge

Oleme eelnevalt teatanud krimmi eestlaste 140. aastapäeva tähistamisest. Pidustustele, mis toimuvad 7.-11. septembril krimmis, on oodata osavõtjaid paljudest riikidest. Peale suure kontserdikava toimub teaduskonverents, noorte foorum, kulastatakse eesti kilasid.

Pöördume Teie poole palvega eraldada Ukraina Eesti Seltsile 10000 krooni Suvepäevade teaduskonverentsi korraldamisega seotud kulutuste osaliseks katteks.

Täname Haridusministeeriumi ja isiklikult Tei. seni osutatud abi ja toetuse eest Suvepäevade ettevalmistamisel.

Lugupidamisega

V. Kõrvel

esimees

Lisa: Suvepäevade eelarve.

Ukraina Eesti Seltsi a. o. Eesti Ühisryga Tallinna kontoris
nr. 10 0520 2790 6002.

Joonis 6. Viktor Kõrveli rahastustaothus 23.06.2001

0545TJ+D / 44CTHUKU					
X1. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X2. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X3. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X4. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X5. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X6. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X7. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X8. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X9. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X10. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X11. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X12. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X13. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X14. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X15. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X16. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X17. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X18. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X19. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X20. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X21. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X22. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X23. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X24. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X25. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X26. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X27. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X28. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X29. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X30. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X31. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X32. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X33. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X34. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X35. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X36. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X37. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X38. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X39. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X40. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X41. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X42. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X43. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X44. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X45. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X46. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X47. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X48. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X49. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X50. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X51. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X52. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X53. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X54. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X55. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X56. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X57. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X58. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X59. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X60. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X61. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X62. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X63. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X64. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X65. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X66. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X67. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X68. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X69. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X70. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X71. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X72. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X73. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X74. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X75. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X76. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X77. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X78. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X79. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X80. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X81. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X82. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X83. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X84. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X85. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X86. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X87. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X88. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X89. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X90. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X91. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X92. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X93. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X94. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X95. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X96. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X97. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X98. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X99. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn
X100. J. J. Velling	Tallinn	Enn. Kalle Kallikott	Tallinn	Tallinn	Tallinn

Joonis 7. Konverentsist „140 aastat eestlust Krimmis“ osavõtjate nimestik (ristiga on märgitud Eestist tulnute nimed)

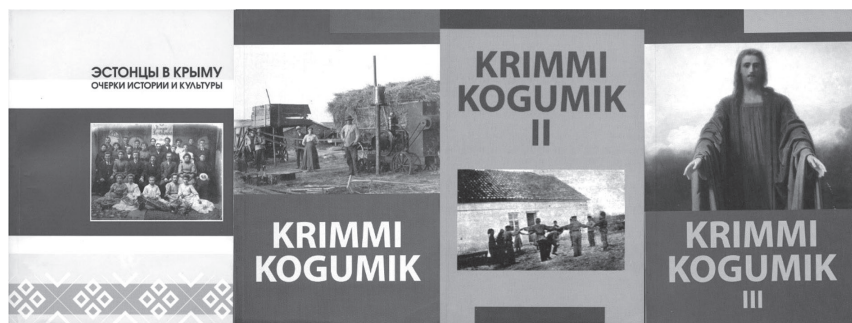
Erinevalt kahest esimesest ei ole kolmanda kogumiku (478 lk) artiklid ettekannete trükiversioonid, vaid just selle jaoks kirja pandud uurimused. Lisaks 10-le eesti ja vene keeles avaldatud artiklile, mis on keskendatud peamiselt krimmieestlaste ajaloole, sh haridusele, käsitletakse eestlas- tega seotud Krimmi kohanimesid ja esitatakse nende loend. Kogumiku muudavad eriti nauditavaks rohked arhiividokumentide koopiad ja üle 100 aasta tagused fotod.

Venekeelse, Simferopolis välja antud kogumiku (397 lk) mõte oli tutvustada varem eesti keeles ilmunud teemakäsitlusi ka venekeelsetele, eelkõige Krimmi lugejatele.

Tagantjärele tuleb pidada oluliseks, et kõnealuste kogumike, eelkõige Krimmis välja antu koostamisel õnnestus kasutada väikest ajaakent, mis võimaldas juurdepääsu Krimmi arhiivide materjalidele ning samuti nendest materjalidest vabalt ja eelarvamusteta kirjutada. Kindlasti on tänuväärne ka Eesti Kirjandusmuuseumis leiduvate fotode tutvustamine laiemale üldsusele.

Rongiseminar ja selle tulemused

Krimmi-reisiks planeeritu sisuline elluviimine algas juba 7. septembril rongirataste kõlksumise saatel. Vagunikupeedele jagatud küsimustik hõlmas kogu kavandatava eesti keele strateegia temaatikat – küsimused

Joonis 8. „Krimmi kogumikud“ ning Krimmi etnograafiamuuseumi kogumik (Kristi Henno foto)

oli välja töötanud keelenõukogu, eksperdihinnangu andnud Tiit-Rein Viitso: „See kava [küsimustik – JV] oli päris ilus. [---] Lähtun loomulikust eeldusest, et keelestrateegia ainus prioriteet on eesti keele kui riigikeele tõhustamine ja selle sisemise ja ühiskondliku seisundi tugevdamine ..“⁴ Viitso pidas siinjuures silmas hea ja tõhusa eesti keele materiaalseid eeldusi (andmebaasid, terminoloogia, kõrgtasemel õpetamine jmt) ning avaliku keelekasutuse jälgimist ja suunamist, k.a televisiooni ja raadiot.

Rongiseminarilt sooviti seisukohti strateegia kolme aspekti kohta: käsitletava teema olulisus, ettepanekud selle arendamiseks ning nägemus 2010. aastaks saavutatava taseme kohta. Järgnevas esitatakse kokkuvõtlikult teaduse ja kõrghariduse ning üldhariduse osas Peterburi–Simferopoli rongis toimunud arutelu tulemused (Rongiseminar 2001) koos näidetega 2004.–2010. aasta keelestrateegia vastava teksti ning sellegi kohta, mida strateegiat ellu viies neil aastail saavutati.

Kõrghariduse ja teaduse teemat tulevases eesti keele strateegias pidasid kõik rongiseminarist osavõtjad väga oluliseks: selle arendamiseta poleks võimalik eestikeelne õigus- ega haldussüsteem, st eestikeelne Eesti riik, ning eesti keel taanduks kodukeeleks.

Võimalike üheksa aasta pärast saavutatavate eesmärkidena määratleti järgmised: kõrgkooliõpe olgu valdavalt eestikeelne kõikides valdkondades ning eesti keel õppekeelena selge ja arusaadav; teadustööd olgu kättesaadavad ka eesti keeles; vajalik on ühtne eestikeelsete terminite andmebaas. Küllap mõne arutlejate rühma isiklikest kogemustest kasvasid välja soovid

⁴ Tiit-Rein Viitso e-kiri Jüri Valgele 4. septembril 2001.

- A3 - erialase terminoloogide loomisele vajadust
 B1 - kuuva või tõenduste erialast (ka
 võrreldes erialadel) terminoloogiat;
 B2 - keeliliste terminoloogide ja tõlke;
 B3 - spetsialistide elualamistuses
 C1 - teadustööd koostatakse ja koostatakse
 C2 - on loodud ühtse terminite andmebaasi
 C3 - (õigustöökeskuse andmebaasi alusel)
 D1 - (erialastel referaadid, esseed, praktikumide
 dokumendid) - välynd õigus & Haldus C1
 Kool (eesti, muu)
 A1 - hea emakeelekeskus on kõrgi õppeainete
 A2 - (s.h. võrreldes) õppimise alus
 A3
 B1 - õpetajad peavad süstemaatiliselt & hää-
 lalt tegelema õppimise suhte
 B2 - harjutamisega koostamise ja
 B3 - tegudega reaktiivne ühtse keele tõlkimise
 C1 - igal õpilasel oskab emakeeles
 C2 - suhtuda ja mõistlikult võrdlema üht
 ja tõendama;
 C3
- Elu ja töö
 Elu ja töö
 Elu ja töö

Joonis 9. Kupee nr 7 arutelu tulemusi

tarkade ministrite ja ametnike järele ning tahtmine, et keeleinimesed kuuluksid haritlaskonna eliiti (suures osas sõltub see siiski neist endist).

Nende eesmärkide saavutamiseks kavandati rongis mitmeid enam või vähem konkreetseid ülesandeid, mida pärast strategiadokumendi vastuvõtmist pidi veelgi täpsustatama: arendada eriala- ja keeletespetsialistide koostöös eesti oskuskeelt, koolitada terminolooge ja tõlke; õpetada kõikides valdkondades erialast eesti keelt, sh koolitada välja jurist-filolooge (kelle kohta hiljem tuli käibele nimetus *keelejurist*); säilitada eestikeelsed teaduspublikatsioonid, hinnata vääriliselt teadurite ja õppejõudude eestikeelset produktsiooni (grantide taotlemisel, ametikohtadele kandideerimisel). Bakalaureuse-, magistri- ja doktoritööde kirjutamine nähti ette eesti keeles (või vajadusel paralleelselt ka inglise keeles). Üpris oodatult tuli suures osas eesti keele professionaalidest koosnevalt seltskonnalt ka soovitus uurida igakülselt eesti keelt ning hoiatus oskamatu inglise keele eest ametlikes ja teadustekstides. Ministrikandidaatidele keele- ja üldeksamite korraldamist võis aga küllap tollalgi pigem saavutamatuks soovunelmaks pidada.

Kolm aastat hiljem, 5. augustil 2004 kiitis Vabariigi Valitsus keelestrateegia (EKAS 2004) heaks. Ametlikus arengudokumendis kõrgharidusvaldkonna eesmärgiks fikseeritu (EKAS 2004: 29) sarnasus rongiseminaril avaldatud mõtetega on ilmne (vt joonis 10).

Järgnev ei olnud küll tingimusteta edulugu, näitab aga kahtlusteta, et mingit osa Krimmi retkel genereeritud ideedest üritati ellu viia ja osalt viidigi. Juba 2002. aastal tegi keelenõukogu ettepaneku muuta eesti keele pädevuse saavutamine kohustuslikuks kõikide erialade üliõpilastele ning tollase haridus- ja teadusministri vahendusel jõudis ettepanek ka kõrgkoolide rektoriteni; samal aastal kehtestati Tartu Ülikoolis kohustuslik eesti keele kursus kõigile humanitaarvaldkonna üliõpilastele ja 23. detsembril 2005 võttis ülikooli nõukogu vastu otsuse arendada eesti teaduskeelt kolmes suunas: luua emakeelseid kõrgkooliõpikuid, arendada eesti teaduskeelt ja võtta õppekavadesse emakeelse väljendusõpetuse kursus (Klaas-Lang 2012: 229–231). 2007 ilmus Reet Kasiku, Mati ja Tiit Erelti raamat „Eesti keele väljendusõpetus kõrgkoolidele“ (Kasik jt 2007).

Olulise sammuna eesti teadus- ja kõrghariduskeele elushoidmisel tuleb vaadata ka Tartu Ülikooli nõukogu poolt 30. jaanuaril 2009 kinnitatud keelepõhimõtteid. Nende järgi tagab ülikool mh kõikide õppesuundade eestikeelsed õppekavad kahel esimesel astmel, „et vältida mis tahes

EESTI KEELE ARENDAmise STRATEEGIA

2004–2010

3.4.3. Kõrgharidus

Eesti keelt toetab pikaajaline eestikeelse kõrghariduse ja teaduse traditsioon. Samas on rahvusvahelistumisega kaasnenud võõrkeelse õpetuse osatähtsuse ning ebapiisava eesti keele oskusega üliõpilaste ja õppejõudude osatähtsuse kasv, samuti eesti erialakeele õpetamise nõrkus.

Eesmärk: tagada eestikeelne kõrgharidus (katta kõik erialad oskussõnastike ning eestikeelse õppekirjandusega, säilitada olulises osas eestikeelne õpe ja avaldada tähtsamad teadustulemused ka eesti keeles), vältides mis tahes teadusala täielikku võõrkeelestumist. Tagada kõrgkoolilõpetajate eesti keele oskuse kõrge tase.

Ülesanded:

- esitada eesti keele spetsialistide riiklik koolitustellimus mahus, mis rahuldab riikliku vajaduse, ja võtta õppekoha kulupõhise maksumuse arvestamisel aluseks uute õppemeetodite ja -vahendite rakendamise tulenevad vajadused;
- riiklikult toetada eestikeelsete õppe- ja teadmaterjalide koostamist ja väljaandmist;
- võtta kõikidesse õppekavadesse erialase eesti keele õpe;
- laiendada välismaal keskhariiduse omandanud eestlaste ja välisüliõpilaste võimalusi õppida eesti keelt.

Täitjad:

Haridus- ja Teadusministeerium, kõrgkoolid.

Joonis 10. Kõrghariduse osa keelestrateegias

Tartu Ülikooli keelepõhimõtted

AKTUAALNE Oktoober 2018, nr 9

4. Eesti keele hoidmiseks ja arengu toetamiseks Tartu Ülikool:

- 4.1. suurendab eesti keele õppe osatähtsust õppekavades, sh eriti õpetajakoolituse õppekavades, vastavalt õpivälistele;
- 4.2. loob oma töötajatele eesti keele täiendusõppe võimalused;
- 4.3. tagab eesti keele õppimise võimaluse nendele Tartu Ülikooli liikmetele, kes ei kõnele eesti keelt emakeelena;
- 4.4. edendab keelekorraldust ja keelehooleid ning arendab eestikeelset terminoloogiat;
- 4.5. tutvustab eesti keelt ja kultuuri välismaal rahvusvahelise akadeemilise tegevuse raames.

6. Teadustulemuste avaldamisel ning eesti teaduskeele ja terminoloogia arendamiseks Tartu Ülikool:

- 6.1. arendab eesti teaduskeelt eestikeelses doktoriväitekirjades, teistes keeltes avaldatud doktoriväitekirjade eestikeelsetes kokkuvõtetes, kõrgkooliõpikutes ja teaduskirjanduses;
- 6.2. väärtustab teadustulemuste avaldamist ja populariseerimist eesti keeles ja arvestab seda akadeemiliste ametikohtade valimisel;
- 6.3. pakub keeletuge teadustulemuste avaldamisel inglise keeles ja teistes keeltes.

Joonis 11. Tartu Ülikooli keelepõhimõtted, punktid 4 ja 6

õppesuuna täielikku võõrkeelestumist“; „tagab vähemalt kõrghariduse esimesel astmel eestikeelse õppematerjali koostamise ja arendamise“, suurendab eesti keele õppe osatähtsust õppekavades (eriti õpetajakoolituses), toetab mitte-eestlaste eesti keele õpet jne.

Eraldi tuleb nimetada dokumendi 4. ja 6. punkti (vt joonis 11, TÜ keelepõhimõtted 2009). Samalaadseid plaane tehti ka teistes kõrgkoolides.

Riigi pingutuste hea näitena võib nimetada 2008. aastal kinnitatud riiklikke programme eestikeelse terminoloogia arendamiseks ning eestikeelsete kõrgkooliõpikute koostamiseks ja väljaandmiseks, samuti juba 2004. aastal väliseestlasi hõlmavate tegevuste koondamiseks vastu võetud rahvusaaslaste toetamise programmi (Valge 2008).

Teema, mis haridusasutusi ja ilmselt kogu ühiskonda veelgi enam puudutas ja puudutab, oli eesti keel üldhariduskoolis, nii ema- kui ka teise keelena ja õppekeelena. Rongiseminari arutlustes olid need ühendatud ja vastavalt olid ühised ka arutelu tulemused. Ootuspärane oli, et tähtsustati nii eesti keele kui ka eestikeelse õppe olulisust, selle kõrval aga rõhutati (ka muu) emakeelse õpetamise vajadust. Seminari eesmärgiettepanekutes kajastus 2010. aastaks oodatav emakeeleõpetuse ja selle tulemuste tase: iga õpilane osaku ennast eesti keeles korrektselt väljendada nii suuliselt kui ka kirjalikult ning olgu keeleliselt arenemisvõimeline. Oluliseks peeti kirjandusõpetuse säilitamist eestikeelses gümnaasiumis. Lisaks peeti vajalikuks, et eestikeelse gümnaasiumi kõrval on olemas muukeelne (veneekeelne) (era)gümnaasium, ning möödapääsmatuks, et viimases õpetavad korraliku erialase, sh eesti keele alase väljaõppega õpetajad.

Konkreetsete tegevusettepanekute hulgas puudutas kategoorilisim just vene õppekeelega koolide kvalifikatsioonita eesti keele õpetajaid, kellest soovitati vabaneda. Tähelepanu all olid ka teiste võõrkeelte (saksa, inglise) süvakoolid, millega seoses rõhutati vajadust säilitada ka nende õpilaste emakeeleoskuse tase ja õpetada selgeks tavaelus vajalikud eestikeelsed oskussõnad. Ülejäänud emakeelealaseid ettepanekuid tuleb vaadata eesti keele riikliku õppekava praktiliselt pideva, tollalgi toimunud arendamise raamistikus. Tõsteti esile vajadust käsitleda kirjakeelt teiste allkeelte kontekstis (siin vihje vajadusele tutvustada murdeid), õpetada ka suulist keelt ning rõhutati tarvet süvendada oskusi eri tüüpi tekstide koostamiseks. Tähtsateks teemadeks peeti õigekirja, emakeeleõppe tundide arvu säilitamist ja õpikute keeletaset.

Eesmärk, mis eesti õppekeelega kooli kohta keelestrateegias ametlikult fikseeriti, langeb rongis pakutuga kokku ja ega see eriti teisiti olla saakski: „tagada põhikooli- ja gümnaasiumilõpetajate hea eesti keele oskus ja positiivne hoiak eesti keele suhtes“ (vt joonis 12; EKAS 2004: 26). EKASe neljast konkreetselt ülesandest leiduvad kolm ka üld- või kõrgharidusealastes rongisoovitustes, ühe oskasid keelestrateegia koostajad paar-kolm aastat hiljem juurde panna: koolitada õpetajaid mitmerahvuselise eesti õppekeelega kooli jaoks. Teisest rahvusest õpilased eesti koolis ei olnud rongiseminari ajal veel probleem ning praegust olukorda, eriti sõjapõgenikke silmas pidades, oli tollal raske ette kujutada.

Vene õppekeelega kooli eestikeelseks muutmine oli tol ajal muidugi üks Haridus- ja Teadusministeeriumi olulisi ülesandeid, kuid sellega seonduva kavandamisel rongiseminarist ametlikule strateegiale suurt kasu polnud. Arutlejad olid oma pädevuselt valdavas osas eesti keele kui emakeele kesksed ning ka piisavalt enesekriitilised, et hoiduda eesti keele kui võõrkeele eri tasemete saavutamiseks vajalike praktiliste tegevuste soovitamisest.

Kuidas plaane ellu suudeti viia, sellele osutab keeleolukorra analüüs (vt joonis 13), mis tehti enne eesti keele järgmise arengukava (EKA 2011) jõustumist.

Eestikeelse üldhariduskooli kohta tõdetakse selles, et 2010. aastal jõustunud riiklikus õppekavas rõhutatakse „põhisuunana vajadust pöörata eesti keele õpetamisel senisest enam tähelepanu keelekasutusele eri suhtlussituatsioonides (sh tekstide mõistmisele)“. Mainitakse, et laienenud on „eesti keele õpetamine pedagoogilistel erialadel“. Analüüsis on juttu

ka õpikute keelest, mille kohta küll tõdetakse, et riiklikku kontrolli selle üle ei ole (EKA 2011: 36).

Muukeelse kooli õpitulemuste seisu kirjeldab kümmeaastat pärast rongiseminari avaldatud analüüs järgmiselt: „Paljudel juhtudel ei vasta muukeelse üldhariduskooli lõpetaja eesti keele oskus riiklikus õppekavas ega „Eesti keele arendamise strateegias 2004–2010“ seatud eesmärkidele“ (EKA 2011: 43). Suures osas oli täitmata ka rongis antud soovitus keeleoskamatute õpetajate asendamise kohta oskajatega: „Samuti raskendab olukorda muukeelse kooli õpetajate vähene motiveeritus eesti keelt õppida ning eesti keele õppe liigne politiseeritus“ (EKA 2011: 42). Ilmselt on nüüd, paarkümmend aastat hiljem, olukord muutunud ning olemas eeldused tollal tehtud soovitude elluviimiseks, oma päevakajalisust pole ühe õppekeelega üldharidussüsteemi kujundamise probleemid kaotanud aga ka tänapäeval.

See ei tähenda loomulikult, et eesti emakeele ning sellel põhinevate ainete õpetamisega probleeme poleks. Viimase aja tähelepanekuna võib tsiteerida Tõnis Lukast: kuigi õppekavast oli „välja jäämas soovituslik eesti autorite ja nende teoste nimekiri, siis nüüd võin kinnitada, et see on kultuurilise järjepidevuse ja rahvusliku ühisteadvuse hoidmiseks lisatud nii põhikooli kui ka gümnaasiumi õppekavadesse“ (keeleteooritusel Tartus 14. märtsil 2023).

Eesti keele õpetamine Aleksandrovka keskkoolis

Eks rahvusliku ühisteadvuse hoidmine ja selle nimel väliseestlastele eesti keele õpetamine olnud ka üks põhjus, miks 2001. aastal Krimmi sõideti. 11. septembril saigi rühma koosseisus olnud ametlik delegatsioon kokku Aleksandrovka keskkooli direktori Irina Supruniga. Küllap oskasid kohalikud eestlased just seda kooli ja küla soovitada ning selleks oli õige mitu põhjust: läheduses, eelkõige mõne kilomeetri kaugusel Kontši-Šavvas (Krasnodarka), elas suhteliselt palju eesti juurtega inimesi (koolidirektori sõnul 56 peret), nende hulgas ka kohaliku eestlaskonna aktiivne tegelane Rita Kadilkina; külal oli eestikeelse hariduse seisukohalt pikk ja rikas ajalugu (vt Kondratjuk 2005: 204–211): 1890. aastatel Krimmis olnud viiest eesti koolist oli üks Kontši-Šavvas.

Lisapluss oli muidugi see, et kooli direktor pidi eelinfo kohaselt eesti keele õppe alustamisest oma koolis huvitatud olema (mitte päris

3.4. Haridus ja eesti keele õpe

Haridus on keele arengu ja positsiooni tagamise põhivahendeid. Hariduse rolle on anda üldine ja erialane kirjakeeleoskus ning kujundada positiivseid keelehoiakuid. Määrava tähtsusega on üldharidus, eriti kohustuslik üldharidus, mis mõjutab keelekasutust kõige rohkem.

3.4.1. Üldharidus

Seaduse järgi võib põhikooli õppekeeleks olla mis tahes keel. Et parandada gümnaasiumilõpetajate eesti keele oskust, on kehtestatud nõue alustada 2007. aastal vene õppekeelega riiklike ja munitsipaalgümnaasiumide üleviimist eesti õppekeelele, säilitades võimaluse kindlatel tingimustel taotleda õigust kasutada mis tahes muud õppekeelt. Üldhariduskoolides kasutatakse praegu kahte õppekeelt: eesti keeles õpib ¾ ja vene keeles ¼ kõigist üldhariduskooli õpilastest.

3.4.1.1. Eestikeelne üldharidus

Eestikeelse üldhariduskooli lõpetajate kirjakeeleoskus vajab parandamist.

Eesmärk: tagada põhikooli- ja gümnaasiumilõpetajate hea eesti keele oskus ja positiivne hoiak eesti keele suhtes.

Ülesanded:

- tõhustada eesti keele õpetamist, et tagada eesti keele kõikide oskuste omandamine;
- võtta praktilise eesti keele õpetus kõigi ainete õpetajakoolituse ja õpetajate täiendusõppe õppekavva;
- soodustada uusimmigrantide laste keelelist lõimumist eestikeelses kooli ja selle kaudu ka Eesti ühiskonda;
- koolitada õpetajaid mitmerahvuselise eesti õppekeele kooli jaoks.

Täitjad:

Haridus- ja Teadusministeerium, Tartu Ülikool ja Tallinna Pedagoogika-ülikool.

Joonis 12. Keelestrateegia eestikeelse üldhariduse osa

6.1. Eestikeelne üldharidus

6.1.1. Olukorra analüüs

Olemas on õppetöös vajalikud õpikud, mille uuendamist tuleb alustada gümnaasiumis kasutatavatest. Olukorras, kus puudub riiklik kontroll õpikukäsikirjade sisu ja keelisele vormistuse üle, tuleb riiklikud õppekavas püstitatud eesmärgide saavutamiseks leida võimalus õpikute hea keeletaseme tagamiseks. Laienemad on võimalused saada eesti keele kohta info interneti kaudu. Kõrgkoolides on laienemas eesti keele õpetamine pedagoogilistel erialadel ning süstemaatilisemat kuju ja suuremat mahtu on omandanud eesti keele ja teiste ainete õpetajate täienduskoolitus. Noorte õpetajate ning mees- te osakaal emakeeleõpetajate hulgas on jätkuvalt väike.

Eesti keele õpet ja selle tulemusi, samuti suhtumist eesti keelses eestikeelses üldhariduskoolis mõjutavad kooliväline võõrkeelne tegevus, rohkest arvutisuhtlusest tingitud kõnekeelsus ning muu emakeelega õpilaste arvu kasv. Eesti keele lõputöö (põhikoolis) ja riigieksam (gümnaasiumis) hindod on püsinud suhteliselt muutmatusena (põhikoolis on viimastel aastatel märgata pidevat, kuid statistiliselt ebaolulist hinnete langust). PISA 2006 tulemused näitavad, et kuigi enamik Eesti üldhariduskoolide õpilastest saavutab funktsionaalse lugemisoskuse baastaseme, on vähe neid, kelle funktsionaalne lugemisoskus on väga heal tasemel. 2009. aasta teisel poolel kõrgkoolide esmakursustele hulgas tehtud eesti keele oskuse uuring (Kõrgkoolide üliõpilaste eesti keele oskuse tase. Uuringuokkuvõtte. Tartu, 2010) osutab samal ajal keeleteadmis- tesse: eesti kirjakeele valdamine ja funktsionaalne keeleoskus oli 57%-l esmakursustelaste hea või selle lähedane, 21%-l kasiin ja 19%-l mitterahuldav.

Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse juhtimisel on käivitunud kaheosalise tekstipõhise, (1) kirjandist ja (2) tekstimõistmise ülesannetel koosneva eesti keele riigieksami ettevalmistustööd: 2009. ja 2010. aastal on edukalt tehtud katseksamid, eksamiarenduse käigust antakse pidevalt teada nii eksami- ja kvalifikatsioonikeskuse kodulehel kui ka ajakirjanduses. Kava kohaselt 2012. aastal rakenduvad eksam hakkab koosnema alustekstide toetavast kirjandist ja teksti mõistmist eeldavatest ülesannetest ning on kavandatud mõjutama eesti keele õpetamise arengut funktsionaalses suunas. Võimalik takistus positiivsele arengule on vähene tähelepanu eesti keele struktuuri ja keeleteaduse põhitõdede õpetamisele ning eba- vel suhtumine kavandatavasse uude riigieksami vormi.

6.2. Eesti keel muukeelses üldhariduses

6.2.1. Olukorra analüüs

Õppe- ja kasvatustegevus võib kooli keelses lasteasutuses toimu- da eesti keeles erinevas keeles kohaliku omavalitsuse volikogu otsusel. Kooli keelses lasteasutuses eesti keeles erineva õppekeele- lega rühmades õppivate laste arv moodustab u 25% kooli kee- lse lasteasutuste laste koguarvust, olles 2008/2009. õppeaastal 14 049 ning 2009/2010. õppeaastal 14 224 ehk 22,6% kooli kee- lse lasteasutuste laste koguarvust. 2009. aastal kehtima hakanud riikliku õppekava kohaselt alustatakse eesti keele õpetamist kol- meastastest lastest. Riik toetab kohalikke omavalitsusi nii õppe- töö korraldamisel (rahastatakse 0,25 õpetaja kohta kahe rühma peale) kui ka õppevara ja infomaterjalide muretsemisel. Tõta- takse ka lasteasutajate täiendustõpet. Nende kooli keelete laste- asutuste arv, kus õppe- ja kasvatusteel ole eesti ega vene keel, on marginaalne.

Muulastest kooliõpilaste eesti keele oskus on stabiilselt paranenud (Eesti lõimumiskava 2008–2013). Peale vene õppekeelega kooli- de on Eestis tekkinud ka inglise ja soome õppekeelega kooli. Siiski erineb eesti keele oskus piirkonniti, olles võrdlemisi väike aladel, kus eesti keele keskkond peaaegu puudub (nt Narvas). Samuti ras- kendab olukorda muukeelse kooli õpetajate vähene motiveeritus eesti keelt õppida ning eesti keele õppe ligi pooleliseeritus. 2007. aastal algas üleminek osalisele eestikeelsele õppole vene- keelsetes riigi- ja munitsipaalgümnaasiumides. Lisaks on edukalt rakendatud keelekümblust jn kakskeelse hariduse mudelid. 2009. aastal lõpetas põhikooli esimene varase keelekümblusprogrammi läbinud lend. Kui 2005/2006. õppeaastal õppis põhikooli keele- kümblusklassides vaid 0,1% kõigist põhikooliõppuritest (151), siis 2009/2010. õppeaastaks oli nende arv kasvanud 3760-ni ja osatühi- sus kõigist põhikooliõppuritest 3,3%-ni.

Paremini eesti keele oskus neis koolides, kus on üle mindud osa- lisele eestikeelsele aineõppile, seda sõltumata sellest, kas eesti keele keskkond on olemas. Häid tulemusi on saavutatud ka keelekümblus- koolides.

Venekeelsete üldhariduskoolide õpilaste arv väheneb: kui 2005/2006. õppeaastal õppis Eesti hariduse infosüsteemi andmetel vene õppekeelega klassides 28 240 põhikooliastme õpilast (ligi 21% kõigist põhikooliastme õpilastest), siis 2009/2010. õppeaastal 22 082 (umbes 20%).

Pärijel juhudel ei vasta muukeelse üldhariduskooli lõpetaja eesti keele oskus riikliku õppekava ega „Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010“ seatud eesmärkidele.

Joonis 13. Eesti keele arengukava (2011–2017) lähtepositsioonid eesti- ja muukeelses üldhariduses

omakasupüüdmatul) – ja see leidis igapidi asjaliku ja konstruktiivse kohtumise käigus ka kinnitust.

Umbes tunnise arutelu järel olid olemas info ja põhimõttelised kokku- lepped kõigis olulistest küsimustes, nagu paistab ka Anu-Reet Hausenberg poolt n-ö põlve peal tehtud tõlkelisest koosolekumemost (vt joonis 15; Hausenberg 2001).

Kool lubas pakkuda klassiruumi koos mööbliga ja 18-tunnise nädala- koormuse (õppijate miinimumhulk 12), samuti võimaluse töötada nädalas paar päeva 20 km kaugusel Simferopolis ning juhendada huvi- ringi ja olla klassijuhataja. Palka pidid Ukraina õpetajad sellise mahuga töö eest saama 170–190 grivnat kuus (Eesti õpetaja kuupalk oli sel ajal 5200 krooni kuus, grivna väärtus kõikus 2 ja 3 krooni vahel), aga seda ei saavat kool garanteerida (olime sellega ka arvestanud) nagu ka kütet

Joonis 14. Eesti kool Kontši-Šavvas ja õpilased koos õpetaja August Lukasega 1908/1909 (fotod „Krimmi kogumikus II“)

*Joonis 16. Sooja saamiseks kasutatud raudahi Aleksandrovka keskkoolis
(Mare Valge foto)*

eesti keele õpetaja (Valge 2002), mis võimaldas algselt ettevalmistustööd tema vastuvõtuks Krimmis.

Järgnes konkreetne kokkulepe Ukraina haridus- ja teadusministeeriumiga ning 2002. aasta sügisel oligi Merge Simmul kohal (õpetas 2002–2003) ja tema järel ka järgmised õpetajad: Raina Reiljan (2003–2004), Helle Aunap (2004–2006), Enda Trubok (2006–2007), Päivi Remme (2007–2008), Tiina Rekand (2008–2010) ja Christi Sepp (2010–2014). Edukas koostöö kestis 2014. aastani, kui Venemaa okupeeris Krimmi ning viimasel Eestist lähetatud õpetajal oli raskusi, et sealt koju pääseda. Ega Krimmis vähem kriitilistel aegadelgi lihtne olnud. Vabatahtlikuna 2006–2007 Eesti Tares töötanud Kristi Kruus meenutab: „Ma sattusin mitmesugustesse olukordadesse. Kogesin nii pimestavat armastust kui ka kurja vihkamist. Aeg-ajalt sain keelepeksu sihtmärgiks“ (Kruus 2007).

Krimmi-retke lõpp ja tulemused

Vähem dramaatiline ei olnud meie Kontši-Šavva külastuse lõpp: olnud pärast koolikohtumist tund aega kohaliku eesti elu eestvedaja Rita Kadil-kina kodus krimmieestlaste asju arutamas ja viinamarju söömas, saime ühte meie rühma kahest-kolmest mobiiltelefonist teate: New Yorgi kaksiktorne ei ole enam, rünnatakse Pentagoni. Lisaks niikuinii süngele meeleolule tuli hakata välja mõtlema plaani, kuidas toime tulla meie sularahadollarites reisikassaga, mis kaotas esialgu poole oma väärtusest (dollari kurss langes pärast rünnakut 50%, aga tõusis varsti endisele tasemele tagasi). Kummalisel kombel vähendas Ameerikas toimunu muret Pärnu 9. septembri metanoolitragöödia ohvrite pärast.

Lähetusaruandest: „12. ja 13. septembril tutvuti Krimmi üldolukorraga. Majanduslikus mõttes on see väga raske, kuigi viimasel ajal on suhtumine arenguvõimalustesse muutunud kohati optimistlikumaks. Vaesus, tööpuudus ja alkoholism on üksteisest tulenevad. Kohaliku elanikkonna suhtumist Eestisse ja eestlastesse võib meie poolt kogetu alusel pidada väga sõbralikuks (kuigi nähtavasti on ka teistsugust suhtumist), kuid Krimmis eneses on palju rahvastevahelisi lahendamata probleeme (ühaks olulisemaks neist tatarlaste tagasirändega seostuv).“

14. septembril toimus kohtumine Krimmi etnograafiamuuseumi direktori Juri Lapteviga, kellega arutati, kuidas kohalikke eestlasi edasi uurida (tõdeti, et sellega on kiire, sest eesti keelt oskav ja eestlastega seotud

HARIDUSMINISTEERIUM

Г-жа Ирина Супрун
Школьная, 58
Село Александровка
Красногвардейский район
Крымская Автономная Республика
Украина

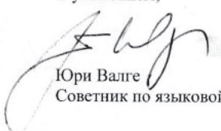
19.02.2002, nr 1-4/1263

Глубокоуважаемая госпожа Супрун!

Находясь 11 сентября 2001 года в Вашей гостеприимной школе, мы планировали на будущее, помимо прочего, возможное преподавание здесь эстонского языка и создание маленького эстонского уголка. Как нам стало известно, уголок уже основан, и мы хотим поблагодарить и поздравить Вас в связи с этим.

Как известно, между Украиной и Эстонией был подписан протокол о сотрудничестве между нашими странами в области образования, и Министерство просвещения Эстонии даже запланировало определенные средства для отправки учителя эстонского языка в Александровку на первую половину 2002/2003 учебного года. В начале апреля мы собираемся объявить конкурсе, чтобы найти подходящего учителя, и мы были бы благодарны, если бы Вы смогли сообщить нам, готовы ли Вы принять учителя из Эстонии, каковы его условия работы и жизни, какая конкретная информация и документы Вам нужны и когда.

С уважением,

Юри Валге
Советник по языковой политике

Копии: Посольство Эстонской Республики в Киеве
Эстонское культурное общество Крыма

Munga 18
50088 TARTU

Tel. (07) 350 222
Faks (07) 350 250

E-post hm@hm.ee
internet www.hm.ee

Joonis 17. Kiri Aleksandrovka keskkooli direktorile Irina Suprunile

Joonis 18. Viimane eesti keele õpetaja Christa Sepp õpilasi autasustamas. Taustal Aleksandrovka kooli direktor Irina Suprun (foto ajalehes Krimmi Eestlased, nr 22)

sündmuse mäletav põlvkond on kadumas, Ukraina riigil aga pole vahendeid uurimistöö korraldamiseks). Tagasisõidul 15. septembril toimunud rongiseminar esimesega võrreldavat vormistustaset ei saavutanud, sest rühm pillutati kogu rongi peale laiali. Seminari teemaks oli kavandatud „Eesti keele välisõpe: tähtsus ja perspektiiv“. Mingil määral oli neid teemasid käsitletud juba 7. septembril, kuid arutelud lähestikku paigutatud inimeste vahel toimusid muidugi ka tagasisõidul ning ideed esitati rahvastikuminister Katrin Saksa idaeestlastega tegelevale komisjonile, samuti võeti aluseks eesti keele välisõppe kontseptsiooni väljatöötamisel: rahvuskaaslaste programm võeti vastu 2004. ning eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppe programm 2005. aastal.

Lisaks ülalkirjeldatud haridusele, teadusele ja välisõppele käidi rongiseminaridel läbi ka teised koostatava keelestrateegia teemad. Dokumenti

Krimmi

№ 19
Talv 2010

EESTLASED

Полную версию газеты можно прочитать
в Интернете на сайте www.kredor.ee

ИНФОРМАЦИОННАЯ, ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ГАЗЕТА КРЫМСКОГО ЭСТОНСКОГО ОБЩЕСТВА КУЛЬТУРЫ
KRIMMI EESTI KULTUURISELTSI JA KRIMMI EESTLASTE TUGISELTSI VÄLJAANNE • ILMUB AASTAST 2004

Сегодня в номере:

Рите Кадилкиной -70
Александровской школе - 120 лет
Рихард Туйск - легендарный Крымский учитель
Уголок Эстонии в Сибири

UUS MARK

90 aastat Tartu
rahulepingu sõlmimisest

Tartu rahust ja Jaan
Poskast Loe lk 16 ja 31

Ajalooline kohtumine Eestis 2009.aasta detsembris. Vasakult Inda Trubok, Tiina Rekanen, Päivi Remme, Riita Kadilkina, Hele Annep, Raina Reiljan, ja Marge Simmul.

Joonis 19. Aleksandrovka kooli eesti keele õpetajad koos Riita Kadilkinaga Krimmi Eestlaste esiküljel

soovitatud ideed võis kokku võtta järgmiselt: „eesti keel peab olema Eesti teiste keelte suhtes ülimuslik ning selle spetsialistid tunnustatud (ka materiaalses mõttes) riigi ja ühiskonna eliiti kuuluvatena, sirgeselgsus rahvusvaheliste kokkulepete sõlmimisel, nimeseadusega välditud värdnimed, õiguskeele üldarusaadavus, rahvuskeelsete entsüklopeediate väljaandmine, eestikeelse terminoloogia olemasolu ja tingimused selle kasutamiseks, eestikeelne infotehnoloogia sõnavara ja eestikeelsed arvutiprogrammid võimaluste piires, keelelise väljenduse arvestamine eriainetes hindamisel, eesti keele eksam kõikidel kõrgkoolilõpetajatel, ajalehtede kvaliteetleheküljed, kõrgetasemelise eestikeelse popkultuuri ja lastekirjanduse olemasolu, tõlketegevuse kõrgtase jne“ (Valge 2001b: 731).

Küllap oleks samasugustele või lähedastele seisukohtadele keelestrateegia tekstis jõutud ka ilma rongiseminarideta. Tõsiasi on aga siiski

*Joonis 20. 2001. a septembrisõidul osalenud asendusbussi taustal
(Jüri Valge erakogu)*

see, et kirjeldatud arutluste kaudu tagati neile laiem, ka rahvusvaheline kandepind ning anti strateegia koostajatele juurde julgust ja veendumust oma seisukohtade õigsuses.

Retke tulemuste hulka võib lugeda peale edasise tegevuse algusimpulsside mitmes valdkonnas arvukad kontaktid krimmieestlastega ja infovahetuse nendega, samuti olukorra teadvustamise endale ja välismaa kolleegidele. Loodetavasti õnnestus tõsta krimmieestlaste enesehinnangut ning tugevdada nii nende rahvuslikku identiteeti.

Lühendid

krtat – krimmitatari; ukr – ukraina; vn – vene

Kirjandus

Allik, Heldin, Ljudmila Nikiforova 2011. Eestlastega seotud kohanimed Krimmis. – Krimmi kogumik III, 2011. Koost. Heldin Allik, Ljudmila Nikiforova, Meeri Nikolska, Tõnu Tender. Toim. Heldin Allik, Tõnu Tender. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 460–475.

Eestlased Krimmis 2008 = Эстонцы в Крыму. Очерки истории и культуры. Крымский этнографический музей, Крымское эстонское общество

культуры. Составители: Е. А. Лагода, Ю. Н. Лаптев, М. Р. Никольская. Симферополь: Диайпи.

EKA 2011 = Eesti keele arengukava 2011–2017. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EKAS 2004 = Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010. Tartu: AS Atlex.

Hausenberg, Anu-Reet 2001. Aleksandrovka kool. 11. september. Käsikiri Jüri Valge isiklikus arhiivis.

Kasik, Reet, Mati Erelt, Tiiu Erelt 2007. Eesti keele väljendusõpetus kõrgkoolidele. Tartu: Bookmill.

Kiri Aleksandrovka keskkooli direktorile Irina Suprunile 2002. Haridus- ja Teadusministeeriumi arhiiv. 19. veebruar, nr 1-4/1263.

Klaas-Lang, Birute 2012. Eesti keel kõrgkoolis. – Keel ja Kirjandus 3, 229–231.

Kondratjuk, Grigori 2005. Eestikeelse hariduse areng XIX sajandi lõpust XX sajandi esimese veerandini. – Krimmi kogumik II. Konverentsi „Eestlased XIX–XXI sajandil Krimmis“ ettekanded. Koost. ja toim. Tõnu Tender, Livia Viitol. Tallinn, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 204–211.

Krimmi kogumik = Krimmi kogumik [I], 2002. Konverentsi „140 aastat eestlust Krimmis“ ettekanded (09.–10.09.2001). Koost. ja toim. Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Krimmi kogumik II = Krimmi kogumik II, 2005. Konverentsi „Eestlased XIX–XXI sajandil Krimmis“ ettekanded. Koost. ja toim. Tõnu Tender, Livia Viitol. Tallinn, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.

Krimmi kogumik III = Krimmi kogumik III, 2011. Koost. Heldin Allik, Ljudmila Nikiforova, Meeri Nikolska, Tõnu Tender. Toim. Heldin Allik, Tõnu Tender. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.

Kruus, Kristi 2007 = Промочались дни. – Krimmi Eestlased 12, sügis/talv.

Rongiseminar 2001 = Eesti keele arendamise strateegia rongiseminar, 7. september 2001. Materjalid Jüri Valge isiklikus arhiivis.

Ruben, Aarne 2005. Väljarändajate saadikud Peterburis. – Krimmi kogumik II. Koost. ja toim. Tõnu Tender, Livia Viitol. Tallinn, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 151–156.

TÜ keelepõhimõtted 2009 = Tartu Ülikooli keelepõhimõtted. Tartu Ülikooli nõukogu 30. jaanuari 2009. a otsus. – UT. Universitas Tartuensis 9.

Valge, Jüri (koost.) 2001. Euroopa keelteaasta Eestis. Tartu: AS Atlex, 8.

Valge, Jüri 2001a = Ukraina eestlaste II suvepäevadest osavõtu ettevalmistamine ja osavõtt. Jüri Valge aruanne haridusminister Tõnis Lukasele, 1. oktoober.

Valge, Jüri 2001b. Euroopa keelteaasta ja eesti keele strateegia. – Keel ja Kirjandus 10, 729–731.

Valge, Jüri 2002 = Kiri Irina Suprunile, 19. veebruar. HTMi arhiiv, nr 1-4/1263.

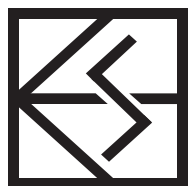
Valge, Jüri 2008. Keelekesksetest riigiprogrammidest. – Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa. Koost. Urmas Sutrop, Jüri Valge. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 113–127.

Vene Teated 2018 = Российские вести 7–8 (2210–2211), 10. detsember.

Viikberg, Jüri 2002. Eestlaste väljarändamine Krimmi. – Krimmi kogumik. Konverentsi „140 aastat eestlust Krimmis“ ettekanded (09.–10.09.2001). Koost. ja toim. Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 21–43.

Vilde, Eduard 1985. Prohvet Maltsvet. Tallinn: Eesti Raamat.

Vorgul, Oleg 2005. Eestlaste ümberasumine Krimmi aastatel 1861–1864. Krimmi Autonoomse Vabariigi Riikliku Arhiivi materjalide põhjal. – Krimmi kogumik II. Koost. ja toim. Tõnu Tender, Livia Viitol. Tallinn, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 163–173.

RINGVAADE

EMAKEELE SELTSI

103. TEGEVUSAASTA (2022)

I. Üritused

1. Konverentsid

Emakeele Selts korraldas ja kaaskorraldas 2022. aastal viis konverentsi ja seminari, kus ettekandeid peeti kokku 35.

Emakeele Seltsi ja Eesti Keele Instituudi kaaskorraldusel toimus 22. aprillil Eesti Teaduste Akadeemias ja ülekandega veebis konverents „150 aastat oma keelekorraldust“¹. Ettekandeid oli üheksa: Külli Habichti ja Annika Vihti „Alusepanijad: Stahlist Wiedemannini“, Helen Plado „Rahvakeelsus 1920. ja 1930. aastate keelekorralduses“, Reet Kasiku „Sõjajärgne periood Eesti keelekorralduses“, Krista Kerge „Emakeele Seltsi keeleteoimkond ja keelekorraldus“, Liina Lindströmi „Keelekorralduse uued võimalused kasutuspõhise keeleteaduse valguses“, Lydia Risbergi „Kas keelekasutaja korraldab keelt?“, Reili Arguse „Õpetamisest, õppimisest ja keelekorraldusest“, Maire Raadiku „Keelekorraldaja Tiiu Erelt“ ning Peeter Pälli EKI teatmiku esitlus. Ühtlasi tähistati seltsi auliikme Tiiu Ereli 80 aasta juubelit.

27. juunil toimus Tartus J. V. Veski päev (LV) teemal „Mitmekesisust eesti keel“. Ettekandeid oli seitse. Esimeses pooles „Keel ühiskonnas“ peetud ettekanded: Birute Klaas-Langi „Kogukond kui keeleõpetaja“, Sirli Zuppingu „Eesti kõrgharidus- ja teaduskeele arendamisest“ ja Irene Käosaare „Keelepööre koolis“. Teise poole ettekanded kajastasid doktoritööde vaatenurki: Helin Kase „Inglise-eesti koodikopeerimine Eesti blogides ja vlogides“, Kristina Koppeli „Näitelausete korpuspõhine automaattuvastus“, Marju Taukari „Kvantitatiivne lähenemine tõlketeaduses – päriselt?“ ning Mariann Proosi „Eesti keele kogemustajuverbide tähendused ja kasutus“. Tava kohaselt asetati J. V. Veski kalmule lilled, Veskist ja toimetamisest kõneles Reili Argus ning kõlas ühislaul.

¹ Otseülekanne on järelvaadatav aadressil <https://www.youtube.com/watch?v=YBnW96Oaj7M&list=PLLwxtFKJ8wdyASMmFF6k9IYvSYW-RasAF>.

Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverents peeti 30. septembril Tartu Ülikoolis ja veebis, kõlas kaheksa ettekannet. Esimeses osas „Keele kõla ja jõud“ tutvustas Diana Vender magistritööd „Hoiakud ja valmisolek seoses üleminekuga eestikeelsele õppele Jõhvis ja Kohtla-Järvel“, Janek Vaab uurimistööd „Leivu keele kõrisulghäälik“, Triin Aasa bakalaureusetööd „Intensiivistajad eesti noortekeeles“, Anete Kitse õpilastööd „Eri vanuses kõnelejad argisuhtluses“. Konverentsi teises osas „Keelsus ja meelsus“ rääkis Nele Karolin Teiva bakalaureusetööst „Hoiaku väljendamine eesti keele riigieksami ettevalmistuskursuse kirjandites“, Marri-Mariska Tammepeöld ja Alice Nurmela bakalaureusetööst „Tõestusmaterjal riigieksami-kirjandis: *Näiteks kirjutas A. H. Tammsaare...*“, Ingrid Mald magistritööst „Eesti Televisiooni uudistekstide tundetoon multimodaalse ja verbaalse teksti analüüsil“ ning Jaanika Hunt (kaasautor Maia Bubnov) magistritööst „III kooliastme õpilaste hinnangud ja arvamused eesti ning inglise keele tundide õppetegevuste kohta“.

Emakeele Seltsi, Eesti Keele Instituudi ja Eesti Teaduste Akadeemia koostöös sai 21. oktoobril teoks Eesti Teaduste Akadeemia saalis rahvusvahelisele põliskeelte kümnendile pühendatud hajakonverents „Eesti keeleala – põline ja rikas“². Kõlasid kolm põhiettekannet: Karl Pajusalu „Eesti keeleala kujunemine“, Jüri Viikbergi „Piirkondlikud keeleidentiteedid“ ja Eva Saare „Läänemere keelepere“. Oma tegevust tutvustasid 12 keelekogukonna esindajad Muhu- ja Hiiumaalt, Sõrvest, Kihnust, Häädemeestelt, Kuusalust, Lüganuselt, Kodaverest, Mulgi-, Seto-, Võru- ja Tartumaalt. Tähelepanu keskmes olid meie põlised keelealad, et vaagida nende praegust elujõudu ning toetada ajaloolise keelerikkuse kestlikkust, jagades selleks parimaid kogemusi.

Emakeele Seltsi ja Tallinna Ülikooli kaaskorraldusel toimus Tallinna Ülikoolis ja veebis 7. novembril tekstiuurijate traditsiooniline tekstipäev, mille raames tähistati seltsi auliikme Krista Kerge 70. sünnipäeva. Ettekandeid oli kaheksa. Tekstidest koolis rääkisid Helin Puksand ettekandes „Kumb on raskem, kas lugemine või kuulamine?“, Maigi Vija ja Riina Reinsalu „Gümnaasiumi uurimistöö kui tekst: hetkeseis ja tulevik“ ning Helena Lemendik ja Helen Hint „Metadiskursuse markerid eestikeelses akadeemilises tekstis: mis need on ja kuidas neid ära tunda“. Tekstidest ühiskonnas kõnelesid Ingrid Mald „Telekeele tundetoonid“, Peeter Tinit

² Otseülekanne on järelvaadatav aadressil <https://www.youtube.com/watch?v=QDzMf0jPF5M>.

„Andmebaasidega eesti kirjanormide lätetel“ ja Arvi Tavast „Koostöökokkuleppe ettepanek“. Head kolleegi Krista Kerget tutvustasid Merilin Aruvee ettekandega „Juhendaja Krista: eeskuju ja mõjutaja“ ning Anne Uusen „Kristast pikaage sõbra ja kolleegina“. Pärast ettekandeid esitleti seltsi toimetiste sarjas ilmunud Krista Kerge kogumikku „Sõna, see piisake meres“ (nr 80).

2. Kõnekoosolekud ja keelepäevad

Emakeele Selts korraldas 2022. aastal kaks kõnekoosolekut, ühe keelepäeva, kolm väliskeelepäeva ja ühe koolikeelepäeva. Ettekandeid esitati aasta jooksul kokku 20.

17. märtsil toimus Tartus ja veebis Emakeele Seltsi, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi ning Eesti Teaduste Akadeemia kaaskorraldusel kõnekoosolek „Ilse Lehist 100“ kolme ettekandega. Pärtel Lippus ja Eva Liina Asu andsid ülevaate Ilse Lehist panusest eesti foneetikasse, Jaan Ross tegi ettekande Ilse Lehist esimesest doktoriväitekirjast ja sellega seonduvast ning Karl Pajusalu rääkis soome-ugri prosoodia projektist.

13. oktoobril korraldasid Emakeele Selts ning Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut Tartus ja veebis kõnekoosoleku „Teismeliste keel Eestis“. Ettekandeid oli neli: Kristiina Praakli ja Virve Vihmani „Sissejuhatavat noortekeele uurimisest Eestis“, Virve Vihmani ja Mari-Liis Korkuse „Inglise keel teismeliste suulises ja tsätikorpuses: *nagu what does it mean?*“, Triin Aasa ja Liina Lindströmi „*Ilgelt kuulsaks*: intensiivistajad teismeliste suhtluses“ ning Maarja-Liisa Pilviku, Aive Mandeli, Annika Kängsepa, Annaliis Tenissoni „Parasiitsõna või suhtlusvahend? *Nagu ja mingi* kasutus teismeliste keeles“.

F. J. Wiedemanni keelepäev sai teoks koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumi, Väike-Maarja Gümnaasiumi, Väike-Maarja Vallavalitsuse, Väike-Maarja noortevolikogu ja Keeleametiga 23. septembril Väike-Maarjas ja veebis³. 2022. aasta riikliku Wiedemanni keeleauhinna pälvis Mare Koit silmapaistva tegevuse eest Eesti keeletehnoloogia ja arvuti-lingvistika rajaja ning arendajana. Laureaat istutas Väike-Maarja keeletammikusse tamme. Mare Koitu tutvustas Sirli Zupping, seejärel tegid ettekanded Mare Koit („Keel ja arvuti“), Kadri Vare („Eesti keeletehnoloogia

³ Otseülekanne on järelvaadatav aadressil <https://www.youtube.com/watch?v=xUkJfzlw2nc>.

hetkeseis ja plaanid“) ja Arvi Tavast („Keeletehnoloogia roll inimeste mõistmisel“). Päeva lõpetas vastvalminud filmi „Keelemässaja Mati Hint“ esitlus.

Väliskeelepäevad toimusid 2022. aastal Lätis, Saksamaal ja Soomes. Emakeele Seltsi kaaskorraldamisel toimus 16. juunil Lätis Ludza ajaloomuuseumis seminar „Lutsid ja läänemeresoome pärand Latgales“. Akadeemilisi ettekandeid oli kolm: Riho Grünthali „Läänemeresoomlased ja nende asualad tänapäeval“, Karl Pajusalu „Lutsi lõunaeeesti keele ajaloolised juured“, Uldis Balodise „Lutside minevik ja olevik“. 16. novembril toimus väliskeelepäev Saksamaal Greifswaldis, kus peeti ettekandeid saksa ja inglise keeles. Emakeele Seltsi poolt esinesid ettekannetega Helle Metslang „Estonisch unter den Sprachen Europas“, Renate Pajusalu „Politeness in language and conversation: Estonian and Finnish in comparison“ ja Jüri Viikberg „Zum Einfluss des Deutschen auf das Estnische“. Aasta viimane väliskeelepäev toimus 8. detsembril Helsingis, kus Ilmar Tomusk kõneles lastekirjandusest Helsingi soomlastest keeleõppijatele.

13. mail toimus Metsapoole Põhikoolis liivlasteteemaline koolikeelepäev kahe ettekandega. Karl Pajusalu rääkis Metsapoole keeleloost ja Tuuli Tuisk lähedasest liivi keelest.

II. Muu tegevus

Vikerraadios kõlasid iganädalased „Keelesäutsud“⁴ üheksa autoriga: Madis Jürviste, Airi Kapanen, Elisabeth Kaukonen, Mari Kendla, Kristina Koppel, Tiina Paet, Lydia Risberg, Kairi Tamuri ja Maria Tuulik.

Emakeele Selts ning Haridus- ja Teadusministeerium korraldasid 2021. aasta keeleteo valimise. Jaanuaris vaagis seltsi juhatus konkursile esitatud keeletegusid. Laureaadid tehti teatavaks veebiülekande vahendusel 16. märtsil Tallinnas Kadrioru Saksa Gümnaasiumis⁵. Haridusministrid valisid peaauhinna saajad, auhinna pälvisid avaliku sektori valdkondlik masintõlketehnoloogia, Vikipeedia keeleteoimetamistalgud ning Vikipeedia vabatahtlik keeleteoimetaja Kuriuss, rahvaauhinna said ALPA eestikeelsed digiõppemängud ja animeeritud rahvaluulevideod.

⁴ Keelesäutsud on järelkuulatavad aadressil <https://vikerraadio.err.ee/arhiiv/vikerhommik/keelesauts>.

⁵ Otseülekanne on järelvaadatav aadressil https://www.youtube.com/watch?v=_JLXVzI72Iw.

Emakeele Seltsi ja Keeleameti esindajana osales Killu Mei emakeelepäeva e-etteütluse ettevalmistamisel.

Akadeemilise ettekande „Kuidas kohanimed rändavad“ pidas seltsi aastakoosolekul 25. märtsil Tallinnas Tiina Laansalu. Teadussekretär Killu Mei tegi kokkuvõtte seltsi tegevusest 2021. aastal.

20. mail esitleti Emakeele Seltsi toimetiste sarja kaht artiklikogumikku: Reet Kasiku „Elav ja muutuv keel. Valik artikleid 1999–2019“ ning Hannu Remese „Eesti silda ehitamas. Valik artikleid 1978–2021“.

Seitsmendat korda toimus ettevõttenimede võistlus „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi“, kuhu laekus kandidaate seitsmes kategoorias 39 (sh 12 õpilasfirmat). Võitjad tehti teatavaks ettevõtlusnädalal oktoobri alguses. 2022. aasta laureaadid olid rahvusdomeeninime kategoorias pinnavormijad. ee, õpilasfirmade kategoorias Sõrmik, aasta uustulnuka kategoorias Kriba (Kriba Kommunikatsioon OÜ), teenindusettevõtte kategoorias Tikupoiss OÜ, tootmisettevõtte kategoorias OÜ Vahvärk, haridus- ja kultuuriasutuse kategoorias Pillikeel OÜ ning vabaühenduste kategoorias MTÜ Saunaministerium. Žüriisse kuulusid Eesti Interneti Sihtasutuse, Eesti keelenõukogu, Eesti Väike- ja Keskliste Ettevõtjate Assotsiatsiooni, Emakeele Seltsi, Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Keeleameti esindajad.

Üheteistkümmes kokkuvõttevõistlus „Tuum“ 21. ja 22. oktoobril tõi kokku 189 tööd. Nende seas oli 142 üksikvõistlejat ja 47 võistkonda, kokku 258 osalejat. Noorim osaleja oli oma vanuseks märkinud 12, vanim 54. Kokkuvõetavaks tekstiks oli helilooja ja kolumnisti Jüri Reinvere essee „Arvamusruum on muutunud tõeliseks miiniväljaks“. Töid hindasid žürii esimees Tiit Hennoste, Martin Ehala, Külli Habicht ja Jüri Valge. Võitjaks tuli Kristjan Tehu, teine auhind läks Kristina Ruderile ja kolm võrdset kolmandat auhinda said Katre Talviste, Anu Lutsepp ja Loviisa Mänd. Parima kooliõpilase auhinna pälvis Johanna Saare Hugo Treffneri Gümnaasiumist. „Tuuma“ korraldasid Eesti Keele Instituut ja Tartu Ülikooli eesti ja üldkeelteaduse instituut koos Emakeele Seltsiga. Rahaliselt toetas Haridus- ja Teadusministeerium.

Novembris toimus Tartu Ülikooli üliõpilaste õppekäik Tallinna ja Tallinna Ülikooli üliõpilaste õppekäik Tartusse. 22. novembril kohtusid Kohtla-Järve Kesklinna Põhikooli õpilaste, juhtkonna ja lastevanematega Birute Klaas-Lang, Kristiina Praakli ja Diana Memberg. Eesmärk oli selgitada eestikeelsele õppele ülemineku vajadust ja kummutada põhjendamatu hirme, pakkuda tuge ja igas mõttes kooliperet kaasata.

Novembris jagas Emakeele Selts Haridus- ja Teadusministeeriumi rahalisel toetusel kaheksandat korda välja eesti keele ja kirjanduse õpetajaks õppivatele magistriõppekava üliõpilastele kuus 400-eurost stipendiumi. 2022. aastal said stipendiumi Rait Avestik, Anett Karula, Maarja Kasema, Agnes Lea, Eileen Laidus ja Koen Planken.

III. Kirjastamine

2022. aastal trükkis ilmunud

- Emakeele Seltsi aastaraamat 67 (2022). Peatoimetaja Reili Argus, toimetaja Riina Reinsalu. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn, 2022, 248 lk;
- Hannu Remes. Artiklikogumik „Eesti silda ehitamas. Valik artikleid 1978–2021“. Emakeele Seltsi toimetised nr 79. Toimetaja Ann Siiman. Tallinn, 2022, 282 lk;
- Krista Kerge. Kogumik „Sõna, see piisake meres. Valik kirjutisi 1998–2019“. Emakeele Seltsi toimetised nr 80. Tallinn, 2022, 340 lk;
- keeleajakiri Oma Keel nr 1, 107 lk;
- keeleajakiri Oma Keel nr 2, 104 lk.

Seltsi trükiste väljaandmist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium.

IV. Raamatukogu

Emakeele Seltsi raamatukogu täienes 2022. aastal 18 trükisega, mis on saadud vahetuse, annetuse või ostu teel. Raamatukogus on arvel 6811 inventeeritud trükist. 2022. aastal digiteeriti neli varasemat väljaannet: Hella Keema „Võru keel“, Theodor Saare „Kihnu raamat“, Paul Alvre „Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat“ ja Paul Ariste „Vadja rahvalaulud ja nende keel“. Digiteeritud väljaandeid saab lugeda Eesti Rahvusraamatukogu digiarhiivis Digar ja Emakeele Seltsi kodulehel.

V. Keeletoimkond

Emakeele Seltsi keeletoimkonna vanemaks valiti seltsi aastakoosolekul 25. märtsil 2022 kaheks aastaks Urve Pirso (Riigikontroll). Keeletoimkonda kuuluvad Reili Argus (Tallinna Ülikool), Külli Habicht (Tartu

Ülikool), Reet Kasik (Tartu Ülikool), Krista Kerge (Tallinna Ülikool), Katrin Kern (Tartu Ülikool, Loomingu Raamatukogu toimetaja), Einar Kraut (vabakutseline keelenõustaja ja kõneõpetaja), Helika Mäekivi (Tartu Ülikool, Eesti Keeletoimetajate Liit), Maire Raadik (Eesti Keele Instituut), Peeter Päll (Eesti Keele Instituut) ja Arvi Tavast (Eesti Keele Instituut).

Emakeele Seltsi keeleteimkond võttis märtsis vastu otsuse teha parandusi ukraina-eesti tähetabelis. Novembriks sai keeleteimkond Eesti Keele Instituudi esildiste alusel valmis kaks otsusekavandit: morfoloogiaküsimused ((*te*)-rööpvorm, käskiv kõneviis mitmuse 1. pöördes ning sõnade *õudne*, *viis* ja *kuus* ning *julgema* rööpvormid) ning tsitaat- ja võõrsõnade vahetamine (võõrsõnade kirja pildid ja häälduse erinevus ning tsitaatsõnad).

VI. Liikmeskond

2022. aasta algul kuulus Emakeele Seltsi 392 liiget, sh 17 auliiget: Mati Erelt, Tiit Erelt, Enn Ernits, Auli Hakulinen, Helju Kaal, Marja Kallasmaa, Reet Kasik, Valve-Liivi Kingisepp, Uno Liivaku, Ellen Niit, Hannu Remes, Eevi Ross, Huno Rätsep, Lembit Vaba, Jüri Valge, Tiit-Rein Viitso ja Asta Õim. 31. detsembri 2022. aasta seisuga oli seltsis 394 liiget, sh 16 auliiget.

2022. aastal võeti Emakeele Seltsi vastu üksteist uut tegevliiget: Kristel Algvere, Helin Kask, Natalja Kitam, Liset Kivioja, Ene Künnap, Tiina Niin, Rita Niineste, Geda Paulsen, Pamela Paumäe, Kaisa Tammoja, Adele Vaks. Auliikmeks valiti Krista Kerge.

Kaks seltsiliiget avaldasid soovi välja astuda.

Meie hulgast lahkusid 2022. aastal jäädavalt Tiit Keskpaik († 26.01.2022), Meeli Sedrik († 14.05.2022), Merle Leppik († 12.06.2022), Tiit Maksim († 11.07.2022), Madis Paide († 09.08.2022), Ruth Mirov († 26.09.2022) ning auliige Tiit-Rein Viitso († 02.12.2022).

31. detsembri 2022. aasta seisuga oli seltsis 394 liiget, sh 17 auliiget.

VII. Juhatus

Augustis 2021 sai selts korralisel valimisel uue juhatuse: esimees Helle Metslang, abiesimehed Karl Pajusalu ja Tiina Laansalu ning liikmed Reili Argus, Kristiina Praakli, Andra Kütt ja Jüri Viikberg. Juhatuse voliaeg kestab kolm aastat ehk kuni märtsini 2024.

Seltsi juhatus pidas 2022. aastal 6 (veebi)koosolekut, lisaks arutleti pidevalt e-posti teel.

Emakeele Seltsi juhatus esindas Eesti keelenõukogus Helle Metslang. Eesti Keele Sihtasutuse nõukokku kuulusid Helle Metslang, Jüri Viikberg ja Karl Pajusalu. Eesti Keele Instituudi teadus- ja haldusnõukogus oli Karl Pajusalu. Eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppe nõukokku kuulus Kristiina Praakli. Emakeele Seltsi aastaraamatu kolleegiumis olid Helle Metslang, Karl Pajusalu ja Jüri Viikberg ning keeleajakirja Oma Keel kolleegiumis Helle Metslang ja Reili Argus.

VIII. Töötajad

Teadussekretärina töötas 2022. aastal Killu Mei ja raamatukogu juhatajana Annika Oherde, raamatupidaja oli Ülle Tamm.

IX. Üldisloomustus

Kui Emakeele Seltsi 2021. aasta tegevusi varjutasid tugevalt jätkuv koroonakriis ja sellest tulenevad piirangud, siis 2022. aastal sai hakata taas tegelema tavapärase tegevustega, mitmed üritused kanti paralleelselt üle ka veebis. Endiselt vahendati oma liikmetele infot mitmesuguste ürituste ja algatuste kohta. Säilis hea kontakt teiste Eestis tegutsevate humanitaarseltsidega, näiteks Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi, Õpetatud Eesti Seltsi, Laurentsiuse Seltsi ja Eesti Keeletoimetajate Liiduga. Samuti tehti koostööd välismaal tegutsevate eestlaste kogukondadega. Seltsi tegevust rahastati Eesti Teaduste Akadeemia ning Haridus- ja Teadusministeeriumi tegevustoetusest, seltsi väljaannete müügist ning liikmemaksudest ja annetustest. Seltsi koostööpartnerid olid Tartu Ülikool, Tallinna Ülikool ja Eesti Keele Instituut.

Roosikrantsi 6 kapitaalremondi valmimisega 2022. aasta teises pooles sai võimalikuks majja tagasi kolimine. Uuendusena on seltsi ruumid senise kolmanda korruse asemel esimesel korrusel.

MARIT ALAS

2022. AASTAL EMAKEELE SELTSI ÜRITUSTEL PEETUD ETTEKANDED

1. **Triin Aasa** – Intensiivistajad eesti noortekeeles (bakalaureusetöö). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 30. septembril Tartu Ülikoolis ja veebis.
2. **Triin Aasa, Liina Lindström** – *Ilgelt kuulsaks*: intensiivistajad teismeliste suhtluses. Kõnekoosolekul „Teismeliste keel Eestis“ 13. oktoobril Tartu Ülikoolis ja veebis.
3. **Reili Argus** – Õpetamisest, õppimisest ja keelekorraldusest. Konverentsil „150 aastat oma keelekorraldust“ 22. aprillil Tallinnas ja veebis.
4. **Merilin Aruvee** – Juhendaja Krista: eeskuju ja mõjutaja. Krista Kerge 70. sünnipäevale pühendatud tekstipäeval 7. novembril Tallinna Ülikoolis ja veebis.
- **Eva Liina Asu**, vt Pärtel Lippus
5. **Uldis Balodis** – Lutside minevik ja olevik. Väliskeelepäeval „Lutsid ja läänemeresoome pärand Latgales“ 16. juunil Lätis Ludza ajaloomuuseumis.
- **Maia Bubnoy**, vt Jaanika Hunt
6. **Riho Grünthal** – Läänemeresoomlased ja nende asualad tänapäeval. Väliskeelepäeval „Lutsid ja läänemeresoome pärand Latgales“ 16. juunil Lätis Ludza ajaloomuuseumis.
7. **Külli Habicht, Annika Viht** – Alusepanijad: Stahlist Wiedemannini. Konverentsil „150 aastat oma keelekorraldust“ 22. aprillil Tallinnas ja veebis.
- **Helen Hint**, vt Helena Lemendik
8. **Jaanika Hunt** (ja **Maia Bubnov**) – III kooliastme õpilaste hinnangud ja arvamused eesti ning inglise keele tundide õppetegevuste kohta (magistritöö). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 30. septembril Tartu Ülikoolis ja veebis.
9. **Reet Kasik** – Sõjajärgne periood Eesti keelekorralduses. Konverentsil „150 aastat oma keelekorraldust“ 22. aprillil Tallinnas ja veebis.

10. **Helin Kask** – Inglise-eesti koodikooperimine Eesti blogides ja vlogides. J. V. Veski päeval (LV) „Mitmekesistuv eesti keel“ 27. juunil Tartus.
11. **Krista Kerge** – Emakeele Seltsi keeleteimkond ja keelekorraldus. Konverentsil „150 aastat oma keelekorraldust“ 22. aprillil Tallinnas ja veebis.
12. **Anete Kitse** – Eri vanuses kõnelejad argisuhtluses (õpilase uurimistöö). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 30. septembril Tartu Ülikoolis ja veebis.
13. **Birute Klaas-Lang** – Kogukond kui keeleõpetaja. J. V. Veski päeval (LV) „Mitmekesistuv eesti keel“ 27. juunil Tartus.
14. **Mare Koit** – Keel ja arvuti. F. J. Wiedemanni keelepäeval 23. septembril Väike-Maarjas ja veebis.
15. **Kristina Koppel** – Näitelausete korpuspõhine automaattuvastus. J. V. Veski päeval (LV) „Mitmekesistuv eesti keel“ 27. juunil Tartus.
 - **Mari-Liis Korkus**, vt Virve Vihman
 - **Annika Kängsepp**, vt Maarja-Liisa Pilvik
16. **Irene Käosaar** – Keelepööre koolis. J. V. Veski päeval (LV) „Mitmekesistuv eesti keel“ 27. juunil Tartus.
17. **Tiina Laansalu** – Kuidas kohanimed rändavad. Emakeele Seltsi aastakoosolekul 25. märtsil Tallinnas.
18. **Helena Lemendik, Helen Hint** – Metadiskursuse markerid eesti-keelses akadeemilises tekstis: mis need on ja kuidas neid ära tunda. Krista Kerge 70. sünnipäevale pühendatud tekstipäeval 7. novembril Tallinna Ülikoolis ja veebis.
19. **Liina Lindström** – Keelekorralduse uued võimalused kasutuspõhise keeleteaduse valguses. Konverentsil „150 aastat oma keelekorraldust“ 22. aprillil Tallinnas ja veebis.
 - **Liina Lindström**, vt Triin Aasa
20. **Pärtel Lippus, Eva Liina Asu** – Ilse Lehiste panusest eesti foneetikasse. Kõnekoosolekul „Ilse Lehiste 100“ 17. märtsil Tartu Ülikoolis ja veebis.
21. **Ingrid Mald** – Eesti Televisiooni uudistekstide tundetoon multimodaalse ja verbaalse teksti analüüsil (magistritöö). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 30. septembril Tartu Ülikoolis ja veebis.
22. **Ingrid Mald** – Telekeele tundetoonid. Krista Kerge 70. sünnipäevale pühendatud tekstipäeval 7. novembril Tallinna Ülikoolis ja veebis.

- **Aive Mandel**, vt Maarja-Liisa Pilvik
- 23. **Killu Mei** – Kokkuvõtte seltsi tegevusest 2021. aastal. Emakeele Seltsi aastakoosolekul 25. märtsil Tallinnas.
- 24. **Helle Metslang** – Estnisch unter den Sprachen Europas. Väliskeelepäeval 16. novembril Saksamaal Greifswaldis.
- **Alice Nurmela**, vt Marri-Mariska Tammepõld
- 25. **Karl Pajusalu** – Soome-ugri prosoodia projektist. Kõnekoosolekul „Ilse Lehist 100“ 17. märtsil Tartu Ülikoolis ja veebis.
- 26. **Karl Pajusalu** – Metsapoole keeleloost. Koolikeelepäeval 13. mail Metsapoole Põhikoolis Pärnumaal.
- 27. **Karl Pajusalu** – Lutsi lõunaesti keele ajaloolised juured. Väliskeelepäeval „Lutsid ja läänemeresoome pärand Latgales“ 16. juunil Lätis Ludza ajaloomuuseumis.
- 28. **Karl Pajusalu** – Eesti keeleala kujunemine. Rahvusvahelisele põliskeelte kümnendile pühendatud konverentsil „Eesti keeleala – põline ja rikas“ 21. oktoobril Tallinnas ja veebis.
- 29. **Renate Pajusalu** – Politeness in language and conversation: Estonian and Finnish in comparison. Väliskeelepäeval 16. novembril Saksamaal Greifswaldis.
- 30. **Maarja-Liisa Pilvik, Aive Mandel, Annika Kängsepp, Annaliis Tenisson** – Parasiitsõna või suhtlusvahend? *Nagu ja mingi* kasutus teismeliste keeles. Kõnekoosolekul „Teismeliste keel Eestis“ 13. oktoobril Tartu Ülikoolis ja veebis.
- 31. **Helen Plado** – Rahvakeelsus 1920. ja 1930. aastate keelekorralduses. Konverentsil „150 aastat oma keelekorraldust“ 22. aprillil Tallinnas ja veebis.
- 32. **Kristiina Praakli, Virve Vihman** – Sissejuhatavat noortekeele uurimisest Eestis. Kõnekoosolekul „Teismeliste keel Eestis“ 13. oktoobril Tartu Ülikoolis ja veebis.
- 33. **Mariann Proosi** – Eesti keele kogemustajuverbide tähendused ja kasutus. J. V. Veski päeval (LV) „Mitmekesistuv eesti keel“ 27. juunil Tartus.
- 34. **Helin Puksand** – Kumb on raskem, kas lugemine või kuulamine? Krista Kerge 70. sünnipäevale pühendatud tekstipäeval 7. novembril Tallinna Ülikoolis ja veebis.
- 35. **Peeter Päll** – EKI teatmiku esitlus. Konverentsil „150 aastat oma keelekorraldust“ 22. aprillil Tallinnas ja veebis.

36. **Maire Raadik** – Keelekorraldaja Tiiu Erelt. Konverentsil „150 aastat oma keelekorraldust“ 22. aprillil Tallinnas ja veebis.
- **Riina Reinsalu**, vt Maigi Vija
37. **Lydia Risberg** – Kas keelekasutaja korraldab keelt? Konverentsil „150 aastat oma keelekorraldust“ 22. aprillil Tallinnas ja veebis.
38. **Jaan Ross** – Ilse Lehiste esimesest doktoriväitekirjast ja sellega seonduvast. Kõnekoosolekul „Ilse Lehiste 100“ 17. märtsil Tartu Ülikoolis ja veebis.
39. **Eva Saar** – Läänemere keelepere. Rahvusvahelisele põliskeelte kümnenendile pühendatud konverentsil „Eesti keeleala – põline ja rikas“ 21. oktoobril Tallinnas ja veebis.
40. **Sirli Zupping** – Eesti kõrgharidus- ja teaduskeele arendamisest. J. V. Veski päeval (LV) „Mitmekesistuv eesti keel“ 27. juunil Tartus.
41. **Sirli Zupping** – F. J. Wiedemanni 2022. aasta keeleauhinna laureaadi Mare Koidu tutvustus. F. J. Wiedemanni keelepäeval 23. septembril Väike-Maarjas ja veebis.
42. **Marri-Mariska Tammepõld, Alice Nurmela** – Tõestusmaterjal riigieksamikirjandis: *Näiteks kirjutas A. H. Tammsaare...* (bakalaureusetöö). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 30. septembril Tartu Ülikoolis ja veebis.
43. **Marju Taukar** – Kvantitatiivne lähenemine tõlketeaduses – päriselt? J. V. Veski päeval (LV) „Mitmekesistuv eesti keel“ 27. juunil Tartus.
44. **Arvi Tavast** – Keeletehnoloogia roll inimeste mõistmisel. F. J. Wiedemanni keelepäeval 23. septembril Väike-Maarjas ja veebis.
45. **Arvi Tavast** – Koostöökokkuleppe ettepanek. Krista Kerge 70. sünnipäevale pühendatud tekstipäeval 7. novembril Tallinna Ülikoolis ja veebis.
46. **Nele Karolin Teiva** – Hoiaku väljendamine eesti keele riigieksami ettevalmistuskursuse kirjandites (bakalaureusetöö). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 30. septembril Tartu Ülikoolis ja veebis.
- **Annaliis Tenisson**, vt Maarja-Liisa Pilvik
47. **Peeter Tinit** – Andmebaasidega eesti kirjanormide lätetel. Krista Kerge 70. sünnipäevale pühendatud tekstipäeval 7. novembril Tallinna Ülikoolis ja veebis.
48. **Ilmar Tomusk** – Lastekirjandusest Helsingi soomlastest keeleõppijatele. Väliskeelepäeval 8. detsembril Soomes Helsingis.

49. **Tuuli Tuisk** – Lähedasest liivi keelest. Koolikeelepäeval 13. mail Metsapoole Põhikoolis Pärnumaal.
50. **Anne Uusen** – Kristast pikaagse sõbra ja kolleegina. Krista Kerge 70. sünnipäevale pühendatud tekstipäeval 7. novembril Tallinna Ülikoolis ja veebis.
51. **Janek Vaab** – Leivu keele kõrisulghäälik (uurimistöö). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 30. septembril Tartu Ülikoolis ja veebis.
52. **Kadri Vare** – Eesti keeletehnoloogia hetkeseis ja plaanid. F. J. Wiedemanni keelepäeval 23. septembril Väike-Maarjas ja veebis.
53. **Diana Vender** – Hoiakud ja valmisolek seoses üleminekuga eestikeelsele õppele Jõhvis ja Kohtla-Järvel (magistritöö). Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 30. septembril Tartu Ülikoolis ja veebis.
54. **Virve Vihman, Mari-Liis Korkus** – Inglise keel teismeliste suulises ja tsätikorpuses: *nagu what does it mean?*“. Kõnekoosolekul „Teismeliste keel Eestis“ 13. oktoobril Tartu Ülikoolis ja veebis.
- **Virve Vihman**, vt Kristiina Praakli
- **Annika Viht**, vt Külli Habicht
55. **Jüri Viikberg** – Zum Einfluss des Deutschen auf das Estnische. Väliskeelepäeval 16. novembril Saksamaal Greifswaldis.
56. **Jüri Viikberg** – Piirkondlikud keeidentiteedid. Rahvusvahelisele põliskeelte kümnendile pühendatud konverentsil „Eesti keeleala – põline ja rikas“ 21. oktoobril Tallinnas ja veebis.
57. **Maigi Vija, Riina Reinsalu** – Gümnaasiumi uurimistöö kui tekst: hetkeseis ja tulevik. Krista Kerge 70. sünnipäevale pühendatud tekstipäeval 7. novembril Tallinna Ülikoolis ja veebis.

2022. AASTAL EMAKEELE SELTSILE SAADETUD VÕI KINGITUD KIRJANDUS

Ajakirjad, kogumikud ja aastaraamatud

Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti. Helsinki: Kirjallisuudentutkijain Seura. 2021, 4; 2022, 1, 2, 3.

Eesti Keeletoimetajate Liidu aastaraamat 2018, 2019, 2020, 2021.

Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. 2020, 2; 2021, 3, 4; 2022, 1, 2, 3.

Muid väljaandeid

Eesti kõnekäänud I. Tartu: EMK Teaduskirjastus, 2020. 1148 lk.

Eesti kõnekäänud II. Tartu: EMK Teaduskirjastus, 2020. 1150 lk.

Generatiivse grammatika grupi juubelikoosolek. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, 2015. 44 lk.

Kodavere tüüruamat. Rupsi küla: Liivi Muuseum, 2020. 95 lk.

Muhu murdelood II. Koguva: Muhu Pärandikool, 2016. 198 lk.

Pisukase rantlase aabits. Loksa: Rannakiele Keskus, 2021. 40 lk.

Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. Helsinki: Société Néophilologique.

CIX. Writing literary worlds in a foreign language: proceedings of the Seminar, Helsinki, September 24, 2021. Edited by Enrico Garavelli, Christian Rink, Begoña Sanromán Vilas, Elina Suomela-Härmä. 2022. 150 lk.

Tietolipas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

266. Virtuaalinen kotiseutu. Toim. Sulevi Riukulehto, Ari Haasio. 2020. 235 lk.

Koostanud
ANNIKA OHERDE

2022. AASTAL MANALA TEELE LÄINUD EMAKEELE SELTSI LIIKMED

Tiiu Keskpaik (24.03.1937–26.01.2022)

Meeli Sedrik (07.10.1968–14.05.2022)

Merle Leppik (05.05.1936–12.06.2022)

Madis Paide (16.03.1946–09.08.2022)

Tiit Maksim (30.09.1941–11.07.2022)

Ruth Mirov (24.11.1928–26.09.2022)

auliige Tiit-Rein Viitso (04.03.1938–02.12.2022)

IN MEMORIAM

MEELI SEDRIK

07.10.1968–14.05.2022

2022. aastal lahkus raske haiguse tagajärjel Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf, sõnavara uurija, koolitaja ja toimetaja Meeli Sedrik. Emakeele Seltsi liige oli Meeli alates 1995. aastast, aastatel 1995–1997 keeleteoimkonna liige.

Hiiumaalt pärit Meeli tuli Tartu ülikooli eesti filoloogiat õppima 1987. aastal. Hiiumaa päritolu määras uurimisvaldkonna valiku: huvi murdesõnade vastu realiseerus diplomitöös „Hiiu murrakute sõnastik“ (1992, juhendaja Huno Rätsep). Töö eesmärk oli kokku koguda ja esitada Hiiu murrakute eriomane sõnavara. Saadud andmebaasiga töötamine pani aluse sõnavaratöökaks ka edaspidises elus. Meeli magistritöö lähtus eesti keeleteaduses huvi äratanud probleemist, Lääne-Eesti ja Edela-Soome murrete lähedusest. Magistritöö „Hiiu murrakute ja Edela-Soome murrete ühissõnavarast“ valmis 1994. aastal. Magistri- ja doktoriõppe käigus avanes võimalus materjali kogumiseks ja enesetäiendamiseks Turu ja Uppsala ülikoolis.

Õpingute kõrval rakendati Meeli õppetööle ning ta juhtis eesti keele proseminari, murdepraktikat ja pidas heakeelsuse kursusi (tolleaegsete nimetustega kirjaliku ja suulise väljenduse õpetus, eesti õigekeelsus ja väljendusõpetus või eesti keel).

Meeli jättis jälje ka Eesti Õiguskeele Keskuse tegemistesse, kus ta töötas 2000.–2003. aastani. Lahket ja rahuliku meelega Meelit meenutavad sealsed Tartu töökaaslased kui kogenuimat ja tugevaimat keeleteoimetajat, kellega üheskoos Euroopa Liidu õigustekstide maailma avastati.

Alates 2003. aastast töötas Meeli Eesti Keele Instituudis, alguses teaduri, hiljem leksikograafi ja vanemleksikograafina.

Meelist kujunes kodukandi juurte suurepärase tunnetuse ja mitmekülgse õpingupagasiga hea Eesti murrete, eriti Hiiumaa keele asjatundja. Ta kirjutas koos Järvi Koklaga murdeülevaate Hiiumaa koguteosele (2015). Asendamatu oli ta hiiu keelt puudutavate raamatute toimetajana (nt „Hiiu sõnaraamat“ 2015, „Hiiu keele raamand“ 2016). Mitmes teadusartiklis käsitles ta Hiiumaa murdesõnade päritolu, nt „Trintsid“ (2000), „Reimand“ (2006), „Vaad, kus karnak“ (2009), „Tips“ (2013), „Veel ühest kannikesesinisest“ (2014).

Meeli põhitööks sai eesti etümoloogiline leksikograafia. Ta oli üks 2012. aastal valminud „Eesti etümoloogiasõnaraamatu“ autoritest ning Eesti Keele Instituudis pooleli oleva akadeemilise eesti etümoloogilise sõnaraamatu autoreid. Sõnaraamatutöödki sai ühendada oma uurimisvaldkonnaga: akadeemilise eesti etümoloogilise sõnaraamatu koostamisel võttis Meeli enda esimeseks ülesandeks rootsi ja eestirootsi laenud. Iseloomustavad ju need laenurühmad ka Hiiumaa sõnavara. Viljaka uurijana esines Meeli ettekannetega konverentsidel ja avaldas mitmeid teadusartikleid, doktorantuuri perioodil magistri- ja doktoritöö teemal, instituudi perioodil aga keskendudes peamiselt üksiksõnade etümologiseerimisele. Suurema ülevaateartiklina nimetatagu koos kolleegide Iris Metsmäe ja Sven-Erik Soosaarega valminud „Eesti kirjakeele tüvevara päritolu arvudes“ (2013). Viimaseks artikliks jäi „Meremehel piab olema kümme `kepsi“ (2021). Aastal 2020 pälvis ta koos kolleeg Udo Uiboga ajakirja Keel ja Kirjandus lühikirjutiste kategoorias aastaauhinna eesti kullimängunimetuste päritolu käsitleva artikli „Trips, traps, trull, sina oled kull“ eest.

Sisukatest töödest, millesse Meeli oma panuse andis, on pärjatud keeleteo rahvaauhinna 2012. aastal „Eesti etümoloogiasõnaraamat“ ja 2015. aastal „Hiiu sõnaraamat“.

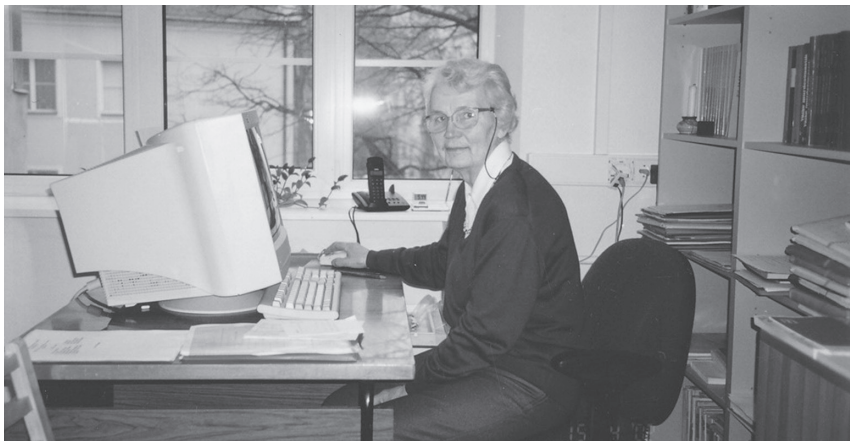
Meeli oli mitmekülgne keele ja teaduse populariseerija, tema kirjutisi on ilmunud ajakirjas Oma Keel ja ERRi teadusportaal Novaator, ta oli Eesti Keele Instituudi keeleklippide stsenaariumide autoreid. Olulise osa Meeli tegevusest moodustasid heakeelsuskoolitused, mis said alguse Tartu Ülikooli õpetamistöö ja Eesti Õiguskeele Keskuse aegadest. Koolitama kutsuti teda nii Brüsselisse kui ka keelehooldekeskuse vahendusel Eesti eri paigusse. Samuti oli ta hinnatud keeleteoimetaja, kelle käe alla jõudis nii keeleteoseid kui ka oma valdkonnast väljapoole jäänud raamatuid.

Teadlase ja toimetajana iseloomustasid Meelit äärmine põhjalikkus ja täpsus, kolleegina sügav kohusetunne ja nõudlikkus nii enda kui teiste töö kvaliteedi suhtes. Meeli oli põhimõttekindel inimene, kes ei kartnud oma arvamust välja öelda, ning ustav kaaslane, kes oli enesestmõistetavalt valmis panustama tülikategi ülesannete täitmisel, kellelt sai ikka asjalikku nõu ning kelle toetusele ja abile võis alati kindel olla.

On äärmiselt kurb, et Meeli ei jõudnud näha oma suurima töö, akadeemilise eesti etümoloogilise sõnaraamatu valmimist. Sõnaraamatu töörühma on jäänud tühi koht, sest Meeli aastatega kogunenud pädevust on väga raske asendada. Sõnaraamatu käsikirjas on aga ligi 1900 Meeli koostatud märksõnaartiklit, lisaks rootsi ja eestirootsi laenudele soome, alamsaksa, saksa ja vene laenude valdkonnast, samuti tehistüvedest. See töö alles ootab ilmumist.

IRIS METSMÄGI,
ANNIKA HUSSAR,
ELLEN NIIT

Foto: Annika Lepp

HELJU KAALU MÄLESTUSEKS

19. jaanuaril 2023. aastal, veidi vähem kui kaks kuud enne 93. sünnipäeva jõudis lõpule Helju Kaalu, Emakeele Seltsi kauaaegse teadussekretäri elutee.

Helju Kaal (Kübar) sündis Räpina vallas Raadama külas ja suri Räpina hooldekodus. Ring oli täis saanud. Ta oskust näha iga asja positiivset ja päikeselist poolt väljendab repliik, et on nüüd taas koju ja omade sekka jõudnud. Ümberringi on palju tuttavaid ja tuttavate tuttavaid, kellega on ühiseid mälestusi või mälestuste mälestusi.

Üle 50 aasta oma elust teenis Helju Kaal Emakeele Seltsi. Ta teadis kõike, tundis kõiki ja oskas seltsi elu korraldada nii, et jäi mulje, nagu laabuks kõik iseenesest. Alati kohal, alati osavõtlik ja abivalmis, sõbralik, täpne ja usaldusväärne. Helju Kaal tegi seltsis kõike, alates raamatukogust ja raamatupidamisest ning lõpetades koosolekukutsete väljasaatmisega. Ta protokollis kõiki koosolekuid, suhtles murdekorrespondentidega, korraldas keelepäevi jne, jne. Lihtsam oleks vist leida valdkondi, milles ta ei osalenud. Helju töötas koos kuue Emakeele Seltsi teadussekretäri (kõige kauem, ligi 20 aastat, koos Heino Ahvenaga) ja peaaegu iga kord,

kui tööle tuli uus teadussekretär, arvas Helju, et aitab uuel inimesel tööga tuttavaks saada ja läheb siis pensionile. Tegelikult pensioneerus ta alles 2012. aastal 82-aastasena.

1990. aastate algul sai Emakeele Selts esimese arvuti ja Helju Kaal õppis seda kiiresti kasutama. Üha enamale seltsi liikmeile sai nüüd hakata infot edastama e-posti teel ning võis unustada kirjutusmasinad, kopeerpaberid, ümbrikud ja postmargid. Juba mõne aasta pärast sisestas Helju arvutisse foneetiliste märkidega murdetekste ja oli kolme Emakeele Seltsi korrespondentide tekstikoite (2005, 2008, 2012) juures nii sisuline kui ka tehniline toimetaja.

2010. aastal valiti Helju Kaal Emakeele Seltsi auliikmeks. See oli olnud nii hästi hoitud saladus, et siiani on meeles tema üllatus ja liigutus, kui uudis seltsi aastakoosolekul teatavaks tehti.

Elus on aga muudki peale töö. Helju Kaal laulis aastaid teaduste akadeemia naiskooris. Ta on laulnud nii Tormist kui ka Carl Orffi, käinud kooriga mitmel laulupeol ja külalisesinemisel Soomes. Võimlemisrühmas osales ta peaaegu 90. sünnipäevani, võttis osa nii teadlaste maja kui ka Eesti Keele Instituudi tegevusest. Kodukohas Räpinas käis Helju, kuni jõudu jätkus. Seal oli ema, noorem õde, samuti keskkooliaegne emakeeleõpetaja, kes oli korra lausa Eesti kõige vanem inimene ja kellest Helju rääkis alati väga soojalt. Nad kõik lahkusid enne Heljut, kuid kodu ei jäänud tühjaks, sinna tuli elama Helju õetütar.

Helju oli armastav ja hoolikas pereema. Oli kurb, et ta pidi matma oma poja, hiljem ka abikaasa, kuid ta suutis oma raskeid kaotusi kanda mehiselt ja murdumata. Vanaema ja vanaisa toetasid oma noorukest miniat ja tillukest lapselast, kuni neil selleks jõudu jätkus. Helju jõudis olla väga uhke ja õnnelik vanavanaema ja ära näha sellegi, kuidas pojatütrepoe läks kooli.

Helju käis ajaga kaasas kuni kõrge vanuseni. Kui jõudis kätte aeg, mil poes käia tundus liiga raske, maksis Helju abitoetajale ostude eest pangaülekandega arvutis, nii polnud vaja muretseda, kuidas automaadist sularaha kätte saaks. Ka maailmas toimuvaga oli ta alati kursis. Lahkumise päeva hommikulgi olevat ta veel alanud päeva ajalehedki läbi vaadanud. Helju Kaalust jääb meile mälestus kui väga heast ja helgest inimesest, truust ja ustavast sõbrast, armsast emast, vanaemast ja vanavanaemast. Ta elas oma tegusa elu lõpuni. Puhka rahus, armas Helju!

ANU HAAK

EMAKEELE SELTSI JUUBILARID 2022. AASTAL

JAANUAR	09.01	Mall Hiimäe	85
	22.01	Haldur Õim	80
	22.01	Tiina Malt	50
	23.01	Tiia Margus	50
VEEBRUAR	03.02	Eha Tammo	65
	05.02	Johanna Laakso	60
	05.02	Aivar Põldvee	60
	06.02	Ottilie Kõiva	90
	08.02	Külvi Pruuli	80
	11.02	Kristel Ress	45
	16.02	Matti Punttila	85
	24.02	Valve Kullus	90
MÄRTS	01.03	Helika Mäekivi	50
	02.03	Riina Reinsalu	40
	04.03	Mariko Faster	45
	12.03	Egle Heinsar	40
	17.03	Evi Juhkam	90
	18.03	Sander Liivak	50
	19.03	Birute Klaas-Lang	65
	23.03	Tiiu Salasoo	90
	23.03	Kadri Sõrmus	50
APRILL	03.04	Jingyi Gao	40
	05.04	Jaan Ross	65
	08.04	Kristi Salve	80
	12.05	Maia Rõigas	80
	13.04	Leili Punga	60
	13.04	Tiina Laansalu	40
	20.04	Tiiu Erelt	80
	23.05	Rein Saukas	75
	28.04	Maret Einmann	45

MAI	09.05	Maren Toom	60
	15.05	Mare Onga	70
	17.05	Heete Sahkai	50
	19.05	Lea Jürgenstein	55
	22.05	Petar Kehayov	50
	26.05	Leelo Kingisepp	55
JUUNI	03.06	Andres Hallmägi	65
	04.06	Eha Viluoja	75
	09.06	Helena Sulkala	75
	20.06	Marju Vilbaste	85
	28.06	Tõnu Seilenthal	75
JUULI	16.07	Mall Kaevats	75
AUGUST	10.08	Mati Vihman	70
	12.08	Ilmari Lahti	85
	20.08	Aita Maasik	95
	22.08	Mari Sarv	50
	28.08	Maarika Teral	50
SEPTEMBER	02.09	Elsa Pajumaa	90
	06.09	Ellen Karu	90
	07.09	Aili Kiin	70
	12.09	Ann Kask	75
	25.09	Piret Voll	55
	29.09	Maia-Ülle Väkrum	90
OKTOOBER	15.10	Pärle Raud	50
	19.10	Kersti Boiko	60
	23.10	Kristiina Praakli	45
	24.10	Katrin Kern	55
NOVEMBER	07.11	Krista Kerge	70
	16.11	Reili Argus	55
	20.11	Silva Tomingas	70
	28.11	Leelo Padari	60
DETSEMBER	21.12	Ann Veismann	50
	25.12	Mare Kitsnik	60
	28.12	Huno Rätsep	95
	30.12	Kai Völili	75

EMAKEELE SELTSI LIIKMED

31.12.2022 SEISUGA

AULIIKMED

Mati Erelt (Tallinn)
Tiiu Erelt (Tallinn)
Enn Ernits (Tartu)
Auli Hakulinen (Helsingi)
Helju Kaal (Tallinn)
Marja Kallasmaa (Tallinn)
Reet Kasik (Tartu)
Krista Kerge (Tallinn)
Valve-Liivi Kingisepp (Tartu)
Uno Liivaku (Tallinn)
Ellen Niit (Tartu)
Hannu Remes (Kajaani)
Eevi Ross (Tallinn)
Huno Rätsep (Tartu)
Lembit Vaba (Saku)
Jüri Valge (Tartu)
Asta Õim (Muraste)

TEGEVLIKMED

Kätlin Aare (Tartu)
Triin Aasa (Järvamaa)
Katrin Aava (Tallinn)
Kai Adamson (Tallinn)
Erika Ader (Tallinn)
Mari Aigro (Tartu)
Sirje Ainsaar (Saku)
Marit Alas (Tallinn)
Tiina Alekõrs (Tartu)

Kristel Algvere (Tartu)
Pilvi Alp (Tallinn)
Jaan Alver (Tallinn)
Reili Argus (Tallinn)
Pille Arnek (Tartu)
Kari Aro (Turu)
Sirje Arro (Tallinn)
Madis Arukask (Tartu)
Eva Liina Asu-Garcia (Tartu)

Uldis **Balodis** (USA)
 Kristiina **Bernhardt** (Harjumaa)
 Rogier **Blokland** (Uppsala)
 Kersti **Boiko** (Riia)
 Antoine **Chalvin** (Pariis)
 Anna **Edela** (Tartu)
 Kaja **Eenlaid** (Tartu)
 Martin **Ehala** (Tallinn)
 Mart **Eiman** (Tallinn)
 Maret **Einmann** (Tallinn)
 Liis **Ermus** (Tallinn)
 Valts **Ernštreits** (Carnikava)
 Pille **Eslon** (Tallinn)
 Mariko **Faster** (Võru)
 Linda **Freienthal** (Vinni)
 Jingyi **Gao** (Peking)
 Olga **Gerassimenko** (Tartu)
 Riho **Grünthal** (Helsingi)
 Satu **Grünthal** (Helsingi)
 Anu **Haak** (Tallinn)
 Külli **Habicht** (Tartu)
 Paul **Hagu** (Tartu)
 Tiina **Halling** (Tartu)
 Andres **Hallmägi** (Tallinn)
 Sirje **Hassinen** (Vantaa)
 Anu-Reet **Hausenberg** (Tallinn)
 Egle **Heinsar** (Tallinn)
 Heinike **Heinsoo** (Tartu)
 Reet **Hendrikson** (Tartu)
 Ülle **Hendrikson** (Tartu)
 Tiit **Hennoste** (Tartu)
 Mall **Hiiemäe** (Tartu)
 Katrin **Hiietam** (Manchester)
 Rutt **Hinrikus** (Tartu)
 Helen **Hint** (Tartu)
 Annika **Hussar** (Tallinn)
 Anu **Ilus** (Tallinn)
 Sulev **Iva** (Tartu)
 Tiiu **Jaago** (Tartu)
 Marje **Joalaid** (Tallinn)
 Piret **Joalaid** (Tallinn)

Maris **Johannes** (Tallinn)
 Evi **Juhkam** (Tallinn)
 Maris **Jõks** (Tallinn)
 Priit **Järve** (Tallinn)
 Piret **Järvela** (Tallinn)
 Lea **Jürgenstein** (Tartu)
 Maria **Jürimäe** (Tartu)
 Brita **Kaasik** (Tallinn)
 Üllar **Kadai** (Hargla)
 Mall **Kaevats** (Tallinn)
 Annekatrin **Kaivapalu** (Tallinn)
 Karin **Kaldamäe** (Tallinn)
 Jelena **Kallas** (Tallinn)
 Aldo **Kals** (Tartu)
 Mari-Liis **Kalvik** (Noarootsi)
 Kalli-Merike **Karise** (Tallinn)
 Merit **Karise** (Saaremaa)
 Ellen **Karu** (Tallinn)
 Maarja **Kasema** (Tallinn)
 Aleks **Kasepalu** (Tartu)
 Reet **Kasik** (Tartu)
 Ann **Kask** (Tartu)
 Helin **Kask** (Laagri)
 Riina **Kasser** (Tallinn)
 Tiina **Kattel** (Tartu)
 Elisabeth **Kaukonen** (Tartu)
 Leelo **Keevallik** (Linköping)
 Petar **Kehayov** (Tartu)
 Mari **Kendla** (Tallinn)
 Katrin **Kern** (Tartu)
 Liina **Kesküla** (Tallinn)
 Aili **Kiin** (Viljandi)
 Taima **Kiisverk** (Tallinn)
 Tiina **Kikerpill** (Tartu)
 Leelo **Kingisepp** (Tallinn)
 Pille **Kippar** (Tallinn)
 Natalja **Kitam** (Tallinn)
 Mare **Kitsnik** (Tallinn)
 Evelin **Kivimaa** (Tallinn)
 Liset **Kivioja** (Võru)
 Birute **Klaas-Lang** (Tartu)

Aime **Klandorf** (Kehtna)
 Väino **Klaus** (Tallinn)
 Mari **Koik** (Tallinn)
 Agnes **Kolga** (Keila)
 Kaidi **Kolsar** (Tallinn)
 Eino **Koponen** (Helsingi)
 Kristina **Koppel** (Tallinn)
 Kadri **Koreinik** (Tartu)
 Mari-Liis **Korkus** (Tallinn)
 Ekaterina **Kornilitsina** (Tartu)
 Ingrid **Krall** (Kuusalu)
 Einar **Kraut** (Tallinn)
 Mihhail **Kremez** (Tallinn)
 Piret **Kriivan** (Tallinn)
 Reet **Kroll** (Tartu)
 Valve **Kullus** (Tallinn)
 Ott **Kurs** (Tartu)
 Margit **Kuusk** (Tartu)
 Kristin **Kuutma** (Tallinn)
 Mari **Kõiv** (Tallinn)
 Mare **Kõiva** (Tartu)
 Otilie **Kõiva** (Tallinn)
 Marju **Kõivupuu** (Tallinn)
 Helen **Kõrgesaar** (Tallinn)
 Irene **Käosaar** (Tallinn)
 Inge **Käsi** (Tartu)
 Irina **Külmoja** (Tartu)
 Annika **Küngas** (Kopenhaagen)
 Ago **Künnap** (Tartu)
 Ene **Künnap** (Tartu)
 Aili **Künstler** (Tallinn)
 Andra **Kütt** (Tallinn)
 Astrid **Küüts** (Laagri)
 Johanna **Laakso** (Helsingi)
 Klaus **Laalo** (Helsingi)
 Heli **Laanekask** (Tartu)
 Kirsi **Laanesoo** (Tartu)
 Helga **Laanpere** (Tallinn)
 Tiina **Laansalu** (Tallinn)
 Triinu **Laar** (Tartu)
 Helje **Laas** (Tartu)

Ilmari **Lahti** (Tallinn)
 Vahur **Laiapea** (Tallinn)
 Kaisa **Lamsoo** (Tallinn)
 Margit **Langemets** (Tallinn)
 Kari **Laukkanen** (Helsingi)
 Tiina **Leemets** (Tallinn)
 Maeve **Leivo** (Põlvamaa)
 Kersti **Lepajõe** (Tartu)
 Jane **Lepasaar** (Tallinn)
 Nansi **Leppik** (Tallinn)
 Peep **Leppik** (Helme)
 Sander **Liivak** (Rakvere)
 Irja **Lindström** (Vantaa)
 Liina **Lindström** (Tartu)
 Maria-Maren **Linkgreim** (Tallinn)
 Järvi **Lipasti** (Helsingi)
 Anna-Olga **Luga** (Narva)
 Aita **Maasik** (Tartu)
 Sirje **Maasikamäe** (Tallinn)
 Alo **Malt** (Luksemburg)
 Tiina **Malt** (Luksemburg)
 Piret **Malv** (Tallinn)
 Aive **Mandel** (Tartu)
 Margit **Maran** (Tallinn)
 Tiia **Margus** (Tartu)
 Killu **Mei** (Tallinn)
 Mart **Meri** (Tallinn)
 Arne **Merilai** (Tartu)
 Alo **Merilo** (Tallinn)
 Helle **Mets** (Harjumaa)
 Mari **Mets** (Põlva)
 Helena **Metslang** (Tallinn)
 Helle **Metslang** (Tallinn)
 Iris **Metsmägi** (Tallinn)
 Andres **Mihkels** (Tallinn)
 Krista **Mihkels** (Tartumaa)
 Meelis **Mihkla** (Tallinn)
 Merilin **Miljan** (Tallinn)
 Kadri **Muischnek** (Tartu)
 Argo **Mund** (Rakvere)
 Sirje **Mäearu** (Tallinn)

Helika **Mäekivi** (Tartu)
 Marju **Märtson** (Tallinn)
 Peep **Nemvalts** (Uppsala, Tallinn)
 Silvi **Nemvalts** (Uppsala, Tallinn)
 Tiia **Neuvonen** (Tartu)
 Tiina **Niin** (Pärnu)
 Merit **Niinemägi** (Tartu)
 Rita **Niineste** (Tallinn)
 Sirje **Nilbe** (Tartu)
 Leena **Nissilä** (Oulu)
 Miina **Norvik** (Tallinn)
 Piret **Norvik** (Tallinn)
 Anu **Nurk** (Tartu)
 Eduard **Odinets** (Tallinn)
 Anni **Oja** (Tartu)
 Vilja **Oja** (Tallinn)
 Tiiu **Ojanurme** (Tartu)
 Sirje **Olesk** (Tartu)
 Katrin **Olhovikov** (Tartu)
 Martin **Ollisaar** (Tallinn)
 Mare **Onga** (Tartu)
 Sirje **Ootsing** (Tallinn)
 Heili **Orav** (Tartu)
 Mart **Orav** (Tartu)
 Heido **Ots** (Tallinn)
 Sigrid **Ots** (Tartu)
 Leelo **Padari** (Tartu)
 Tiina **Paet** (Tallinn)
 Elsa **Pajumaa** (Tallinn)
 Hille **Pajupuu** (Tallinn)
 Jaan **Pajupuu** (Tallinn)
 Karl **Pajusalu** (Tartu)
 Renate **Pajusalu** (Tartu)
 Tiia **Palosaar** (München)
 Linda **Palts** (Viljandi)
 Annika **Pant** (Tartu)
 Indrek **Park** (USA)
 Toomas **Paul** (Tallinn)
 Geda **Paulsen** (Tartu)
 Pamela **Paumäe** (Tallinn)
 Heikki **Paunonen** (Nurmijärvi)

Mall **Pesti** (Tallinn)
 Mare **Piho** (Tartu)
 Liisi **Piits** (Tallinn)
 Katrin **Piller** (Tartu)
 Urve **Pirso** (Tallinn)
 Helen **Plado** (Tõravere)
 Raili **Pool** (Tartu)
 Vaike **Potseps** (Tartu)
 Kristiina **Praakli** (Tartu)
 Esta **Prangel** (Tallinn)
 Külli **Prillop** (Tartu)
 Külvi **Pruuli** (Tartu)
 Helin **Puksand** (Tallinn)
 Leili **Punga** (Tartu)
 Matti **Puntila** (Vantaa)
 Fred **Puss** (Tartu)
 Halliki **Põlda** (Tallinn)
 Aivar **Põldvee** (Järvamaa)
 Peeter **Päll** (Tallinn)
 Jari **Pärgma** (Tartu)
 Liina **Pärismaa** (Tartu)
 Mirel **Püss** (Tallinn)
 Maire **Raadik** (Tallinn)
 Raimo **Raag** (Uppsala)
 Virve **Raag** (Uppsala)
 Marta **Raisma** (Tartu)
 Sirje **Rammo** (Tartu)
 Øyvind **Rangøy** (Tartu)
 Mart **Rannut** (Narva)
 Sirje **Ratso** (Tallinn)
 Pärle **Raud** (Tallinn)
 Tuuli **Rehemaa** (Tallinn)
 Riina **Reinsalu** (Tartu)
 Kristel **Ress** (Tartu)
 Lydia **Risberg** (Tartu)
 Anne **Romet** (Tallinn)
 Ethel **Roosna** (Tallinn)
 Helen **Roots** (Tallinn)
 Jaan **Ross** (Tallinn)
 Kristiina **Ross** (Tallinn)
 Margit **Ross** (Tallinn)

Andra **Rumm** (Tartu)
 Ingrid **Rummo** (Tartu)
 Maia **Rõigas** (Tartu)
 Andriela **Rääbis** (Tartu)
 Ingrid **Rüütel** (Tartu, Tallinn)
 Tiina **Rüütmaa** (Tallinn)
 Edgar **Saar** (Tartu)
 Eva **Saar** (Tartu)
 Evar **Saar** (Võru)
 Heete **Sahkai** (Tallinn)
 Tiiu **Salasoo** (Roseville)
 Age **Salo** (Tartu)
 Monika **Salo** (Tartu)
 Urve **Salus** (Tallinn)
 Anu **Saluäär** (Tallinn)
 Kristi **Salve** (Tartu)
 Tiina **Sammelselg** (Tartu)
 Joel **Sang** (Tallinn)
 Mari **Sarv** (Tartu)
 Õie **Sarv** (Obinitsa)
 Rein **Saukas** (Tartu)
 Tõnu **Seilenthal** (Tartu)
 Arvi **Sepp** (Raplamaa)
 Ene **Sepp** (Tallinn)
 Ann **Siiman** (Tartu)
 Maarja **Siiner** (Tartu)
 Hanna **Sinijärv** (Tallinn)
 Siiri **Soidro** (Tallinn)
 Karin **Soodla** (Tartu)
 Sven-Erik **Soosaar** (Tallinn)
 Claudia Maria **Steinhardt**
 (Hamburg)
 Helena **Sulkala** (Kempele)
 Urmas **Sutrop** (Tallinn)
 Tiina **Södermann** (Helsinki)
 Ele **Süvalep** (Tartu)
 Anastassia **Zabrodskaia**
 (Tallinn, Tartu)
 Kaja **Tael** (Tallinn)
 Ilze **Tälberga** (Tartu)
 Mirell **Talbre** (Tallinn)

Anne **Tamm** (Budapest)
 Kadri **Tamm** (Elva)
 Vally **Tamm** (Tartu)
 Eha **Tammo** (Võru)
 Kaisa **Tammoja** (Põlva)
 Kairi **Tamuri** (Tallinn)
 Joonas **Taniloo** (Tartu)
 Piia **Taremaa** (Tartu)
 Svea **Tarkin** (Tartu)
 Lehte **Tavel** (Haabneeme)
 Tõnu **Tender** (Tartu)
 Silvi **Tenjes** (Tartu)
 Maarika **Teral** (Tartu)
 Pire **Teras** (Tartu)
 Mai **Tiits** (Tallinn)
 Silva **Tomingas** (Saku)
 Ülle **Tomson** (Valga)
 Ilmar **Tomusk** (Tallinn)
 Maren **Toom** (Tallinn)
 Reeli **Torn-Leesik** (Tartu)
 Peeter **Torop** (Tartu)
 Szilárd Tibor **Tóth** (Tartu)
 Jekaterina **Trainis** (Tallinn)
 Tuuli **Tuisk** (Tartu)
 Tarmo **Tuule** (Kose)
 Maria **Tuulik** (Tallinn)
 Helen **Türk** (Tartu)
 Udo **Uibo** (Tallinn)
 Jaan **Undusk** (Tallinn)
 Rein **Undusk** (Tallinn)
 Anne **Uusen** (Keila)
 Mari **Uusküla** (Tallinn)
 Marja **Vaba** (Saku)
 Piret **Vahtra** (Tallinn)
 Elle **Vaimann** (Tartu)
 Ene **Vainik** (Tallinn)
 Natalia **Vaiss** (Tallinn)
 Adele **Vaks** (Tartu)
 Tiia **Valdre** (Tallinn)
 Mare **Valge** (Tartu)
 Anu **Vane** (Tallinn)

Silvi **Vare** (Tallinn)
Reet **Varik** (Tallinn)
Andra **Veidemann** (Tallinn)
Rein **Veidemann** (Tallinn)
Ann **Veismann** (Tartu)
Trivimi **Velliste** (Tallinn)
Eva **Velsker** (Tartu)
Kullo **Vende** (Tallinn)
Anna **Verschik** (Tallinn)
Leidi **Veskis** (Tallinn)
Aime **Vettik** (Tabasalu)
Kadri **Vider** (Tartu)
Helgi **Vihma** (Tallinn)
Mati **Vihman** (Tallinn)
Virve-Anneli **Vihman** (Tartu)
Annika **Viht** (Tallinn Tartu)

Jüri **Viikberg** (Tallinn)
Anni **Viirmets** (Tallinn)
Maigi **Vija** (Tartu)
Ülle **Viks** (Tallinn)
Marju **Vilbaste** (Tallinn)
Eha **Viluoja** (Tallinn)
Eberhard **Winkler** (Göttingen)
Piret **Voll** (Tallinn)
Kai **Võlli** (Tallinn)
Maia-Ülle **Väkram** (Tallinn)
Toomas **Väljataga** (Tallinn)
Reet **Vääri** (Tartu)
Haldur **Õim** (Tartu)
Sirje **Õim** (Tartu)
Jaan **Õispuu** (Saue)
Eliisa **Ülevain** (Tartu)

9 770206 373147